

THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT VAN DE CHRISTELIJKE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND TE
APELDOORN

ZICHT OP TUCHT

EEN PRAKTISCH-KERKRECHTELIJK ONDERZOEK NAAR VISIES OP EN PRAKTIJKEN VAN KERKELIJKE
TUCHT VOLGENS PREDIKANTEN BINNEN HET GEREFORMEERD PROTESTANTISME

PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE THEOLOGIE,
OP GEZAG VAN DE RECTOR, DR. M.J. KATER,
HOGLERAAR IN DE PRAKTISCHE THEOLOGIE,
VOLGENS HET BESLUIT VAN HET COLLEGE VAN PROMOTIES IN HET
OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP MAANDAG 25 MAART 2024

OM 15.00 UUR IN DE

AULA VAN DE UNIVERSITEIT,
WILHELMINAPARK 4 TE APELDOORN

door

Tine Emma Boele-Noort,
geboren op 12 februari 1995 te Nijkerk

PROMOTORES: PROF. DR. H.J. SELDERHUIS

DR. H. GEERTSEMA (1954-2022)

LEDEN VAN DE BEOORDELINGSCOMMISSIE

- Prof. dr. C. van den Broeke (Theologische Universiteit Utrecht)
- Dr. H. Evers (Evangelische Theologische Faculteit Leuven)
- Dr. mr. K.W. de Jong (Protestantse Theologische Universiteit)
- Prof. dr. A. de Muynck (Driestar Educatief/Theologische Universiteit Apeldoorn)
- Prof. mr. dr. W.A. Zondag (Theologische Universiteit Apeldoorn)

De totstandkoming van dit proefschrift werd financieel begunstigd door

[Internationaal Standaard Boeknummer (ISBN)]

In dankbare herinnering aan Hendrik Geertsema (1954-2022), die zich als tweede promotor met groot enthousiasme en kennis van zaken heeft ingezet voor de totstandkoming van dit proefschrift.

Deel I – Introductie	7
1. Inleiding.....	7
1.1 Aanleiding en achtergrond	7
1.2 Doelen en onderzoeksvragen	7
1.3 Opzet van de studie.....	8
1.4 Aard van het onderzoek	10
1.5 Relevantie	11
1.6 Beperkingen van het onderzoek	13
2. Methodologie	14
2.1 Methodologie van het literatuuronderzoek	14
2.2 Methodologie van het kwalitatief onderzoek	15
2.3 Methodologie van de theologische reflectie	25
3. Stand van zaken in het onderzoek	26
3.1 Historisch-descriptieve literatuur	26
3.2 Actueel-prescriptieve literatuur.....	27
3.3 Actueel-descriptieve literatuur	29
4. Tucht in context	31
4.1 Contouren van het woord ‘tucht’	31
4.2 Bijbelse context.....	32
4.3 Tucht in de gereformeerde belijdenisgeschriften.....	34
4.4 Gereformeerden in Nederland vandaag	36
Kernzaken uit deel I	41
Deel II – Kerkrechtelijk deel.....	42
5. De Dordtse Kerkorde (1619) en de Hervormde Kerkorde (1951).....	42
5.1 Inleiding	42
5.2. Tucht in de Dordtse Kerkorde (1619).....	42
5.3 Tucht in de Hervormde Kerkorde (1951).....	49
5.4 Samenvatting	55
6. Vigerende kerkorden	57
6.1 Inleiding	57
6.2 Christelijke Gereformeerde Kerken	57
6.3 Gereformeerde Gemeenten	59
6.4 Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland.....	62
6.5 Gereformeerde Gemeenten in Nederland	63
6.6 Protestantse Kerk in Nederland.....	63
6.7 Hersteld Hervormde Kerk.....	67

6.8 Voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland	69
6.9 Nederlandse Gereformeerde Kerken	70
6.10 Samenvatting	72
Kernzaken uit deel II	72
Deel III – Empirisch (kwalitatief) deel	75
Introductie.....	75
7. Karakterisering en doelen van kerkelijke tucht	77
7.1 Inleiding	77
7.2 Karakterisering van tucht	77
7.3 Doelen van en motieven voor het toepassen van kerkelijke tucht	80
7.4 Perspectief vanuit de focusgroepen	85
7.5 Reflectie op het begrip ‘tucht’	87
7.6 Samenvatting	88
8. Ervaringen met het toepassen van tucht	89
8.1 Inleiding	89
8.2 Formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen	90
8.3 Tucht-gerelateerde maatregelen.....	97
8.4 Ervaringen met leertucht.....	103
8.5 Tucht over doopleden van de gemeente	104
8.6 Perspectief vanuit de focusgroepen	105
8.7 Samenvatting	107
9. Effecten van kerkelijke tucht	109
9.1 Inleiding	109
9.2 Positieve effecten van tuchttoepassing	109
9.3 Negatieve effecten	112
9.4 Perspectief vanuit de focusgroepen	117
9.5 Samenvatting	118
10. Het gebruik van de kerkorde in de praktijk van opzicht en tucht.....	120
10.1 Inleiding	120
10.2 De kerkordelijke tuchtbepalingen in de praktijk.....	120
10.3 Perspectief vanuit de focusgroepen.....	126
10.4 Samenvatting	127
11. Zonde en tuchtwaardigheid.....	129
11.1 Inleiding	129
11.2 Visies op zonde en tuchtwaardigheid	129
11.3 Perspectief vanuit de focusgroepen.....	134

11.4 Samenvatting	135
12. De respondent als ambtsdrager en als mens	137
12.1 Inleiding	137
12.2 De respondent over het ambt en ambtelijke verantwoordelijkheid	137
12.3 De ambtsdrager als mens	140
12.4 Ambtelijke verantwoordelijkheid en tucht rond de viering van het heilig avondmaal.....	141
12.5 Perspectief vanuit de focusgroepen.....	144
12.6 Samenvatting	146
13. Tucht als aspect van de ecclesiologie.....	148
13.1 Inleiding	148
13.2 Ecclesiologische noties	148
13.3 Tucht over oudere doopleden en andere randkerkelijke leden van de gemeente	152
13.4 Perspectief vanuit de focusgroepen.....	156
13.5 Samenvatting	159
Kernzaken uit deel III	160
Deel IV – Slotbeschouwing	164
14. Reflectie.....	164
14.1 Inleiding	164
14.2 Maatwerk versus consistentie: een nadere verkenning van het dilemma.....	166
14.3 Drie oplossingsrichtingen	168
14.4 Samenvatting	173
Conclusies.....	174
Opzet.....	174
Beantwoording deelvragen	174
Centrale onderzoeksvraag.....	176
Aanbevelingen voor verder onderzoek.....	177
Summary (in English)	178
Dankwoord.....	180
Geraadpleegde literatuur.....	182
Boeken	182
Artikelen in bundels	185
Artikelen in tijdschriften.....	186
Artikelen in kranten	187
Kerkorden, handreikingen, reglementen en overige kerkelijke documentatie	187
Overige artikelen/internetbronnen	189
Bijlage A: Interviewschema	190

Bijlage B: Format focusgroep-gesprekken	192
Bijlage C: Informed consentformulier.....	194
Bijlage D: Gebruikte afkortingen	195

Deel I – Introductie

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

‘Tucht’ is een woord dat emotie oproept. Steeds werd mij dat duidelijk wanneer me in de achterliggende zes jaar gevraagd werd naar mijn werk. Mijn antwoord (‘Ik doe onderzoek naar tucht in de kerk’) kon globaal gezien op drie verschillende soorten reacties rekenen. De eerste reactie gaf blijk van weerzin: ‘Oh bah, wat een ongezellig thema. Kerkrecht? Wat moet je daar nou mee!’ In de tweede reactie klonk onverholen verbazing of nieuwsgierigheid door. ‘Kerkelijke tucht? Bestaat dat dan nog? Dat functioneert toch allang niet meer?’ De derde mogelijke reactie klonk strijdlustiger: ‘Tucht?! Daar zouden ‘ze’ weer eens wat meer mee moeten doen.’

Toen ik in het voorjaar van 2018 een aanstelling kreeg aan de Theologische Universiteit Apeldoorn en de gelegenheid kreeg ervaringen met de toepassing van kerkelijke tucht in kerken van gereformeerd belijden te onderzoeken, viel een persoonlijke interesse samen met een zekere urgentie die ik ten aanzien van deze thematiek waarnam. In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt (en wat ik ook zelf dacht), is tucht namelijk niet verdwenen van de kerkelijke en academische agenda.¹ De ervaring dat de toepassing van tucht in de praktijk dikwijls op problemen stuit² en voor vragen plaatst, maakt een bezinning op de kerkrechtelijke principes van de tucht én op de tuchtpraktijk in het licht van de vragen van deze tijd des te relevanter.

1.2 Doelen en onderzoeksvragen

Deze studie omvat een kwalitatief onderzoek naar de ervaringen van predikanten (en enkele ouderlingen) met het toepassen van kerkelijke tucht in Nederlandse kerken binnen het gereformeerd protestantisme. Door middel van interviews en focusgroep-gesprekken werden deze ervaringsverhalen geïnventariseerd én werd in kaart gebracht welke visies, overtuigingen of overwegingen aan die praktijk ten grondslag lagen. Het beschrijven én begrijpen van tuchtpraktijken is het eerste doel van dit onderzoek.³

¹ Dit blijkt bijvoorbeeld uit de *ACTA van de VOORTGEZETTE GENERALE SYNODE URK-MARANATHA / NUNSPEET 3 en 26 maart 2015. ACTA van de GENERALE SYNODE van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland NUNSPEET 10 juni 2016 – 10 oktober 2017*, o.a. 54-55; 60-61; 386-387. [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023 via <https://cgk.nl/wp-content/uploads/2023/07/Acta-2016.pdf>]. De generale synode gaf in 2016 aan de deputaten kerkrecht de opdracht zich te bezinnen op ‘mogelijkheden om de praktijk van pastorale vermaning en kerkelijke tucht in het gemeentelijke leven te optimaliseren’ (*ACTA 2016-2017*, 217). Dit leidde voor de synode van 2019 tot een set van aanbevelingen die kerkenraden ondersteunen bij het handen en voeten geven aan de praktijk van de tucht, met name over ambtsdragers in de gemeente.

Ook in de voorbereiding van de kerkorde van de NGK (2023) werd veelvuldig over de kerkelijke tucht nagedacht. Zie *Aanvullend rapport Werkgroep Toekomstige KO via de Regiegroep inzake alternatief hoofdstuk D*. [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023 via [file:///C:/Users/Gebbruiker/Downloads/46-D-5-210430-Regiegroep-Aanvullend-rapport-WTK-alternatief-hoofdstuk-D%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Gebbruiker/Downloads/46-D-5-210430-Regiegroep-Aanvullend-rapport-WTK-alternatief-hoofdstuk-D%20(2).pdf)].

De actualiteit van de tucht blijkt bovendien uit de regelmaat waarmee congressen en symposia aan academische instellingen aandacht besteden aan de thematiek en uit recent verschenen publicaties (zie verder in §3.2).

² Zie o.a. Renkema-Hoffman, M., “De kerkelijke tucht in een impasse”, *De Wakker* 3 (2012), 4-5; Schaeffer, J.H.F., “Staat de tucht op de tocht?”, *OnderWeg* 21 (2016), 8-11.

³ Onder tucht versta ik voorlopig: ‘het formele proces waarin ambtelijk gezag wordt aangewend om openlijke zonde in de gemeente te bestrijden met behulp van daartoe in de kerkorde vastgelegde tuchtmaatregelen’. Deze werkdefinitie wordt in §4.1 nader toegelicht.

Het tweede doel is de bezinning op kerkelijke tucht een impuls te geven, zowel in de academische als in de kerkelijke context. Door de resultaten van het kwalitatief onderzoek in dialoog te brengen met kerkordelijke tuchtbevelingen, werkt deze bezinning twee kanten op: enerzijds door vanuit de kwalitatieve onderzoeksgegevens te reflecteren op de kerkrechtelijke tuchtregelingen die binnen kerken van kracht zijn en anderzijds door vanuit de kerkrechtelijke tuchtregelingen te reflecteren op de resultaten van het kwalitatief onderzoek. Op basis van deze bezinning worden ook enkele aanbevelingen geformuleerd ter bevordering van de handelingspraktijk van de kerk.

Uit dit tweeledige doel vloeien de volgende onderzoeksvragen voort:

- 1) Welke ervaringen hebben predikanten (en ouderlingen) in kerken van gereformeerd belijden met opzicht en kerkelijke tucht?
- 2) Welke overtuigingen en overwegingen liggen aan die tuchtpraktijken ten grondslag?
- 3) Welke bepalingen en regelingen zijn in de diverse kerkorden vastgesteld ten aanzien van opzicht en tucht?
- 4) Hoe verhouden de verkregen praktijk-inzichten zich tot de kerkordelijke regelingen die ten aanzien van opzicht en tucht zijn vastgelegd in diverse gereformeerde kerkgenootschappen?

De resultaten van deze vier onderzoeksvragen resulteren in de beantwoording van de volgende hoofdvraag:

Hoe dragen ervaringsverhalen van predikanten (en ouderlingen) met opzicht en tucht, in het licht van de diverse kerkordelijke regelingen, bij aan de bezinning op en bevordering van de handelingspraktijk van gereformeerde kerkgenootschappen inzake opzicht en kerkelijke tucht?

1.3 Opzet van de studie

In lijn met de bovengenoemde onderzoeksvragen bestaat deze studie uit vier delen. In deel I (hfst. 1 t/m 4) introduceer en positioneer ik het onderzoek in de bredere context van het onderzoeksveld. Methodologische keuzes worden onderbouwd, kernbegrippen gedefinieerd en het analyseproces inzichtelijk gemaakt. Ook de stand van zaken in het onderzoek wordt toegelicht.

In deel II staat beschreven welke kerkordelijke regelingen ten aanzien van de kerkelijke tucht van kracht zijn in kerken van gereformeerd belijden. Onderlinge overeenkomsten en verschillen worden uitgelicht en herleid op de Dordtse Kerkorde (1619, hierna: DKO) en/of de Hervormde Kerkorde (1951, hierna: HKO). Op deze manier wordt een overzicht geboden van de achtergrond, inhoud en onderliggende principes van de diverse actuele kerkorden wat betreft de tuchtprocedure. Deel II behandelt zodoende onderzoeksvraag 3 uit §1.2.

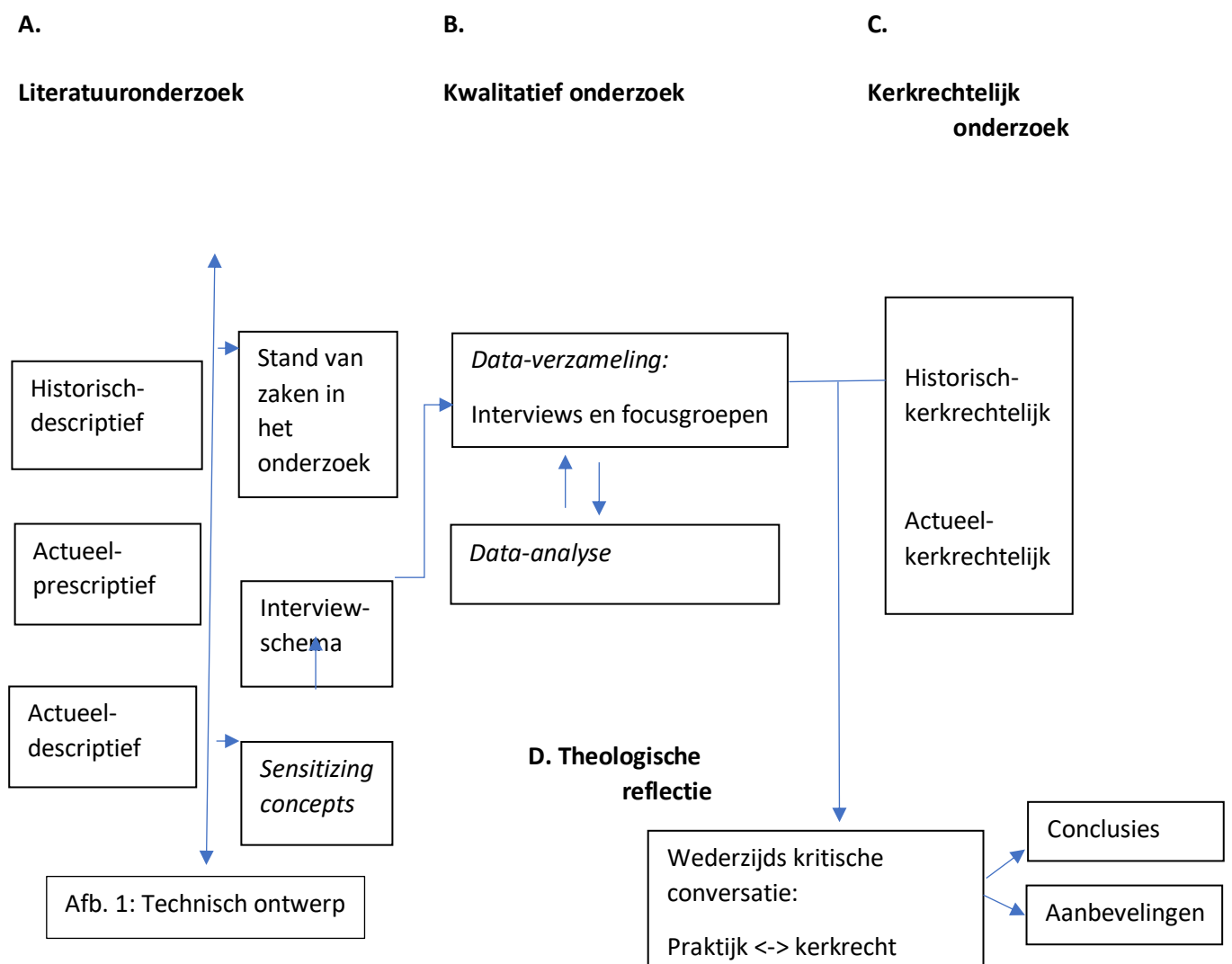
In deel III (hfst. 7 t/m 13) worden de resultaten van het kwalitatief (empirisch) onderzoek gepresenteerd. De ervaringen van ambtsdragers in kerken van gereformeerd belijden⁴ met het toepassen van kerkelijke tucht staan in deze hoofdstukken centraal, waarbij veel aandacht uitgaat naar het *begrijpen* van overwegingen en keuzes die respondenten ten aanzien van hun tuchttoepassing maakten en nuanceringen waar zij ten aanzien van hun eigen denken en handelen blijk van gaven. In deze hoofdstukken gaat daarom ook aandacht uit naar ambtsdragers die er in bepaalde situaties juist

⁴ Ik koos ervoor de individuele interviews met predikanten binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken als uitgangspunt te nemen. Door middel van focusgroepen zijn ook predikanten (en enkele ouderlingen) uit vrijwel alle andere gereformeerde kerkverbanden vertegenwoordigd in dit onderzoek. Zie verder in §2.2).

voor kozen géén tucht toe te passen. Het zwaartepunt ligt bij dit deel van de studie; niet alleen vanwege de omvang van deze hoofdstukken, maar ook omdat juist dit zicht op de praktijk nieuwe inzichten beoogt te geven voor het kerkrecht. Het kwalitatief (empirisch) onderzoek is om die reden ook voorafgegaan aan het (schrijven van) het kerkrechtelijk deel van de studie.⁵ Deel III behandelt onderzoeksvraag 1 en 2 uit §1.2.

Deel IV (hfst. 14 en 15) is theologisch-reflectief van karakter: de resultaten van het kwalitatief onderzoek uit deel III breng ik in dialoog met de kerkordelijke kaders en worden in die wisselwerking wederzijds kritisch belicht (zie ook §2.3). Dit vierde deel behandelt daarmee onderzoeksvraag 4 uit §1.2.

Aan het slot van dit vierde deel staan de voornaamste bevindingen, conclusies en aanbevelingen voor verder onderzoek vermeld. In schema ziet het technisch ontwerp er als volgt uit:

⁵ Omwille van de leesbaarheid heb ik ervoor gekozen het kerkrechtelijk deel in deze publicatie vooraf te laten gaan aan het kwalitatief (empirisch) deel van de studie. Deze volgorde wijkt dus af van de volgorde waarin het feitelijke onderzoek heeft plaatsgevonden.

1.4 Aard van het onderzoek

Dit onderzoek bevindt zich op het snijvlak van kerkrecht en praktische theologie en maakt gebruik van kwalitatieve onderzoeksmethoden.

Kerkrecht

Omdat de thematiek van de kerkelijke tucht thuis hoort in het vakgebied kerkrecht, heeft deze studie een onmiskenbaar kerkrechtelijke invalshoek. De wijze waarop tucht toegepast behoort te worden, is immers vastgelegd in kerkordelijke regelingen en is daarmee een kerkrechtelijke aangelegenheid. Met name in deel II van de studie wordt dit kerkrechtelijke aspect belicht en in deel IV is het richtinggevend voor de theologische reflectie. Daar wordt op de praktijken van tucht gereflecteerd in het licht van de kerkordelijke regelingen én wordt op de kerkordelijke regelingen gereflecteerd in het licht van de praktijk.

Praktische theologie

De aandacht voor *praktijken* van tucht brengt deze studie echter ook op het spoor van de praktische theologie (ook wel: 'theologie van de praktijk'). Deze discipline begeeft zich in het spanningsveld van enerzijds de openbaring van God (de openbaring in de Bijbel, in Jezus Christus, in de historie en traditie), en anderzijds de dynamische, voortgaande beweging van het Evangelie in de praktijken van de kerk in de huidige maatschappelijke context.⁶ Praktische theologie wil dus reflecteren op de handelingspraktijk van de kerk. In deze reflectie komen twee kennisstromen samen: a) de kennis die zich oriënteert op Gods openbaring en b) de kennis die zich oriënteert op de menselijke werkelijkheid en wil nadenken over het hoe en waarom van menselijk handelen.⁷ Toegespitst op dit onderzoek betekent dit dat de praktijk in gesprek gaat met de traditie en vice versa. Dit gesprek wordt in deel IV van de studie op gang gebracht.

Kwalitatieve onderzoeksmethoden

Voor het empirisch (kwalitatief) deel van dit onderzoek is gebruikgemaakt van semigestructureerde interviews en focusgroepen.⁸ Kwalitatieve onderzoeksmethoden kenmerken zich door een intens contact met het onderzoeksveld. Het onderzoeksontwerp is gericht op een holistisch begrijpen van een bepaald fenomeen in de gegeven context. De kwalitatieve data die daaruit voortkomen, zijn een rijk complex van praktijken, gedachten, overwegingen en worden als 'thick descriptions' gerapporteerd. In deze rapportage is veel aandacht voor nuance, diepte en detail.⁹ De belevingswereld van de respondenten is leidend tijdens de dataverzameling, om zo tot een verdiept begrip te komen van het verschijnsel dat als onderzoeksobject fungeert.¹⁰ De onderzoeker geldt daarbij zelf als meetinstrument.¹¹ Een belangrijke karakteristiek is dat dataverzameling en data-analyse elkaar

⁶ Swinton, J. en H. Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research* (Londen: SCM Press, 2016²), 5; vgl. Ruijter, C.J. de, *Meewerken met God: Ontwerp van een gereformeerde praktische theologie* (Kampen: Kok, 2005), 11-12.

⁷ Ruijter, C.J. de, *Meewerken*, 80.

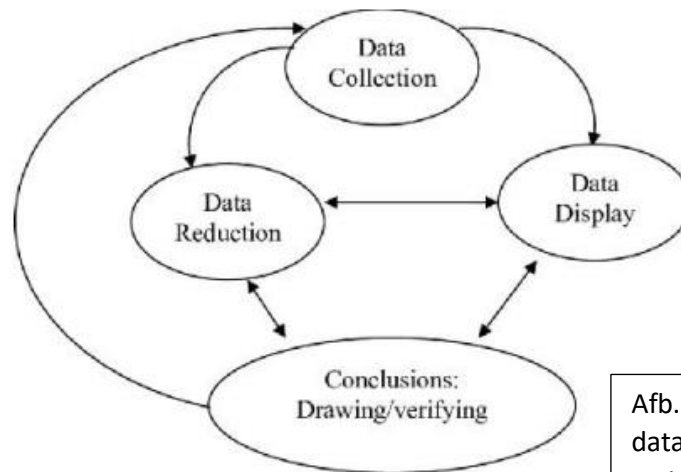
⁸ Silverman, D., *Interpreting Qualitative Data* (London: SAGE Publications Ltd., 2020), 177 e.v.; 220 e.v.

⁹ Evers, J., *Kwalitatief interviewen: Kunst én kunde* (Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers, 2015²), 32.

¹⁰ Miles, M.B. en A.M. Huberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (Thousand Oaks: Sage Publications, 1994²), 10.

¹¹ Maso, I. en A. Smaling, *Kwalitatief onderzoek: Praktijk en theorie* (Amsterdam: Boom, 2004), 10.

afwisselen, waardoor de onderzoeker gaandeweg het proces tot verdiept inzicht van het onderzoeksobject komt. Dit cyclisch-interactieve proces werd door Miles en Huberman¹² als volgt in beeld gebracht:

Afb. 2: Componenten van data-analyse volgens Miles en Huberman.

1.5 Relevantie

Academische relevantie

Tot dusverre is binnen het academische werkveld weinig kwalitatief onderzoek gedaan naar tuchtpraktijken in Nederlandse kerken van gereformeerd belijden. Hoewel de kerkelijke tucht in (de kerkorden van) veel van deze kerkverbanden een voorname plaats is toebedeeld, is er weinig zicht op de toepassing daarvan in de kerkelijke praktijk.¹³ Publicaties uit het recente verleden richten zich veelal op juridische componenten van het kerkelijk tuchtrecht of op vergelijkend onderzoek tussen kerkelijk recht en burgerlijk recht.¹⁴ De aanleiding voor dergelijke publicaties is vaak ingegeven door problemen die zich in de praktijk zouden kunnen voordoen of ervaringen met tuchttoeepassing van de schrijvers zelf, maar zijn doorgaans niet in gedegen empirisch onderzoek verankerd. Vanuit de gedachte dat voor het doen van normatieve uitspraken kennis van de praktijk noodzakelijk is, biedt dit onderzoek een belangrijke aanvulling op de kerkrechtelijke kennis die er ten aanzien van de tucht al is.

De focus van dit onderzoek is praktisch-theologisch en kerkrechtelijk van insteek, maar de materie raakt ook aan andere theologische disciplines. Voorbeelden daarvan zijn de ethiek (over zonde en tuchtwaardigheid), poimeniek (over de verhouding tussen pastoraat en tucht), dogmatiek (over tucht in relatie tot de leer aangaande de kerk), kerkgeschiedenis (over de ontwikkeling van de tucht(praktijk) in de loop van de tijd), liturgiek (met name ten aanzien van het denken over het heilig avondmaal) en

¹² Miles, M.B. en A.M. Huberman, *Qualitative Data Analysis*, 12.

¹³ Zie verder in §3.3.

¹⁴ Zie bijv. Santing-Wubs, A.H., *Kerken in geding: De burgerlijke rechter en kerkelijke geschillen* (Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 2002). Jurist en onderzoeker A. Dijkstra publiceerde sinds 2019 verscheidene artikelen op het snijvlak van kerkelijk recht, o.a. Dijkstra, A., "Feitenonderzoek en bewijs in het protestants kerkelijk tuchtrecht", *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 3 (2022), 36-52; "Procedurale rechtvaardigheid in het kerkrecht: Een pleidooi voor de inzet van rechtsvergelijking", *NTRK* 2 (2019), 163-186.

bijbelse vakken (over de bijbels-exegetische aanwijzingen voor opzicht en tucht in de kerk). De bevindingen van dit onderzoek hebben ook voor deze theologische vakgebieden zeggingskracht en verdienen het om interdisciplinair belicht te worden. Aan het slot van deze studie zullen enkele aanbevelingen voor dat interdisciplinaire gesprek gedaan worden.

Kerkelijke relevantie

Dat er onderzoek wordt gedaan naar kerkelijke tucht is niet alleen relevant in de academische, maar evenzeer in de kerkelijke context. De vele artikelen die in de achterliggende decennia over tucht geschreven werden in kerkelijke bladen, tijdschriften en kranten¹⁵, laten zien dat een waardering voor de tuchtprincipes vaak hand in hand gaat met een moeite in de toepassing ervan. In veel van deze artikelen wordt de tucht als een probleem, een dilemma gepresenteerd: tucht zou nauwelijks meer voorkomen, afstotend werken en zowel onder gemeenteleden als onder ambtsdragers weinig draagvlak genieten.¹⁶ Door ervaringen met tuchttoepassing in kaart te brengen en de verschillende overtuigingen die daaraan ten grondslag liggen te inventariseren, wordt aan gemeenteleden en kerkenraden een handreiking gedaan om in gesprek te komen over de moeilijkheden en mogelijkheden van tucht in de kerk. Hoewel deze studie niet resulteert in een stappenplan of nieuw protocol voor tuchttoepassing, kan het denken over tucht in kerken een impuls krijgen en kunnen gereformeerden uit verschillende kerkverbanden leren van elkaars overwegingen die met het (al dan niet) toepassen van tucht gemoeid zijn. In deze weg biedt dit onderzoek aanknopingspunten om binnen kerkelijke gemeenschappen op weloverwogen, grondige wijze positie in te nemen en de eigen tuchtpraktijk met meer overtuigingskracht gestalte te geven.

Ook in een ander opzicht heeft dit onderzoek een kerkelijke relevantie. Bij tijd en wijle berichten de media over kerkelijke (tucht)aangelegenheden die uiteindelijk door de wereldlijke rechter beslecht werden. Een recent voorbeeld dat landelijk veel aandacht trok, betreft de situatie in de Gereformeerde Gemeente van Kruiningen (2017). Een opgelegde tuchtmaatregel resulteerde hier in een rechtszaak tussen kerkenraad en (oud-)diaken, met name toegespitst op de vraag in hoeverre het kerkgenootschap in een afdoende spoedvoorziening voorzag. Dat kerkgenootschappen conform artikel 2:2 lid 2 van het Burgerlijk Wetboek geregeerd worden door het eigen statuut 'voor zover dit niet in strijd is met de wet'¹⁷, betekende in dit geval dus wel degelijk dat de toepassing van het eigen kerkrecht getoetst werd door de burgerlijke rechter.¹⁸ Ook ontwikkelingen op het vlak van privacywetgeving¹⁹ tonen aan dat toepassing van kerkelijk tuchtrecht niet los gezien kan worden van maatschappelijke ontwikkelingen en voortdurend in beweging is. Tevens kan hierbij gedacht worden aan alle berichtgeving die in de achterliggende jaren naar buiten kwam met betrekking tot (seksueel) grensoverschrijdend gedrag – een werkelijkheid die ook de kerken niet voorbijgegaan is en her en der leidde tot aangescherpte of nieuwe protocollen. Om deze reden is het des te urgenter dat niet alleen zicht geboden wordt op de formeel-kerkordelijke kant van kerkelijke tucht, maar met name de

¹⁵ Ter illustratie: de zoekterm 'kerkelijke tucht' leverde via digibron.nl bijna 800 resultaten op in publicaties tussen 2010 en 2022.

¹⁶ Zie bijv. Te Velde, M. en K. Harmannij, *Christelijke tucht vandaag* (Haren: Uitgeverij Woord en Wereld, 2016), 9.

¹⁷ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0003045/2024-01-01> [laatst geraadpleegd: 03-01-2024].

¹⁸ Rechtbank Zeeland-West-Brabant 2 mei 2017, ECLI: NL: RBZWB:2017:2704.

¹⁹ Hoek, M.J.W. en J.H. Ligtenberg, "Privacy in de kerk: goed geregeld?", in T.E. Boele-Noort en P.T. Pel (eds.), *Kerk en recht in balans: Aandacht voor de kwaliteit van de kerkelijke rechtsorde* (Alphen aan den Rijn: Drukkerij Holland, 2021), 64-67.

praktische toepassing ervan wordt belicht. Zo kunnen eventuele zwakke plekken immers aan het licht gebracht worden en waar nodig verdisconteerd worden in kerkelijke protocollen.

Maatschappelijke relevantie

Hoewel het onderzoek zich duidelijk op kerkelijk terrein bevindt, heeft het mogelijk ook een maatschappelijke relevantie. Dat kerkelijk tuchtrecht niet geïsoleerd is van maatschappelijke ontwikkelingen en wereldlijke maatstaven werd hierboven immers al geïllustreerd. Het kerkelijk tuchtrecht vertoont in procedureel opzicht overeenkomsten met het tuchtrecht in andere segmenten van de samenleving, zoals de gezondheidszorg, de sportsector of het burgerlijk strafrecht. Tucht in de kerk heeft echter een wezenlijk ander karakter: het is geestelijk, gericht op verzoening en herstel van relaties met God en mensen. Dialoog tussen kerkelijke en maatschappelijke instanties op het thema van de tucht kan wellicht wederkerig verrijkend werken. Niet alleen kan het kerkelijk tuchtrecht leren van maatschappelijke ontwikkelingen en (juridische) procedures; anderzijds kan ook de voorzichtige vraag gesteld worden: wat heeft het geestelijke karakter van het kerkelijk tuchtrecht te zeggen aan – bijvoorbeeld – het medisch tuchtrecht? En hoe kunnen bijbelse noties van recht doen in een bredere maatschappelijke context van betekenis zijn?

1.6 Beperkingen van het onderzoek

Ambtelijk perspectief

Dit onderzoek belicht uitsluitend de ervaringen van predikanten (en enkele ouderlingen) met het toepassen van tucht over leden van de gemeente. Het perspectief van (onder tucht gestelde) (ex-)gemeenteleden of anderszins betrokkenen is niet verdisconteerd, omdat dat niet voortvloeit uit de hierboven geformuleerde hoofd- en deelvragen en bovendien een zelfstandig onderzoek met eigen selectiecriteria vereist. Ik ben me ervan bewust dat de tuchtpraktijken zoals die in dit onderzoek gepresenteerd worden, vanuit dit specifiek ambtelijke perspectief belicht zijn en door andere betrokkenen mogelijk heel anders ervaren zijn.

De respondenten spraken individueel of in groepsverband, maar niet binnen de context van hun eigen kerkenraad over hun ervaringen met tucht. De dynamiek binnen de kerkenraden waarin de respondenten functioneerden, is daarom (grotendeels) buiten beschouwing gebleven in dit onderzoek.

Geen kwantitatieve data

Vanwege de keuze voor kwalitatieve onderzoeksmethoden bevat dit onderzoek geen cijfermatige gegevens ten aanzien van de kerkelijke tucht. Respondenten werd niet gevraagd naar het aantal toegepaste tuchtmaatregelen, maar naar de aard, het verloop en de onderliggende overtuigingen daarbij. Het begrijpen van tuchtpraktijken was het doel van dit onderzoek, niet het tellen of berekenen ervan.

Beperkte aandacht voor exegetische, confessionele, historische en actuele noties

In dit onderzoek gaat met name aandacht uit naar de kerkrechtelijke noties ten aanzien van de tucht en de tuchtpraktijk zoals die door predikanten ervaren werd. Bijbels-exegetische, confessionele en historische noties ten aanzien van de tucht worden slechts beknopt aan de orde gesteld om het onderzoeksterrein van enige context te voorzien. Datzelfde geldt voor de actueel-maatschappelijke en kerkelijke context van deze tijd. Deze achtergronden zijn in hoofdstuk 4 beschreven als introductie in het onderzoeksveld, maar vormen in dit onderzoek dus geen zelfstandige studieobjecten.

Geen nieuw protocol

Het is niet de directe intentie van dit onderzoek om oplossingen te formuleren voor alle problemen die respondenten in hun ambtelijke tuchtpraktijk ondervonden. Verbetering en verdiepte doordenking van tuchtpraktijken kunnen overigens wel volgen uit het lezen van dit onderzoek, wanneer ambtsdragers het gebruiken om te reflecteren op hun eigen praktijken en (soms onbewuste) vooronderstellingen bij de kerkelijke tucht.

Beperkte dialoog met maatschappelijke en juridische ontwikkelingen

Aan het slot van §5.1 werd kort verwoord hoe het kerkelijk tuchtrecht in verbinding staat met maatschappelijke ontwikkelingen en juridische noties. Hoewel deze ontwikkelingen een rol kunnen spelen in de wijze waarop ambtsdragers ook het kerkelijk tuchtrecht bezien en vormgeven, is hiernaar in dit onderzoek geen uitgebreid onderzoek gedaan en blijft een mogelijke wisselwerking of beïnvloeding hiervan dus buiten beschouwing. Een uitzondering hierop betreft de in 2018 aangescherpte privacywetgeving (Algemene verordening gegevensbescherming), die ook door kerken moet worden nageleefd. Hierbij wordt in §9.3.2 stilgestaan.

2. Methodologie

Dit onderzoek bestaat (na de introductie) uit drie delen: een (kerkrechtelijke) literatuurstudie, een kwalitatief onderzoek en een theologische reflectie. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste methodologische keuzes van de drie delen toegelicht.

2.1 Methodologie van het literatuuronderzoek

In het onderzoeksproces is op twee momenten uitgebreid literatuuronderzoek gedaan: voorafgaand aan het kwalitatief onderzoek en ter voorbereiding op het schrijven van het kerkrechtelijk deel van deze studie.

Het eerste literatuuronderzoek had een oriënterend karakter met als doel een goed zicht te verkrijgen op het terrein waarbinnen dit onderzoek gesitueerd is. Daartoe werden diverse databases (Lxtheo, ATLA en Digibron) en catalogi (WorldCat en Koninklijke Bibliotheek) systematisch doorzocht op tuchtgerelateerde trefwoorden in het Nederlands, Engels en Duits. In het bijzonder werd daarbij gezocht naar eerdere (kwalitatieve) praktijkonderzoeken die verricht waren ten aanzien van praktijken van kerkelijke tucht. Ook werd de inhoud van kerkorden en kerkelijke regelingen doelgericht doorgenomen. Dit literatuuronderzoek bood niet alleen een goede introductie in het onderzoeksterrein, maar bracht ook op het spoor van *sensitizing concepts*: begrippen die de onderzoeker gevoelig maken voor de te onderzoeken werkelijkheid.²⁰ Enkele van deze concepten, zoals 'ecclesiologie', 'heiligheid' en 'zondebegrip' werden opgenomen in het interviewschema (zie ook §2.2 en bijlage A).

De tweede literatuurstudie vond plaats na afronding van het kwalitatieve deel van dit onderzoek (zie onder §2.2). In deze tweede fase concentreerde het literatuuronderzoek zich op de specifiek kerkrechtelijke literatuur, door te beschrijven welke actuele kerkordelijke regelingen, handreikingen en appelprocedures ten aanzien van de kerkelijke tucht van kracht zijn in de diverse Nederlandse kerken van gereformeerd belijden. Omdat vrijwel alle kerkordelijke tuchtregelingen van kerkverbanden in het gereformeerde spectrum te herleiden zijn op de DKO (1619) of de HKO (1951), is aan deze twee kerkorden een apart hoofdstuk gewijd. Op deze manier konden overeenkomsten, verschillen en aanvullingen met de diverse actuele kerkorden efficiënt worden uitgelicht. Bovendien bood de historische achtergrond bij de totstandkoming van deze kerkorden enig reliëf.

²⁰ Smaling, A., "Sensitizing concepts, wat kun je ermee?", *KWALON* 1 (2021), 65.

2.2 Methodologie van het kwalitatief onderzoek

Voor het kwalitatief-empirische deel van deze studie werden interviews en focusgroep-gesprekken georganiseerd om ervaringen van predikanten (en enkele ouderlingen) met het toepassen van tucht in kerken van gereformeerd belijden in kaart te brengen. Deze onderzoeksmethoden bieden de mogelijkheid om tot gedetailleerde en ‘rijke’ beschrijvingen te komen en sloten daarom goed aan bij het doel van dit onderzoek: zicht krijgen op praktijkervaringen van predikanten met tuchttoepassing.

Eerst werden semigestructureerde interviews gehouden met predikanten die werkzaam zijn binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK). Vervolgens werden focusgroepen georganiseerd met predikanten en ouderlingen uit andere kerkverbanden die zich rekenen tot het gereformeerd protestantisme. Met de combinatie van individuele interviews en focusgroepen werd niet alleen diepgang in de data nagestreefd maar werd ook een gevarieerd geluid uit de breedte van het gereformeerd protestantisme tot klinken gebracht.

Een belangrijk doel van deze interviews en focusgroepen was het *begrijpen* van praktijken van tucht vanuit het perspectief van de predikant. *Waarom* handelden ze zoals ze handelden? Welke visies en/of theologische vooronderstellingen lagen daaraan ten grondslag? Maar ook: welke praktische componenten speelden een rol in de wijze waarop aan tucht (al dan niet) gestalte werd gegeven? Hoe ervoeren de respondenten de relatie tussen kerkorde/traditie en praktijk? Deze nadruk op het begrijpen van de leefwereld van de respondent bepaalde in belangrijke mate het ontwerp van het interviewschema.²¹

2.2.1 Semigestructureerde interviews

Selectie van de respondenten

De respondenten die individueel geïnterviewd werden waren allen als predikant werkzaam binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken en hadden ten tijde van het interview minimaal vijf jaar ambtelijke werkervaring. De keuze voor predikanten (in plaats van ouderlingen) als respondenten had als voordeel dat zij dikwijls in verschillende plaatselijke kerken ervaringen met tucht hadden opgedaan en die verschillende contexten verdisconteerden in de interviews. Ook koos ik voor predikanten in de veronderstelling dat zij – wanneer zich in de gemeente een (mogelijke) tuchtzaak voordeed – vaak nauwer pastoraal betrokken zouden zijn bij de zaak dan een willekeurig ander kerkenraadslid. Waar ouderlingen bovendien na een of twee ambtstermijnen weer aftreden, gaat het ambtswerk van een predikant voortdurend door en hebben zij daarmee mogelijk een completer beeld van de gevolgte tuchtprocedures.

De Christelijke Gereformeerde Kerken behoren met ruim 69.000 leden tot de kleinere kerkverbanden binnen het gereformeerd protestantisme. Toch is er bewust voor gekozen de respondenten voor de interviews juist uit dit kerkverband te selecteren, vanwege de grote diversiteit die haar kenmerkt. Wijma²² noemt het ‘complex’ om het kerkverband van de CGK als geheel te categoriseren, omdat er ‘een heel breed scala aan geloofsbelevingen’ in huist. Deze diversiteit komt onder meer tot uitdrukking in de verschillende stromingen of ‘flanken’ die binnen het kerkverband te onderscheiden zijn, waarvan

²¹ Deze insteek past binnen de hermeneutisch-interpretatieve benadering van kwalitatief onderzoek, in lijn met Schleiermacher, Dilthey en Gadamer. Zie ook Smaling, A. en F. de Boer, “Benaderingen in kwalitatief onderzoek: een inleiding”, in id. (eds.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek: Een inleiding* (Den Haag: Boom Lemma Uitgevers), 15-16.

²² Wijma, M., *Een menigte die men tellen kan: Een historisch-geografische beschrijving van de ledentalontwikkeling van gereformeerde kerkverbanden in Nederland 1892-2015* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2022), 35-36.

de Bewaar-het-Pand-vleugel zich het sterkst profileert, onder meer met een eigen website en een tweewekelijks blad. Ook de sterk uiteenlopende liturgische vormgeving van kerkdiensten, de twee naast elkaar bestaande jeugdwerkorganisaties en de lokale samenwerking die er met andere kerkverbanden is, laten iets van de grote verscheidenheid zien die karakteristiek is voor de CGK. Het is vanwege deze unieke combinatie van bevindelijk-gereformeerde, modern-gereformeerde en orthodox-gereformeerde invloeden²³ dat ik de CGK-predikanten als respondenten voor de interviews koos (zie verder in §3.4).

Naast de hierboven toegelichte randvoorwaarden werd in de selectie van respondenten rekening gehouden met de volgende factoren: 1) variatie in het aantal jaren ambtelijke ervaring dat de respondenten hadden; 2) geografische spreiding, op basis van de vier particuliere synodes (en dertien classes) van de CGK; 3) variatie in de ledenaantallen van de gemeenten, 4) de gelijke verdeling van gemeenten op het platteland en in de stad; 5) enkele liturgische kenmerken van de gemeenten waar de respondenten op dat moment werkzaam waren (namelijk de gebruikte bijbelvertaling en de psalmen/liederen die in de eredienst gezongen werden).

Door middel van deze selectiecriteria is getracht representativiteit in de kwalitatieve betekenis van het woord na te streven. Dat wil zeggen dat de steekproef zodanig is samengesteld dat alle mogelijke meningen, houdingen en gedragingen die de populatie kent, ook in de interviews naar voren konden komen.²⁴ Niet in al de bovengenoemde categorieën is het gelukt een optimaal uitgebalanceerde (evenredige) vertegenwoordiging te bereiken. Dit had in de meeste gevallen te maken met de bereidwilligheid van de benaderde predikanten om deel te nemen aan het onderzoek.

²³ De godsdienstsocioloog Gerard Dekker onderscheidt deze drie stromingen binnen het gereformeerd protestantisme. Dekker, G., *Zie hoe alles hier verandert: Het verloop van de gereformeerden* (Utrecht: Uitgeverij Kok, 2016), 19. Zie ook verder in §3.4.

²⁴ Dinklo, I., "Fabels en feiten over kwalitatieve onderzoeksresultaten: Hardnekkige misverstanden over generaliseren van kwalitatieve onderzoeksuitkomsten", *KWALON 2* (2006), 36.

Tabel 1: Karakteristieken van de geselecteerde CGK-respondenten en de gemeenten waarin zij werkzaam waren ten tijde van het interview.

Geslacht	Respondenten
Man	24
Vrouw	0
Ambtelijke ervaring in jaren	Respondenten
≤ 10	4
11-20	6
21-30	5
31-40	7
≥ 41	2
Regio/Particuliere synode van de meest recente gemeente	Respondenten
Noorden	7
Oosten	7
Zuiden	5
Westen	5
Ledenaantal van de meest recente gemeente (doopleden en belijdende leden)	Respondenten
< 250 leden	3
250-500 leden	14
500-1000 leden	3
> 1000 leden	4
Stad/Dorp/platteland	Respondenten
Stad	13
Dorp/platteland	11
Bijbelvertaling en zang in de meest recente gemeente	Respondenten
Statenvertaling en Psalmberijming 1773	9
Herziene Statenvertaling en Psalmberijming 1773	4
Herziene Statenvertaling of Nieuwe Bijbelvertaling, Psalmberijming 1773 of 1971 en enkele liederen	3
Nieuwe Bijbelvertaling en grote variëteit aan liederen	8

Werving van en contact met de respondenten

Geselecteerde predikanten werden in de meeste gevallen telefonisch benaderd. Tijdens dit contactmoment werd de achtergrond van het onderzoek toegelicht, de borging van kwaliteitseisen en vertrouwelijkheidseisen conform de gedragscode van de VSNU toegelicht²⁵ en werden de contouren van het interview geschetst.

Na akkoord voor deelname aan het onderzoek werd een bevestiging van de gemaakte afspraken via de mail toegestuurd. Hierin stonden opnieuw de achtergrondgegevens van het onderzoek en de relevante praktische zaken vermeld. Bovendien werden de contactgegevens van de onderzoeker achtergelaten, zodat respondenten wisten hoe ze eventueel aanvullende vragen of desgewenst een terugtrekking van deelname aan het onderzoek kenbaar konden maken. In een aantal gevallen werd de leidraad voor het interview voorafgaand aan het interview op verzoek van de respondent toegestuurd.

De interviews vonden plaats bij de respondenten thuis, in een zaal van het nabijgelegen kerkgebouw of in een ruimte aan de Theologische Universiteit Apeldoorn. Voorafgaand aan de interviews werden nogmaals de aard van de interviewvragen en de andere praktische zaken, zoals de opname van het interview op geluidsrecorder, doorgenomen. Met enkele respondenten werd afgesproken dat eventueel gebruik van citaten in de publicatie van het onderzoek separaat overlegd zou worden.

De interviews duurden tussen de 57 en 119 minuten, met een gemiddelde van 88 minuten. Het interviewschema functioneerde als leidraad voor de onderzoeker, maar het verloop van de interviews werd in sterke mate bepaald door de inbreng van respondenten. Waar sommigen uitgebreid spraken over concrete ervaringen met tucht, reflecteerden anderen uitgebreid op (theologische) vooronderstellingen of dilemma's die ze ervoeren bij de toepassing ervan. Enkele respondenten hadden geen ervaring met tuchttoepassing in de kerkordelijke betekenis van het woord, maar wel met andere vormen van ambtelijk opzicht en/of hadden expliciete redenen om geen tuchtmaatregelen ter hand te nemen. Deze redenen lichtten ze tijdens het interview toe.

Aan het slot van het interview werd de respondent in de gelegenheid gesteld eigen aanvullingen of gezichtspunten uit te spreken die nog niet in het gesprek aan de orde waren gekomen. Meerdere respondenten gaven aan het interview als prettig of stimulerend voor het eigen denkproces ervaren te hebben.

Het geanonimiseerde transcript werd binnen zes weken via de mail toegezonden aan de respondenten. Zij kregen de gelegenheid te beoordelen of het transcript naar hun idee afdoende geanonimiseerd was. In twee gevallen leidde dit tot een aantal kleine aanpassingen in het transcript; in drie andere gevallen tot aanvullende mailwisseling over het gebruik en de eventuele publicatie van citaten.

Naast het transcript kregen de respondenten een thematisch geordend verslag van het interview toegestuurd. Dit verslag diende er als member-check toe te controleren of de onderzoeker de daarin verwerkte bevindingen goed geïnterpreteerd en begrepen had. Zeventien van de vierentwintig

²⁵ Gedragscode voor gebruik van persoonsgegevens in wetenschappelijk onderzoek. Te raadplegen via universiteitenvannederland.nl/files/documents/Gedragscode%20gebruik%20persoonsgegevens%20VSNU%20005.pdf [laatst geraadpleegd: 20-10-2023]. Ten tijde van de dataverzameling was aan de TUA nog geen Ethische Commissie actief om een Data Management Plan te toetsen. Zorgvuldigheidswaarborgen met betrekking tot dataverzameling en -beheer zijn in eerste instantie in overleg met de (co-)promotor en de beleidsmedewerker Onderzoek van de TUA afgestemd en nageleefd. In een later fase heeft de Ethische Commissie alsnog haar goedkeuring gegeven over het Data Management Plan en een adviserende rol vervuld ten aanzien van verdere dataopslag en -beheer.

respondenten accordeerden het transcript en verslag expliciet, al dan niet na de wijziging of aanvulling van enige details in het verslag; de andere respondenten reageerden niet en gingen daarmee impliciet akkoord. In de zomer van 2023 werd met enkele respondenten nogmaals contact gelegd om toestemming te vragen voor het gebruik van citaten uit een van de interviews.

(Ontwikkeling van) het interviewschema

De interviews waren semigestructureerd rond een drietal hoofdthema's: 1) oriënterende vragen met betrekking tot het tuchtbegrip van de respondent; 2) vragen met betrekking tot de ervaringen van de respondenten met het (al dan niet) toepassen van tucht; 3) visie/theologische vooronderstellingen die aan het (al dan niet) toepassen van kerkelijke tucht ten grondslag lagen. De vragen onder het derde hoofdthema waren mede ingegeven door *sensitizing concepts* die uit de literatuurstudie naar voren waren gekomen (zie §2.1, bijlage A). Op antwoorden van respondenten vroeg ik door aan de hand van de vragen die onderaan in het interviewschema vermeld staan. Na de eerste interviewronde werd een enkele vraag weggelaten, omdat deze bij nader inzien buiten het directe onderzoeksterrein viel. De formulering van een andere vraag werd aangescherpt. Deze wijzigingen leidden na de eerste interviewronde tot de definitieve vaststelling van het interviewschema (zie bijlage A). Na de tweede interviewronde werd ik me ervan bewust hoezeer biografische elementen van de respondenten van invloed konden zijn op hun tuchtvisie en -praktijk. Dit leidde niet tot een aanvullende interviewvraag, maar wel tot extra bewustzijn en het herlezen van de eerdere interviewtranscripten. Ook is aan dit aspect een eigen deelhoofdstuk gewijd (zie §12.3).

In de laatste interviews werden eerder verworven inzichten regelmatig ingebracht, om de respondenten niet alleen op hun eigen visie, maar ook op de visies van andere respondenten te laten reflecteren. Zo werd in de loop van de data-verzameling een verdiepend element aangebracht en ontstond er indirect een dialogisch element tussen de interviews.

Afwisseling van data-verzameling en data-analyse

De dataverzameling vond plaats in meerdere interviewronden. De eerste interviews vonden plaats in juni en juli 2018; de tweede interviewronde was in februari en maart 2019 en de laatste ronde in juli en oktober 2019. Tijdens de interviews maakte ik aantekeningen, die ik na afloop van ieder interview in een kort reflectieverslag verwerkte. In dit verslag schreef ik een impressie van het verloop van het interview, met daarbij opvallende antwoorden, non-verbale signalen van de respondent of andere factoren die mogelijk van betekenis konden zijn tijdens het interview. Ook evalueerde ik, vaak na het uitwerken van het transcript, de eigen interviewtechniek aan de hand van de handleiding die Evers voor reflectieverslagen geeft.²⁶ Deze reflectieverslagen werden, net als de eerste vijf interviewtranscripten, gelezen door de tweede promotor en intensief besproken. Alle eigen reflecties, aantekeningen en ideeën voor ordening van de data werden tevens bijgehouden in een onderzoekslogboek.

De transcripten van de interviews werden met behulp van ATLAS.ti 8 gecodeerd en aan verdere analyse onderworpen. Voor het coderen en analyseren van de data in ATLAS.ti volgde ik een tweedaagse cursus. Het code-systeem in ATLAS.ti werd in drie fasen (namelijk tussen de interviewrondes en na de laatste interviewronde) ontwikkeld, herzien, aangescherpt en geëvalueerd met de tweede promotor. Gedurende dit proces werden alle transcripten intensief en herhaaldelijk gelezen, tenminste tweemaal gecodeerd en/of gecontroleerd om consistente segmentering en volledige codering na te streven. Het cyclische proces van data-verzameling en data-analyse leidde tot een uiteindelijke set van ruim 350

²⁶ Evers, J., *Interviewen*, 269-271.

thematische en beschrijvende hoofd- en deelcodes.²⁷ Met behulp van deze codes werden de hoofdthema's individueel en in onderlinge samenhang geanalyseerd. Het coderen gaf dus grip op de grote hoeveelheid data en weerspiegelde een intensief interpretatief en analytisch proces.²⁸ Bij dit proces werden ook de aantekeningen uit het onderzoekslogboek verwerkt.

2.2.2 Focusgroepen

De tweede fase van het kwalitatief onderzoek bestond uit zeven focusgroepen met predikanten en ouderlingen uit diverse gereformeerde kerkverbanden. Ik beschouwde focusgroepen om verschillende redenen als geschikte aanvulling op de individuele interviews. In de eerste plaats werd het op deze manier mogelijk een groter aantal respondenten uit verschillende kerkverbanden in relatief korte tijd te betrekken bij het onderzoek. Doordat deelnemers aan focusgroepen niet alleen door de onderzoeker, maar ook door elkaar bevroegd werden, werden consensus en dissensus ten aanzien van de te onderzoeken werkelijkheid snel inzichtelijk. En juist vanwege de interactie tussen de verschillende participanten leverden focusgroepen meer op dan de som van een aantal individuele interviews.²⁹ Focusgroepen waren dus een geschikte onderzoeksmethode om overeenkomsten en verschillen binnen de groepen, tussen groepen onderling en verschillen met de data uit de interviews voor het voetlicht te brengen.

Samenstelling van de focusgroepen

Door middel van de focusgroepen waren de volgende kerkverbanden betrokken bij dit onderzoek: de Gereformeerde Gemeenten (GG), de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland (OGGiN), de Gereformeerde Gemeenten in Nederland (GGiN), de Protestantse Kerk in Nederland (PKN, met respondenten die zich tot de Gereformeerde Bond (GB) rekenen), de Hersteld Hervormde Kerk (HHK), de voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland (vGKN) en de (toenmalige) Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (GKv) en Nederlandse Gereformeerde Kerk (NGK)³⁰. Voor ieder van deze kerkverbanden werd een eigen focusgroep georganiseerd met – idealiter – vier tot zes predikanten. Vanwege de kleinere omvang van sommige van deze kerkverbanden en/of de beperkte bereidwilligheid tot deelname moest in een aantal gevallen een kleine focusgroep van twee of drie deelnemers worden samengesteld. Voor twee focusgroepen werden om deze reden ouderlingen in plaats van predikanten geselecteerd en bereid gevonden. In totaal waren 29 participanten betrokken bij de focusgroepen.³¹

Als criterium voor deelname aan een van de focusgroepen gold dat de participanten een zekere expertise hadden ten aanzien van de kerkelijke tucht; hetzij in de plaatselijke gemeente, hetzij op bovenlokaal niveau in de vorm van advisering of zitting in een college of commissie. Zo werden respondenten geselecteerd die zo rijk mogelijke data zouden kunnen bieden en met elkaar ook zicht zouden kunnen geven op praktijken van kerkelijke tucht in de bredere context van het kerkverband.

Door de combinatie van criteria (namelijk: a) predikanten/ouderlingen b) uit hetzelfde kerkverband c) met een bepaalde expertise ten aanzien van de tucht) ontstond een relatief homogene samenstelling

²⁷ Evers, J., *Kwalitatieve analyse: Kunst én kunde* (Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers, 2015), 81; 92-93.

²⁸ Bryman, A., *Social Research Methods* (Oxford: Oxford University Press, 2016⁵), 581-583; Evers J., *Analyse*, 60-62.

²⁹ Evers, J., *Interviewen*, 108.

³⁰ Omdat deze kerkverbanden ten tijde van het onderzoek in staat van vereniging waren, werd één focusgroep met respondenten uit deze beide kerkverbanden georganiseerd.

³¹ Twee hervormd-gereformeerde predikanten gaven er vanwege uiteenlopende redenen de voorkeur aan door middel van een individueel interview deel te nemen aan dit onderzoek in plaats van in de focusgroep. De door hen aangedragen gezichtspunten zijn verwerkt bij de gegevens uit de PKN-focusgroep.

van deelnemers. Het voordeel hiervan was dat deelnemers weinig tijd nodig hadden voor kennismaking en respondenten vrij gemakkelijk het gesprek met elkaar aangingen. Als risico bij deze selectiecriteria gold dat eventueel bestaande hiërarchische relaties het groepsproces mogelijk zouden verstoren, bepaald gedachtegoed in de kring van participanten taboe kon zijn en/of dat respondenten de onderlinge overeenkomsten of verschillen sterker zouden benadrukken dan in werkelijkheid het geval was.³² Deze risico's werden in de voorbereiding op de focusgroep-bijeenkomsten besproken met de secondant en promotores, tijdens de bijeenkomsten gemonitord en na afloop van de bijeenkomsten geëvalueerd.

Een gevolg van de bovengenoemde criteria is dat in de samenstelling van de focusgroepen geen representativiteit voor het betreffende kerkverband is nagestreefd. De deelnemers aan de focusgroepen dienen daarom ook niet als 'vertegenwoordiger' van hun kerkverband beschouwd te worden, maar veeleer als vertolker van een geluid uit de breedte van het gereformeerde spectrum.

Werving van en contact met de respondenten

Om participanten voor de focusgroepen te werven zocht ik een aanknopingspunt via een predikant of ouderling uit mijn professionele netwerk of nam ik contact op met een vertegenwoordiger via de website van een kerkverband. Wanneer deze predikant of vertegenwoordiger zelf aan de selectiecriteria voldeed en bereid was tot deelname aan de focusgroep, kwam ik via de sneeuwbalmethode andere respondenten op het spoor die (eventueel) binnen het profiel pasten en aan de focusgroep wilden deelnemen. Aan hen werd via de mail een document met praktische achtergrondgegevens over het onderzoek toegezonden. Na accordering werden datum en tijdstip vastgesteld; ook werd in overleg met de respondenten een locatie gekozen die voor alle participanten op bereisbare afstand lag. In twee gevallen werd de focusgroep digitaal georganiseerd, vanwege de combinatie van corona-beperkingen en de grote reisafstand tussen de verschillende participanten. In de andere gevallen gaven de participanten er de voorkeur aan fysiek bijeen te komen. Een week voorafgaand aan de bijeenkomst werd de agenda via de mail toegestuurd (zie ook hieronder).

De focusgroepen vonden plaats tussen oktober 2020 en mei 2021. Van de bijeenkomsten werd een audio- en video-opname gemaakt, waarvoor de deelnemers een informed consentformulier ondertekenden (zie bijlage C).³³ De focusgroep-bijeenkomsten duurden tussen de 84 en 122 minuten, met een gemiddelde van 104 minuten per gesprek. Tijdens de focusgroepen functioneerde een op voorhand verstrekte agenda als leidraad, waarbinnen ruim de gelegenheid was voor de respondenten elkaar te bevragen op elkaars visies en praktijken ten aanzien van de tucht. Na een algemene introductie kregen de respondenten gelegenheid zichzelf te introduceren en kort hun ervaringen met (de toepassing van) kerkelijke tucht onder woorden te brengen. Hierna werden achtereenvolgens vier thema's aan de orde gesteld die ik als in het oog springend uit de interviewdata geabstraheerd had (zie verder onder het kopje 'Format, voorbereiding en taakverdeling voor de focusgroepen', zie ook bijlage B). Ieder van deze thema's werd kort geïntroduceerd, waarna ik een deelnemer het woord gaf en de deelnemers in principe verder op elkaar reageerden. Om de discussie aan te scherpen bracht ik soms perspectieven vanuit de interviews in of vroeg ik de deelnemers te reageren op elkaar of op een stelling. Ieder van de dealthema's werd afgerond met een korte samenvatting. Wanneer de deelnemers er prijs op stelden, werd tussentijds een pauze ingelast.

Aan het slot van de focusgroep-gesprekken kregen de deelnemers gelegenheid een laatste opmerking te plaatsen en vatte ik het gesprek samen in een korte impressie.

³² Evers, J., *Interviewen*, 108-109.

³³ Van de (in omvang) kleinere focusgroepen werd alleen een audio-opname gemaakt.

Enkele weken na afloop van de bijeenkomst werden het geanonimiseerde transcript en een thematisch geordend verslag via de mail toegezonden aan de deelnemers. Dit verslag diende ertoe te controleren of de onderzoeker en secondant de daarin verwerkte bevindingen goed geïnterpreteerd en begrepen hadden. In één geval leidde dit verslag tot een aanvullende mailwisseling tussen deelnemers van die betreffende focusgroep.

Format, voorbereiding en taakverdeling voor de focusgroepen

De inhoud en structuur van de focusgroep-bijeenkomsten werden voorbereid in nauw overleg met de promotores en de secondant. Omdat het te veel tijd zou kosten wanneer alle deelnemers hun eigen ervaringen met tuchttoepassing uiteen zouden zetten, werd ervoor gekozen hiervoor kort gelegenheid te geven in een kennismaking- en inventarisatieronde aan het begin van iedere bijeenkomst.

Vervolgens werden vier thema's gekozen die als prominent en betekenisvol uit de interviews gekomen waren: 1) tuchtbegrip en doel(en) van tucht volgens de respondenten; 2) zonde en tuchtwaardigheid; 3) belangrijke principes en belemmeringen in het toepassen van kerkelijke tucht; 4) verhouding tussen kerkorde en praktijk.

Per onderdeel werd vastgesteld hoelang over het betreffende thema gesproken kon worden. Het streven was dat de totale bijeenkomst ongeveer negentig minuten zou duren, exclusief eventuele pauzetijd. Ook bespraken we de taakverdeling tussen secondant en onderzoeker. De secondant zou zich tijdens het gesprek voorstellen, maar zich verder in principe niet in het gesprek mengen. Verder was de taak van de secondant om interactiepatronen tussen de deelnemers te monitoren, de tijd te bewaken, aantekeningen van opvallende non-verbale signalen te maken en in een uiterst geval in te grijpen om een stille deelnemer aan het woord te laten. Zelf leidde ik het gesprek door niet alleen de agenda te doorlopen, maar ook (waar nodig) deelnemers het woord te geven, verschillende denklijnen met elkaar te verbinden, andere gezichtspunten aan te dragen, dilemma's voor te leggen en ieder onderdeel met een samenvattende impressie af te sluiten. Overige organisatorische taken werden in onderling overleg verdeeld.

Verwerking en analyse van de gegevens

De focusgroep-transcripten werden gecodeerd en geanalyseerd met behulp van de eerder ontwikkelde code-set in ATLAS.ti 8. De gegevens uit de verschillende focusgroepen werden per thema met elkaar vergeleken én gespiegeld aan de interviewdata. Daarvoor werden de interview- en focusgroep-verslagen gebruikt die met het oog op de member-check van de respondenten waren geschreven.

Voor het analyseproces waren de voorbereidende en evaluerende gesprekken tussen onderzoeker en secondant van grote betekenis. Voorafgaand aan de focusgroepen werden aandachtspunten en mogelijke risico's besproken met betrekking tot de samenstelling van de groep en de (fysieke of digitale) locatie van de bijeenkomst. Achteraf werd het verloop van het gesprek uitgebreid geëvalueerd, met daarbij bijzondere aandacht voor zowel de opvallende wendingen en (non-verbale) interactie als voor de gesprekstechniek en tijdbewaking. Al deze componenten werden gewogen en in onderzoeksverslagen opgenomen.

2.2.3 Structuur van het kwalitatief (empirisch) deel

De structuur van het interviewformat vormde het uitgangspunt voor de opzet van deel III van de studie. De eerdergenoemde driedeling van de interviewvragen (zie bijlage A) is terug te vinden in respectievelijk de hoofdstukken 7, 8-10 en 11-13. Sommige van de interviewvragen zijn gecombineerd en samen ondergebracht in één hoofdstuk, bijvoorbeeld wanneer de thema's zozeer met elkaar

vervlochten waren dat ze nauwelijks van elkaar te scheiden waren of wanneer beantwoording van de (deel)vragen van beperkte diepgang was en om die reden geen eigen hoofdstuk rechtvaardigde.

Vanwege de vertrouwelijkheid van de interviewdata zijn individuele tuchtzaken niet uitgebreid uitgelicht. In plaats daarvan koos ik ervoor de ervaringen van respondenten met tuchttoepassing te ordenen naar type maatregel, en daarbij in meer algemene zin te omschrijven onder welke omstandigheden respondenten dergelijke maatregelen ter hand namen. Ook tucht-gerelateerde maatregelen, die niet in de kerkorden als tuchtmaatregel staan aangeduid, zijn in dit hoofdstuk verwerkt (zie ook §8.1 en §8.3).

Hoofdstuk 12 correspondeert niet rechtstreeks met een interviewvraag uit het format. In dit hoofdstuk wordt geschetst hoezeer respondenten niet alleen als ambtsdrager, maar ook als mens betrokken waren bij tuchtgevallen. Daarnaast bleken verschillende visies op het ambt en ambtelijke verantwoordelijkheid van belang voor het begrijpen van uiteenlopende visies op tucht. Deze noties waren niet expliciet opgenomen in het interviewschema, maar bleken tijdens de dataverzameling toch van belang te zijn. Om die reden is daaraan een hoofdstuk gewijd.

De resultaten van de individuele interviews en de focusgroepen zijn in de hoofdstukken 7 tot en met 13 onderscheiden van elkaar weergegeven. Als uitgangspunt werden in deze hoofdstukken steeds de interviewdata met individuele CGK-respondenten genomen. Deze data hadden namelijk de meeste diepgang en correspondeerden directer met de hoofdstukindeling. In de daaropvolgende paragraaf van ieder van deze hoofdstukken werd vervolgens het perspectief vanuit de verschillende focusgroepen ingebracht. Nieuwe gezichtspunten of opvallende afwijkingen werden daarbij uitgewerkt en in meer algemene zin werd beschreven hoe bepaalde noties in de focusgroepen werden besproken of gewaardeerd. Hiermee is geprobeerd aan de complexiteit en gelaagdheid van de data recht te doen, zonder daarbij in onnodig gedetailleerde beschrijvingen te vervallen.

2.2.4 Evaluatie van het kwalitatieve onderzoek

In deze sub-paragraaf evalueer ik het kwalitatieve onderzoek. Dit doe ik aan de hand van de vier criteria voor *trustworthiness* zoals die door Lincoln en Guba onderscheiden worden: *credibility*, *dependability*, *confirmability* en *transferability*.³⁴

Credibility duidt op de geloofwaardigheid van de onderzoeksresultaten: zijn deze resultaten op correcte wijze geïnterpreteerd en in welke mate zijn ze congruent aan de realiteit?³⁵ In mijn onderzoek heb ik *credibility* in de eerste plaats nagestreefd door mijn interpretatie van de data voor te leggen aan

³⁴ Lincoln, Y.S. en E.G. Guba, *Naturalistic Inquiry* (California: Sage Publications, 1985), 328-329. Met het gebruik van deze termen kies ik een alternatief voor de criteria 'validiteit' en 'betrouwbaarheid', die vaak gehanteerd worden om onderzoek op waarde te schatten. Deze termen vinden hun oorsprong in een positivistische kijk op de werkelijkheid en acht ik daarom minder geschikt om op kwalitatief onderzoek toe te passen (zie ook Tracy, S.J., *Qualitative Research Methods: Collecting Evidence, Crafting Analysis, Communicating Impact* (Hooken: Wiley Blackwell, 2020), 266; Dahler-Larsen, "Qualitative Evaluation: Methods, Ethics, and Politics with Stakeholders", in N.K. Denzin en Y.S. Lincoln, *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (Thousand Oaks California: SAGE Publications Inc., 2018⁵), 881-882.

De gehanteerde termen laten zich in het Nederlands niet geheel naar tevredenheid vertalen. *Trustworthiness* en *dependability* verwijzen in het Nederlandse beide naar 'betrouwbaarheid' van het onderzoek; *credibility* duidt op 'geloofwaardigheid'; *confirmability* op 'bevestigbaarheid' en *transferability* op 'overdraagbaarheid'. In de lopende tekst worden daarom de Engelse begrippen gehanteerd. Zie ook Guba, E.G., "Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries", *Educational Technology Research and Development* 29 (1981), 75-91.

³⁵ Guba, "Criteria", 79.

de respondenten zelf. Van ieder interview en focusgroep-gesprek werd een thematisch geordend verslag gemaakt dat werd teruggekoppeld aan de respondenten. Deze *member-check* diende ertoe te controleren of ik de gegevens uit de interviews en focusgroepen goed geïnterpreteerd had. Eventuele misverstanden konden op deze manier gecorrigeerd worden. De respondenten werden allereerst dus zelf betrokken bij het proces van interpretatie.

Daarnaast waren de promotores, secondant en leden van een drietal onderzoeksgroepen intensief betrokken bij de verschillende fasen van het kwalitatief onderzoek: het opstellen van het interviewformat en de richtlijn voor de focusgroep-gesprekken, de ontwikkeling van het codesysteem en tal van interpretaties en reflecties werden met hen gedeeld, waarna de daaruit voortvloeiende feedback verwerkt werd in de verdere procedure. Het verloop en de inhoud van de focusgroep-gesprekken werden nauwgezet met de secondant geëvalueerd, om op die wijze ook haar observaties en denkrichtingen te verdisconteren in de analyse. Door deze cruciale stappen in het analyseproces samen met anderen te doorlopen, is een hoge mate van *credibility* van de onderzoeksresultaten nagestreefd.

Transferability heeft te maken met de mate waarin de onderzoeksresultaten toepasbaar en relevant zijn in andere contexten en/of met andere respondenten.³⁶ Dit criterium heb ik bevorderd door een zo divers mogelijke steekproef van de respondenten wat betreft de interviews te nemen. Door deze interviews te combineren met focusgroepen waaraan respondenten uit de breedte van de gereformeerde gezindte deelnamen, én door in de beschrijving van de resultaten veel aandacht te schenken aan contextuele omstandigheidsfactoren (*thick descriptions*) zijn de onderzoeksresultaten toepasbaar in andere (kerkelijke) contexten en/of met andere respondenten.

Dependability stelt de vraag aan de orde in welke mate het onderzoeksproces consistent en goed navolgbaar is doorlopen en of herhaling van hetzelfde onderzoek dezelfde uitkomsten zou opleveren.³⁷ Om dit te bevorderen heb ik de methodologische keuzes en opeenvolgende stappen van het onderzoek nauwgezet gedocumenteerd. In een logboek hield ik gedurende het proces notities bij, waarin niet alleen mijn eigen vooronderstellingen en verwachtingen, maar ook tal van andere ingevingen, reflecties en methodologische keuzes werden geëxpliciteerd. Door deze stappen te doorlopen met mede-onderzoekers en (co-)promotores (zie ook hierboven) is *dependability* geborgd.

Ook *confirmability* heeft te maken met de mate waarin de conclusies van het onderzoek direct te herleiden zijn tot de onderzoeksdata.³⁸ Tijdens de data-verzameling en -analyse was het een voortdurende uitdaging om eigen vooronderstellingen niet op te dringen, het trekken van snelle conclusies uit te stellen en te blijven luisteren naar de respondenten zelf. Het herhaaldelijk en aandachtig lezen van de transcripten droeg bij aan het steeds beter verstaan van de respondenten. In de opbouw van deel III van deze studie is ook de notie van *confirmability* meegewogen: door de diverse hoofdstukken zoveel mogelijk parallel te laten lopen met het interviewschema, in de beschrijving van de resultaten nadrukkelijk aan te sluiten bij bewoordingen en redeneringen van de respondenten en door veelvuldig te citeren is *confirmability* nagestreefd.

³⁶ Guba, E.G., "Criteria", 79-80. Stahl, N.A. en J.R. King, "Expanding Approaches for Research: Understanding and Using Trustworthiness in Qualitative Research", *Journal of Developmental Education* 1 (2020), 27.

³⁷ Guba, E.G., "Criteria", 80; Stahl, N.A. en J.R. King, "Trustworthiness", 27.

³⁸ Guba, "Criteria", 80.

2.3 Methodologie van de theologische reflectie

Tucht als 'levend interpretatieproces'

In het vierde deel van de studie worden de resultaten van het kwalitatief onderzoek in verbinding gebracht met noties van het kerkelijk tuchtrecht. De kennisstromen uit deel II en deel III komen dus samen in dit slotdeel. De hieruit voortvloeiende theologische reflectie is opgezet als een vraag-antwoordgesprek, waarin de tuchtpraktijk de kerkordelijke traditie bevreemdt en de kerkordelijke traditie de waargenomen praktijk. Uit die wisselwerking tussen principe en praktijk volgen enkele conclusies die kunnen leiden tot een herijking en vernieuwde doordenking van de tuchtpraktijk.

Voor dit reflectie-deel maak ik gebruik van het zogeheten 'mutual critical correlation-model'.³⁹ Dit model beoogt de dialoog tussen traditie enerzijds en bevindingen in de actuele werkelijkheid anderzijds op gang te brengen, waarbij deze beide invalshoeken als gelijkwaardige gesprekspartners fungeren en elkaar kritisch kunnen bevragen. De formele tuchtprincipes functioneren dus niet als normatief kader dat de tuchtpraktijken toetst of veroordeelt. Andersom wordt de actuele tuchtpraxis ook niet verheven tot nieuwe norm, ten koste van de kerkordelijke principes. Juist de dialectische wisselwerking tussen die beide brengt de dialoog verder. 'Empirie zonder theorie is blind, theologische theorie zonder kerkelijke empirie is leeg', aldus ethicus F. de Lange.⁴⁰ De tuchtpraktijk heeft weliswaar kaders nodig om zich toe te verhouden, maar verdient het om als toegepast kerkrecht in deze tijd voluit serieus genomen te worden.⁴¹ Zorgethicus E.J. van Wijngaarden formuleerde de verhouding tussen principe en praktijk als volgt:

'A social practice should be judged by taking into account both empirical data and normative ethics, being interrelated in mutual interaction between the internal (or lived) morality (attitudes and behaviour of research participants within a specific social practice) and external

³⁹ De eerste aanzetten van deze methode zijn te herleiden tot Paul Tillich's 'methode van correlatie' (1951), waaraan via David Tracy (in 1975) en Stephen Pattison (in 1989) een nadrukkelijk wederkerige component werd toegevoegd. Zie Swinton, J. en H. Mowat, *Practical Theology*, 73-79.

De methode van correlatie was lange tijd gezaghebbend in de (praktische) theologie, maar is ook aan kritiek onderhevig. Zo zou een strikt onderscheid tussen 'traditie' en 'actuele werkelijkheid' niet gemaakt kunnen worden, omdat de actuele werkelijkheid al door de traditie is beïnvloed. Ook zou de keuze voor de betreffende correlerende begrippen aan willekeur onderhevig zijn en vaak niet voldoende methodologisch onderbouwd (kunnen) worden. Bovendien zouden de traditie en actuele praktijk in deze methode tot fundament van het theologisch onderzoek verheven worden in plaats van tot bron (zie ook Ormerod, N., "Quarrels with de Method of Correlation", *Theological Studies* 4 (1996), 712). De critici van deze methode van correlatie bieden m.i. echter geen geloofwaardig alternatief voor deze methode (zie ook Lonergan, B., *Method in Theology* (New York: Herder and Herder, 1972), 267-269). Door de traditie en actuele praktijk als twee 'stemmen' van de theologie met elkaar in verbinding te brengen met behulp van uit het kwalitatief onderzoek gedestilleerde begrippen, is de methode van correlatie goed bruikbaar voor de theologische reflectie van dit onderzoek.

⁴⁰ Lange, F. de, "Vervreemding en toeëigening: Theologie, kerk en hermeneutiek", in J.B.G. Jonkers (ed.), *Theologie achteraf: Theologisch commentaar op het onderzoek 'de gelovige gemeente'* (Kampen: Kok, 2000), 35.

⁴¹ Ook het bekende *Four Voices of Theology-model* van Helen Cameron e.a. (2010) veronderstelt dat ten aanzien van een zekere praktijk vier 'stemmen' te onderscheiden zijn die met elkaar in gesprek zijn: de 'normative voice', de 'formal voice', de 'espoused voice' en de 'operant voice'. Om te voorkomen dat het model al op voorhand als raster over de onderzoeksgegevens zou worden gelegd én deze stemmen kunstmatig van elkaar onderscheiden zouden worden, heb ik er voor dit explorerende onderzoek geen gebruik van gemaakt en me beperkt tot de 'stemmen' van de (kerkrechtelijke traditie) en de (door ambtsdragers ondervonden) praktijk.

morality (moral principles and theories) in order to critically determine the moral issue at stake.⁴²

Een vraag-en-antwoordgesprek tussen traditie en actuele situatie draagt bij aan een hernieuwd denken over de kerkelijke tucht in rapport met de tijd. Met De Lange kan gesproken worden over een 'levend interpretatieproces', waarbij de kerk de 'creatieve interpretatiegemeenschap' is.⁴³ Traditie en praktijk staan niet tegenover elkaar, maar zijn als het goed is wederzijds op elkaar betrokken en steeds in beweging.

In deel IV wordt deze dialoog aangegaan rondom een thema dat uit de onderzoeksgegevens nadrukkelijk en herhaaldelijk naar voren kwam: de behoefte aan maatwerk in de kerkelijke praktijk, waar de kerkordelijke principes een zekere mate van consistentie en transparantie voorstaan. Consistentie en maatwerk zijn dus de twee correlerende begrippen waarop de traditie en praktijk elkaar wederzijds kritisch bevragen. Hieruit vloeien in §14.3 enkele oplossingsrichtingen voort ter ondersteuning van de handelingspraktijk van de kerk.

3. Stand van zaken in het onderzoek

In dit hoofdstuk wordt licht geworpen op de stand van zaken in het onderzoek naar kerkelijke tucht. Daarmee krijgt het onderzoek een inbedding in de bredere context van het onderzoeksveld. De bestaande literatuur over kerkelijke tucht verdeel ik in drie categorieën: historisch-descriptief onderzoek (hoe tucht in het verleden functioneerde), actueel-prescriptief onderzoek (hoe tucht in het heden zou moeten functioneren) en actueel-descriptief onderzoek (hoe tucht in het heden functioneert). Hoewel niet alle publicaties exclusief in een van deze categorieën passen, helpt deze onderverdeling om duidelijk te maken vanuit welke invalshoeken het onderzoeksveld reeds belicht is. Per categorie licht ik een aantal belangrijke publicaties kort toe. Voor de eerste twee categorieën beperk ik me tot de Nederlandstalige literatuur; in de derde categorie – de meest directe inbedding van dit onderzoek – zijn ook anderstalige publicaties opgenomen.

3.1 Historisch-descriptieve literatuur

Er is veel onderzoek verricht naar de wijze waarop tucht in de geschiedenis van de kerk werd toegepast. In het Nederlandse taalveld zijn de al wat oudere dissertaties van H.B. Weijland, J. Plomp en H.W. Roodenburg nog altijd gezaghebbend.

H.B. Weijland

In *Augustinus en de kerkelijke tucht* (1965) richt H.B. Weijland zich op het denken van Augustinus over de tucht. Diens denkbeelden zijn in sterke mate ingegeven door het conflict met de donatisten, toegespitst op het denken over unitas en caritas van de kerk.⁴⁴ Waar de donatisten vanuit een streven naar heiligheid tot een uiterst strikte tuchtpraxis kwamen, redeneerde Augustinus in sterkere mate vanuit een eenheid- en liefdesdenken over de kerk, waarin meer ruimte was voor het tolereren van zondaars. Bovendien maakte hij een nadrukkelijk onderscheid tussen de pelgrimerende kerk van deze werkelijkheid en de volmaakte Kerk in het eschaton; een onderscheid waar de donatisten niet mee rekenden. Ondanks de 'grondregel van de tolerantie'⁴⁵ stond Augustinus een tuchtprocedure

⁴² Wijngaarden, E.J. van, *Ready to Give Up on Life: A study into the lived experience of older people who consider their lives to be completed and no longer worth living* (Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact, 2016), 31.

⁴³ Lange, F. de, "Vervreemding", 39-40.

⁴⁴ Weijland, H.B., *Augustinus en de kerkelijke tucht: Een onderzoek naar de grenzen van de kerk bij Augustinus tegen de achtergrond van het donatistisch schisma* (Kampen: J.H. Kok N.V., 1965), 36 e.v.

⁴⁵ Weijland, H.B., *Augustinus*, 59-70.

voor die een strikt juridisch karakter droeg en parallel liep met de normen van de Romeinse rechtspraak.⁴⁶

J. Plomp

Als tweede belangrijke publicatie in het onderzoek naar kerkelijke tucht in het Nederlandse taalveld geldt de dissertatie van J. Plomp met als titel *De kerkelijke tucht bij Calvijn* (1969). In dit omvangrijke werk plaatst Plomp Calvijns denkbeelden inzake de tucht in het kader van andere reformatoren uit die tijd. Ook wordt beschreven hoe deze denkbeelden vertaald werden naar kerkordelijke regelingen en op welke wijze de politieke situatie in Genève en Straatsburg de tuchtpraktijk beïnvloedde. Verschillende voorbeelden van tuchtkwesties (zowel de zonde als de maatregel en afloop) worden in dit boek ter illustratie beschreven. Omdat Calvijn in grote delen van de gereformeerde gezindte zeer gezaghebbend is, wordt aan dit boek over kerkelijke tucht veel betekenis gehecht.⁴⁷

H.W. Roodenburg

Het derde relevante onderzoek dat handelt over praktijken van kerkelijke tucht in het verleden, betreft *Onder censuur* van de hand van H.W. Roodenburg. De ondertitel van deze in 1990 gepubliceerde dissertatie (*De kerkelijke tucht in de gereformeerde gemeente van Amsterdam, 1578-1700*) geeft duidelijk aan waarop dit onderzoek gericht is. Aan de hand van oude kerkenraadsnotulen is gereconstrueerd op welke wijze de kerkelijke tucht werd toegepast in de Amsterdamse gereformeerde kerk van de zestiende en zeventiende eeuw. Het boek voorziet in een uitgebreide beschrijving van de cultuur-historische context van de Gereformeerde Kerk in die tijd, waarna kwesties van vermaan en tucht geordend aan de hand van een aantal 'hoofdzonden' worden uiteengezet. Dit boek schetst een duidelijk beeld van hoe de tucht in deze Amsterdamse kerk werd toegepast met behulp van talrijke concrete casussen.⁴⁸

Bouwman

Tenslotte moet in dit kader het omvangrijke werk van de twintigste-eeuwse gereformeerde kerkrecht deskundige H. Bouwman vermeld worden. *De kerkelijke tucht naar het gereformeerde kerkrecht* (1912) gaat in deel I in op de bijbelse wortels van de kerkelijke tucht⁴⁹; vervolgens zet het nauwgezet uiteen welke denkbeelden diverse reformatoren er ten aanzien van de tucht op nahielden.⁵⁰ Van daaruit maakt Bouwman de verbinding met de tuchttoepassing in de kerkelijke praktijk van de twintigste eeuw.⁵¹ In het tweede deel van het nog altijd gezaghebbende *Gereformeerd Kerkrecht* (1928, 1934) borduurt hij hierop voort, door de principes ten aanzien van de tucht eveneens in meer prescriptieve zin toe te passen (zie verder onder §3.2). De beide boeken zijn omstreeks een eeuw oud, maar worden nog altijd als bruikbaar beschouwd in het denken over kerkrecht in het algemeen (en kerkelijke tucht in het bijzonder).

3.2 Actueel-prescriptieve literatuur

In de twintigste en eenentwintigste eeuw zijn in het Nederlandse taalveld meerdere publicaties verschenen in lijn met de bovengenoemde werken van Bouwman. Gereformeerde auteurs zoals Joh.

⁴⁶ Weijland, H.B., *Augustinus*, 151.

⁴⁷ Zie ook §4.3, voetnoot 90.

⁴⁸ Roodenburg, H.W., *Onder censuur: De kerkelijke tucht in de gereformeerde gemeente van Amsterdam, 1578-1700* (Hilversum: Verloren, 1990).

⁴⁹ Bouwman, H., *De kerkelijke tucht naar het gereformeerde kerkrecht* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1988³), 11-40.

⁵⁰ Bouwman, H., *Kerkelijke tucht*, 41-143.

⁵¹ Bouwman, H., *Kerkelijke tucht*, 144-294.

Jansen⁵², D. Nauta⁵³, J. Kamphuis⁵⁴ en W. Silfhout⁵⁵ wijdden zich in hun publicaties aan een uitleg van de kerkordelijke tuchtprincipes, oftewel: hoe de tucht naar hun visie toegepast zou *behoren* te worden. Ondanks de verschillende kerkelijke contexten waarin zij werkzaam waren/zijn en de verschillende accentueringen die zij in hun werken aanbrachten, zijn zij verbonden door een besef van urgentie en noodzaak ten aanzien van de handhaving van tucht. Wat het protestantse kerkrecht betreft gelden P. van den Heuvel⁵⁶ en K.W. de Jong⁵⁷ als experts, waarbij met name de laatstgenoemde een aantal belangrijke, recent verschenen artikelen over het protestantse tuchtrecht schreef (zie ook §6.6).

In lijn met deze categorie literatuur kunnen ook de vele kerkelijke richtlijnen en protocollen genoemd worden die in de achterliggende jaren werden opgesteld. In vrijwel ieder gereformeerd kerkverband zijn visiestukken, protocollen of op de eigen kerkorde toegespitste toelichtingen vastgesteld en/of herzien. Deze categorie 'literatuur' is van belang om te begrijpen hoe de tucht in de hedendaagse praktijk van het kerkelijk leven toegepast behoort te worden. Het maakt duidelijk dat er in de kerken behoefte is aan meer context en handreiking bij het denken over en toepassen van tucht. De tucht is niet van de kerkelijke agenda verdwenen, maar wordt belangrijk geacht voor het kerkelijk leven. In hoofdstuk 6 wordt op deze handreikingen verder ingegaan; in deze paragraaf licht ik twee van deze publicaties uit waarin de hedendaagse context wat meer aandacht krijgt.

Christelijke tucht vandaag

In 2016 verscheen vanuit de gereformeerd-vrijgemaakte hoek een cahier met de titel *Christelijke tucht vandaag*, geschreven door M. te Velde en K. Harmannij. De aanleiding voor het schrijven van dit boekje was de kerkorde van de GKv die in 2014 van kracht was geworden. In het boekje wordt niet alleen een toelichting op de tuchtprocedure volgens deze kerkorde gegeven, maar plaatsen de auteurs de tucht nadrukkelijk in de context van de westerse, eenentwintigste eeuw. Het doel van dit schrijven was 'proberen te ontdekken wat God in deze tijd van ons vraagt als we het hebben over tucht'.⁵⁸ Zij constateren dat er in de gereformeerde wereld sprake is van een afgenomen draagvlak voor kerkelijke tucht en noemen enkele factoren die daarvoor een verklaring bieden: culturele invloeden (onafhankelijkheid en individualisme, permissiviteit en moeite met het erkennen van gezag) én veranderde visies binnen de kerk (weerstand bij het begrip 'zonde', psychologiserende blik en een veranderd karakter van het pastoraat, crisisloze spiritualiteit en evangelicalisering) gaan daarbij hand in hand. Bovendien benoemen de auteurs dat het gebruik van de kerkelijke tucht van binnenuit is aangetast door moralisering en selectief gebruik ervan.⁵⁹ In het vervolg van het boekje wordt aan de

⁵² Jansen, Joh., *De kerkelijke tucht. Handleiding ten dienste der Gereformeerde Kerken* (Nijverdal: Bosch, 1913); Jansen, Joh., *Korte verklaring van de kerkenordening* (Kampen: Kok, 1923).

⁵³ Nauta, D., *Verklaring van de Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland* (Kampen: Kok, 1971), 348-398.

⁵⁴ Kamphuis, J., *Om de heiligheid van de gemeente: De kerkelijke tucht* (Kampen: Van den Berg, 1986³).

⁵⁵ Silfhout, W., *Gereformeerd kerkrecht in kort bestek: Toelichting op de Dordtse Kerkorde* (Houten: Hertog, 2010).

⁵⁶ Heuvel, P. van de (ed.), *Toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013²), met name 230-244; Heuvel, P. van den, *De Hervormde Kerkorde: Een praktische toelichting* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2001²).

⁵⁷ Zie bijv. Jong, K.W. de & G. van den Brink, "Het verbroken achten van de gemeenschap met gemeente en kerk", *NTKR* 1 (2018), 3-21; Jong, K.W. de, "Opzicht", in: F.T. Bos en L.J. Koffeman (eds.), *Nieuwe toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland* (Utrecht: Uitgeverij KokBoekencentrum, 2019), 291-311; Jong, K.W. de, "Omzicht' als kern van het opzicht. Een pleidooi om het opzicht in kerngemeenten concreet vorm te geven", *Kerk en Theologie* 72 (2021), 350-363.

⁵⁸ Te Velde, M., *Christelijke tucht*, 9.

⁵⁹ Te Velde, M., *Christelijke tucht*, 10-15.

hand van korte casussen en praktijkvoorbeelden met inachtneming van deze complicerende factoren uitgewerkt hoe de tucht volgens de nieuwe kerkorde op zinvolle wijze kan worden toegepast.

... en met orde

Enkele jaren eerder gaf de synode van de Gereformeerde Gemeenten de opdracht aan haar deputaten kerkrecht om zich te bezinnen op verschillende aspecten van het kerkrechtelijk systeem. Dit mondde uit in de uitgave van *In Goede Orde* (2008), een boekje dat de bepalingen van de DKO toelicht. Daarbij wordt aan een aantal belangrijke thema's separaat aandacht besteed (de appelregeling, de kerkelijke tucht, de kerkvisitatie en de consulent). Inmiddels is een gereviseerde versie daarvan vastgesteld in samenspraak met een deputaatschap van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland onder de titel ... en met orde (2020).⁶⁰

De toelichtingen bij de onderscheiden stappen in de tuchtprocedure zijn kenmerkend voor deze uitgaven. Over de 'stille censuur' is bijvoorbeeld vastgelegd dat deze in een aantal gevallen de uiterste maatregel is en een leven lang kan duren.⁶¹ Ook voorbeeldbrieven die in de verschillende fasen van een tuchtproces gestuurd kunnen worden aan de betrokkene(n) zijn bijgevoegd. Dergelijke concretisering en beogen houvast te bieden aan kerkenraden die met het toepassen van tucht te maken krijgen.

3.3 Actueel-descriptieve literatuur

Tot deze derde categorie publicaties reken ik onderzoeken van maximaal 25 jaar oud, waarin visies op en praktijken van kerkelijke tucht beschreven en/of geëvalueerd worden – hetzij vanuit het perspectief van ambtsdragers, hetzij vanuit het perspectief van gemeenteleden of anderszins betrokkenen. Uit het systematisch doorzoeken van databases en catalogi (zie ook §2.1) bleek dat het praktisch-theologische onderzoek naar kerkelijke tucht nog in de kinderschoenen staat – zowel in Nederland als daarbuiten. Omdat deze categorie publicaties de directe inbedding vormt van dit onderzoek, ga ik hierop iets uitgebreider in.

Increasing the knowledge of pastors and church leaders about biblical church discipline

In 2009 verscheen een proefschrift van de Amerikaanse Pinkster-voorganger Shipley met als titel *Increasing the knowledge of pastors and church leaders about biblical church discipline*. Aanleiding voor dit onderzoek is een gebrek aan kennis over bijbelse tucht die hij onder pastores en voorgangers in zijn kerkelijke denominatie, de 'God Assemblies', had waargenomen.⁶² In het eerste deel van dit proefschrift legt Shipley een bijbels-theologische basis voor het denken over tucht. Ook brengt hij via een literatuurstudie verschillende theorieën over 'corrective church discipline' in.⁶³ Voor het empirische deel van zijn studie onderzocht Shipley in welke mate een cursus over kerkelijke tucht het kennispeil en de houding onder deelnemende voorgangers en andere kerkelijk werkers ten aanzien van de tucht zou verbeteren. Om dit te kunnen meten liet hij de zeventwintig deelnemers vooraf en naderhand een toets maken, waarvan de resultaten met elkaar en met de resultaten van een

⁶⁰ Binnen de GGin is dit boekje beter bekend onder de titel *Eerlijk en met Orde*.

⁶¹ Mulder, P. (ed.), ... en met orde. *Handreiking bij de Dordtse Kerkorde, appel en tucht* (Houten: Den Hertog B.V., 2020), 167.

⁶² Shipley, C.D., *Increasing the Knowledge of Pastors and Church Leaders about Biblical Church Discipline* (Ann Arbor: ProQuest LLC, 2009), 132.

⁶³ Shipley, C.D., *Knowledge*, 87-107. In deze 'theorieën' vergelijkt Shipley een aantal denkers over tucht op een viertal thema's: 1) noodzaak en doel van tucht; 2) initiator en autoriteit; 3) methoden en maatregelen; 4) inkeer en herstel.

controlegroep vergeleken werden. De aanpak van dit onderzoek ontleende hij aan eerdere studies op het vlak van kennis over en houding ten opzichte van tucht onder pastors.⁶⁴ De workshop over tucht bleek het kennisniveau van de deelnemers aanzienlijk te verhogen⁶⁵ en onder deelnemers in een behoefte te voorzien.⁶⁶ Hierop constateert Shipley dat het nodig is om op lokaal niveau structureel toerusting te bieden aan alle kerkelijk werkers inzake de omgang met kerkelijke tucht.⁶⁷

Praktijkonderzoek GKv

In 2016 werden door het Praktijkcentrum van de GKv de resultaten van een landelijk onderzoek gepresenteerd, waarin het aantal en type tuchtzaken over een periode van de achterliggende vijf jaar binnen de GKv onthuld werden. Hoogleraar J.H.F. Schaeffer⁶⁸ beschrijft in het artikel 'Staat de tucht op de tocht?' de resultaten van twee onderzoeken die door studenten van de Theologische Universiteit Kampen werden verricht. Daaruit kwam naar voren dat respondenten (zowel gemeenteleden als ambtsdragers) enerzijds belang hechtten aan de kerkelijke tucht, maar er anderzijds weinig goeds van verwachtten voor de opbouw van de gemeente. In de periode tussen medio 2011 en 2016 werd in vier classes van de toenmalige Gereformeerde Kerken vrijgemaakt 84 keer op kerkenraadsniveau tucht toegepast. In verreweg de meeste gevallen bleef deze tucht beperkt tot een 'officiële vermaning'; in achttien gevallen werd het gemeentelid van het heilig avondmaal geweerd; in één situatie werd publiekelijk voorbede voor het betreffende gemeentelid gedaan en in twee gevallen werd tot excommunicatie overgegaan.⁶⁹ Deze studie geeft – zij het in de vorm van een beknopt artikel – enig zicht op zowel de frequentie als de motieven waarmee tucht werd toegepast binnen de betreffende GKv-gemeenten.

Dissertatie Y. Horjus

In 2020 verdedigde emeritus-predikant Y. Horjus zijn dissertatie met als titel *Elkaar aanspreken. Is er nog draagvlak voor tegenspraak, correctie en tucht in de kerk?* Als onderdeel van deze studie onderzocht hij door middel van interviews (met voorgangers en raadsleden) en focusgroep-gesprekken (met gemeenteleden) in hoeverre er nog draagvlak voor tucht is in gemeenten die tot de Unie van Baptistengemeenten in Nederland behoren.

Horjus constateert dat het draagvlak voor tucht onder invloed van verschillende factoren onder spanning staat.⁷⁰ Als mogelijke oplossing voor de negatieve associatie met het woord 'tucht' introduceert hij de term 'accountability'.⁷¹ Hij doelt hiermee op de taak van (met name) gemeenteleden onderling in het toezien op elkaar, verantwoordelijkheid nemen voor elkaar en de bereidheid tot het afleggen van verantwoording over eigen beslissingen. Hij waardeert dit 'zelfreinigend vermogen van de kerk' positief. Hoewel hij 'accountability' niet als volwaardig alternatief

⁶⁴ Shipley verwijst o.a. naar een onderzoek van J.S. Schneider uit 1984, waarin een enquête onder voorgangers uit verschillende Amerikaanse kerken/denominaties werd gehouden over hun houding en visie ten opzichte van kerkelijke tucht. Zie Schneider, J.S., *Restoring the Lost: A Renewed Call for Church Discipline* (Portland: Western Evangelical Seminary, 1984), 40-43.

⁶⁵ Shipley, C.D., *Knowledge*, 156-157.

⁶⁶ Shipley, C.D., *Knowledge*, 174.

⁶⁷ Shipley, C.D., *Knowledge*, 185-186.

⁶⁸ Schaeffer, J.H.F., "Tucht op de tocht", 8-11.

⁶⁹ Schaeffer, J.H.F., "Tucht op de tocht", 9-10.

⁷⁰ Horjus, Y., *Elkaar aanspreken: Is er nog draagvlak voor tegenspraak, correctie en tucht in de kerk?* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn *Motief*, 2020) 317-320.

⁷¹ Horjus, Y., *Draagvlak*, 287.

voor tucht ziet, noemt hij de notie van het onderlinge aanspreken en gezamenlijke proces wel een belangrijk aspect van het gemeente-zijn en daarmee bruikbaar voor de gemeentepraktijk.⁷²

Wat betreft de visie op tuchtwaardigheid (zonden die een tuchtmaatregel zouden rechtvaardigen) is er volgens Horjus sprake van 'schuivende panelen', bijvoorbeeld ten aanzien van crematie, 'zondagsheiliging' of ontrouw in het deelnemen aan activiteiten van de gemeente. Dat geldt ook van thema's zoals ongehuwd samenwonen en echtscheiding, waarvan volgens zijn respondenten geen tuchtaangelegenheid meer gemaakt wordt.⁷³ Het is voor het draagvlak voor tucht van belang door intensief gesprek met elkaar eensgezindheid na te streven over de vraag 'wat tolerabel is en wat niet.'⁷⁴ Met name 'op het grensvlak van zonde en tragiek'⁷⁵ is die bezinning vereist, aldus Horjus.

4. Tucht in context

4.1 Contouren van het woord 'tucht'

Het zelfstandig naamwoord 'tucht' is afkomstig van het oud-Nederlandse werkwoord 'tjigen', dat 'trekken' of 'slepen' betekent en gerelateerd wordt met het opvoeden van kinderen.⁷⁶ Van Dale associeert tucht met 'kastijding' en omschrijft het als 'het geheel van de voorschriften of maatregelen waardoor de gewenste gebondenheid van gedrag bij zekere categorie van personen verkregen of gehandhaafd wordt'.⁷⁷ Hierbij kan gedacht worden aan tuchtcommissies in de professionele sportsector of bij andere beroepsgroepen, zoals de gezondheidszorg.

Toegepast op de *kerkelijke* tucht kan bij dit trekken of handhaven gedacht worden aan 'het onderwijzend trekken van de grens tussen goed en kwaad, het terugtrekken van iemand van het verkeerde pad'.⁷⁸ De *Christelijke Encyclopedie* beschrijft tucht in meer algemene zin als het

'deel van de kerkorde dat uiting geeft aan de verantwoordelijkheid van de leden van een kerk voor het gedrag van hun medechristenen. De kerkelijke tucht is door Christus ingesteld [...] en aan de ambtsdragers toevertrouwd met als doel: het eeuwig behoud van de mens'.⁷⁹

Volgens deze definitie is tucht dus een taak van alle gemeenteleden ten opzichte van elkaar, maar is deze taak bij uitstek aan de ambtsdragers toevertrouwd. Ondanks de negatieve associatie met straf, discipline of kastijding behoort de kerkelijke tucht een heilzame, op bekering gerichte intentie te hebben. Het object van tucht is het gemeentelid dat zich aan een morele of leerstellige zonde of dwaling schuldig maakt.

Tucht in de kerk is er, kortom, op gericht dat individuele gemeenteleden 'teruggetrokken' worden wanneer ze door een zonde of afwijking in de leer zijn 'afgedwaald' van God, de (leef)regels van de kerk en/of de naaste. Maar ook dat er in de gemeente als geheel een zekere mate van discipline is,

⁷² Horjus, Y., *Draagvlak*, 316-317.

⁷³ Horjus, Y., *Draagvlak*, 250-253.

⁷⁴ Horjus, Y., *Draagvlak*, 319, 322.

⁷⁵ Horjus, Y., *Draagvlak*, 252.

⁷⁶ Vries, J. de, *Nederlands etymologisch woordenboek* (Leiden: E.J. Brill, 1963), 733, 737.

⁷⁷ Van Dale J.H., "tucht" in J.H. van Dale, *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (Utrecht: Van Dale Lexicografie bv, 2005), 3688.

⁷⁸ Silfhout, W., "Kerkelijke tucht in een impasse?", *De Saambinder* 26 (2012), 8-9.

⁷⁹ Harinck, G., (ed.), *Christelijke encyclopedie* (3 dl.) (Kampen: Kok, 2005), 995.

waarbij normen van de kerkelijke gemeenschap bewaakt worden tegen morele of leerstellige dwalingen. Deze beide aspecten van de tucht werden door Voetius in een definitie gevat: hij omschreef de kerkelijke discipline als 'de persoonlijke en rechtelijke toepassing van de wil Gods om de gewetens van de zondaars wakker te maken en op te wekken en om in de kerk de ergernissen te voorkomen of weg te nemen.'⁸⁰

Dit beschermen van de gemeente kwam ook tot uitdrukking in een definitie van de vrijgemaakt gereformeerde hoogleraar J. Kamphuis, die tucht omschreef als 'de rechterlijke handhaving van de heiligheid van de gemeente Gods tegenover de destructieve macht van het kwade in het leven van hen die zich binnen de gemeente door de zonde laten beheersen.'⁸¹ J.H.F. Schaeffer haakte eveneens in op de noodzaak voor de gemeente als geheel door tucht te beschrijven als 'het officiële proces binnen een kerkelijke gemeente waarin ambtelijk gezag gebruikt wordt *om de gemeente te bewaren als lichaam van Christus*'. [cursivering TEB].⁸² Dit 'officiële proces' onderscheidt hij van 'informele tucht', waaronder hij 'onderlinge gesprekken, pastoraat, bemoediging en correctie' verstaat.⁸³ Ook onderwijs, toerusting en prediking kunnen als een 'tuchtigend' middel beschouwd worden.⁸⁴

Duidelijk wordt dat het begrip 'tucht' maar moeilijk onder een noemer te brengen is en als een breed uitwaaierend begrip met allerlei verschillende aspecten van het kerkelijk samenleven verbonden is. Toch is een zekere afbakening en werkdefinitie van het woord 'tucht' geboden.

In lijn met Schaeffer beschouw ik kerkelijke tucht daarom als **'het formele proces waarin ambtelijk gezag wordt aangewend om openlijke zonde in de gemeente te bestrijden met behulp van daartoe in de kerkorde vastgelegde tuchtmaatregelen'**.

Wat Schaeffer 'informele tucht' noemt, valt volgens deze definitie dus buiten het onderzoeksterrein van deze studie. Toch kan deze informele tucht niet volstrekt buiten beschouwing blijven, juist omdat die beide vormen van tucht niet goed van elkaar te onderscheiden zijn. Om begripsverwarring te voorkomen, hanteer ik hiervoor de term 'andere vormen van ambtelijk opzicht', of kortweg 'opzicht'. Hiermee doel ik op de maatregelen die ambtsdragers *naast of in plaats van de formeel-kerkordelijke tuchtprocedure* in individueel contact met gemeenteleden aanwenden ten bate van de gemeente als geheel en individuen daarbinnen (zie ook §8.3).

In het vervolg van deze studie zal regelmatig onderscheid gemaakt worden tussen de formeel-kerkordelijke tuchtprocedure en deze 'andere vormen van ambtelijk opzicht'.

4.2 Bijbelse context

Het woord 'tucht' heeft geen equivalent in het nieuwtestamentisch Grieks en komt als zodanig dus niet voor in het Nieuwe Testament. Toch is aan de tucht van meet af aan een belangrijke rol toegekend in de kerk, en beriep men zich daarbij met name op nieuwtestamentische gegevens.

Mattheüs 16:19 en Johannes 20:23

⁸⁰ Voetius, G., *Politica Ecclesiastica IV*, 844. Geraadpleegd via prdl.org [Laatst geraadpleegd: 24-04-2023].

⁸¹ Kamphuis, J., *Heiligheid*, 29.

⁸² Schaeffer, J.H.F., "Tucht op de tocht", 8.

⁸³ Schaeffer, J.H.F., "Tucht op de tocht", 8.

⁸⁴ Bouwman, H., *Gereformeerd Kerkrecht II: Het recht der kerken in de praktijk* (Kampen: J.H. Kok N.V., 1934), 599.

De autoriteit tot het toepassen van tucht heeft men doorgaans ontleend aan Mattheüs 16:19⁸⁵ en Joh. 20:23⁸⁶. In de tekst uit Mattheüs wordt aan de apostel Petrus 'de sleutels van het Koninkrijk der hemelen' gegeven, om daarmee 'op aarde te binden wat in de hemelen gebonden zal zijn' en 'op aarde te ontbinden wat in de hemelen ontbonden zal zijn'. Kort daarvoor had Petrus Jezus beleden als 'de Christus, de Zoon van de levende God'.⁸⁷ Hierop ontvangt Petrus van Jezus de beschikkingsmacht om het heil, de vergeving van zonden uit te delen. Het 'binden en ontbinden' wijst daarbij op het rechtskrachtig en beslissend spreken in positieve en negatieve zin. De 'sleutels van het Koninkrijk der hemelen' markeren de belangrijke taak die Petrus kreeg als communicator van Christus in de wereld.⁸⁸

In Johannes 20:23 worden soortgelijke woorden door Jezus herhaald, wanneer Hij na Zijn opstanding verschijnt aan tien van Zijn discipelen. De discipelen worden uitgezonden om het Evangelie te verkondigen; ze ontvangen van Jezus de Heilige Geest en krijgen daarbij dezelfde bevoegdheid die in Mattheüs 16:19 specifiek aan Petrus verleend werd: 'Als u iemands zonden vergeeft, worden ze hem vergeven; als u ze hem toerekent, blijven ze hem toegerekend.' Het verkondigen van Christus' heil heeft dus een zijde (het ontbinden/vergeven) en een keerzijde (het binden/toerekenen).

Mattheüs 18:15-17

Waar aan Mattheüs 16:19 dikwijls de *autoriteit* tot het toepassen van kerkelijke tucht is ontleend, is Mattheüs 18:15-17⁸⁹ wel als *praktische leidraad* voor tucht beschouwd. In dit bijbelgedeelte wordt geschetst hoe men in de gemeente om moet gaan met onderlinge conflicten, zonde of onrecht. Allereerst schrijft Jezus voor dat gelovigen elkaar in een-op-een-contact moeten terechtwijzen. Wanneer dat niet tot berouw leidt, moet de vermaning nogmaals plaatsvinden, waarbij ook een of twee anderen betrokken worden bij wijze van getuige. Als ook na deze vermaning geen bekering van de zonde volgt, moet de kwestie 'aan de gemeente' verteld worden. Ook de gehele gemeente moet vervolgens meedoen in de vermaning. Wanneer ook die vermaning geen vruchten afwerpt, moet de zondaar 'voor u als de heiden en de tollenaar zijn' (vers 17). Hiermee wordt bedoeld dat de persoon niet langer tot de gemeente behoort. Ten slotte worden de woorden uit Mattheüs 16:19 herhaald. Hieruit blijkt een nauw verband tussen de beide in deze paragraaf besproken tekstgedeelten.

Vermaan en tucht in de nieuwtestamentische gemeenten

Uit diverse nieuwtestamentische brieven is op te maken dat in de eerste christelijke gemeenten sprake was van vermaan en tucht. Dit vermaan was niet zozeer een aangelegenheid van opzieners in de gemeente, maar was in de eerste plaats een verantwoordelijkheid van gemeenteleden onderling.

⁸⁵ Bijbelteksten worden geciteerd uit de Herziene Statenvertaling (HSV).

In Mat. 16:19 zegt Jezus tegen de apostel Petrus: 'En Ik zal u de sleutels van het Koninkrijk der hemelen geven; en wat u bindt op de aarde, zal in de hemelen gebonden zijn; en wat u ontbindt op de aarde, zal in de hemelen ontbonden zijn.'

⁸⁶ In Joh. 20:21-23 klinkt een boodschap van soortgelijke strekking na de opstanding van Jezus: 'Jezus dan zei opnieuw tegen hen [de discipelen]: Vrede zij u! Zoals de Vader Mij gezonden heeft, zend Ik ook u. En nadat Hij dit gezegd had, blies Hij *op hen* en zei tegen hen: Ontvang de Heilige Geest. Als u iemands zonden vergeeft, worden ze hem vergeven; als u ze hem toerekent, blijven ze hem toegerekend.'

⁸⁷ Mat. 16:16.

⁸⁸ Trimp, C., *Ministerium: Een introductie in de reformatorische leer van het ambt* (Groningen: Uitgeverij de Vuurbaak, 1982), 145, 150.

⁸⁹ Mat. 18:15-18: 'Maar als uw broeder tegen u gezondigd heeft, ga naar *hem* toe en wijs hem terecht tussen u en hem alleen; als hij naar u luistert, hebt u uw broeder gewonnen. Maar als hij niet naar *u* luistert, neem er dan nog een of twee met u mee, opdat in de mond van twee of drie getuigen elk woord vaststaat. Als hij niet naar hen luistert, zeg het dan tegen de gemeente. En als hij ook niet naar de gemeente luistert, laat hij dan voor u als de heiden en de tollenaar zijn. Voorwaar, Ik zeg u: Alles wat u op de aarde bindt, zal in de hemel gebonden zijn; en alles wat u op de aarde ontbindt, zal in de hemel ontbonden zijn.'

Terechtwijzing, in diverse nieuwtestamentische brieven nauw verwant aan bemoediging, onderwijzing en lofprijzing (o.a. Rom. 15:14; Kol. 3:16; 1 Tes. 5:14), was niet alleen aan de orde wanneer er openlijk zonde of conflict in de gemeente was. De noodzaak elkaar voortdurend aan te moedigen om te volharden in een aan Christus toegewijd leven werd sterk gevoeld in de eerste christelijke gemeenten (Hebr. 3:12-13; Hebr. 10:25).

Dat een broeder of zuster die in zonde volhardde als uiterste consequentie buiten de gemeente kon worden gesloten (Mat. 18:17), wordt ook in verschillende nieuwtestamentische brieven vermeld. Zowel dwalingen in leerstellig opzicht (1 Tim. 1:20; Tit. 3:10) als in moreel opzicht (1 Kor. 5:1-13; 2 Tes. 3:6, 11-14) konden een dergelijke buitensluiting rechtvaardigen. Het doel daarvan was niet alleen dat de gemeente niet door de zonde aangetast zou worden, maar ook dat de zondaar zelf door deze ultieme straf tot inkeer zou komen (1 Kor. 5:5; 2 Tes. 3:14; 1 Tim. 1:20).

4.3 Tucht in de gereformeerde belijdenisgeschriften

De kerkelijke tucht maakte van meet af aan onderdeel uit van het gereformeerde DNA. De invloedrijke reformator Johannes Calvijn schreef in Genève uitgebreid over de tucht⁹⁰ en had daarmee invloed op tal van andere gereformeerde kerken in Europa. Geïnspireerd op de Franse *Discipline Ecclésiastique* (1559) kwam de tucht ook in de 'Nederlandse' kerkorden van Emden (1571) en van Dordrecht (1619) ruimschoots aan bod; aan geen ander onderwerp werden zoveel kerkorde-artikelen gewijd als aan de tucht.⁹¹ De DKO sloot aan op de drie Nederlandse belijdenisgeschriften uit die tijd, die ook als de 'Drie Formulieren van Enigheid' worden aangeduid. Het gaat hier om de Nederlandse Geloofsbelijdenis (1561), de Heidelbergse Catechismus (1563) en de Dordtse Leerregels (1619). Noties van tucht in deze belijdenisgeschriften worden hieronder kort uitgelicht.

4.3.1 Nederlandse Geloofsbelijdenis (1561)

De Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB) is een van oorsprong Franstalig document van de hand van de prediker Guido de Brès. Het document zet in 37 artikelen de gereformeerde geloofsleer uiteen en had primair ten doel om de Spaanse koning Filips II ervan te overtuigen dat de gereformeerden met hun geloofsleer niet staatsgevaarlijk waren.⁹² In art. 29 van de kerkorde wordt de handhaving van de kerkelijke tucht als derde 'merkteken' van de kerk genoemd, naast de zuivere prediking van het Evangelie en de zuivere bediening van de sacramenten.⁹³ Dat de tucht expliciet als kenmerk van de

⁹⁰ Met name in het vierde deel van de *Institutie* is hierover veel geschreven. In de in §3.1 vermelde dissertatie van J. Plomp wordt betoogd dat Calvijn de handhaving van de kerkelijke tucht desalniettemin niet als kenmerk van de kerk lijkt te beschouwen (zoals dat voor de dopersen en in latere gereformeerde belijdenisgeschriften wel het geval was). Wel achtte Calvijn de tucht zeer nodig voor het 'welwezen' (bene-esse) van de kerk. Plomp J., *De kerkelijke tucht bij Calvijn* (Kampen: J.H. Kok n.v., 1969), 125-128. Overigens werd Plomp hierin weersproken door W.G. de Vries, *Kerk en tucht bij Calvijn* (Capelle aan den IJssel: Repro Studio Oostgarde, 1990/1991).

⁹¹ Plomp, J., "De kerkorde van Emden" in D. Nauta e.a. (eds.), *De synode van Emden oktober 1571: Een bundel opstellen ter gelegenheid van de vierhonderdjarige herdenking* (Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok N.V., 1971), 98. Over de tucht in de DKO en de herkomst van de tuchtbepalingen: zie §5.2.

⁹² Selderhuis, H.J. en P. Nissen, "De zestiende eeuw", in H.J. Selderhuis (ed.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2010²), 297.

⁹³ Art. 29 van de NGB onderscheidt drie kenmerken van de ware kerk: de zuivere prediking van het Woord, de zuivere bediening van de sacramenten en de kerkelijke tucht, om de zonden te straffen:

'De merktekenen, om de ware Kerk te kennen, zijn deze: zo de Kerk de reine predikatie des evangelies oefent; indien zij gebruikt de reine bediening der sacramenten, gelijk ze Christus ingesteld heeft; zo de kerkelijke tucht gebruikt wordt, om de zonden te straffen. Korteljk, zo men zich aanstelt naar het zuivere Woord Gods, verwerpende alle dingen, die daar tegen zijn, houdende Jezus Christus voor het enige Hoofd.

Hierdoor kan men zekerlijk de ware Kerk kennen, en het komt niemand toe, zich daarvan te scheiden.' In art. 32 van de NGB wordt de noodzaak van de tucht opnieuw onder woorden gebracht. De Nederlandse

kerk werd beschouwd en gekarakteriseerd werd als ‘het bestraffen van zonden’, betekende een verscherping van het bredere tuchtbegrip van Calvijn.⁹⁴ Mogelijk beoogden de opstellers van de NGB – in lijn met de Schotse reformator John Knox en met het ‘doperse’ front in het achterhoofd – te onderstrepen dat de gereformeerden een geordende kerkelijke groepering wilden vormen die geen onrust zou veroorzaken, maar daarentegen juist wilden bijdragen aan het kerstenen van de samenleving door middel van een strikte morele discipline.⁹⁵

Ook in art. 32 van de NGB komt ‘de excommunicatie of de ban’ zijdelings aan de orde.⁹⁶ Ten aanzien van de taak van de ‘regeerders der kerk’ wordt benadrukt dat de kerkelijke regelgeving gericht moet zijn op eendrachtigheid in de gemeente, en dat gehoorzaamheid aan Gods geboden in alles nagestreefd moet worden. De excommunicatie of ban dient ertoe dat te bewaken.

4.3.2 Heidelbergse Catechismus (1563)

De Heidelbergse Catechismus (HC) werd in 1563 opgesteld in opdracht van Frederik, keurvorst van de Palts. Onder de opstellers van de HC waren Zacharias Ursinus en Caspar Olevianus. Net als de NGB werd dit geschrift door de kerken als gezaghebbende samenvatting van de gereformeerde geloofsleer beschouwd. Het document bestaat uit vragen en antwoorden, verdeeld over 52 ‘zondagen’. Zo kon wekelijks een deel van de leer uitgelegd worden in de zondagse middagdienst. De 52 zondagen zijn verdeeld over drie thema’s: ellende (zondag 1-4), verlossing (zondag 5-31) en dankbaarheid (zondag 32-52).⁹⁷

De kerkelijke tucht komt aan bod in de zondagen 30 en 31 van de HC. In vraag en antwoord 82 wordt gesteld dat gemeenteleden die zich ‘met hun belijdenis en hun leven als ongelovige en goddeloze mensen aanstellen’ niet aan het avondmaal mogen deelnemen. Daarmee zouden zij immers ‘het verbond Gods’ ontheiligen en Gods ‘toorn over de ganse gemeente verwekken’. Om die reden is de Kerk verplicht zulke gemeenteleden van het avondmaal te weren totdat zij hun leven gebeterd hebben, ‘door de Sleutelen des hemelrijks’. Hiermee wordt verwezen naar het in §4.2 behandelde bijbelgedeelte uit Mattheüs 16:19.

In de daaropvolgende HC-zondag 31 (vraag en antwoord 83) wordt het aantal van deze sleutelen vastgesteld op twee, namelijk ‘de verkondiging van het heilig Evangelie’ en ‘de christelijke ban of uitsluiting uit de christelijke gemeente’. Vraag en antwoord 85⁹⁸ van diezelfde zondag verklaren

Geloofsbelijdenis is digitaal te raadplegen via www.nederlandse-geloofsbelijdenis.nl [Laatst geraadpleegd: 10-02-2023].

⁹⁴ Het Latijnse woord ‘disciplina’ heeft meerdere betekenissen, waarvan het ‘vermanend en bestraffend optreden tegen zondaars’ (ook wel de ‘morum disciplina’ of ‘disciplina excommunicationis’ er een is. Plomp, J., *Calvijn*, 62.

⁹⁵ Sunshine, G.S., “Discipline as the Third Mark of the Church: Three Views”, *Calvin Theological Journal* 2 (1998), 478-480.

⁹⁶ Een fragment uit art. 32 luidt:

‘Zo nemen wij dan alleen aan, hetgeen dienstig is om eendrachtigheid en enigheid te voeden en te bewaren, en alles te onderhouden in de gehoorzaamheid Gods; waartoe geëist wordt de excommunicatie of de ban, die daar geschiedt naar het Woord Gods, met hetgeen daaraan hangt.’

⁹⁷ Selderhuis, H.J. en P. Nissen, “De zestiende eeuw”, 297-298.

⁹⁸ Antwoord 85 van de HC luidt: ‘Alzo, als, volgens het bevel van Christus, degenen, die onder den Christelijken naam onchristelijke leer of leven voeren, nadat zij, ettelijke malen broederlijk vermaand zijnde, van hun dwalingen of hun schandelijk leven niet willen aflaten, de gemeente, of degenen, die van de gemeente daartoe verordineerd zijn, aangebracht worden, en, zo zij aan de vermaning zich niet storen, van henlieden door het verbieden der Sacramenten uit de Christelijke gemeente, en van God Zelf uit het Rijk van Christus gesloten worden; en wederom als lidmaten van Christus en Zijn gemeente aangenomen, zo wanneer zij waarachtige betering beloven en bewijzen.’ De tekst van de HC is digitaal te raadplegen via heidelbergse-catechismus.nl [Laatst geraadpleegd: 10-02-2023].

nader hoe het hemelrijk geopend en gesloten wordt door de ban. Wanneer een lid van de gemeente zich schuldig maakt aan 'onchristelijke leer of leven' en zich na 'ettelijke vermaningen' niet bekeert van de zonde, wordt hem de deelname aan de sacramenten ontzegd. De HC legt een sterk verband tussen dit 'verbieden der Sacramenten' en de uitsluiting uit de christelijke gemeente. Die excommunicatie uit de gemeente betekent volgens antwoord 85 eveneens dat het betreffende gemeentelid door God Zelf uit het Rijk van Christus gesloten wordt (analoog aan Mat. 18:17-18). Alleen wanneer zulke gemeenteleden berouw tonen én bewijzen door verbetering van gedrag, kunnen zij weer aangenomen worden 'als lidmaten van Christus en Zijn gemeente'.

4.3.3 Dordtse Leerregels (1619)

De Dordtse Leerregels (DL) – ook wel de 'Vijf artikelen tegen de Remonstranten' genoemd – werden in 1619 opgesteld als belangrijk resultaat van de Synode van Dordrecht (1618-1619). Tijdens deze synode werden felle discussies gevoerd tussen de remonstranten en de contraremonstranten, met name over de verhouding tussen de goddelijke verkiezing en de menselijke wil/keuze om te geloven. In de DL, een uit vijf artikelen bestaand document, is de leer van de Gereformeerde Kerk tegen het remonstrants gedachtengoed verwoord. In dit gereformeerde belijdenisgeschrift is de kerkelijke tucht geen voornaam onderwerp van bespreking. Alleen in hoofdstuk 3 art. 17 komt de tucht zijdeling aan bod als middel dat de kerk ter beschikking staat om de gemeente op te bouwen. De drieslag 'verkondiging, sacramenten en kerkelijke tucht' is hier ontleend aan NGB art. 29 (zie ook hierboven).

4.4 Gereformeerden in Nederland vandaag

4.4.1 Ordening van gereformeerde kerkverbanden en karakteristieken

Het gereformeerd protestantisme in Nederland is vandaag de dag verspreid over tenminste twaalf kerkverbanden. Wat betreft theologische accenten, spiritualiteit en vormgeving van de kerkdiensten lopen (lokale gemeenten binnen) deze kerkverbanden onderling zeer uiteen; zozeer dat ze slechts moeilijk onder een noemer te scharen zijn. Ondanks het feit dat de gereformeerde kerken in hoog tempo veranderen en ontwikkelen⁹⁹, zijn ze door tenminste drie belangrijke overeenkomsten met elkaar verbonden: de eerste gemeenschappelijke deler is de centrale betekenis die aan de Bijbel als het gezaghebbend Woord van God wordt toegekend; in de tweede plaats hebben gereformeerden de Drie Formulieren van Enigheid als grondslag voor hun kerkelijk samenleven aanvaard. En de derde, niet onbelangrijke overeenkomst is: ze noemen zichzelf alle 'gereformeerd'.¹⁰⁰ De presbyteriaal-synodale kerkinrichting, waarbij het primaat bij de plaatselijke kerkenraad ligt en niet bij de landelijke kerk, kan als karakteristiek gereformeerd structurelement genoemd worden.¹⁰¹

De godsdienstsocioloog Gerard Dekker onderscheidt de gereformeerden in drie verschillende stromingen: 1) de bevindelijk-gereformeerde, 2) de orthodox-gereformeerde en 3) de modern-gereformeerde stroming. De bevindelijk-gereformeerde stroming kenmerkt zich door een sterke nadruk op 'innerlijke bevindingen', oftewel 'existentiële ervaringen van het ingrijpen van God in het persoonlijk leven en de menselijke reactie daarop'. Deze stroming zou zich met name in de GG, OGGiN en GGiN bevinden, alsmede in een deel van de HHK en GB-gemeenten. Deze bevindelijke stroming is het duidelijkst te onderscheiden van de andere twee gereformeerde stromingen, omdat men een heel

⁹⁹ Zie o.a. Dekker, G., *De doorgaande revolutie: De ontwikkelingen van de gereformeerde kerken in perspectief* (Barneveld: Vuurbaak, 2013), 6.

¹⁰⁰ Dekker, G., *Zie*, 17-18; 61.

¹⁰¹ Spijker, W. van 't., "Het presbyteriale-synodale stelsel", in W. van 't Spijker e.a. (eds.), *De Kerk. Wezen, weg en werk van de kerk naar reformatorische opvatting* (Kampen: Uitgeverij de Groot Goudriaan, 1990), 326-327.

eigen, naar binnen gerichte houding ten opzichte van de maatschappij heeft.¹⁰² De orthodox-gereformeerden kenmerken zich door het handhaven en belijden van de inhoud van de Drie Formulieren van Enigheid met een nadruk op het verdedigen en bewaren van de traditionele gereformeerde godsdienstigheid. Deze stroming was vanouds voornamelijk in de GKv te vinden. Karakteristiek voor de modern-gereformeerde stroming is dat deze mensen zich meer dan de andere laten beïnvloeden door de veranderende cultuur en meer naar de maatschappij gericht zijn. Deze stroming werd voornamelijk in de voormalige Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) waargenomen, maar is tegenwoordig in met name de NGK te vinden.¹⁰³ De CGK worden door Dekker en Peters als een ‘traditioneel gereformeerd genootschap’ getypeerd¹⁰⁴, maar worden niet ingedeeld in een van de drie bovengenoemde stromingen.

Wijma onderscheidt in haar onderzoek naar de ledentalontwikkeling van gereformeerde kerkverbanden alleen de orthodoxe (niet-bevindelijke) kerkverbanden (de CGK en voormalige GKN, GKv en NGK) van de bevindelijke kerkverbanden (GG, GGiN, HHK, GB).¹⁰⁵ Een andere manier om de gereformeerden te categoriseren is aangereikt door Polderman: in zijn studie ordent hij verschillende kerkverbanden op basis van de heersende visie op en waardering van cultuur en maatschappij. Op basis hiervan positioneert hij de verschillende kerkverbanden aan de hand van typeringingen zoals ‘burger’, ‘pionier’, ‘vreemdeling’, ‘pelgrim’ en ‘kloosterling’.¹⁰⁶ Overigens zijn de verschillen binnen kerkverbanden soms zo groot dat ze zich niet goed in één categorie laten passen (zie ook verderop onder het kopje ‘Ingezoomd: Christelijke Gereformeerde Kerken’).

De gereformeerden kunnen dus onderverdeeld worden op basis van hun gerichtheid op de maatschappij of op hun mate van bevindelijkheid/geloofsbeleving. Maar ook in liturgisch opzicht zijn de verschillen tussen gereformeerde kerken groot. In sommige gemeenten worden uitsluitend (isoritmisch) psalmen in de berijming van Datheen of 1773 gezongen en leest men uit de Statenvertaling. In andere gereformeerde kerken wordt uit de Nieuwe Bijbelvertaling gelezen en worden naast psalmen ook/vooral andere liederen gezongen, vaak begeleid door een band of combo. In de vele verschillende liedbundels die binnen gereformeerde kerken gebruikt worden – variërend van Opwekking tot Johannes de Heer en het Liedboek 2013 – klinken uiteenlopende spirituele noties door die iets van de geloofsbeleving weerspiegelen in de verschillende kerken. Ook rondom de viering van het heilig avondmaal wordt een belangrijk verschil in de gereformeerde gezindte zichtbaar: waar in bevindelijk-gereformeerde kringen duidelijk sprake is van avondmaalschroom of zelfs avondmaalsmijding – slechts een (klein) deel van de belijdende gemeenteleden voelt zich dan gerechtigd aan het avondmaal deel te nemen – is het in andere delen van de gereformeerde gezindte vanzelfsprekend dat belijdende leden van de gemeente aan het avondmaal deelnemen.¹⁰⁷ Er zouden nog vele andere verschillen tussen de gereformeerden genoemd kunnen worden, onder andere op dogmatisch vlak. Hierbij kan gedacht worden aan verschillende visies op de doop/het verbond of vragen rondom de toe-eigening

¹⁰² Zie ook Stoffels, H.C., *Als een briesende leeuw: Orthodox-protestanten in de slag met de tijdgeest* (Kampen: Kok, 1995), 128-134.

¹⁰³ Dekker, G. en J. Peters, *Gereformeerden in meervoud: Een onderzoek naar levensbeschouwing en waarden van de verschillende gereformeerde stromingen* (Kampen: J.H. Kok, 1989), 48-55; Dekker, G., *Zie*, 19-20.

¹⁰⁴ Dekker, G. en J. Peters, *Gereformeerden*, 30.

¹⁰⁵ Wijma, *Menigte*, 35-36.

¹⁰⁶ Polderman, C.P., *Kerk en wereld: Een studie over gereformeerden en hun uiteenlopende relaties met televisie in het licht van cultuur, politiek en theologie* (Leiden: Groen, 1996) 251.

¹⁰⁷ Bosman, J.A.G., *Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands* (Amsterdam: Institute for Ritual and Liturgical Studies, Protestant Theological University, 2020), 22.

van het heil. Geconstateerd kan worden dat de gereformeerden een uitermate divers gezelschap vormen.

4.4.2 Karakteristieken van de Christelijke Gereformeerde Kerken

Historie

De Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland vormen sinds 1892 een kerkgenootschap. Voortkomend uit de Afscheiding (1834) besloten twee groepen, de Christelijke Afscheiden Gereformeerde Kerk en de Gereformeerde Kerk onder het kruis, zich in 1869 te verenigen tot de Christelijke Gereformeerde Kerk.¹⁰⁸ In 1892 gingen zij niet mee met de Vereniging met de dolerenden (1886), en bleven daarmee als relatief klein kerkverband zelfstandig ten opzichte van de nieuwe Gereformeerde Kerk in Nederland. In 1947 veranderde de naam van het kerkverband in 'Christelijke Gereformeerde Kerken', om daarmee de zelfstandigheid van de plaatselijke gemeenten te benadrukken.

Karakteristiek voor de christelijke gereformeerden is het 'schriftuurlijk-confessioneel' beginsel, dat wil zeggen: 'een kerk die buigt onder het gezag van de Schrift en die leert en leeft overeenkomstig de gereformeerde belijdenis'.¹⁰⁹ Niet alleen de Reformatie, maar ook de Nadere Reformatie heeft een stempel gedrukt op het karakter van het kerkverband.¹¹⁰ Dit vertaalt zich door in een 'separerende', bevindelijke prediking: een prediking waarin de beleving van het geloof veel aandacht krijgt en de gemeente aanspreekt als 'corpus permixtum' van gelovigen en ongelovigen. Hieruit volgt dat dit type prediking sterk appellerend van aard is.¹¹¹ Een laatste specifiek christelijk gereformeerde karakteristiek is het onderscheid dat (naast het werkverbond) wordt gemaakt tussen het 'verbond der genade' en het 'verbond der verlossing'. Waar andere gereformeerden twee verbonden onderscheiden, kennen de Christelijke Gereformeerde Kerken er dus drie.¹¹²

In 1966 werd de Stichting 'Bewaar het Pand' (BHP) opgericht door enkele CGK-predikanten die verontrust waren over met name het bevindelijke karakter van de prediking binnen het kerkverband en het uitzenden van kerkdiensten via televisie (goedgekeurd tijdens de GS van 1965). Het doel van BHP formuleerden zij als het bevorderen van 'de handhaving van de oude gereformeerde beginselen'.¹¹³ Tot op vandaag vertegenwoordigt deze stroming de behoudende, bevindelijk-gereformeerde flank van de CGK.¹¹⁴¹¹⁵

Christelijk gereformeerden vandaag

¹⁰⁸ Velema, J.H., *Wie zijn wij? Plaats van, informatie over, kijk op de Christelijke Gereformeerde Kerken* (Amsterdam: Buiten & Schipperheijn, 1992), 44.

¹⁰⁹ Velema, J.H., *Wie*, 75.

¹¹⁰ Brienens, T., *De Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland: Haar ontstaan, ontwikkeling, activiteit, identiteit en perspectief* (Kampen: Kok, 2002), 76.

¹¹¹ Velema, J.H., *Wie*, 92-93, 97.

¹¹² Maris, J.W., "Twee of drie verbonden? (3)", *De Wekker* 29 (2002), 446-447.

¹¹³ <https://www.bewaarhetpand.nl/index.php/geschiedenis/3-geschiedenis> [laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

¹¹⁴ Zie voor meer achtergrondinformatie: Janse, C.S.L., *Bewaar het pand: De spanning tussen assimilatie en persistentie bij de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden* (Houten: Den Hertog B.V., 1985).

¹¹⁵ Bij het honderdjarig bestaan van het kerkverband verscheen het gedenkboek *Een eeuw christelijk gereformeerd. Aspecten van 100 jaar Christelijke Gereformeerde Kerken*. Vanuit verschillende deelthema's geeft deze uitgave een goed beeld van het kerkverband in de jaren negentig. Zie Spijker, W. van 't e.a. (eds.), *Een eeuw christelijk gereformeerd: Aspecten van 100 jaar Christelijke Gereformeerde Kerken* (Kampen: J.H. Kok, 1992).

Op 1 januari 2023 telde het kerkverband 69.063 doop- en belijdende leden, verdeeld over 181 plaatselijke kerken, 13 classes en 4 particuliere synoden.¹¹⁶ De website van de CGK geeft een indruk van de historische achtergrond en organisatorische structuur van het kerkverband. Ook maakt de website melding van tal van projecten in binnen- en buitenland op gebied van diaconaat, zending en evangelisatie.¹¹⁷ *De Wekker* is het officiële landelijke blad van de CGK. Het blad verschijnt iedere twee weken.¹¹⁸ De predikantenopleiding van de CGK is gevestigd in de Theologische Universiteit Apeldoorn. In het najaar van 2017 werd door de generale synode van de CGK het ontwerp voor een Gereformeerde Theologische Universiteit (GTU) van de NGK, GKv en CGK (in samenwerking met de GB) afgewezen. De TUA werd daarmee als zelfstandige kleine academische instelling voortgezet.¹¹⁹

Recente berichtgeving in de media schetst het beeld van een intern sterk verdeeld kerkverband, waarbij discussies over met name vrouwelijke ambtsdragers, binding aan de kerkorde en hermeneutiek hoog oplopen op classicaal en synodaal niveau.¹²⁰

Het is niet eenvoudig het kerkverband te ordenen aan de hand van verschillende stromingen. Eerder werd in §4.4.1 Wijma aangehaald, die erop wijst dat ‘een heel breed scala aan geloofsbelevingen’ in de CGK huist.¹²¹ Dat deze verscheidenheid niet nieuw is, blijkt ook uit het in 2002 verschenen boekje van de hand van T. Brienen.¹²²

De Bewaar-het-Pand-stroming geldt nog altijd als de duidelijkst georganiseerde groep binnen de CGK. Volgens de voorzitter van het BHP-bestuur zouden ongeveer vijftientig plaatselijke kerken tot de achterban van BHP gerekend kunnen worden.¹²³ BHP profileert zich niet alleen door middel van de publicaties in het tweewekelijkse blad, maar ook door onder andere de in 2021 opgestelde ‘Verklaring van gevoelens’.¹²⁴ Vanuit deze kring is bovendien het in 2022 opgerichte ‘Christelijk Gereformeerd Beraad’ ontstaan, dat gemeenten ‘inhoudelijk en praktisch [wil] toerusten, met name op het terrein van kerkrecht, hermeneutische en exegetische achtergronden inzake het thema van de vrouw in het ambt’.¹²⁵ De BHP-achterban is wat spiritualiteit betreft sterk beïnvloed door de Nadere Reformatie. In dit opzicht is dit deel van de CGK verwant aan de GG en HHK. Met dit laatste kerkverband vindt op lokaal niveau regelmatig ‘kanselruil’ plaats; dat betekent dat predikanten over in weer in CGK- en HHK-gemeenten voorgaan.¹²⁶

Tot de andere zijde van het christelijk gereformeerde spectrum kunnen de zeventig gemeenten gerekend worden die op plaatselijk niveau nauw samenwerken met de (voormalige) Nederlands

¹¹⁶ Bikker, B. e.a. (ed.), *Jaarboek 2023 van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland* (Amersfoort: Buijten & Schipperheijn *Motief*, 2023), 176.

¹¹⁷ <https://cgk.nl/project/diaconale-projecten/>; <https://cgk.nl/project/zending/>; <https://cgk.nl/project/evangelisatie/> [laatst geraadpleegd: 05-05-2023].

¹¹⁸ <https://dewekker.com/> [laatst geraadpleegd: 05-05-2023].

¹¹⁹ Ter Horst, G. en E. Kuijper, ‘CGK trekt stekker uit plan GTU’, *Nederlands Dagblad*, 10 oktober 2017.

¹²⁰ Zie bijv. Ter Horst, G., ‘CGK-synode biedt geen uitweg uit impasse. Hoe nu verder?’, *Nederlands Dagblad*, 12 mei 2022; Redactie Kerk, ‘Classis Rotterdam vermaant twee CGK-gemeenten’, *Reformatorsch Dagblad*, 05 oktober 2022; Redactie Kerk, ‘Cgk Urk-Eben-Haëzer verbreekt band met Zwolle’, *Reformatorsch Dagblad*, 30 januari 2023.

¹²¹ Wijma, M., *Menigte*, 35-36.

¹²² Brienen, T., *De Christelijke Gereformeerde Kerken*, 82-90.

¹²³ Voorzitter Bewaar Het Pand in persoonlijk mailcontact [12-05-2023].

¹²⁴ <https://www.cgberaad.nl/verklaring-van-gevoelen/> [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

¹²⁵ <https://www.cgberaad.nl/> [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

¹²⁶ Zie bijv. Den Butter, P., ‘Column: Open kansels’, *Bewaar het Pand* 22 (2008), 257.

Gereformeerde Kerk en/of Gereformeerde Kerken vrijgemaakt, of met een wijkgemeente van de Protestantse Kerk in Nederland. Ook verscheidene (grote) zelfstandige CGK-gemeenten vallen echter onder deze meer progressieve vleugel. In deze kring worden de ter synode genomen besluiten inzake thema's zoals vrouwelijke ambtsdragers en de omgang met homoseksuele gemeenteleden bestreden.

Typerend voor deze verschillende 'flanken' is het naast elkaar bestaan van twee verschillende jeugdwerkinstanties: de Christelijke Gereformeerde Jeugdwerk Organisatie (CGJO) en het Landelijk Contact Jeugdwerk (LCJ). Deze laatstgenoemde instantie bedient naar eigen zeggen circa negentig CGK-gemeenten.¹²⁷

¹²⁷ Bikker, B. e.a. (ed.), *Jaarboek 2023*, 270-271.

Kernzaken uit deel I

De hoofdstukken 1 tot en met 4 vormen met elkaar de introductie van deze studie. In hoofdstuk 1 werden onder meer de aanleiding en relevantie van de onderzoeksvragen toegelicht, vanuit academisch, kerkelijk en maatschappelijk perspectief. Het denken over kerkelijke tucht staat niet los van maatschappelijke tendensen, en burgerlijke wetgeving beïnvloedt ook de kerkelijke procedurele rechtsgang. Hoewel de invloed van maatschappelijke ontwikkelingen op de kerkelijke tuchtpraxis geen prominent onderzoeksobject van deze studie vormt, is hiermee wel een belangrijke grondtoon gezet.

Kerkelijke tucht is onlosmakelijk met het gereformeerd protestantisme verbonden (§4.2 en §4.3). Toch werd uit §4.1 duidelijk dat het begrip ‘tucht’ maar moeilijk onder een noemer te brengen is. Bovendien blijkt uit de literatuurstudie (§3.2 en §3.3) dat tucht allerlei emoties, reacties en vooronderstellingen oproept én dat er nog maar weinig empirisch onderzoek verricht is naar tuchtpraktijken binnen het gereformeerd protestantisme – althans op wetenschappelijk niveau (§3.2). Deze constatering rechtvaardigen de open en oriënterende houding waarmee de dataverzameling werd aangevangen.

Op basis van de literatuurstudie en met behulp van daaraan ontleende *sensitizing concepts* zijn de topics voor het interviewschema vastgesteld (zie bijlage A). Het oriënterende karakter van de dataverzameling komt tot uitdrukking in de driedeling van het interviewschema: allereerst vragen met betrekking tot het tuchtbegrip van de respondent, vervolgens de inventarisatie van praktijkervaringen en tenslotte de achterliggende visies en (theologische) vooronderstellingen. Deze driedeling en de daarin ondergebrachte topics bepalen voor een belangrijk deel de opzet van deel III van het proefschrift. Voorafgaand aan dit kwalitatief-empirisch deel wordt in deel II uitgebreid uiteengezet welke kerkordelijke regelingen van kracht zijn binnen de diverse kerkverbanden die tot het gereformeerd protestantisme gerekend kunnen worden. Het kerkrechtelijke deel en het kwalitatief-empirische deel van de studie worden in deel IV met elkaar in gesprek gebracht (zie §2.3).

Deel II – Kerkrechtelijk deel

5. De Dordtse Kerkorde (1619) en de Hervormde Kerkorde (1951)

5.1 Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de kerkordelijke tuchtbepalingen in de DKO van 1619 en de HKO van 1951. Deze beide kerkorden zijn (in hun oorspronkelijke tekstvorm) niet meer van kracht in Nederlandse kerken van gereformeerd belijden. Vrijwel alle actuele kerkorden zijn echter gebaseerd op de DKO of de HKO. Om in het volgende hoofdstuk de vigerende kerkordelijke bepalingen, protocollen en appelregelingen ten aanzien van de tucht efficiënt te kunnen weergeven en vergelijken, is eerst een introductie in de grondslagen van deze kerkorden nodig. Dit hoofdstuk vormt dus een introductie op het volgende hoofdstuk.

§5.2 biedt een korte introductie in de DKO. Van de totstandkoming en structuur van deze kerkorde wordt in §5.2.1 enige achtergrondinformatie verstrekt, waarna in §5.2.2 de inhoud van de tuchtbepalingen per artikel wordt toegelicht. In §5.2.3 worden enkele karakteristieken van de tuchtprocedure volgens de DKO uitgelicht en §5.2.4 schetst hoe de DKO zich sinds 1619 verder ontwikkelde.

§5.3 is op soortgelijke wijze opgebouwd: §5.3.1 biedt een toelichting op de kerkelijke context en omstandigheden waaronder de Hervormde Kerkorde (HKO) ontstond. De inhoud ervan wordt in §5.3.2 uiteengezet, waarna in §5.3.3 opvallende karakteristieken uitgelicht worden en §5.3.4 de verdere ontwikkeling van de HKO na 1951 weergeeft.

In §5.4 worden de voornaamste bevindingen uit dit hoofdstuk samengevat.

5.2. Tucht in de Dordtse Kerkorde (1619)

5.2.1 Totstandkoming van de Dordtse Kerkorde

De kerkorde die tijdens de synode van Dordrecht (1618-1619) werd vastgesteld, was al sinds de synode van Emden (1571) in ontwikkeling geweest. In de jaren tussen Emden en Dordrecht waren sommige kerkorde-artikelen aangepast, weggelaten of toegevoegd op basis van de actuele (politieke) omstandigheden. De hoofdlijnen bleven echter ongewijzigd. Over het algemeen wordt aangenomen dat de kerkorde van Emden naar het voorbeeld van de Franse gereformeerde kerkorde, de *Discipline Ecclésiastique* (1559) was gemodelleerd.¹²⁸ De inhoud en structuur van de DKO waren dus niet nieuw, maar vertoonden grote overeenkomsten met die van eerdere kerkorden uit binnen- en buitenland.¹²⁹

¹²⁸ Nauta, D., *Opera minora: Kerkhistorische verhandelingen over Calvijn en de geschiedenis van de kerk in Nederland* (Kampen: J.H. Kok N.V., 1961), 48.

¹²⁹ Harten-Tip, A. van, *De Dordtse Kerkorde 1619. Ontwikkeling, context en theologie* (Utrecht: KokBoekencentrum.nl academic, 2018), 323 e.v. In deze studie is een 'synopsis ordinum ecclesiarum 1571-1619' opgenomen, waarin nauwkeurig de ontwikkeling van de kerkorde-artikelen tussen 1571 en 1619 zijn weergegeven.

Over het algemeen wordt aangenomen dat de Emdener kerkorde tot stand kwam naar het voorbeeld van de Franse gereformeerde kerkorde en al dan niet geïnspireerd was op de Geneefse en Straatsburgse kerkorden. Vgl. Rutgers, F.L., *Calvijn's invloed op de Reformatie in de Nederlanden, voor zooveel die door hemzelf is uitgeoefend* (Leiden: Donner, 1901²), 227 e.v.; Haitjema, Th.L., *Nederlands Hervormd Kerkrecht* (Nijkerk, Callenbach N.V, 1951), 16-22.

De DKO bekrachtigde wat reeds in de vroegste jaren van de (Nederlandse) gereformeerde kerken als ordening voor het kerkelijk leven was omarmd.

Karakteristiek voor de DKO is de presbyteriaal-synodale kerkstructuur, waarin enerzijds de fundamentele zelfstandigheid van de plaatselijke kerk en anderzijds de gebondenheid aan door meerdere vergaderingen genomen besluiten verankerd is. De DKO staat dus een anti-hiërarchische en anti-independentistische kerkregering voor ogen, die ook is vastgelegd in respectievelijk art. 1 en art. 84.¹³⁰ De kerkelijke tucht behoorde van meet af aan tot een onmisbaar aspect van het kerkelijk leven en werd in de kerkorde een prominente plaats toebedeeld.

De DKO bestaat uit 86 artikelen, verdeeld over vier stukken: van de diensten (artt. 2 t/m 28), van de kerkelijke vergaderingen (artt. 29 t/m 52), van de leer, sacramenten en andere ceremoniën (artt. 53 t/m 70) en van de censuur en kerkelijke vermaning (artt. 71 t/m 81), waarna nog enkele slotbepalingen volgen.

5.2.2 Inhoud van de tuchtbepalingen

De bepalingen met betrekking tot de kerkelijke tucht zijn vastgelegd in de artt. 71 tot en met 81 van de DKO.¹³¹ De opbouw van de tuchtprocedure is ontleend aan Mattheüs 18:15-17 (zie ook §4.2).

Contouren van de kerkelijke tucht

In art. 71 worden de contouren van de kerkelijke tucht geschetst. De tucht wordt hier getypeerd als 'christelijke straf' en is een instrument dat de kerk ter beschikking heeft om een in zonde levend gemeentelid tot inkeer te brengen en te verzoenen met de gemeente. Een eerste opvallend gegeven is dat het woord 'tucht' niet gebruikt wordt in de DKO-artikelen, mogelijk omdat de opstellers dit een te Duits klinkend woord vonden.¹³² In plaats daarvan wordt gesproken over 'kerkelijke vermaning' en 'censuur': een woord dat afgeleid is van het Latijnse 'censere' en onder meer de betekenis van 'overwegen' of 'oordelen' heeft.

Art. 71 noemt de tucht 'geestelijk' van aard. Daarmee wordt bedoeld dat het zich richt op het geestelijke welzijn van de zondaar en van de gemeente als geheel. De tucht is van een andere orde dan de burgerlijke rechtspraak, omdat het niet gebruikmaakt van (fysieke) machtsmiddelen maar met aan Christus ontleend ambtelijk gezag gestalte krijgt.

Doelen van de kerkelijke tucht

De handhaving van de kerkelijke tucht is volgens art. 71 een 'noodzakelijk' aspect van het kerkelijk leven. Die noodzaak wordt op twee manieren verklaard. In de eerste plaats is de tucht nodig om de zondaar met de kerk en zijn naasten te verzoenen. Hoewel de term 'christelijke straf' anders zou kunnen doen vermoeden, hadden de opstellers van de DKO in de eerste plaats dus een positieve, op verzoening en herstel gerichte intentie voor ogen. Dit wordt ook wel het 'medische karakter van de tucht' genoemd.¹³³ In de tweede plaats is de tucht bedoeld om de gegeven ergernis uit de gemeente weg te nemen. 'Ergernis' kan betekenen dat de betreffende zonde medegelovigen tegen de borst stuit en verwarring of onvrede geeft in de gemeente. Een andere betekenis van 'ergerniswekkend' is dat

¹³⁰ Plomp, J., *Kerkorde*, 90.

¹³¹ Omwille van de leesbaarheid worden tekstfragmenten uit de DKO in de lopende teksten van dit hoofdstuk in hedendaags Nederlands weergegeven. De tekst van de oorspronkelijke kerkorde-artikelen kan eenvoudig geraadpleegd worden via <http://www.kerkrecht.nl/node/439> [Laatst geraadpleegd: 09-12-2022].

¹³² Aldus H.J. Selderhuis in persoonlijk mailcontact [08-12-2022].

¹³³ Gier, K. de., *Toelichting op de Dordtse Kerkorde in vraag en antwoord* (Houten: Den Hertog B.V., 1983), 142-143; Bouwman, H., *Kerkrecht II*, 606.

het voortduren van de zonde anderen ertoe zou aanzetten diezelfde zonde te begaan; dat er dus een aanstekelijk effect van de zonde uitgaat.¹³⁴ Het is de taak van de kerk om daartegen op te treden en het welzijn van de gemeente voor ogen te hebben.

Procedure: eerst onderling vermanen

De tuchtprocedure volgens de DKO kenmerkt zich door een aantal duidelijke, opeenvolgende maatregelen die geïnspireerd zijn op Mattheüs 18:15-17.

Het proces van vermaan en tucht treedt in werking als er bij een gemeentelid een zonde 'tegen de zuiverheid van de leer' of een 'vrome levenswandel' wordt waargenomen. Een concrete opsomming van zonden die als tuchtwaardig zouden moeten gelden, wordt aanvankelijk niet gegeven in de kerkorde-artikelen.¹³⁵ Wel wordt onderscheid gemaakt tussen 'heimelijke', verborgen zonden enerzijds en openbare, ergerniswekkende zonden anderzijds. Heimelijke zonden en openbare zonden vragen dus om verschillende benaderingswijzen.

Verborgen zonden moeten in eerste instantie onder vier ogen ter sprake gebracht worden. Niet de kerkenraad, maar 'gewone' gemeenteleden zijn dus verantwoordelijk om elkaar te vermanen en op te roepen tot bekering (DKO art. 72 en 73). Als het in zonde levende gemeentelid de onderlinge vermaning niet ter harte neemt en zich niet van zijn¹³⁶ zonde bekeert, dienen in overeenstemming met Mattheüs 18:16 één of twee getuigen betrokken te worden bij de vermaning. Als het gemeentelid dat zich aan een verborgen zonde schuldig maakte door de vermaning tot inkeer komt, is de zaak daarmee afgedaan. De onderlinge vermaning – al dan niet in bijzijn van getuigen - heeft het beoogde effect gehad en de kwestie kan zonder betrokkenheid van de kerkenraad afgesloten worden.

Procedure: naar de kerkenraad

Als dit onderlinge vermaan niet tot bekering van de zonde leidt, dient de kwestie wél aan de kerkenraad te worden voorgelegd. Deze gang naar de kerkenraad is bovendien onverwijld van toepassing op zonden die naar hun aard openbaar, aanstootgevend en/of in brede kring bekend zijn. Het in art. 72 en 73 vermelde proces van onderling vermaan is dus niet van toepassing op dergelijke aanstootgevende, openbare zonden.

De DKO vermeldt niet op welke wijze de kerkenraad een onderzoek naar de situatie zou moeten vormgeven; direct wordt in art. 76 gesproken over de 'vermaningen van de kerkenraad'. Als het gemeentelid na de vermaningen van de kerkenraad berouw toont en zich van de zonde bekeert, moet een schuldbelijdenis plaatsvinden.¹³⁷ De algemene stelregel daarbij is dat openbare zonden ook in het openbaar verzoend dienen te worden. Ten aanzien van de wijze waarop die verzoening tussen zondaar en gemeente precies plaats zou moeten vinden, wordt enige ruimte aan de concrete situatie en het inschattingsvermogen van de kerkenraad gelaten: het gaat erom dat de vorm van de schuldbelijdenis tot stichting van de kerk is. 'Zekere tekenen van boetvaardigheid' worden als noodzakelijke voorwaarde voor een schuldbelijdenis genoemd. Als de situatie zich in een kleine gemeente met

¹³⁴ Mulder, P. (ed.), *Orde*, 148-149.

¹³⁵ In art. 80 wordt echter wel een opsomming gegeven van zonden die voor een ambtsdrager reden voor schorsing of afzetting zouden zijn. Een deel van die opsomming heeft ook betrekking op zonden die voor 'gewone' leden van de gemeente grond voor afsnijding zouden zijn. Bovendien was in bijvoorbeeld het klassieke avondmaalsformulier eveneens vastgelegd welke zonden de deelname aan het heilig avondmaal zouden verhinderen; blijkbaar achtten de opstellers van de DKO het niet nodig om een dergelijke opsomming ook in de kerkorde op te nemen.

¹³⁶ Overall waar in deze studie 'hij', 'hem' of 'zijn' staat, kan ook 'zij' of 'haar' gelezen worden.

¹³⁷ Zie art. 75 DKO.

slechts één predikant voordoet, moet advies ingewonnen worden bij twee nabijgelegen kerken. Zo kan toch in gezamenlijkheid vastgesteld worden op welke wijze de schuldbelijdenis het beste zou kunnen worden afgelegd.

Afhouding van het heilig avondmaal

Als een gemeentelid de vermaningen van de kerkenraad verwerpt en volhardt in zijn zonde, wordt hij bij wijze van consequentie van het heilig avondmaal afgehouden.¹³⁸ Deze maatregel wordt ook wel de excommunicatio minor of 'kleine ban' genoemd.¹³⁹¹⁴⁰

Tot deze kleine ban wordt overgegaan in twee gevallen. In de eerste plaats wanneer gemeenteleden herhaaldelijk de onderlinge én ambtelijke vermaningen in de wind geslagen hebben; in de tweede plaats wanneer gemeenteleden een openbare, grove zonde hebben begaan – ongeacht de mate van berouw die ze daarover aan de dag stellen. Gedurende de periode waarin het gemeentelid van het avondmaal afgehouden wordt, vinden verscheidene vermaningen door de kerkenraad plaats. Als hierop berouw en bekering volgen, wordt de procedure voor het afleggen van schuldbelijdenis conform art. 75 gevolgd. Zo niet, dan wordt – met een verwijzing naar Mattheüs 18:17 – na verloop van tijd overgegaan tot de uiterste maatregel: de afsnijding van de gemeente (ook wel excommunicatio major of grote ban).

Waar in de eerdere fase van de tuchtprocedure de door lidmaatschap verkregen rechten opgeschort werden, kan deze tweede fase van het tuchtproces erin resulteren dat het lidmaatschap ontnomen wordt. Toch wordt deze verstrekkende maatregel 'remedie' genoemd: zelfs het traject dat mogelijkwerwijs resulteert in de afsnijding van de gemeente is dus heilzaam bedoeld en gericht op herstel. Tot dit ingrijpende besluit mag slechts overgegaan worden als daaraan voorafgaand advies bij de classis is ingewonnen. Opnieuw worden de nabijgelegen gemeenten dus ingeschakeld in een tuchtprocedure.

Procedure: afsnijding in drie fasen

Voordat werkelijk tot de afsnijding van het gemeentelid wordt overgegaan, wordt de gehele gemeente intens betrokken bij het proces. In drie opeenvolgende stappen (ook wel de 'trappen van afsnijding' genoemd) die in art. 77 zijn vastgelegd, wordt aan de gemeente meegedeeld hoe hardnekkig de zondaar volhardt in zijn zonde, ondanks de vele vermaningen die voorafgaand aan en volgend op de afhouding van het heilig avondmaal hebben plaatsgevonden. Enerzijds wordt de gemeente dus geïnformeerd over de kwestie; anderzijds wordt de gemeente ook geactiveerd om de zondaar te vermanen en voor hem te bidden. Bij de eerste mededeling aan de gemeente wordt wel de begane zonde, maar niet de naam van de zondaar zelf genoemd, zodat hij geen onnodig gezichtsverlies lijdt. Als op deze eerste mededeling geen berouw volgt, wordt bij een tweede mededeling aan de gemeente zowel de begane zonde als de naam van de zondaar genoemd. Dit mag wederom pas gebeuren nadat de classis hierover positief heeft geadviseerd. Wanneer het gemeentelid desondanks volhardt in de zonde, wordt in een derde mededeling aan de gemeente aangekondigd dat het gemeentelid buiten de

¹³⁸ Art. 76 DKO.

¹³⁹ Bijv. Jansen, Joh., *Verklaring*, 329, 330, 332.

Hoewel het kerkorde-artikel alleen de afhouding van het avondmaal als consequentie noemt, wordt deze maatregel ook wel breder geïnterpreteerd: ieder gebruik van door het (belijdend) lidmaatschap verkregen rechten wordt dan opgeschort, dus ook de mogelijkheid om een kind ten doop te houden en om gebruik te maken van het (actief en passief) kiesrecht. Zie daarover verder in o.a. §8.2.4, voetnoot 272.

gemeente zal worden gesloten. Door deze mededeling aan te horen, stemt de gemeente stilzwijgend met dit voornemen in.

Nadrukkelijk wordt niet vermeld hoeveel tijd er tussen deze drie mededelingen zit. Dit wordt aan het oordeel van de kerkenraad overgelaten en kan dus per situatie worden bepaald.

De weg terug: wederopneming

Iemand die uit de gemeente geëxcommuniceerd is, kan weer lid worden van de gemeente als hij berouw krijgt van zijn zonde. Hiervoor moet hij bij de kerkenraad kenbaar maken dat hij met de gemeente verzoend wil worden. Voorafgaand aan een avondmaalsviering zal dit aan de gemeente voorgelegd worden. Gemeenteleden krijgen de gelegenheid om bezwaren tegen wederopneming in te dienen, bijvoorbeeld wanneer ze op de hoogte zijn van zaken die in tegenspraak zouden zijn met de bekering. Als het nodig wordt geacht, kan voorafgaand aan de wederopneming een proefperiode worden ingesteld. Als deze met goed gevolg wordt doorlopen en/of niemand bezwaren inbrengt tegen de verlangde wederopneming, vindt deze plaats bij de eerstvolgende avondmaalsbediening volgens een daarvoor opgesteld formulier.

In art. 79 en 80 worden tot slot nog enkele bepalingen met betrekking tot de tucht over ambtsdragers uiteengezet. Deze vorm van tucht valt buiten het onderzoeksterrein van deze studie. Vermeldenswaardig is echter de opsomming van zonden die volgens art. 80 schorsing van ambtelijke werkzaamheden of ontzetting uit het ambt zouden rechtvaardigen. Over deze zonden vermeldt het kerkorde-artikel dat volharding daarin niet alleen voor ambtsdragers, maar ook voor 'gewone' gemeenteleden grond voor afsnijding van de gemeente zou kunnen zijn. Hieronder vallen meened, echtbreuk, hoererij, diefstal, geweld, regelmatig voorkomende dronkenschap, vechtpartijen, geldzucht: zonden die veelal niet alleen in de kerk, maar ook naar wereldlijke maatstaven onacceptabel en aanstootgevend zijn en de geloofwaardigheid van de kerk zouden aantasten.¹⁴¹ Art. 81 schrijft voor dat de ambtsdragers elkaar ook onderling vermanen ten aanzien van hun ambtsbediening. Deze onderlinge aansporing wordt ook wel 'censura morum' genoemd.

Appel

Een onder tucht gesteld gemeentelid kan conform art. 31 van de DKO in appel gaan tegen de beslissing van de kerkenraad. Hij beroept zich daarvoor op de eerstvolgende meerdere vergadering: in eerste instantie is dat de classis, vervolgens de particuliere synode en als uiterste beroepsinstantie de generale synode. De meerdere vergadering besluit bij meerderheid van stemmen over de gegrondheid van het bezwaar. Als het bestreden besluit in strijd is met bijbelse of kerkordelijke bepalingen, kan dit besluit herroepen worden door de betreffende meerdere vergadering.¹⁴²

5.2.3 Karakteristieken van de tuchtprocedure in de Dordtse Kerkorde

De tuchtprocedure volgens de DKO laat zich in enkele karakteristieken samenvatten.

Tucht als fundamenteel aspect van het gereformeerd-zijn

Dat de kerkelijke tucht in de (voorlopers van de) DKO een van de vier delen van de kerkorde beslaat, maakt duidelijk hoezeer de tucht van meet af aan verbonden is met de gereformeerde traditie. De DKO sluit hierin aan op de NGB (1561), waarin de tucht door Guido de Brès als een van de drie kenmerken van de kerk wordt genoemd (zie ook §4.3) en op de HC (1563) die handelt over de tucht als een van de

¹⁴¹ Art. 80 DKO.

¹⁴² Art. 31 DKO.

twee sleutelen van het hemelrijk.¹⁴³ Het karakter en doel zijn geestelijk van aard, maar de formulering ervan is in de DKO sterk in termen van 'ordehandhaving' geformuleerd. Het bewaren van orde en rust, bestraffen van zonde, wegnemen van ergernis, de nadruk op (openbare) boetedoening van de zondaar en de verzoening tussen zondaar en gemeente zijn daarvan typerende voorbeelden.

Tucht als gemeente-brede verantwoordelijkheid

Opvallend is dat vermaan en tucht nadrukkelijk als proces van gemeenteleden onderling wordt aangevangen. Het 'onder vier ogen' en 'met een of twee getuigen' oproepen tot bekering van een zonde wordt als onmisbaar onderdeel van de procedure vermeld. Ook het openbaar maken van een tuchtsituatie ingeval van volharding in de zonde is erop gericht dat de gemeente mee kan bidden, aansporen en vermanen. Excommunicatie van een gemeentelid dat blijft volharden in de zonde is volgens de kerkorde alleen mogelijk na (stilzwijgende) instemming van de gemeente. En evenzo kan een gemeentelid via het formulier voor wederopneming alleen weer tot de gemeente gaan behoren als er vanuit de gemeente geen wettige bezwaren worden ingebracht. Vermaan en tucht zijn volgens de DKO dus nadrukkelijk een aangelegenheid van de hele gemeente, niet alleen van de kerkenraad.

Voortgaand proces

De tuchtprocedure volgens de DKO is gestructureerd aan de hand van een aantal opeenvolgende stappen. Deze stappen, geïnspireerd op Mattheüs 18:15-17, vormen met elkaar een voortgaand proces, met een duidelijk beginpunt (openbare of openbaar geworden zonde) en eindpunt (verzoening/schuldbelijdenis of afsnijding). Wanneer zich in de gemeente een aanstootgevende zonde voordoet – die naar zijn aard openbaar is of door herhaaldelijke verwerping van de vermaningen openbaar wordt – wordt deze procedure aangevangen. Steeds geldt dat wanneer de vermaningen niet tot bekering leiden, overgegaan moet worden op de volgende stap. Een openlijk leven in zonde mag niet onbestraft blijven en wordt als bedreiging voor het heil van de gemeente beschouwd.¹⁴⁴

Ruimte voor een toegespitste aanpak

Ondanks het voorgaande karakter van de DKO-tuchtprocedure zijn veel van de gebruikte termen in de bovengenoemde kerkorde-artikelen niet nauwgezet gedefinieerd. 'Heimelijke' en 'openbare' zonden (artt. 72 t/m 76), 'zekere tekenen van boetvaardigheid' (art. 75) en 'vele vermaningen' (art. 77) zijn daar voorbeelden van. Deze termen bieden ruimte om in verschillende situaties tot een verschillende interpretatie of toepassing te komen. De termijnen tussen de onderscheiden maatregelen worden aan het inzicht van de kerkenraad overgelaten¹⁴⁵ en datzelfde geldt voor de vorm waarin een schuldbelijdenis gegoten zou moeten worden. Opvallend is bovendien dat pas in art. 80, als het over tuchtmaatregelen over ambtsdragers gaat, een opsomming gegeven wordt van zonden die reden voor tucht zouden zijn. Blijkbaar bestond daarover consensus en/of werden deze zonden bekend verondersteld.¹⁴⁶ Dit alles wijst erop dat de kerkorde ten aanzien van de tuchtpraktijk niet alles tot in

¹⁴³ Zie m.n. vraag en antwoord 82 van Zondag 30 in de HC; §4.2.

¹⁴⁴ Overigens kan uit een door de kerkenraad gehouden onderzoek niet altijd een duidelijk antwoord op de schuldvraag gegeven worden. In die gevallen geldt als oude kerkrechtelijke regel: 'in dubiis, abstine', oftewel: bij twijfel dient de kerkenraad af te zien van een tuchtmaatregel. Zie o.a. ook Bouwman, H., *Kerkrecht II*, 623.

¹⁴⁵ Wanneer de tweede of derde trap van afsnijding overwogen wordt, dient advies bij de classis te worden ingewonnen. In die gevallen is de kerkenraad in het bepalen van de termijnen gebonden aan de vergaderdata van de classis waarin zijn ressorteert.

¹⁴⁶ Een voorbeeld hiervan is te lezen in het klassieke avondmaalsformulier (1566). Daarin staat een opsomming van zonden die niet verenigbaar geacht werden met deelname aan het avondmaal: 'Daarentegen die dit getuigenis in hun harten niet gevoelen, die eten en drinken zichzelf een oordeel. Waarom wij ook, naar het bevel van Christus en van den Apostel Paulus, allen, die zich met deze navolgende ergerlijke zonden besmet

detail heeft willen voorschrijven, maar ruimte liet voor het inschattingsvermogen van de plaatselijke kerkenraden. Overigens zijn in de loop van de tijd allerlei aanvullende regelingen en richtlijnen ter bevordering van de zorgvuldige rechtsgang toegevoegd aan de basisprincipes die in de DKO verwoord staan. Enkele daarvan zullen in het volgende hoofdstuk aan de orde worden gesteld.

5.2.4 Verdere ontwikkeling

Tussen 1619 en 1816 bleef de DKO in ongewijzigde vorm van kracht. De voornaamste reden daarvan was dat er in de tussenliggende periode geen nationale synoden konden plaatsvinden.¹⁴⁷ De toepassing van kerkelijke tucht werd, in lijn met de gereformeerde belijdenis, als noodzakelijk aspect van het kerkelijk leven beschouwd. De gemeente werd zo beschermd tegen dwalingen, wangedrag en verleidingen; de heiligheid van de sacramenten werd bewaakt en in het oog springend onrecht werd bestreden. In die weg had men ook de bekering en het behoud van de zondaar op het oog en zette men zich ervoor in dat Gods Naam niet gelasterd werd. Het belang van een nauwgezette tuchtpraxis werd door de nadere reformatoren eens te meer voor het voetlicht gebracht.¹⁴⁸

In 1816 voerde koning Willem I het Algemeen Reglement (AR) in als alternatief voor de DKO en gaf de kerk een nieuwe naam: Nederlandse Hervormde Kerk (NHK). Met dit Reglement kwam een einde aan het voor de gereformeerden zo essentiële presbyteriaal-synodale stelsel van kerkregering (zie verder onder §5.3.1). Na 1834 deed de DKO op veel plaatsen zijn herintrede in de kerken van de Afscheiding, zij het met de nodige spanningen.¹⁴⁹¹⁵⁰ Tot op de dag van vandaag vormen de hierin vastgelegde tuchtprincipes in diverse kerkverbanden het uitgangspunt voor de praktijk van vermaan en tucht (zie verder in §6.2, §6.3, §6.4, §6.5, §6.8).

In de ruim vier eeuwen sinds de totstandkoming van de DKO is binnen het gereformeerd protestantisme veel aandacht gebleven voor de principes achter en praktische toepassing van de kerkelijke tucht. De talloze geschriften, commentaren, verhandelingen en handreikingen die in de loop van de tijd gepubliceerd zijn, getuigen daarvan. Het valt buiten de grenzen van dit onderzoek om aandacht te schenken aan alle historische en kerkrechtelijke ontwikkelingen die zich ten aanzien van

weten, vermanen van de tafel des Heeren zich te onthouden; en hun verkondigen, dat zij geen deel in het Rijk van Christus hebben; als daar zijn: alle afgodendienaars; allen, die verstorven heiligen, engelen of andere schepselen aanroepen; allen, die den beelden eer aandoen; alle tovenaars en waarzeggers, die vee of mensen, mitsgaders andere dingen zegenen, en die aan zulke zegening geloof hechten; alle verachters van God, en zijn Woord, en van de Heilige Sacramenten; alle Godslasteraars; allen die tweedracht, secten en muiterij in de kerken en wereldlijke regeringen begeren aan te richten; alle meinedigen; allen, die hun ouderen en Overheden ongehoorzaam zijn; alle doodslagers, kijvers en die in haat en nijd tegen hun naaste leven; alle echtbrekers, hoereerders, dronkaards, dieven, woekeraars, rovers, spelers, gierigaards, en al degenen, die een ergerlijk leven leiden. Deze allen, zolang zij in zulke zonden blijven, zullen zich van deze spijze (welke Christus alleen voor zijn gelovigen verordineerd heeft) onthouden, opdat hun gericht en hun verdoemenis niet des te zwaarder worde.' Zie ook: Spijker, W. van 't., *Zijn verbond en woorden: Over doop, belijdenis en avondmaal volgens de klassieke formulieren* (Kampen: Uitgeverij de Groot Goudriaan, 1991²), 112-114.

¹⁴⁷ Haitjema, Th.L., *Nederlands Hervormd*, 24.

¹⁴⁸ Hiervoor kan onder meer gedacht worden aan de *Politica Ecclesiastica* van Gisbertus Voetius. In het vierde boek van dit monumentale werk wordt uitvoerig stilgestaan bij zowel de autoriteit voor als de toepassing van de kerkelijke tucht. De wijze waarop aan de tucht gestalte werd gegeven in de 17^e eeuw, is bijvoorbeeld te lezen in Lieburg, F.A., *De Nadere Reformatie in Utrecht ten tijde van Voetius: Sporen in de gereformeerde kerkeradsacta* (Rotterdam: Lindenberg, 1989), 69 e.v.; Roodenburg, H.W., *Censuur*, 135, 327-328, 385.

¹⁴⁹ Does, J.C. van der, *De Afscheiding in haar wording en beginperiode* (Delft: N.V. Meinema, 1934²), 301-302.

¹⁵⁰ Kort wordt iets van deze spanningen geschetst in Te Velde, M., *Anthony Brummelkamp (1811-1888)* (Barneveld: De Vuurbaak, 1988), 90-91.

de tucht hebben voorgedaan.¹⁵¹ Alleen waar nodig voor het begrip van de actuele kerkordelijke tuchtprincipes zal in de hierna volgende hoofdstukken verwezen worden naar relevante literatuur.

5.3 Tucht in de Hervormde Kerkorde (1951)

5.3.1 Totstandkoming van de Hervormde Kerkorde

In 1816 had koning Willem I het AR ingevoerd voor het bestuur van de Gereformeerde Kerk in de Nederlanden (vanaf dat moment: NHK). Dit 'regentesk bestuursstelsel'¹⁵² was een logisch voortvloeisel van de grondwetwijzigingen die in de voorgaande jaren de overheidsinvloed in kerkelijke aangelegenheden versterkt hadden. Het hoofdbeginsel was een strenge centralisatie van de bestuurlijke aangelegenheden.¹⁵³ Het AR – dat in 1843 een eerste herziening onderging en vanaf 1852 steeds meer terugkeerde naar de plaatselijke gemeente als oriëntatiepunt – zou standhouden tot er in 1951 een geheel nieuwe kerkorde werd vastgesteld.¹⁵⁴ Hoewel de verantwoordelijkheid voor het houden van opzicht en tucht conform de artt. 87 en 88 van het AR nog altijd bij de kerkenraad lag, ontbrak ieder aanknopingspunt voor de praktische uitvoering, nadere invulling of bijbelse onderbouwing daarvan.¹⁵⁵¹⁵⁶

Een belangrijke aanleiding om te komen tot de ontwikkeling van een nieuwe kerkorde was gelegen in de zogenaamde 'richtingenstrijd', die de NHK in de negentiende en twintigste eeuw in toenemende mate verdeeld had. Verschillende stromingen binnen de NHK hadden hun eigen organisatie ter hand genomen en de onhoudbaarheid van de hierdoor ontstane situatie leidde tot het besef dat een grondige reorganisatie van de kerk als geheel benodigd was. Tussen 1929 en 1939 werden verschillende ontwerpen voor een nieuw AR verworpen door de synode, met name uit vrees voor de plannen om middels (leer)tucht de belijdenis van de kerk te bewaken.¹⁵⁷

Met de Tweede Wereldoorlog kwam de interne richtingenstrijd op het tweede plan te staan en werd de kerk voor andere dilemma's en vraagstukken geplaagd. De urgentie om als kerk gezamenlijk op te trekken, één gedragslijn aan te houden en aan het grondvlak dialoog te voeren werd des te meer gevoeld.¹⁵⁸ De oorlog kan dus als katalysator van de totstandkoming van een nieuwe kerkorde worden beschouwd. In 1942 werd een commissie ingesteld die een 'werkorde' moest ontwerpen; een overgangsdokument dat stapsgewijs de weg richting reorganisatie van de kerk zou banen. In juli 1945 werden de daaruit voortkomende acht werkorde-bepalingen door een overgrote meerderheid ter synode aanvaard, waarna opdracht gegeven werd voor het ontwerp van een nieuwe kerkorde ter vervanging van het AR. Na diverse ronden van bespreking en amendement kwam men tot een kerkorde

¹⁵¹ Zie voor een gedetailleerd verslag van de wijzigingen van en aanvullingen op de Dordtse kerkorde-artikelen: Bos, F.L., *De orde der kerk toegelicht met kerkelijke besluiten uit vier eeuwen* ('s-Gravenhage: Guido de Bres, 1950), 270-315.

¹⁵² Blei, K., *Nederlandse Hervormde Kerk: Haar geschiedenis en identiteit* (Kampen: Uitgeverij Kok, 2002), 83.

¹⁵³ Haitjema, Th.L., *Nederlands Hervormd*, 34-35; vgl. Loon, J.C.A. van, *Het Algemeen Reglement van 1816* (Wageningen: N.V. Gebr. Zomer&Keuning's Uitgevers MIJ., 1942), 64-70.

¹⁵⁴ Haitjema, Th.L., *Nederlands Hervormd*, 53-55.

¹⁵⁵ Vgl. Loon, J.C.A. van, *Algemeen Reglement*, 234.

¹⁵⁶ Zie voor meer achtergronden bij het AR: Zie Lieburg, F.A. en J. Roelevink (eds.), *Ramp of redding? 200 jaar Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden 1816-2016* (Utrecht: Boekencentrum, 2018).

¹⁵⁷ Zie o.a. Bartels, H., *Tien jaren strijd om een belijdende kerk: De Nederlandsche Hervormde Kerk van 1929 tot 1939* (Den Haag: W.P. van Stockum en Zoon, 1946), 208-219. Zie ook Heuvel, P. van den, *Hervormde Kerkorde*, 38-39.

¹⁵⁸ Blei, K., *Nederlandse Hervormde Kerk*, 124, 128.

die in werking trad op 1 mei 1951.¹⁵⁹ Het herstel van de presbyteriale ambtelijke structuur, ontleend aan de DKO, is daarvan een belangrijk kenmerk.¹⁶⁰ Daarnaast zijn de apostolaire inzet en het belijdende karakter van de kerkorde kenmerken van de HKO.

De Hervormde Kerkorde bestond (in de toenmalige vorm) uit 29 fundamentele Romeinse artikelen en 20 ordinanties (ook wel uitvoeringsbepalingen genoemd), alsmede 368 overgangsbepalingen.

5.3.2 Inhoud van de tuchtbepalingen

In art. XX en ord. 11.II en 11.III van de HKO worden opzicht en tucht uitvoerig behandeld. De hoofdlijn van deze kerkordelijke tuchtregeling wordt hieronder aan de hand van enkele kernpunten uitgelicht.

Contouren van de kerkelijke tucht

De bepalingen ten aanzien van de kerkelijke tucht zijn vastgelegd in art. XX van de kerkorde onder het kopje 'Van de herderlijke zorg en het opzicht'. De tucht is van meet af aan ingebed in de bredere context van het onderlinge en ambtelijke opzicht. 'Bijzondere middelen ter handhaving van de kerkelijke tucht'¹⁶¹ kunnen als uiterste consequentie van dit opzicht ter hand genomen worden, maar het hoeft niet noodzakelijkerwijs zo ver te komen. Het opzicht wordt in één adem genoemd met de herderlijke zorg oftewel het pastoraat en geldt primair als verantwoordelijkheid van gemeenteleden onderling. Conform lid 1 vervult de *gemeente* haar pastorale opdracht en overeenkomstig lid 2 onderhouden de *leden der gemeente* de herderlijke zorg ten opzichte van elkaar. Ambtsdragers hebben hierin overigens wel een bijzondere verantwoordelijkheid (art. XX lid 2).

Het opzicht beperkt zich niet tot de belijdenis en levenswandel van leden en ambtsdragers, maar strekt zich ook uit over het geestelijk leven van (hele) gemeenten en de vervulling van ambten en bedieningen. Daarom is zowel in art. XX als in ord. 11 ook de kerkvisitatie onderdeel van het opzicht.¹⁶²

Doelen van het opzicht

Wat betreft het doel van het opzicht sluit de kerkorde aan bij de doelen zoals die in de zestiende eeuw al door Calvijn geformuleerd werden: 'Het opzicht, gegrond in de barmhartigheid van Jezus Christus, het Hoofd der Kerk, geschiedt tot eer van God, tot bewaring der gemeente, en tot behoud van hen, die dwalen.'¹⁶³ 'Barmhartigheid' is hierbij een kernwoord; het geeft de grondhouding weer waarmee het opzicht gestalte zou moeten krijgen en benadrukt de positieve, op herstel en behoud gerichte intentie van het opzicht. Deze positieve insteek wordt in art. 4 van ord. 11 nogmaals benadrukt: volgens deze formulering strekt het opzicht over belijdenis en wandel van de leden van de Kerk 'tot opbouw van hun geestelijk leven, tot behoud van hen, die dreigen af te dwalen en tot terechtbrenging van hen, die in ergerlijke zonden zijn gevallen'.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Het gehele proces van de totstandkoming van de HKO van 1951 is nauwgezet in kaart gebracht in Balke, W. en H. Oostenbrink-Evers, *De commissie voor de kerkorde (1945-1950): Bouwplan, agendastukken en notulen van de vergaderingen ter voorbereiding van de nieuwe kerkorde (1951) van de Nederlandse Hervormde Kerk* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1993).

¹⁶⁰ Blei, K., *Nederlandse Hervormde Kerk*, 132-133.

¹⁶¹ Art. XX-8. Voor de weergave van de kerkorde- en ordinantie bepalingen is gebruikgemaakt van de *Kerkorde der Nederlandse Hervormde Kerk ('s-Gravenhage: Boekencentrum N.V., 1951)*. De HKO en bijbehorende ordinantie bepalingen zijn eveneens te raadplegen via <http://www.kerkrecht.nl/content/kerkorde-nhk-1951-ko> [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023].

¹⁶² Art. XX lid 6; ord. 11 art. 1 t/m 3.

¹⁶³ Art. XX lid 4; vgl. voetnoot 261.

¹⁶⁴ Ord. 11 art. 4 lid 1.

Procedure

De verantwoordelijkheid voor het opzicht over gemeenteleden berust bij het consistorie, te weten de predikant(en) en ouderlingen in de plaatselijke gemeente. Wanneer iemands belijdenis of levenswandel aanleiding vormen voor bijzondere bemoeienis, wordt dat in eerste instantie vormgegeven door 'broederlijke samenspreking en herderlijk vermaan'.¹⁶⁵ Als hierop geen berouw of verandering volgt, kan besloten worden om over te gaan tot toepassing van een van de 'bijzondere middelen ter handhaving van de kerkelijke tucht'.¹⁶⁶ Dit is niet noodzakelijkerwijs het geval, waar dat in de procedure volgens de DKO wel het geval is (zie §5.2.3). Vooral wanneer een gemeentelid het kerkelijk samenleven op ernstige wijze verstoort door zijn volharding in een onchristelijke belijdenis of wandel, kan toepassing van een tuchtmaatregel overwogen worden. Dat geldt ook wanneer het gedrag van dusdanige aard is dat bespreking en 'gewoon' vermaan onmogelijk geworden zijn.¹⁶⁷

Voordat een van deze tuchtmiddelen wordt ingezet, moet een gedegen onderzoek naar de toedracht van de situatie plaatsvinden. Als onderdeel van dat onderzoek moet het betreffende gemeentelid tenminste veertien dagen voorafgaand aan een vergaderzitting opgeroepen worden te verschijnen om zich te kunnen verklaren of verdedigen – daarbij vergezeld door een ambtsdrager van de kerk. Hij heeft er het recht toe een afschrift te ontvangen van de processen-verbaal en van relevante stukken in de zaak. Ook mag de betrokkene een samenvatting vragen van de door hem afgelegde verklaring. Die samenvatting behoort dan in de betreffende vergadering te worden voorgelezen. Pas nadat de betrokkene zelf akkoord is gegaan met de samenvatting, kan de vergadering deze vaststellen. Getuige de bepalingen in ord. 11-13 wordt het van groot belang geacht dat onafhankelijkheid in de kerkelijke rechtspraak zoveel mogelijk gewaarborgd is. Zo is het bijvoorbeeld niet mogelijk dat naaste familie van het betreffende gemeentelid in het consistorie zitting heeft als over de zaak gesproken en besloten wordt (ord. 11-13-2).

Gedurende het onderzoek kan besloten worden het gemeentelid tegen wiens belijdenis of wandel ernstige bezwaren zijn gerezen, uit te sluiten van het avondmaal. Deze maatregel is formeel geen tuchtmaatregel; daarom kan er ook geen bezwaar tegen ingebracht worden door het betreffende gemeentelid.¹⁶⁸

De HKO onderscheidt zes mogelijk te nemen tuchtmaatregelen, waarvan alleen 1, 2, (eventueel 3) en 6 van toepassing zijn op 'gewone' lidmaten van de gemeente:

1. Een vermaning;
2. Uitsluiting van de deelname aan het Heilig Avondmaal voor onbepaalde tijd, totdat er voldoende reden is de uitgeslotene weer toe te laten.¹⁶⁹
3. Een verbod voor een bepaalde periode (maximaal een jaar) tot het verrichten van handelingen krachtens een ambt, bediening of functie. Eventueel verlies van inkomsten worden niet vergoed.

¹⁶⁵ Art. XX lid 7; ord. 11 lid 1.

¹⁶⁶ Ord. 11 art. 6 lid 1.

¹⁶⁷ Ord. 11-6-1. Waar de op de DKO gebaseerde kerkorden een strikt onderscheid hanteren tussen tucht over gemeenteleden en tucht over ambtsdragers, lopen deze beide vormen van opzicht en tuchttoepassing in de formulering van de HKO-artikelen en ordinantie bepalingen door elkaar heen. Hoewel in dit onderzoek slechts aandacht uitgaat naar de tucht over 'gewone' gemeenteleden, is het onvermijdelijk dat in het vervolg van deze paragraaf enkele verwijzingen naar tuchtmaatregelen over ambtsdragers vermeld staan.

¹⁶⁸ Conform ord. 11-5-5. Deze 'ordemaatregel' is in feite geen tuchtmaatregel en is ook in diverse huidige kerkordelijke regelingen vastgelegd (zie verder in §6.3; voetnoot 200).

¹⁶⁹ Volgens P. van den Heuvel zou het ook mogelijk zijn om een gemeentelid ook voor een vooraf vastgestelde periode van het avondmaal te weren. Heuvel, P. van den, *Hervormde Kerkorde*, 222.

4. Losmaking van de ambtsbediening. Het gemeentelid mag voor een vooraf vastgestelde periode van maximaal drie jaar geen ambt, bediening of functie vervullen.
5. Ontzetting uit een ambt. De ambtsdrager verliest niet alleen de bevoegdheden die bij het ambt horen, maar eveneens het *recht* om een ambt, bediening of functie te vervullen. Het gaat hier dus om een verdergaande maatregel dan bij de losmaking uit een ambtsbediening.
6. Uitsluiting uit de gemeenschap der Kerk door middel van het daartoe bestemde formulier.¹⁷⁰

Wanneer een consistorie besloten heeft tot het toepassen van een tuchtmaatregel, moet uiterlijk acht dagen na dat besluit een afschrift worden toegezonden aan het betreffende gemeentelid en aan het breed moderamen van de classicale vergadering (ten behoeve van haar commissie voor het opzicht¹⁷¹). In dit afschrift moeten de feiten en redenen vermeld staan waarop het besluit berust.¹⁷² Aan het betrokken gemeentelid moet bovendien vermeld worden op welke manier hij bezwaar kan aantekenen tegen het genomen besluit.

Een gemeentelid heeft veertien dagen de tijd om in beroep te gaan tegen een genomen besluit.¹⁷³ Als deze termijn verstreken is, wordt de inwerking getreden tuchtmaatregel gemeld bij de commissie voor het opzicht uit de generale synode. Dit behoort dus bij *iedere* toegepaste tuchtmaatregel te gebeuren, ook als er 'slechts' een formele, ambtelijke vermaning heeft plaatsgevonden (zie ook verderop in deze paragraaf).¹⁷⁴

Appel

Als het gemeentelid bezwaar heeft tegen het besluit, kan hij bij de 'opvolgende meerdere vergadering' in appel gaan (ord. 11-8). Deze appenzaken worden uiteindelijk behandeld door de commissie voor het

¹⁷⁰ *Dienstboek voor de Nederlandse Hervormde Kerk* ('s Gravenhage: Boekencentrum, 1955), 132-137. In dit dienstboek staat niet alleen de formulieren voor de uitsluiting uit de gemeente weergegeven, maar ook de drie afkondigingen die daaraan voorafgaand moeten worden gedaan aan de gemeente. Opvallend gegeven is dat, hoewel de HKO geen trappen van afsnijding zoals de DKO kent, de verschillende mededelingen aan de gemeente wel langs die weg plaatsvinden. Bij de eerste afkondiging wordt de gemeente opgeroepen te bidden voor de zondaar, die nog niet bij name genoemd wordt. Bij de tweede afkondiging wordt de naam van het betreffende gemeentelid genoemd, zodat de gemeente voor het lid kan bidden én hem kan aanspreken/vermanen. Bij de derde afkondiging wordt de daadwerkelijke afsnijding aangekondigd, tenzij vanuit de gemeente binnen een maand onderbouwd bezwaar tegen de voorgenomen afsnijding wordt aangetekend. Vervolgens schrijft het dienstboek voor dat een termijn van drie maanden in acht genomen moet worden voordat de afsnijding daadwerkelijk plaatsvindt. Het formulier voor de afsnijding, dat in de dienst na de preek behoort plaats te vinden, bestaat allereerst uit een korte inleiding, waarbij Mattheüs 18: 17-18 als rechtvaardiging voor de afsnijding wordt aangehaald. Vervolgens wordt de feitelijke uitsluiting uit de gemeenschap en alle daarbij behorende voorrechten uitgesproken, waarna de gemeente met behulp van een uitgeschreven gebed verootmoediging en zonde belijdt, afgesloten met het 'Onze Vader'. In al deze elementen vertoont het formulier voor de uitsluiting uit de gemeente belangrijke overeenkomsten met het klassieke formulier van de ban of de afsnijding dat in 1586 door de synode van 's Gravenhage werd vastgesteld. Zie ook Bouwman, H., *Kerkrecht II*, 639-640.

¹⁷¹ Zowel de classicale vergaderingen als de generale synode hebben de verantwoordelijkheid tot het houden van opzicht in handen gelegd van commissies, respectievelijk de classicale commissies voor het opzicht en de commissie voor het opzicht uit de generale synode. Hierin komt een belangrijk verschil met de tuchtregeling volgens de DKO aan het licht.

Als de uiterste tuchtmaatregel overwogen wordt, dienen daarbij de visitatoren betrokken en geraadpleegd te worden en moet het voornemen aan de generale commissie voor het opzicht gemeld worden.¹⁷¹

¹⁷² Ord. 11 art. 7 lid 2 en 3.

¹⁷³ Gerekend vanaf het moment dat het besluit hem (schriftelijk) bereikt heeft.

¹⁷⁴ Haitjema, Th.L., *Nederlands Hervormd*, 278.

opzicht uit de generale synode.¹⁷⁵ Een vijfköppige commissie, gevormd door predikanten en ouderlingen uit de generale synode, buigt zich dan over de zaak. Ook deze commissie dient tijdens de behandeling van de zaak de vier eerste in ord. 11-7 vermelde zorgvuldigheidsmaatregelen in acht te nemen.

Een gemeentelid dat door middel van de zesde tuchtmaatregel uit de gemeenschap van de kerk gesloten is, kan – na berouw en schuldbelijdenis – weer als lid van de gemeente worden opgenomen (ord. 11-12-2). Het orgaan dat tot uitsluiting uit de gemeenschap had besloten, is nu ook de aangewezen om de wederopneming te bekrachtigen door middel van een daartoe opgesteld formulier.

Bevoegdheden van de commissie voor het opzicht uit de generale synode

Dat iedere genomen tuchtmaatregel gemeld wordt bij de commissie voor het opzicht uit de generale synode, is geen vrijblijvende administratieve aangelegenheid. Deze commissie heeft namelijk verschillende bevoegdheden inzake reeds genomen tuchtmaatregelen.

In de eerste plaats kan deze commissie een besluit *vernietigen*, wanneer zij van oordeel is dat de ‘in de ordinanties der Kerk voorgeschreven vormen niet in acht zijn genomen’ (ord. 11-9-1). Hiertoe kan zowel op verzoek van het onder tucht gestelde gemeentelid als op eigen initiatief besloten worden. De zaak wordt dan teruggelêgd bij het consistorie (of de commissie die de vernietigde uitspraak deed); deze krijgt de gelegenheid om de vormgebreken te herstellen en tot een nieuw besluit te komen (ord. 11-9-5).

In de tweede plaats kan de commissie voor het opzicht uit de generale synode een genomen besluit tot tuchttoepassing *verwijzen* (ord. 11-10), oftewel buiten werking stellen. Hiertoe kan besloten worden als naar het oordeel van de commissie ‘de gelijkheid in de uitoefening van het opzicht ernstig wordt gekwetst’ (ord. 11-10-1).¹⁷⁶ In die gevallen wordt de zaak vervolgens ondergebracht bij een

¹⁷⁵ Heuvel, P. van den, *Hervormde Kerkorde*, 225. De regionale commissie voor het opzicht en de provinciale commissie voor het opzicht zijn belast met besluitvorming waar het respectievelijk ouderlingen/diakonen en dienaren van het Woord betreft. Deze commissies gelden dus niet als appelinstantie voor tuchtzaken over ‘gewone’ leden van de gemeente.

¹⁷⁶ Deze bevoegdheid van de commissie voor het opzicht uit de generale synode is niet onomstreden. In 1989 werd op de synode een rapport inzake homoseksualiteit behandeld. De commissie voor het opzicht bepleitte in dat rapport ‘terughoudendheid met betrekking tot maatregelen van kerkelijke tucht tegen homoseksuelen in de gemeente’. Dit standpunt werd nader verklaard als een ‘appel aan de tot het houden van opzicht bevoegde instanties om geen maatregelen van kerkelijke tucht te nemen tegen homoseksuele gemeenteleden vanwege hun homoseksualiteit’. En in het in 1995 aanvaarde rapport ‘afhouding van het avondmaal als middel van kerkelijke tucht’ staat vermeld dat het nemen van een tuchtmaatregel alleen mogelijk is ‘wanneer een leer of levenswijze in de breedte van de kerk onaanvaardbaar wordt geacht’. Tegelijkertijd erkende de synode dat deze opvatting niet door iedereen in de kerk gedeeld wordt en ook niet afgedwongen kan worden. Het sturend optreden vanuit de generale synode bleef dus beperkt tot een dringend advies, maar stuitte desalniettemin op weerstand, met name van Gereformeerde Bonds-zijde; zie o.a. Baan, M., “Verklaring aan de generale synode”, *De Waarheidsvriend* 17 (1995), 284; Klink, H., “Een onhervormd besluit inzake de kwestie van de homoseksualiteit”, *De Waarheidsvriend* 14 (1995), 225-226.

De synode was niet van mening dat zij haar bevoegdheden overschreden had met deze uitspraken, maar hiermee juist de heilheid van de kerk op het oog had (uitspraak GCBG 04/95). In andere uitspraken van de generale synode is juist gewaarborgd dat de commissie voor het opzicht uit de generale synode nadrukkelijk niet in het beleid van de ambtelijke vergadering treedt, maar alleen beoordeelt of de procedurele en kerkrechtelijke vereisten zijn nageleefd. Zie GCBG 26/82, 4 en 5/84; ; Heuvel, P. van den, *Hervormde Kerkorde*, 425.

andere ambtelijke vergadering van hetzelfde niveau als de commissie/vergadering die de gewraakte uitspraak deed, om tot een nieuw oordeel te komen (ord. 11-10-2).

Tenslotte is de commissie voor het opzicht uit de generale synode bevoegd om tot herziening van een besluit over te gaan, indien sprake is van aan het licht gekomen feiten of omstandigheden die nog niet bekend waren toen het besluit genomen werd (ord. 11-11). Ditmaal wordt de zaak dus niet teruggezonden naar de instantie die het besluit nam, maar neemt de commissie voor het opzicht uit de generale synode dat besluit zelf ter hand.

5.3.3 Karakteristieken van de tuchtprocedure in de Hervormde Kerkorde

De tuchtprocedure in de HKO vertoont een aantal opvallende overeenkomsten en verschillen met de procedure volgens de DKO.

Tucht binnen het bredere kader van het opzicht

De tuchtprocedure is in de HKO nadrukkelijk ingebed in het bredere kader van het opzicht. Dat opzicht heeft niet alleen betrekking op de verantwoordelijkheid van een kerkenraad over de belijdenis en wandel van zijn leden, maar gaat ook om het opzicht over predikanten en zelfs hele gemeenten. Aan de tuchttoepassing – zeker waar dat ‘gewone’ leden van de gemeente betreft – is een minder prominente plaats in de kerkorde toegekend dan in de DKO het geval is. Sterk wordt ingezet op het onderlinge en ambtelijk-pastorale gesprek, dat ook een vermanend karakter kan hebben. Een tuchtmaatregel wordt alleen overwogen wanneer gemeenteleden ‘ondanks broederlijke samenspreking en herderlijk vermaan voortgaan het leven der Kerk op ernstige wijze te verstoren’ (ord. 11-6-1).

‘Losse’ tuchtmaatregelen

Waar de tuchtprocedure in de DKO gekarakteriseerd kan worden als een voortgaand proces met een duidelijk begin- en eindpunt (zie §5.2.3), wordt in de HKO gesproken over de mogelijkheid tot het nemen van ‘een of meer middelen ter handhaving van de kerkelijke tucht’. Het pastorale traject hoeft (ook bij een voortgaan in de zonde) niet altijd uit te monden in de toepassing van een bijzondere tuchtmaatregel, en verschillende tuchtmaatregelen volgen niet noodzakelijkerwijs op elkaar. Waar volharding in een openbare zonde volgens de DKO uiteindelijk resulteert in de afsnijding van de gemeente, is dat volgens de HKO dus niet noodzakelijkerwijs het geval. Consistories krijgen daarmee meer bewegingsruimte om hun opzichterstaak al naar gelang de individuele situatie gestalte te geven.

Betrokkenheid en beslissingsbevoegdheid van bovenlokale commissies voor het opzicht

Een derde karakteristiek van het hervormde tuchtrecht heeft betrekking op de betrokkenheid van de verschillende bovenlokale gremia. Het opzicht over gemeenteleden wordt weliswaar, net als in de DKO-regeling, gehouden door het consistorie, maar van iedere genomen tuchtmaatregel wordt een afschrift gestuurd aan zowel de classicale vergadering als aan de commissie voor het opzicht uit de generale synode. Aan deze commissie zijn bovendien vergaande bevoegdheden verleend inzake het vernietigen, verwijzen of herzien van een besluit tot tuchttoepassing. Ook als het gemeentelid niet in appel is gegaan tegen het genomen besluit, kan de commissie voor het opzicht uit de generale synode daartoe overgaan.

De meerdere vergaderingen hebben hun beslissingsbevoegdheid inzake tuchtkwesties dus in handen gelegd van door hen ingestelde commissies voor het opzicht.¹⁷⁷ Deze commissies zijn zelfstandig in hun

¹⁷⁷ De classicale commissies voor het opzicht zijn verantwoordelijk voor opzicht en tucht over ouderlingen en diakenen van de gemeenten in hun ressort; de commissies voor het opzicht uit de particuliere synode houden

rechtspraak; de ambtelijke vergaderingen mogen aan hen geen besluiten opleggen. Hoewel deze commissies hun werk *in opdracht van* die ambtelijke vergadering doen en haar leden worden *benoemd door* de ambtelijke vergadering, is dit een aangelegen punt voor diverse kerkverbanden waarvan de kerkinrichting op de DKO georiënteerd is (zie bijv. het slot van §6.2).

Parallellen met burgerlijk procesrecht

Tenslotte valt op dat er in de HKO veel bepalingen en zorgvuldigheidswaarborgen zijn vastgelegd die een eerlijk en transparant proces willen bevorderen. Er is in meerdere opzichten aangesloten bij beginselen van een zorgvuldige rechtsgang zoals die in het burgerlijk recht gebruikelijk zijn, zoals het verdedigingsbeginsel¹⁷⁸, het onpartijdigheidsbeginsel¹⁷⁹ en het motiveringsbeginsel¹⁸⁰. Waar de opstellers van de DKO het bijbelse principe van Mattheüs 18 als uitgangspunt voor de tuchtpraxis maakten, is de tucht in de HKO van meet af aan een kerkrechtelijke aangelegenheid die aan een aantal basale juridische randvoorwaarden behoort te voldoen. De noodzaak van objectiviteit, heldere rapportering, gedegen feitenonderzoek alsmede de bevoegdheden van bovenlokale gremia vormen daarvan belangrijke uitlopers.

5.3.4 Verdere ontwikkeling

In de jaren na 1951 vonden wijzigingen en aanvullingen in de kerkorde plaats wanneer nieuwe ontwikkelingen in het kerkelijk leven daar aanleiding toe gaven. Een belangrijke verandering ten aanzien van de leertucht in de kerk vond plaats in 1961. Hoewel de mogelijkheid tot het uitoefenen van leertucht over predikanten en kerkelijke hoogleraren al in de oorspronkelijke HKO was vastgesteld (ord. 11-15 en 11-16), had men besloten deze bij de totstandkoming van de kerkorde in 1951 voor tien jaar lang op te schorten ‘teneinde de Kerk de gelegenheid te geven zich op de rechte wijze in te stellen op de uitoefening van haar opzicht over de dienst des Woords en de catechese’.¹⁸¹ In 1961 werd die opschorting van de leertucht over predikanten – zij het met de nodige schroom en terughoudendheid – inderdaad opgeheven.¹⁸²

Begin jaren zestig worden de eerste aanzetten gedaan voor het ‘Samen op Weg-proces’. Een jarenlang en intensief traject resulteerde op 1 mei 2004 in de kerkvereniging van de NHK met de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden (ELK). Samen vormden zij vanaf dat moment de PKN. De Protestantse Kerkorde (PKO) vertoont grote overeenkomsten met de HKO (zie §6.6). Ook de HHK, die met de kerkfusie niet meeging, bleef de HKO als uitgangspunt voor het kerkelijk leven aanvaarden (zie verder in §6.7). Aan gereformeerde zijde ging een klein aantal gemeenten niet mee in de kerkvereniging; zij vormden met elkaar de vGKN en bleven vasthouden aan de Gereformeerde Kerkorde (GKO) van 1978 (zie verder in §6.8).

5.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk werden de kerkordelijke tuchtbepalingen beschreven zoals die in de DKO (1619) en de HKO (1951) zijn vastgelegd. Omdat vrijwel alle vigerende kerkorden op een van deze beide

opzicht over predikanten. De commissie voor het opzicht uit de generale synode geldt als (enige) appelinstantie.

¹⁷⁸ Vgl. ord. 11 art. 7 lid 1.

¹⁷⁹ Vgl. ord. 11 art. 13 lid 1-3.

¹⁸⁰ Vgl. ord. 11 art. 7 lid 2.

¹⁸¹ Bijzondere overgangsbepaling nr. 248 (geraadpleegd via <http://www.kerkrecht.nl/content/kerkorde-nhk-1951-ovb-248> [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023]).

¹⁸² Blei, K., *Nederlandse Hervormde Kerk*, 156-157.

kerkorden gebaseerd zijn, is enige achtergrondkennis van de ontstaansgeschiedenis en van de belangrijkste karakteristieken van deze kerkorden van belang.

De kerkelijke tucht neemt in de DKO (1619) een voorname plaats in. De tucht functioneert daarbij als manier om de gemeente te beschermen tegen afwijkingen in de leer en aanstootgevende zonden in de levenswandel, waarbij verzoening van de zondaar met God en de gemeente het doel is. De tucht is in eerste instantie een taak van gemeenteleden onderling, maar is ook nadrukkelijk de verantwoordelijkheid van de kerkenraad. De tuchtprocedure in de DKO is gebaseerd op de passage uit Mattheüs 18: 15-17 en laat zich karakteriseren als een voortgaand proces: zolang het gemeentelid blijft volharden in een zonde, volgen de verschillende tuchtmaatregelen elkaar op - met de ban en afsnijding van de gemeente als uiterste consequentie.

De HKO (1951) ontstond in een volstrekt andere periode van de Nederlandse kerkgeschiedenis, in een intern zwaar verdeelde kerk. De tucht is in deze kerkorde als element binnen het geheel van het onderlinge en ambtelijk opzicht geplaatst. In deze kerkorde (en de bijbehorende ordinantie) wordt aandacht besteed aan rechtsgelijkheid en aan gedegen procedure. De vormgeving van deze procedure vertoont parallellen met de rechtsgang zoals die in het burgerlijk recht gehanteerd wordt, waarbij met name de positie en rechten van het beklagde gemeentelid versterkt zijn. De betrokkenheid en beslissingsbevoegdheid van commissies voor het opzicht vormen een belangrijk verschil met de procedure in de DKO. En waar de DKO een voortgaand tuchtproces voorschrijft, biedt de HKO meer ruimte voor een op de individuele situatie toegespitste handelwijze: een waargenomen zonde van een gemeentelid hoeft niet altijd tot tuchttoepassing te leiden, en verschillende tuchtmaatregelen volgen elkaar niet noodzakelijkerwijs op.

Ondanks procedurele verschillen zijn de overeenkomsten tussen de twee tuchtregelingen evident: in beide gevallen is het de plaatselijke kerkenraad die verantwoordelijk is voor opzicht en tucht over leden van de gemeente. Ook de doelen die men met de tucht voor ogen heeft, komen grotendeels overeen: de kerkelijke tucht is gericht op het heil van de gemeente en de verzoening van een zondaar met God en de naaste. De gehele gemeente heeft een belangrijke verantwoordelijkheid in het (onderlinge) opzicht.

Met inachtneming van deze gegevens worden in het volgende hoofdstuk de kerkordelijke tuchtprocedures, handreikingen en protocollen behandeld zoals die vandaag de dag van kracht zijn binnen kerken van gereformeerd belijden.

6. Vigerende kerkorden

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt beschreven welke kerkordelijke bepalingen, protocollen en appelregelingen ten aanzien van de tucht vandaag de dag van kracht zijn binnen kerken van gereformeerd belijden. Deze inventarisatie van de actuele kerkordelijke regelingen maakt het mogelijk om op de resultaten van de kwalitatieve onderzoeksgegevens (hfst. 7 tot en met 13) betekenisvol te reflecteren (zie hfst. 14).

Om de kerkordelijke procedures en regelingen efficiënt te beschrijven en in kaart te brengen, wordt regelmatig vergeleken met en terugverwezen naar de bepalingen uit de DKO en HKO (zie het vorige hoofdstuk). Zo wordt onnodige herhaling voorkomen en hoeven de actuele tuchtregelingen niet tot in detail te worden uiteengezet.

Het gereformeerd protestantisme is vandaag de dag verspreid over een veelheid aan kleinere en grotere kerkverbanden. Aan het kwalitatief-empirisch onderzoek namen predikanten en ouderlingen uit acht¹⁸³ verschillende kerkverbanden deel. Van deze kerkverbanden worden in dit hoofdstuk de huidige kerkordelijke tuchtregelingen behandeld, eventueel aangevuld met handreikingen of protocollen die vanuit het kerkverband werden toegevoegd aan de kerkordelijke bepalingen.

De volgorde waarin de verschillende kerkorden behandeld worden is chronologisch bepaald aan de hand van het jaar waarin de betreffende kerkverbanden geconstitueerd werden.

6.2 Christelijke Gereformeerde Kerken

De CGK vormen een kerkverband dat in 1892 geconstitueerd werd en op 1 januari 2023 ruim 69.000 leden telde, verspreid over circa 180 plaatselijke kerken.¹⁸⁴

Kerkorde-artikelen

In dit kerkverband is een kerkorde van kracht die gebaseerd is op de DKO.¹⁸⁵ Net als in de DKO zijn ook in deze kerkorde (hierna: KO CGK) de tuchtbepalingen als laatste deel van de kerkorde opgenomen in de artt. 71 tot en met 81. Wijzigingen ten opzichte van de oorspronkelijke DKO-tekst zijn met name taalkundig van aard. Enkele andere veranderingen zijn de weglating van de term 'christelijke straf' in art. 71, de expliciete notie van 'hoor en wederhoor' in artt. 74 en 79 en de *mogelijkheid* in plaats van *opdracht* om openbare of openbaar geworden zonde in het openbaar te verzoenen (vgl. art. 75). Ook art. 31, waarin het recht om in appel te gaan tegen een kerkelijk besluit is vastgelegd, komt vrijwel geheel overeen met art. 31 van de DKO.

Uitvoeringsbepalingen

¹⁸³ Te weten de CGK, de GG, de OGGiN, de GGiN, de PKN, de HHK, de vGKN, de (voormalige) GKv en de (voormalige) NGK. Deze laatste twee kerkverbanden zijn per 1 mei 2023 gefuseerd tot de Nederlandse Gereformeerde Kerk en werden daarom samen in één focusgroep-gesprek vertegenwoordigd.

¹⁸⁴ Bikker, B. e.a. (red.), *Jaarboek 2023*, 176.

¹⁸⁵ Voor de KO CGK: zie *Kerkorde van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. Het laatst gewijzigd en aangevuld door de synode van DORDRECHT-C. & Z./NUNSPEET 2019-2022*. Geraadpleegd via <https://cgk.nl/wp-content/uploads/2023/07/CKG-Kerkorde-2022.pdf> [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023].

Aan deze vrijwel ongewijzigde hoofdartikelen van de kerkorde zijn in de loop van de tijd tijdens synodevergaderingen uitvoeringsbepalingen toegevoegd, die in kleine letters onder de betreffende artikelen staan weergegeven. Onder KO CGK art. 77 staat bijvoorbeeld vermeld dat het toepassen van tucht nodig is wanneer leden van de gemeente langere tijd de kerkdiensten (in de eigen gemeente) niet bezoeken (art. 77 lid 1 en 2). Dat de gemeente verantwoordelijkheid houdt over het geestelijk welzijn van kinderen van wie de ouders zijn afsneden door de ban, is beschreven in art. 77 lid 3. In lid 4 is beknopt weergegeven hoe de tucht over doopleden van de gemeente vormgegeven kan worden. In lid 5 worden richtlijnen gegeven voor de omgang met leden van de gemeente die zich hebben laten overdopen.

Ook onder art. 70 van de kerkorde ('huwelijksbepalingen'), zijn diverse tucht-gerelateerde bepalingen opgenomen, bijvoorbeeld ten aanzien van de vraag wanneer een huwelijk kerkelijk bevestigd mag worden en wanneer niet. Ook staat hier vermeld dat kerkelijke tucht moet worden toegepast op de schuldige partij(en) als er een echtscheiding op onschriftuurlijke gronden plaatsgevonden heeft (art. 70 lid 4g).

Aanvullende toelichting

Naast deze uitvoeringsbepalingen hebben de CGK in later tijd nog een aanvullende toelichting vastgesteld, die als bijlage 1.43 is opgenomen bij de kerkorde. Deze bijlage spitst zich toe op tuchtprocedures over ambtsdragers, omdat er 'met name bij deze artikelen behoefte is gebleken aan een nadere precisering'¹⁸⁶. Veel van de noties die aan bod komen, zijn echter ook van toepassing op tuchtprocedures over 'gewone' leden van de gemeente.

De bijlage maakt in vogelvlucht melding van enkele bijbelse en kerkordelijke kaders en werpt licht op de verhouding tussen de kerkelijke tuchtprocedure en het burgerlijk recht. Ook wordt de noodzaak van een zorgvuldige procedure aan de hand van enkele pijlers toegelicht, waarvan het gebruik van een woordvoerder, beroep op een zaakdeskundige, hoor en wederhoor, het horen van getuigen en de toegankelijkheid van ter zake doende stukken de voornaamste zijn. De wijze waarop de besluitvorming inzake een tuchtzaak onderbouwd dient te worden en het belang van een zorgvuldige communicatie richting de betrokkene(n) tijdens het proces komen eveneens aan de orde.¹⁸⁷

Appelprocedure

Tot slot dient ook de Integrale Regeling voor de Revisie- en Appelprocedure (IRRA) te worden genoemd, die in elf artikelen de mogelijkheden voor revisie en appel uiteenzet. Deze regeling werd in 2013 vastgesteld door de generale synode van de CGK. Hoewel de regeling niet uitsluitend betrekking heeft op tuchtprocedures, beoogt het wel degelijk om ook de tuchtzaken waartegen het betreffende gemeentelid in appel gaat te stroomlijnen en enkele fundamentele beginselen van een goede procesorde te waarborgen. De IRRA sluit daarin aan op de hierboven uitgewerkte Bijlage 1.43 bij de kerkorde.

Enkele beginselen die men met de IRRA wil bevorderen, zijn onpartijdigheid (o.a. art. 9.3), een zorgvuldige onderbouwing van besluitvorming (art. 9.8) en hoor en wederhoor – waarbij beide partijen bij voorkeur in aanwezigheid van elkaar gehoord worden (art. 8.2). Ook de randvoorwaarden om een appel te kunnen indienen zijn vastgelegd in de IRRA. Zo moet een appel binnen de termijn van een maand (art. 3.5 i.c.m. art. 6.2) schriftelijk bij de juiste instantie worden ingediend (art. 5.2) en duidelijk voorzien zijn van de bezwaren die men tegen een genomen besluit heeft (art. 5.3). Dit kan echter pas

¹⁸⁶ KO CGK, Bijlage 1.43, 202. Te raadplegen via <https://cgk.nl/wp-content/uploads/2023/07/CKG-Kerkorde-2022.pdf> [laatst geraadpleegd: 29-09-2023].

¹⁸⁷ KO CGK, Bijlage 1.43, 203-206.

nadat een verzoek tot herziening bij de kerkelijke vergadering die het aangevochten besluit nam niet tot wederzijdse overeenstemming leidde (art. 4.3). Noemenswaardig is dat conform art. 1-1.6 van de IRRA *iedere* belanghebbende inzake een tuchtkwestie het recht heeft in appel te gaan. Niet alleen een gemeentelid tegen wie een tuchtmaatregel genomen is, maar ook andere belanghebbenden, zoals getroffen gemeenteleden, kunnen dus tegen een kerkenraadsbesluit in appel gaan. In theorie zou dit ook mogelijk zijn wanneer een kerkenraad besloot om *geen* tuchtmaatregel op te leggen aan een gemeentelid.

De kerkelijke vergadering (classis, particuliere synode of generale synode) die over het appelschrift moet beslissen, kan ervoor kiezen een commissie in te stellen (art. 7.2), die ‘alles doet wat nodig is ter voorbereiding op een adequate behandeling van het appel door de kerkelijke vergadering’ (art. 8.1). Deze commissie hoort de appellant en verweerder (art. 8.2), eventueel aangevuld door ter zake doende getuigen of deskundigen (art. 8.4 en 8.5), waarna zij een verslag opstelt. Nadat dit verslag is voorgelegd aan appellant en verweerder en van reactie is voorzien, wordt het verslag naar de kerkelijke vergadering gestuurd. Het verslag bevat een feitelijk deel, een adviserend deel en een concept-beslissing (art. 8.6). De kerkelijke vergadering neemt tenslotte en besluit en legt dat schriftelijk en duidelijk onderbouwd vast (art. 9.8).¹⁸⁸

Met deze toegenomen aandacht voor de zorgvuldige rechtsgang, zoals in Bijlage 1.43 als in de IRRA tot uitdrukking komt, heeft de KO CGK een belangrijke gemene deler met de HKO gekregen.

6.3 Gereformeerde Gemeenten

De Gereformeerde Gemeenten (GG) vormen een kerkverband dat in 1907 ontstond en ruim 107.000 leden heeft, verspreid over 150 gemeenten in Nederland.¹⁸⁹

Kerkorde-artikelen

Binnen de GG is een kerkorde van kracht die gebaseerd is op de DKO. Deze kerkorde is door de generale synode vastgesteld in 2019 en gepubliceerd in een boekje getiteld *... en met orde. Handreiking bij Dordtse Kerkorde, appel en tucht*. De kerkorde-artikelen zijn in dit boekje voorzien van een algehele introductie en toelichting per kerkorde-artikel; bovendien wordt separaat aandacht besteed aan onder andere de appelregeling en de (principes achter) de kerkelijke tuchtprocedure. De herziene kerkordetekst en appelregeling kwamen tot stand in nauwe samenwerking met een commissie vanuit de GGin (zie ook onder §6.5).

De tuchtbepalingen in de KO GG zijn vastgelegd onder de titel ‘De christelijke censuur en de kerkelijke vermaning’. Wat betreft opzet, volgorde en nummering komen deze bepalingen geheel overeen met de DKO. Veranderingen zijn voornamelijk van taalkundige aard en bedoeld om de leesbaarheid te bevorderen. Toch zijn er ook enkele andere wijzigingen het vermelden waard. Zo staat in art. 75 niet meer vermeld dat de wijze waarop schuldbelijdenis vorm moet krijgen (in kleine gemeenten) in overleg met een genabuurde gemeente moet worden vastgesteld. In art. 76 staat dat een gemeentelid die hardnekkig de vermaning van de kerkenraad verwerpt van *beide* sacramenten (in plaats van alleen het avondmaal) wordt geweerd. Een laatste verandering ten opzichte van de DKO betreft art. 78, waarin de wederopneming van een afgesneden gemeentelid wordt behandeld. In de DKO werd de

¹⁸⁸ Zie ook Hek, H. de, “De kerkelijke appelprocedure (1)”, *Ambtelijk Contact* 7 (2015), 684-686; Hek, H. de, “De kerkelijke appelprocedure (2)”, *Ambtelijk Contact* 9 (2015), 716-718; Hek, H. de, “De kerkelijke appelprocedure (3)”, *Ambtelijk Contact* 1 (2016), 20-22; Hek, H. de, “De kerkelijke appelprocedure (4)”, *Ambtelijk Contact* 2 (2016), 16-18.

¹⁸⁹ Bron: Deputaatschap Kerkelijke Dienstverlening van de Gereformeerde Gemeenten via mailcontact [24-01-2023]. Peildatum: 01-04-2022.

wederopneming nadrukkelijk verbonden met de viering van het heilig avondmaal. In de huidige tekst van de KO GG is die zinsfrase weggelaten.

Handreiking

Naast de toelichtingen bij de onderscheiden kerkorde-artikelen is in *...en met Orde* nog een separate handreiking voor de kerkelijke tuchtprocedure opgenomen.¹⁹⁰ Deze handreiking zet in met een algemene introductie, waarin de tuchtpraxis bijbels en confessioneel onderbouwd wordt, de doelen van de tucht vermeld staan en het belang van een zorgvuldig uitgevoerde procedure onderstreept wordt.¹⁹¹ Termen zoals ‘hoor en wederhoor’, ‘beter te langzaam dan te snel’ en ‘gedegen onderzoek’ maken duidelijk dat de opstellers met de tuchttoepassing een lang, geduldig en voorzichtig proces voor ogen hadden.¹⁹²

De handreiking volgt wat volgorde betreft de lijn die in de kerkorde-artikelen is uitgestippeld en vult die aan met concretisering voor de praktijk. Begrippen zoals ‘heimelijke zonden’¹⁹³ of ‘zekere tekenen van boetvaardigheid’¹⁹⁴ krijgen een nadere invulling, adviezen voor onderlinge vermaning worden gegeven¹⁹⁵, zorgvuldigheidswaarborgen voor de feitelijke tuchttoepassing en te hanteren termijnen worden op een rijtje gezet¹⁹⁶. Ook zijn voorbeeldteksten voor een schuldbelijdenis of mededeling aan de gemeente opgenomen.¹⁹⁷

Het begrip ‘stille censuur’ is nieuw ten opzichte van de kerkorden en handreikingen die eerder in dit hoofdstuk en het vorige hoofdstuk behandeld werden. Deze ‘stille censuur’ is een ander woord voor de fase waarin de kerkenraad besluit de kerkelijke rechten van het schuldige bevonden gemeentelid op te schorten, waardoor hij van de sacramenten geweerd wordt en geen stemrecht mag uitoefenen.¹⁹⁸ Zolang de tucht zich in deze stilzwijgende fase bevindt, is het een zaak tussen kerkenraad en gemeentelid en mag de gemeente daar niet van op de hoogte worden gesteld. De fase van stille censuur is niet aan een bepaalde termijn gebonden; daarom kan deze voortduren ‘zolang er hoop is op berouw en betering van de zondaar’. In een uiterst geval zou deze stille censuur zelfs een leven lang duren.¹⁹⁹

Waar de tuchtprocedure conform de DKO een onmiskenbaar voortgaand karakter heeft (zie §5.2.3) en óf door berouw, óf door afsnijding tot een einde kan komen, is het volgens deze clause dus denkbaar dat een voortgaan in een openbare zonde *niet* resulteert in de afsnijding van de gemeente.

Ook de zogeheten ‘enkelvoudige afhouding’ of ordemaatregel komt aan de orde. Deze afhouding is geen formele tuchtmaatregel, maar kan door een kerkenraad opgelegd worden om meer tijd te

¹⁹⁰ Mulder, P., *Orde*, 145-168. Deze handreiking komt vrijwel geheel overeen met de handreiking die binnen de GGiN van kracht is; vgl. Tang, O.M. van der (ed.), *Eerlijk en met orde. Handreiking en achtergronden bij de Dordtse Kerkorde, de appelprocedure en de kerkelijke tucht* (Houten: Den Hertog B.V., 2021), 180-203.

¹⁹¹ Mulder, P., *Orde*, 145-147.

¹⁹² O.a. Mulder, P., *Orde*, 151-152. Deze termen worden in vrijwel alle handreikingen voor tuchttoepassing gehanteerd en gelden dus als belangrijke overeenkomst in de wijze waarop men het heilzame, op behoud van de zondaar gerichte karakter onderstreept.

¹⁹³ Mulder, P., *Orde*, 148.

¹⁹⁴ Mulder, P., *Orde*, 159-160.

¹⁹⁵ Mulder, P., *Orde*, 149-150.

¹⁹⁶ Mulder, P., *Orde*, o.a. 151-153, 154, 155.

¹⁹⁷ Mulder, P., *Orde*, 155-161.

¹⁹⁸ Mulder, P., *Orde*, 151-152. Diaconale en pastorale zorg blijven gehandhaafd gedurende de periode dat een gemeentelid onder stille censuur staat.

¹⁹⁹ Mulder, P., *Orde*, 167.

winnen voor het ambtelijk onderzoek en tegelijkertijd te voorkomen dat het betreffende gemeentelid deelneemt aan het heilig avondmaal.²⁰⁰

De handreiking van de GG (en GGiN) kent geen eigen tuchtproces voor doopleden van de gemeente, zoals dat in de KO CGK het geval is.²⁰¹ Wel wordt aan doopleden de mogelijkheid geboden om schuldbelijdenis af te leggen over een begane zonde.²⁰² Uit de toelichting bij art. 60²⁰³ wordt bovendien duidelijk dat doopleden die zonder goede reden de kerkdiensten niet meer bezoeken, na verloop van tijd geen lid meer van de gemeente mogen blijven. Zij worden ‘op den duur geacht zichzelf metterdaad aan de kerkelijke gemeenschap onttrokken te hebben. Dit wordt vastgesteld door de kerkenraad en door hen schriftelijk meegedeeld aan die doopleden.’ Dergelijke doopleden worden uit het ledenregister verwijderd en behoren niet langer tot de gemeente.²⁰⁴

Appelregeling

In 2019 werd in de GG een nieuwe appelregeling van kracht. Ook deze appelregeling werd opgesteld in nauwe samenwerking met een commissie van de GGiN, alwaar een vrijwel geheel overeenkomende appelregeling van kracht werd (zie verder onder §6.5). De regeling bestaat, na een algemene introductie, uit 14 artikelen, aangevuld door een drietal slotbepalingen. De appelregeling valt op vanwege de uitgebreide toelichtingen en praktijkvoorbeelden die na ieder artikel in kaders staan weergegeven. Daarmee is deze regeling uitgebreider dan de IRRA, die binnen de CGK van kracht is.

Aan de positie van de kerkenraad in relatie tot de appellant wordt extra aandacht besteed. Benadrukt wordt dat de kerkenraad, ook als die in een appelzaak als ‘partij’ wordt aangemerkt, een bijzondere positie blijft behouden, namelijk vanwege de roeping om te regeren ‘ex mandate Christi’. Hoewel de beide partijen gelijk behandeld moeten worden, zijn de partijen principieel gezien niet gelijkwaardig en moet daar gedurende het proces rekening mee gehouden worden.²⁰⁵

Vervolgens komen veelal dezelfde noties aan bod als in de hiervoor beschreven IRRA. Basisbeginselen van een behoorlijke rechtsgang, zoals hoor en wederhoor om ‘verifieerbare feiten en gebeurtenissen aan het licht te brengen²⁰⁶’ (art. 3), het inschakelen van getuigen, deskundigen of een persoon die bijstand verleent (art. 4) en de verstrekking van relevante besluiten en (proces)stukken aan de betrokken partijen (art. 5) komen zodoende aan de orde.

Nieuw ten opzichte van de IRRA is de aanbeveling om – ten bate van een bespoediging van de procedure – een permanente vijfkoppige voorbereidingscommissie op classicaal niveau in te stellen, die een binnengekomen appelschrift kan toetsen op de formele vereisten en enig voorbereidend werk kan doen voorafgaand aan de classisvergadering waarop het appel behandeld wordt (art. 8.1, 8.2, 9). Net als in de IRRA biedt ook deze appelregeling de mogelijkheid aan de kerkelijke vergadering om een

²⁰⁰ Mulder, P., *Orde*, 96; 166. Zie ook Tang, O.M. van der (ed.), *Eerlijk*, 96, 200; Verwijs, J.M. (ed.), *Handboek bij de Dordtse Kerkorde* (Lunteren: Drukkerij AMV B.V., 2021), 105-106. De KO CGK noemt de ordemaatregel in bijlage 1.43 uitsluitend in het kader van de tucht over ouderlingen en diakenen, 133. Zie ook in KO HHK ord. 11a-7 en PKO ord. 10-9-3.

²⁰¹ KO CGK art. 77 lid 4.

²⁰² Mulder, P., *Orde*, 160.

²⁰³ Mulder, P., *Orde*, 86.

²⁰⁴ Een dergelijke regeling wordt ook in de OGGiN gehanteerd, waarbij doopleden van rond de dertig jaar oud na correspondentie en vermaning hun doopbewijs overhandigd krijgen. Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 131; zie ook §8.3.5.

²⁰⁵ Mulder, P., *Orde*, 109-110; vgl. Tang, O.M. van der (ed.), *Eerlijk*, 108-109; Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 16.

²⁰⁶ Mulder, P., *Orde*, 119.

adviescommissie te benoemen die de partijen kan horen, een advies kan uitbrengen en een conceptbeslissing ten bate van de classis kan opstellen (art. 10 lid 5b).

Na besluitvorming door de classis (die conform art. 12 aan een reeks eisen moet voldoen) staat voor de appelland nog beroep open op achtereenvolgend de particuliere synode (art. 13) en de generale synode (art. 14). De termijn om in appel te gaan is in principe zes weken, waar dat in de appelregeling van de CGK een maand is.

6.4 Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland

Kerkorde-artikelen

In 1948 kwam het kerkverband van de OGGiN tot stand door een fusie van de Federatie van Oud Gereformeerde Gemeenten en de Oud-Gereformeerde Gemeenten. Het kerkverband telt naar schatting 15.000 leden, verspreid over zestig gemeenten.²⁰⁷

Binnen dit kerkverband is een kerkorde van kracht die vrijwel woordelijk overeenkomt met de herziening van de DKO die binnen de GG en GGiN van kracht is (zie §5.2.2, §6.3; §6.5). Ook hier geldt dus dat de kerkordelijke tuchtbepalingen in de artt. 71 tot en met 80 van de kerkorde zijn vastgelegd. In 2021 verscheen op last van de synode een *Handboek bij de Dordtse Kerkorde*. Hierin zijn (toelichtingen op) de kerkordelijke bepalingen gepubliceerd, tezamen met enkele kerkelijke procedures, een overzicht van de meest relevante besluiten van meerdere vergaderingen, overige handleidingen en kerkelijke voorbeeld-formulieren.²⁰⁸

Voor kwesties rond huwelijk en echtscheiding is eveneens een separate handreiking in omloop, die echter niet in het *Handboek* is opgenomen.

Appelregeling

De appelregeling²⁰⁹ is bondig weergegeven aan de hand van een zevental aandachtspunten, voorafgegaan door een toelichting op enkele 'algemene procedureregels'.²¹⁰ Inhoudelijk vertoont de regeling een aantal belangrijke overeenkomsten met de appelregelingen van de CGK, GG en GGiN.

Overeenkomstig de hiervoor behandelde appelprocedures wordt uitdrukkelijk vermeld dat het – waar mogelijk – zaak is een appelprocedure te *voorkomen*. Voordat de weg van appel openstaat, dient de bezwaarde eerst bij de kerkenraad zelf een bezwaar of verzoek tot herziening in te dienen bij de kerkenraad. Samen moeten zij proberen verzoening te bevorderen of anderszins overeenstemming te bereiken.²¹¹ Pas wanneer dat echt niet mogelijk blijkt, kan appel worden ingediend. Volgens deze regeling gebeurt dat door een schriftelijk bezwaarschrift in te dienen bij de scriba van de kerkelijke vergadering die het aangevochten besluit nam; deze instantie heeft als taak het appel 'onverwijld' door te sturen aan de meerdere vergadering die over het appelschrift moet gaan oordelen.²¹² De OGGiN heeft vanwege de kleine omvang van het kerkverband geen particuliere synode.²¹³ Een bezwaarde kan dus alleen in appel gaan bij de classis en de synode.

²⁰⁷ Bron: Kerkelijk Bureau van de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland via mailcontact [25-01-2023]. Een exact ledenaantal wordt in dit kerkverband niet bijgehouden.

²⁰⁸ Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 255.

²⁰⁹ Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 97-102.

²¹⁰ Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 91-96.

²¹¹ Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 97; vgl. Mulder, P., *Orde*, 106; Tang, O.M. van der (ed.), *Eerlijk*, 105-106.

²¹² Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 98.

²¹³ Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 65.

Ingeval van appel kan de meerdere vergadering het Adviescollege geschillen of een ad-hoc-commissie instellen om de zaak te onderzoeken. Deze commissie hoort de partijen en eventuele getuigen of deskundigen, waarna de bevindingen teruggekoppeld worden aan de betrokken partijen en aan de vergadering die over het appel moet beslissen. Het moderamen van de meerdere vergadering kan in samenspraak met deputaten art. 49 DKO²¹⁴ besluiten dit rapport niet te verstrekken aan de partijen en de (gehele) kerkelijke vergadering, indien daar zwaarwegende redenen voor zijn.²¹⁵

Deze ‘deputaten art. 49 DKO’ hebben bovendien het mandaat om de meerdere vergadering van een preadvies te voorzien. Wanneer de classis een besluit neemt waarmee de deputaten zich niet kunnen verenigen, mogen zij de synode zelfstandig informeren en adviseren.²¹⁶ Zij zijn dus als extra adviesorgaan betrokken bij appelzaken.

6.5 Gereformeerde Gemeenten in Nederland

De GGiN ontstonden in 1953 na een scheuring met de GG. Bij het kerkverband zijn 48 gemeenten in Nederland aangesloten en 5 in het buitenland. Het kerkverband telde in 2022 ruim 23.000 leden.²¹⁷

Kerkorde-artikelen, handreiking en appelregeling

Binnen de GGiN is (op enkele details na) dezelfde kerkorde van kracht als in de GG. De tekst van deze kerkorde kwam tot stand in nauwe samenwerking met deputaten kerkrecht van de GG (zie onder §6.3) en is door de generale synode van de GGiN vastgesteld in 2021. De kerkorde-artikelen werden gepubliceerd in een boekje met als titel *Eerlijk en met orde. Handreiking en achtergronden bij de Dordtse Kerkorde, de appelprocedure en de kerkelijke tucht*. De opzet van dit boekje komt wat lay-out, inhoud en structuur betreft vrijwel geheel overeen met de voornoemde uitgave van de GG en bevat niet alleen dezelfde kerkorde-artikelen, maar ook de appelregeling en handreiking bij de tuchtprocedure die onder §6.3 uitgebreider behandeld werden.

Ten aanzien van de appelregeling is een vermeldenswaardig verschil met de GG-regeling dat de GGiN in de huidige kerkelijke situatie geen particuliere synode heeft. Als gevolg hiervan kan alleen in appel worden gegaan bij de classis en (generale) synode.²¹⁸

6.6 Protestantse Kerk in Nederland

De PKN kwam in 2004 tot stand na een fusie van de NHK, de GKN en de ELK. Het kerkverband omvat 1850 wijkgemeenten en heeft daarbinnen een kleine 1,5 miljoen leden.²¹⁹ Binnen de PKN is de Gereformeerde Bond de vereniging die zich inzet om te bevorderen dat de Protestantse Kerk in Nederland ‘gehoorzaam is aan de Bijbel als Woord van God en zich gebonden weet aan de belijdenis van de Reformatie’. Deze vereniging werd in 1906 opgericht in de toenmalige NHK.²²⁰ Begin 2023 waren er 338 dienstdoende PKN-predikanten lid van de Gereformeerde Bond; daarnaast waren er enkele tientallen predikanten die zich wel achter het gedachtengoed van de GB scharden, maar uit

²¹⁴ Deze deputaten zijn ambtsdragers die conform art. 49 DKO als vertegenwoordigers van de synode aanwezig tijdens classisvergaderingen en adviseren in tal van (met name problematische) situaties. Ook als de vergaderingen van de classes en synode gesloten zijn, behartigen zij zaken die niet uitgesteld kunnen worden. Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 26-27.

²¹⁵ Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 101.

²¹⁶ Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 102.

²¹⁷ Bron: Kerkelijk Bureau van GGiN via persoonlijk mailcontact [31-01-2023]. Peildatum: 01-01-2022.

²¹⁸ Tang, O.M. van der (ed.), *Eerlijk*, 75.

²¹⁹ Om precies te zijn waren dat 1.485.219 leden. Bron: Persvoorlichter van de Protestantse Kerk in Nederland via mailcontact [24-01-2023]. Peildatum: januari 2023.

²²⁰ <https://gereformeerdebond.nl/over-de-gb/> [geraadpleegd: 01-02-2023].

principe niet lid wilden zijn van een vereniging binnen een kerkverband.²²¹ De gemeenten waarin deze (in totaal 374) predikanten werkzaam zijn worden ook wel als ‘Gereformeerde Bondsgemeenten’ aangeduid. Wijma schatte het totale aantal leden van GB-gemeenten op circa 334.000 in 2015.²²²

De kerkorde die in de PKN van kracht is, vertoont grote overeenkomsten met de HKO (zie §5.3.2). In deze paragraaf worden daarom voornamelijk verschillen met en aanvullingen op de HKO uitgelicht.²²³

Kerkorde, ordinantie en generale regeling

De kerkelijke tucht staat in de PKO (art. XII) in het bredere kader van het onderlinge, ambtelijke en bovenlokale opzicht (vgl. HKO art. XX-8). Het opzicht over belijdenis en wandel van leden van de gemeente vindt in eerste instantie plaats door pastorale samspreking en vermaan²²⁴ (art. XII-5). De kerkelijke tucht vormt een mogelijke uitloper daarvan, wanneer een gemeentelid ‘zich schuldig maakt aan onchristelijke belijdenis of levenswandel of aan een andere wijze van verstoren van de orde in het leven en werken van de kerk’ (ord. 10-9-6).

In ord. 10 en GR 11 zijn de bepalingen ten aanzien van het opzicht nader uitgewerkt. De ordinantie vangt in art. 1 aan met enkele algemene bepalingen, waaronder – opnieuw – de nadrukkelijk gemeente-brede verantwoordelijkheid tot het houden van opzicht over elkaar en de doelen die de kerk met het opzicht voor ogen heeft (ord. 10-1 lid 1 en 2; zie ook ord. 10-6-1). Ook de klassicale colleges voor het opzicht (CCO’s) en het generale college voor het opzicht (GCO), die namens meerdere vergaderingen belast zijn met het opzicht, worden hier geïntroduceerd.²²⁵

De artt. 6 t/m 10 van ord. 10 handelen over het opzicht over belijdenis en wandel van de leden en ambtsdragers. In art. 11 is de mogelijkheid om in beroep te gaan tegen een genomen besluit vastgelegd en in art. 12 de bevoegdheid van het GCO om tot herziening van een eerder genomen besluit over te gaan (zie verder in deze paragraaf onder het kopje ‘appelregeling’). De opzet van de tuchtprocedure komt overeen met die van de HKO; wel is de regeling mettertijd gedetailleerder geworden. Enkele van de toevoegingen worden – voor zover zij betrekking hebben op de tucht over leden van de gemeente – in deze paragraaf uitgelicht.

Extra aandacht voor zorgvuldigheid en objectiviteit

In overeenstemming met de HKO berust de verantwoordelijkheid voor het toepassen van kerkelijke tucht over gemeenteleden bij het consistorie (hier: ‘college van predikant(en) en ouderlingen’). Deze

²²¹ Bron: Secretaris van het hoofdbestuur van de GB in persoonlijk mailcontact. Peildatum: 24-01-2023.

²²² Wijma, M., *Menigte*, 167.

²²³ De Protestantse Kerkorde en bijbehorende ordinantie bepalingen zijn digitaal te raadplegen via https://protestantsekerk.nl/thema/kerkorde/?gclid=CjwKCAjwv-2pBhB-EiwAtsQZFLQVn4aTAdC8RcEU7GeAlyhSjTV4iitsY5JAOQwTfG5yPqKj00lOSRoCFFAQAvD_BwE (versie januari 2023) [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023].

²²⁴ Dit ‘vermaan’ moet niet verward worden met de officiële ‘vermaning’, die conform ord. 10-9-6 als formele tuchtmaatregel vermeld staat.

²²⁵ Een CCO is in principe belast met tuchtzaken over ambtsdragers. Inzake de tucht over ‘gewone’ leden van de gemeente is haar rol minimaal: wanneer door een college van predikant(en) en ouderlingen een tuchtmaatregel overwogen wordt, dienen zij ‘gehoord’ te worden. Als de uiterste maatregel overwogen wordt – het verbroken achten van de gemeenschap van de betrokkene met gemeente en kerk – dient daarvoor overleg met het betrokken CCO plaats te vinden. Het CCO kan ook gevraagd worden de hele behandeling van de tuchtzaak over te nemen, indien het college van predikant(en) en ouderlingen van mening is dat dit de onpartijdigheid ten goede komt. De omvang, samenstelling en zittingstermijn van leden van de CCO’s en het GCO staan omschreven in ord. 10-8 lid 3 t/m 11.

term heeft een analogie met de andere colleges binnen de plaatselijke gemeente²²⁶ en met de bovenlokale colleges die met het oordelen in opzicht- en tuchtzaken belast zijn.²²⁷

Een college van predikant(en) en ouderlingen kan een onderzoek instellen naar iemands belijdenis en wandel, wanneer bepaalde feiten of omstandigheden daartoe aanleiding geven. Hierbij kan gebruikgemaakt worden van deskundigen. Een besluit tot toepassing van een tuchtmaatregel kan slechts bij twee derde meerderheid van het aantal aanwezige leden genomen worden nadat aan een aantal procedurele zorgvuldigheidsmaatregelen is voldaan (ord. 10-10 lid 1 t/m 3).

Op verschillende manieren wordt nagestreefd dat deze rechtsprekende taak van het college van predikant(en) en ouderlingen zo objectief mogelijk kan plaatsvinden.²²⁸ De PKO heeft oog voor de mogelijkheid dat een college van predikant(en) en ouderlingen niet voldoende onafhankelijk kan oordelen over haar eigen leden. In die gevallen kan het college van predikant(en) en ouderlingen aan het CCO verzoeken om het onderzoek over te nemen (ord. 10-7-6; GR 11-8-1). In GR 11-8-4 is bovendien vastgelegd dat een lid van een kerkelijk college gewraakt kan worden, als de beklagde of de klager van mening is dat deelname door dat lid aan de behandeling en besluitvorming de onpartijdigheid zou kunnen schaden. Een lid van het college kan ook verzoeken zich van de behandeling van de zaak te mogen verschonen (GR 11-8-2).

Tucht over leden nadrukkelijker onderscheiden van tucht over ambtsdragers

In de HKO waren de tuchtbepalingen ten aanzien van ambtsdragers en ten aanzien van 'gewone' gemeenteleden met elkaar vervlochten. In de PKO zijn deze beide vormen van tucht nadrukkelijker van elkaar gescheiden. In twee afzonderlijke ordinantie bepalingen (lid 6 en 7 van ord. 10-9) zijn de mogelijk te nemen tuchtmaatregelen opgesomd.

Voor leden van de gemeente gelden de volgende mogelijk te nemen tuchtmaatregelen:

1. een terechtwijzing (nieuw ten opzichte van de HKO²²⁹)
2. de vermaning om terug te keren van een belijdenis of wandel waarin kennelijk niet geluisterd wordt naar wat Christus door Zijn Geest en Woord tot ons zegt;
3. de ernstige vermaning dat de kennelijke verharding tegen het Woord het op waardige wijze eten van het brood en drinken van de beker des Heren voor de betrokkene verhindert, waardoor de gemeenschap wordt geschaad²³⁰;

²²⁶ Resp. het college van diakenen en het college van kerkrentmeesters; zie Willemze, T.M. en A. Rigters, "Visitatie, opzicht en kerkelijke rechtspraak", in P. van den Heuvel (ed.), *Toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013²), 252.

²²⁷ Resp. de colleges voor de visitatie, klassicale colleges voor het opzicht en het generale college voor het opzicht.

²²⁸ Conform GR 11-8-1 dienen de colleges voor het opzicht, dus ook het college van predikant(en) en ouderlingen, als 'onafhankelijk rechtsprekend college' op te treden. In de HKO was voor de notie van onpartijdigheid al aandacht; in de PKO is dat des te meer het geval.

²²⁹ Zie Jong, K.W. de en G. van den Brink, "Het verbroken achten", 17.

²³⁰ In de HKO luidde deze maatregel: 'uitsluiting van deelneming aan het Heilig Avondmaal, totdat er genoegzame reden is, de uitgeslotene wederom toe te laten. Deze nieuwe formulering biedt ruimte aan tweërlei interpretatie: Hoewel er in feite niet staat dat het betreffende gemeentelid van het avondmaal wordt geweerd, meent van de Heuvel in zijn toelichting op de PKO (Heuvel, P. van den (ed.), *Toelichting*, 267): 'Toch is het de kerk die bij monde van haar opzichtcolleges deze constatering doet en daaraan consequenties verbindt. Deze worden dan ook aangeduid als 'middelen van kerkelijke tucht'. Als de kerk uitsprekt dat de kennelijke verharding het deelnemen aan het avondmaal verhindert, wordt daarmee in feite de toegang tot het avondmaal ontzegd.' K.W. de Jong meent echter: 'De formulering bij het avondmaal geeft enerzijds aan dat volgens het opleggend college deelname aan de maaltijd van de Heer schadelijk is voor de vierende gemeente

4. de schorsing voor bepaalde of onbepaalde tijd in de bevoegdheid tot uitoefening van het actief en passief kiesrecht (nieuw ten opzichte van de HKO)²³¹.

Deze maatregelen volgen elkaar niet noodzakelijkerwijs op; van een voortgaand proces zoals de DKO voorschrijft is geen sprake. Dat een tuchtmaatregel bij volharding in de zonde niet altijd uitloopt op de afsnijding van de gemeente, komt tot uitdrukking in het feit dat deze uiterste maatregel pas verderop, in ord. 10-9-9 wordt vermeld. Het college van predikant(en) en ouderlingen kan hiertoe overgaan 'bij ergerniswekkende hardnekkigheid in een onchristelijke belijdenis of levenswandel op grond waarvan reeds een of meer middelen van kerkelijke tucht zijn toegepast'. Uit het feit dat deze afsnijding geen onderdeel van de hierboven weergegeven opsomming uitmaakt, valt op te maken dat hiertoe vrijwel nooit wordt overgegaan. Toch is in het Dienstboek van de PKN²³² nog steeds een formulier van de ban of de uitsluiting uit de gemeente opgenomen, die in lijn is met het formulier waarnaar in §5.3.2 onder het kopje 'procedure' verwezen werd.

Een afschrift van het besluit moet binnen dertig dagen schriftelijk en onderbouwd meegedeeld worden aan de verschillende directe betrokkenen. Bij de bekendmaking van het besluit moet ook de mogelijkheid om beroep in te stellen tegen het genomen besluit vermeld worden (GR 11-7). Aan het breed moderamen van de classicale vergadering, het GCO, de kleine synode²³³, het betrokken college voor de visitatie en in daarvoor in aanmerking komende gevallen de synodale commissie van de evangelisch-lutherse synode dient eveneens een afschrift van het genomen besluit te worden verstuurd (ord. 10-10-4; vgl. HKO ord. 11-7-3). Hieruit blijkt eens te meer dat bij het nemen van een formele tuchtmaatregel de kerk als geheel betrokken is. Ook als besloten is *niet* over te gaan tot het nemen van een tuchtmaatregel, moet dit (conform art. 10-5) aan de directe betrokkenen worden medegedeeld.

Wanneer een gemeentelid het niet eens is met het middel van kerkelijke tucht waartoe besloten is, kan hij in appel gaan bij het GCO (ord. 10-11-1). Niet alleen de beschuldigde, maar ook degene die de beschuldiging heeft ingebracht kan bezwaar aantekenen tegen het genomen besluit. Het GCO oordeelt dan opnieuw over de zaak met inachtneming van dezelfde procedurele zorgvuldigheidsvereisten. Totdat het eindoordeel door het GCO is uitgesproken, wordt de eerdere uitspraak opgeschort (ord. 10-11-6).

Een middel van kerkelijke tucht kan opgeheven worden 'indien de desbetreffende feiten en omstandigheden daarvoor aanleiding vormen en nadat het bestaan van berouw bij de betrokkene is gebleken' (art. 9-10).

De bevoegdheden van en controle op de colleges voor het opzicht als onafhankelijke, rechtsprekende organen

De CCO's en het GCO zijn namens de meerdere vergaderingen belast met behandeling en besluitvorming inzake opzicht- en tuchtkwesties. Hoewel deze commissies in opdracht van de kerkelijke vergaderingen hun werk doen, is hier sprake van een wezenlijk verschil met de op de DKO

en daarom van deelname afgezien dient te worden, en anderzijds dat de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het al dan niet deelnemen bij de betrokkene ligt' (Jong, K.W. de, "Oprichting", 305).

²³¹ Zie ord. 10-9-6; vgl. HKO ord. 11-6-1.

²³² *Dienstboek: Een proeve. Deel II: Leven, zegen, gemeenschap* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2004), 382.

²³³ De kleine synode wordt gevormd door circa twintig leden van de generale synode. Met elkaar fungeren zij als breed moderamen van de synode dat zich bezighoudt met de details en uitwerking van het vastgestelde beleid, de jaarplannen, financiële jaarverslagen en andere zakelijke onderwerpen. Zie ord. 4-26-4 en ord. 4-26-5.

gebaseerde appelregelingen. Onderzoekscommissies in de hiervoor besproken kerkverbanden zijn bevoegd om de verschillende partijen te horen, de bevindingen te rapporteren en een concept-besluit te formuleren; maar het uiteindelijke besluit wordt door de kerkelijke vergaderingen zelf genomen. Conform de PKO is die besluitvorming aan de CCO's en het GCO toevertrouwd, om daarmee 'de rechtsbescherming van de betrokkenen beter te waarborgen'.²³⁴ Deze colleges brengen in geanonimiseerde vorm verslag uit van hun uitspraken aan respectievelijk de classicale vergadering (ord. 4-19-2) en de generale synode (ord. 4-28-2).

6.7 Hersteld Hervormde Kerk

De HHK ontstond in 2004 uit het deel van de NHK dat niet in de PKN wilde opgaan. Zij had bezwaren tegen 'zowel de belijdenis als de ethiek van de Protestantse Kerk en bleven naar eigen zeggen 'op de oude fundamenten van de vaderlandse kerk achter'.²³⁵ Het genootschap bestond medio 2022 uit 118 gemeenten met ruim 60.000 leden.²³⁶

Kerkorde, ordinantie en handleiding

In art. XX-8 komt de mogelijkheid tot het toepassen van een tuchtmaatregel voor het eerst aan bod. De formulering van de kerkorde-artikelen komt geheel overeen met de HKO (zie §5.3). De ordinantiebepalingen zijn in de loop van de tijd geactualiseerd en aangevuld met extra noties. Gedeeltelijk komen die noties overeen met de toevoegingen die in de PKO zijn doorgevoerd (zie §6.6); in andere opzichten is de ordinantie voor het opzicht van de HHK dichter bij de oorspronkelijke HKO gebleven. Eén van de in het oog springende wijzigingen ten opzichte van de HKO is dat het opzicht over gemeenten als geheel (d.m.v. de kerkvisitatie) en het opzicht over individuele leden van de gemeente in twee verschillende delen van de ordinantie zijn opgedeeld: 11a handelt over het opzicht over personen, 11b gaat over het opzicht over de kerk en haar leden. Inherent hieraan is ook de volgorde van de ordinantie-artikelen gewijzigd.²³⁷

De primaire verantwoordelijkheid in het houden van opzicht over leden berust ook in dit kerkverband bij het consistorie, terwijl de meerdere vergaderingen hun opzichterstaak gestalte geven door middel van de door hen ingestelde colleges voor het opzicht.²³⁸ Dit principe komt geheel overeen met de in de HKO en PKO beschreven structuur: de RCO's behandelen zaken die ambtsdragers of andere gezaghebbenden in de gemeente betreffen; het GCO behandelt tuchtzaken in appel. Hoewel het regionale college in principe niet belast is met het opzicht over gemeenteleden, zijn er situaties denkbaar waarin dit college nauwer betrokken raakt bij de behandeling van een tuchtzaak over een gemeentelid.²³⁹ In de artt. 11 en 12 van ord. 11a wordt uitgebreid ingegaan op de noodzaak dat zowel het consistorie als de colleges voor het opzicht als onafhankelijke organen optreden.

Voordat het consistorie tot behandeling van een zaak kan overgaan, moet de zaak eerst ontvankelijk verklaard worden en moet het consistorie bevoegd zijn om de zaak te behandelen.²⁴⁰ Een belangrijke

²³⁴ Heuvel, P. van den (ed.), *Toelichting*, 224.

²³⁵ Zie de website van de HHK: <https://www.hersteldhervormdekerk.nl/hhk/kerk> [Laatst geraadpleegd: 02-12-2022].

²³⁶ Bron: Kerkelijk Bureau van de HHK in persoonlijk mailcontact. Peildatum: 01-10-2021.

²³⁷ De ordinantiebepalingen zijn te raadplegen via de website van de HHK: <https://www.hersteldhervormdekerk.nl/hhk/kerkorde/ordinanties> [Laatst geraadpleegd: 21-12-2022].

²³⁸ In KO HHK ord. 11a art. 5 en 6 staan de vereisten voor de omvang, samenstelling en zittingsduur vastgelegd.

²³⁹ Wrakingsverzoeken worden behandeld door het RCO (ord. 11a-11-5). Conform ord. 11a-18-5 vereist uitsluiting uit de gemeenschap van de kerk toestemming van het RCO.

²⁴⁰ Conform ord. 11a-2-2; zie ook *Handleiding tuchtprocedure Hersteld Hervormde Kerk. Consistories en commissies voor het opzicht in de Hersteld Hervormde Kerk - versie 2.1 (01-08-2019)*, 15. Geraadpleegd via

voorwaarde daarvan is dat een (eventuele) klager eerst in het onderlinge contact met de beklagde geprobeerd moet hebben om tot wegneming van de beschuldiging te komen. In deze notie klinkt de echo van Mattheüs 18:15 door, waarin eveneens het onderlinge vermaan voorafgaat aan het 'vertellen aan de gemeente'.²⁴¹

Mogelijk te nemen tuchtmaatregelen

Wat de mogelijk te nemen tuchtmaatregelen betreft biedt ord. 11a-18-1 de mogelijkheid van een 'berisping' (vgl. PKO ord. 10-9-6: 'terechtwijzing'), die een minder verstrekkende variant is van de 'vermaning'. Nieuw is dat de verschillende tuchtmaatregelen in dit ordinantie-artikel ook kort worden toegelicht. Een 'berisping' 'bestaat in een schriftelijke verklaring, met redenen omkleed, waarin het consistorie zijn afkeuring uitspreekt over leer of handelwijze van belanghebbende' (ord. 11a-18-2). Bij een vermaning wordt het gemeentelid bovendien nadrukkelijk opgeroepen zich te bekeren van de betreffende leer of handelwijze (ord. 11a-18-3). Het besluit om een gemeentelid van het avondmaal te weren kan voor bepaalde of onbepaalde tijd genomen worden, overeenkomstig §4.6 van de 'Handleiding tuchtprocedure' die binnen de HHK van kracht is.

Waar de PKO ten aanzien van de uitsluiting van deelname aan het heilig avondmaal ruimte laat voor verschillende interpretaties, sluit de KO HHK nauwer aan bij de formulering van de HKO.²⁴² Ook de uitsluiting uit de gemeenschap van de kerk als ultieme tuchtmaatregel is onderdeel van de opsomming gebleven conform de HKO (ord. 11a-18-1, 5; vgl. HKO ord. 11-6-1).

Bevoegdheden GCO

Het GCO geldt als (enige) appelinstantie. Naast het behandelen van tuchtzaken in hoger beroep heeft dit college (in overeenstemming met de HKO en PKO) de bevoegdheid om een door een mindere vergadering genomen besluit tot toepassing van een tuchtmaatregel gevraagd of ongevraagd te vernietigen of herzien. Dit is echter alleen mogelijk wanneer 'naar zijn oordeel sprake is van fundamentele schending van (de beginselen van) de kerkorde' (ord. 11a-22-1).

Handleiding tuchtprocedure

Naast de kerkorde-artikelen en ordinantiebepalingen is binnen de HHK een uitgebreide 'Handleiding tuchtprocedure' vastgesteld. Deze handleiding biedt een gedetailleerde verklaring van de kerkordelijke tuchtregeling en voegt aanvullingen en aanbevelingen toe met het oog op de praktijk. Een voorbeeld daarvan is:

'Bij het opleggen van een tuchtmaatregel schrijft de kerkorde geen volgorde voor. Wel dient het consistorie altijd af te wegen of door het toepassen van een lichtere tuchtmaatregel het doel van het opzicht bereikt kan worden.'²⁴³

Ook wordt in deze handreiking benadrukt dat tucht nooit als strafmaatregel over reeds begane zonden mag worden toegepast, maar altijd alleen overwogen kan worden wanneer een gemeentelid voortgaat in de zonde.²⁴⁴ Daarnaast zijn als bijlage bij de handleiding verscheidene voorbeeldbrieven toegevoegd, bijvoorbeeld voor een ontvangstbevestiging of concept-besluitbrief inzake een

https://www.hersteldhervormdekerk.nl/uploads/Kerkorde/Handleidingen_en_regelingen/Handleiding_tuchtprocedure.pdf [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

²⁴¹ Vgl. art. 72/73 DKO.

²⁴² Zie §6.6, voetnoot 230.

²⁴³ "Handleiding tuchtprocedure HHK", 17.

²⁴⁴ "Handleiding tuchtprocedure HHK", 7.

tuchtmaatregel. Door middel van dit op de praktijk gerichte protocol is aan de consistories een handreiking gedaan ter bevordering van een zorgvuldige kerkelijke rechtsgang.

6.8 Voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland

Het kleine kerkverband van de vGKN kwam in 2004 tot stand toen een aantal gemeenten van de GKN besloot niet op te willen gaan in de PKN. Een belangrijke reden daarvoor was gelegen in het feit dat deze kerken zich wilden blijven organiseren volgens de gereformeerde, presbyteriaal-synodale kerkstructuur. Inherent daaraan werd vastgehouden aan de GKO (1978), die geworteld is in de DKO en door dit kerkverband in 2008 in herziene versie werd vastgesteld.²⁴⁵ Medio 2022 telde het kerkverband vijf gemeenten en circa 1150 leden, die zich (met name) in noord Nederland bevinden.²⁴⁶

Kerkorde en uitvoeringsbepalingen

De bepalingen met betrekking tot de kerkelijke tucht zijn vastgelegd in de artt. 66 tot en met 76 onder het kopje 'Het vermaan en de tucht van de kerk'. Inhoudelijk komen ze vrijwel geheel overeen met de artt. 71 tot en met 81 van de DKO (zie §5.2.2). De veranderingen zijn grotendeels van taalkundige aard. Daarnaast hebben zich enkele aanvullingen in de artikelen voorgedaan. In art. 66 wordt bijvoorbeeld extra benadrukt dat op de hele gemeente de roeping rust 'om op elkaar in broederlijke liefde toe te zien en zo nodig elkaar te vermanen en dit vermaan ter harte te nemen'. In art. 69 is, net als in art. 74 van de KO CGK, toegevoegd dat een kerkenraad hoor en wederhoor dient toe te passen om de feiten in de betreffende situatie te achterhalen. Uit art. 70 is de bepaling weggelaten dat openbare zonde ook openbaar verzoend moet worden. In plaats daarvan is bepaald dat de schuldbelijdenis plaatsvindt voor de kerkenraad, die vervolgens de inschatting maakt of er ook mededeling van gedaan moet worden aan de gemeente. Een ander opvallend verschil betreft de bepaling in art. 71, waarin staat dat voor excommunicatie van een gemeentelid instemming van de synode vereist is.²⁴⁷ Deze betrokkenheid van de synode is te verklaren uit het feit dat het kerkverband vanwege de kleine omvang geen classes heeft (zie verder onder het kopje 'appelregeling').²⁴⁸

Appelregeling

De vGKN heeft geen eigen appelregeling; het voornaamste aanknopingspunt voor een te volgen appelprocedure is daarom vastgelegd in art. 30 van de KO vGKN. Dit artikel komt inhoudelijk grotendeels overeen met art. 31 van de DKO. Toch zijn er enkele verschillen te noemen. Zo wijst art. 30 van de KO vGKN niet alleen op het *recht* om in appel te gaan, maar noemt die het zelfs een *plicht* – althans wanneer een door de kerkenraad genomen besluit in strijd geacht wordt 'met duidelijke uitspraken van het Woord van God'. Waar hiervoor besproken appelregelingen een revisieverzoek bij de kerkelijke vergadering als voorwaarde voor een appel omschreven, wordt het revisieverzoek hier als een mogelijkheid genoemd maar blijft het recht op appel onverminderd van kracht.²⁴⁹

Een laatste verschil met de eerder behandelde appelprocedures betreft het aantal meerdere vergaderingen waarbij een appel kan worden ingediend. Waar de CGK (§6.2) en GG (§6.3) drie appelinstanties hebben (te weten de classis, particuliere synode en generale synode) en de GGiN en

²⁴⁵ De kerkorde en bijbehorende uitvoeringsbepalingen van de vGKN zijn digitaal te raadplegen via <https://www.vgkn.nl/downloads/divers/kerkorde.pdf> [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023].

²⁴⁶ Bron: scriba van de vGKN in persoonlijk mailcontact [24-01-2023]. Peildatum: medio 2022.

²⁴⁷ Vgl. art. 76 DKO, waarin de classis de vergadering is die bij een mogelijke afsnijding geraadpleegd dient te worden.

²⁴⁸ Zie hiervoor de uitvoeringsbepaling bij art. 37 KO vGKN: 'Wanneer het aantal kerken minder dan acht bedraagt komen deze kerken niet samen in afzonderlijke classes maar gezamenlijk in een synode, volgens de regeling zoals bepaald in de artt. 38-43.'

²⁴⁹ Zie ook: uitvoeringsbepaling bij art. 30 KO vGKN.

OGGiN twee appelinstanties (te weten de classis en de synode), kent de vGKN in de huidige kerkelijke situatie slechts een appelinstantie: de synode.²⁵⁰

6.9 Nederlandse Gereformeerde Kerken

Per 1 mei 2023 zijn de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (GKv) en Nederlands Gereformeerde Kerken (NGK) gefuseerd: samen vormen zij nu de Nederlandse Gereformeerde Kerken (NGK). De voormalige GKv telde in 2022 ruim 106.000 leden (verspreid over 254 gemeenten), de voormalige NGK telde in dat jaar bijna 32.000 leden, verdeeld over 85 gemeenten.²⁵¹ Ook voordat de fusie een feit was, vormden de GKv en (voormalige) NGK in vijftien plaatsen een samenwerkingsgemeente, al dan niet samen met de CGK.

De kerkorde die door deze fusiekerk is vastgesteld²⁵² vloeit niet rechtstreeks voort uit de DKO of HKO, maar vertoont met die beide kerkorden wel belangrijke overeenkomsten. Naar die overeenkomsten zal in deze paragraaf regelmatig verwezen worden. De kerkorde als geheel beslaat zeven hoofdstukken, geletterd van A tot en met G. In aanvulling daarop zijn landelijke regelingen vastgesteld, waarin verschillende kerkorde-artikelen een concretisering of nadere invulling gekregen hebben. De kerkelijke tuchtprocedure staat weergegeven in hoofdstuk D van de kerkorde onder het kopje 'Het toezicht'. In hoofdstuk F, onder de noemer 'Besluiten en bezwaren' zijn de mogelijkheden vastgelegd voor het indienen van een bezwaar of het doorlopen van een appelprocedure.

'Tucht' vervangen door 'toezicht'

In overeenstemming met de HKO is de kerkelijke tucht geplaatst in het bredere kader van het toezicht. Een eerste opvallend gegeven is dat het woord 'tucht' als zodanig niet meer voorkomt in de kerkorde. Hoewel de opstellers in de toelichting bij de kerkorde schrijven 'dat de kerk niet kan functioneren zonder maatregelen van kerkelijke tucht', willen ze voorkomen dat dit 'wordt beleefd als een afgezonderde ruimte binnen het kerkelijk gebouw, vol donkere hoeken en nare herinneringen'²⁵³. Door de tucht te integreren in het geheel van het onderlinge en ambtelijke omzien naar elkaar in de gemeente, probeert men de positieve insteek van de tucht helderder voor het voetlicht te brengen.

In overeenstemming met de DKO geldt dat Mattheüs 18: 15-17 als expliciete inspiratiebron voor de procedure is genomen. Ook in deze kerkorde wordt het uitgangspunt dus genomen in het toezien op elkaar van gemeenteleden onderling. Daarin komt de kerkorde overeen met zowel de op de DKO als de op de HKO georiënteerde kerkorden.

Als het onderlinge toezicht op elkaar niet leidt tot bekering van de zonde, kan de hulp ingeschakeld worden van een ouderling. Deze ouderling vervult de rol van 'getuige' (vgl. DKO art. 72 en 73). Waar de DKO mede-gemeenteleden als getuigen aanwees, is hier gekozen voor een ouderling, omdat dit in de kerkelijke praktijk vaak al zo gebeurde.²⁵⁴ Omdat deze ouderling als getuige fungeert, hoeft hij de situatie niet direct aan de kerkenraad te rapporteren. De vermaning van de ouderling fungeert dus ook

²⁵⁰ Conform de uitvoeringsbepaling bij art. 37 KO vGKN.

²⁵¹ Bron: Steunpunt Kerkenwerk via persoonlijk mailcontact [13-02-2023]. Peildatum: 01-10-2022.

²⁵² Voor de weergave van de kerkorde is het uitgangspunt genomen in de kerkorde zoals die definitief is vastgesteld op 15 april 2023. Digitaal te raadplegen via <https://onderwegnaar1kerk.nl/wp-content/uploads/2023/04/Kerkorde-versie-april-2023.pdf> [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023].

²⁵³ "Aanvullend rapport Werkgroep Toekomstige KO via de Regiegroep inzake alternatief hoofdstuk D".

Geraadpleegd via file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/46-D-5-210430-Regiegroep-Aanvullend-rapport-WTK-alternatief-hoofdstuk-D%20(2).pdf [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023], 2.

²⁵⁴ "Aanvullend rapport", 4.

niet als formele tuchtmaatregel, zoals dat in de DKO en HKO wel het geval is. De kerkenraad wordt ingelicht als het gemeentelid weigert gehoor te geven aan de vermaning van de ouderling (art. D3.3).

Maatregelen

Conform art. D5.1 heeft de kerkenraad in eerste instantie twee tuchtmaatregelen tot zijn beschikking: het informeren van de gemeente en het ontzeggen van deelname aan het avondmaal. Deze beide maatregelen verdienen een eigen afweging en kunnen onafhankelijk van elkaar worden genomen. Er kan dus besloten worden om het gemeentelid niet te weren van het avondmaal, maar wél de gemeente te informeren over een situatie. Met deze keuze is tegemoetgekomen aan een in de praktijk gebleken behoefte.²⁵⁵ Het informeren van de gemeente mag echter pas plaatsvinden wanneer een door de regionale vergadering samengestelde commissie dat goedgekeurd heeft. Met de inzet van een commissie beoogt men de vertrouwelijkheid van de gegevens die ter tafel gekomen zijn te waarborgen. Hierin is aangesloten bij de structuur van de HKO, waarin de meerdere vergaderingen hun opzichterstak in handen van een door hen ingestelde commissie hebben gelegd.

De afhouding van het avondmaal geldt voor een vooraf vastgestelde periode van maximaal twaalf maanden, waarna de kerkenraad moet beoordelen of er voldoende grond is om het gemeentelid van het avondmaal te blijven weren. Bij deze maatregel is inbegrepen dat iemand ook zijn kind niet mag laten dopen en uitgesloten is van het actief en passief kiesrecht (D7.2).

Een gemeentelid dat zich ‘blijvend onverschillig of zelfs vijandig toont tegenover het evangelie’, wordt als uiterste maatregel buiten de gemeente gesloten (D8.1). Een dergelijk besluit kan slechts genomen worden na goedkeuring van de eerdergenoemde commissie die door de regionale kerkvergadering wordt benoemd (D8.2). De feitelijke buitensluiting vindt tijdens een kerkdienst plaats. In de formulering van dit kerkorde-artikel klinkt de ‘voortgaande lijn’ door die als karakteristiek voor de DKO werd uitgelicht. Door de toevoeging ‘blijvend onverschillig of vijandig tegenover het evangelie’ wordt wel duidelijk dat niet ieder volharden in een zonde de uitsluiting uit de gemeente rechtvaardigt. In dit kader is ook art. C11.2 van belang: ‘Wanneer iemand lange tijd elk contact met de ouderlingen onmogelijk maakt, kan de kerkenraad na bewilliging van de gemeente zijn lidmaatschap voor beëindigd verklaren’. Deze regeling komt overeen met de praktijk van uitschrijving uit het ledenregister zoals dat ook in andere kerkverbanden gebruikelijk is.²⁵⁶ De formulering van een dergelijke uitsluiting is conform ‘landelijke regeling C8 – liturgische formulieren’ niet vastgelegd. In plaats daarvan staat vermeld dat alleen ‘zorgvuldig en persoonlijk maatwerk’ passend is.²⁵⁷

Ten aanzien van afwijkende leerstellige overtuigen schrijft art. D4 voor dat de kerkenraad deze kan verdragen als het betreffende gemeentelid bereid is zich te laten onderwijzen uit de Bijbel en zich aan eventuele aanwijzingen van de kerkenraad houdt. Dergelijke leerstellige afwijkingen hoeven dus niet noodzakelijkerwijs te resulteren in een tuchtprocedure, maar de mogelijkheid is er wel.

Bezwaar en beroep

In hoofdstuk F van de kerkorde zijn de bepalingen ten aanzien van besluitvorming en het indienen van bezwaren vastgelegd. Als een gemeentelid bezwaar heeft tegen een genomen besluit van de kerkenraad (bijv. het besluit van een tuchtmaatregel), kan hij allereerst bezwaar indienen bij de

²⁵⁵ “Aanvullend rapport”, 5.

²⁵⁶ Vgl. Mulder, P., *Orde*, 86; Verwijs, J. (ed.), *Handboek*, 131. De KO CGK art. 77-1 vermeldt dat tucht toegepast moet worden wanneer gemeenteleden zich regelmatig onttrekken aan de kerkdiensten uit onverschilligheid.

²⁵⁷ “Landelijke regeling – liturgische formulieren”. Te raadplegen via [file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/64.5.-C8-liturgische-formulieren-met-rapport-CE-15-september-2022%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/64.5.-C8-liturgische-formulieren-met-rapport-CE-15-september-2022%20(2).pdf) [Laatst geraadpleegd: 27-10-2022], 7.

kerkenraad zelf (F4.1). Dit kan zonder enige vormvereiste: het wegnemen van bezwaren in onderling overleg zonder onnodige formaliteiten verdient namelijk de voorkeur. Wanneer het gemeentelid echter de weg naar een beroepsprocedure wil openhouden, moet het bezwaarschrift *schriftelijk* binnen zes weken na bekendmaking van het besluit bij de kerkenraad indienen. De kerkenraad is geroepen zich opnieuw over het besluit te buigen en zendt zijn reactie op het bezwaar schriftelijk toe (F4.3).

Een bezwaarde kan vervolgens, binnen zes weken na de verzending van de beslissing door de kerkenraad, in appel gaan bij de daartoe ingestelde landelijke commissie van beroep. Deze commissie kan een door kerkenraad genomen besluit 'ongeldig verklaren', maar omdat ze zelf geen kerkelijke vergadering is, is ze niet bevoegd dit besluit te vernietigen. Die mogelijkheid heeft de synode, die als ultieme beroepsinstantie fungeert, wél (F6.1). De synode kan de uitspraak van de landelijke commissie vernietigen op gronden die opgesomd staan in art. F5.4. Daarnaast is er ook de mogelijkheid tot herziening van een besluit door de synode, wanneer na het genomen besluit nieuwe feiten bekend worden die tot een andere uitspraak geleid hadden. De bevoegdheden van deze commissie komen in belangrijke mate overeen met de bevoegdheden van het GCO in respectievelijk de PKN en HHK.

6.10 Samenvatting

In dit hoofdstuk werden de kerkordelijke kaders ten aanzien van de tucht van acht verschillende gereformeerde kerkverbanden in kaart gebracht. Om relevante overeenkomsten en verschillen of noemenswaardige aanvullingen inzichtelijk te maken, werd regelmatig verwezen naar de DKO en HKO die in hoofdstuk 5 aan de orde werden gesteld. In voetnoten werden vigerende kerkorden soms met elkaar vergeleken.

Dit hoofdstuk liet zien dat in het recente verleden veel werk gemaakt is van een nadere inkleuring en specificering van de kerkordelijke tuchtprincipes. Dit komt tot uitdrukking in gedetailleerde appelprocedures, toegevoegde (procedurele) zorgvuldigheidsmaatregelen en anderszins protocollen die een zuivere kerkelijke rechtsgang willen bevorderen. Veel van deze protocollen vertonen parallellen met de basisbeginselen van het burgerlijk recht. De versterkte positie van de beklagde, de verantwoordelijkheid tot het zorgvuldig documenteren van overwegingen en besluitvorming en de nauwkeurig uitgewerkte appelprocedures zijn hier voorbeelden van.

Kernzaken uit deel II

In hoofdstuk 5 werd uiteengezet op welke wijze de kerkelijke tucht in de DKO (1619) en de HKO (1951) is georganiseerd. Hiermee werd een opstap gemaakt naar hoofdstuk 6, waarin de huidige kerkelijke regelingen ten aanzien van de tucht in kerken van gereformeerd belijden in kaart gebracht werden. Deze actuele tuchtbepalingen vormen een afspiegeling van de oude kerkordelijke kaders, die ook na vele decennia of zelfs eeuwen nog relevant blijken te zijn.

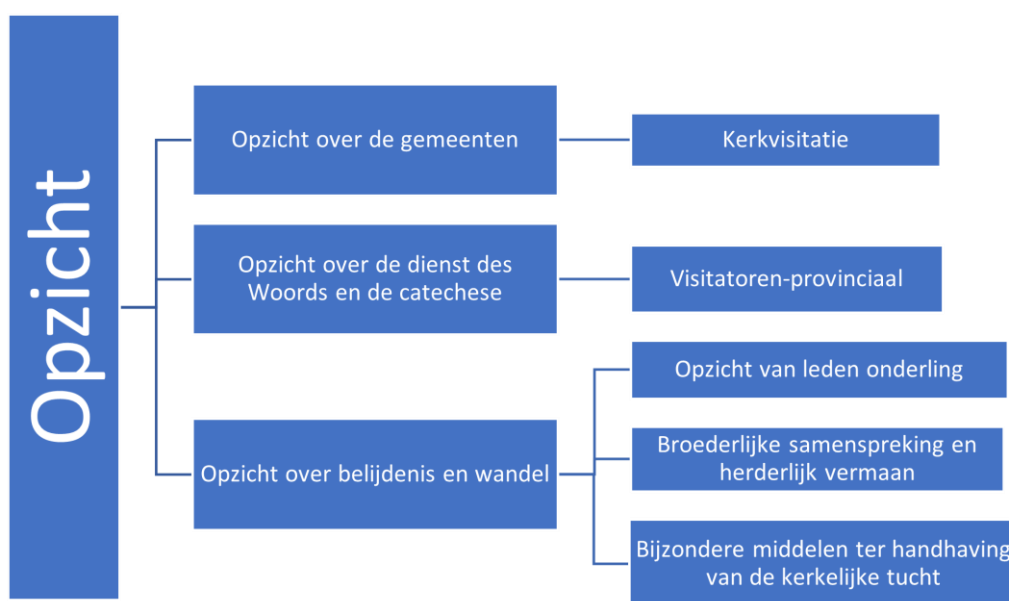
Uit het feit dat er in het recente verleden tal van aanvullingen op en herzieningen van tuchtreglementen zijn doorgevoerd, is op te maken dat het thema nog altijd als relevant en urgent wordt beschouwd voor het kerkelijk leven. De tucht heeft principieel bezien onmiskenbaar een plaats in het kerkelijk leven. Kerken zijn doordrongen van het belang om tuchtprocedures zorgvuldig en grondig gestalte te geven. De parallellen met het burgerlijk recht tonen aan dat hierin een professionaliseringsslag gemaakt is, zonder daarbij principieel-bijbelse connotaties uit het oog te willen verliezen.

De DKO en HKO vertonen onderling enkele belangrijke overeenkomsten. Toch werd uit de voorgaande hoofdstukken duidelijk dat die kerkorden twee verschillende benaderingswijzen van de tucht voorstaan. De DKO schrijft een tuchtprocedure voor die als primair onderlinge, maar vervolgens ambtelijk gestuurde set aan vermaningen en maatregelen van begin tot einde doorlopen dient te worden (afbeelding 3). Beëindiging van dit proces is in principe alleen mogelijk doordat een gemeentelid zich bekeert en schuldbelijdenis aflegt, doordat hij zich onttrekt aan de gemeente óf doordat hij als uiterste consequentie van de gemeente wordt afgesneden.

Afb. 3: Tucht als voortgaand proces in de DKO.

De HKO benadert de tucht als element in het geheel van onderlinge en ambtelijke opzicht over gemeenten, ambtsdragers en ‘gewone’ leden van de gemeente. Dit opzicht waaert breed uit en krijgt in allerlei vormen gestalte (afbeelding 4). De ‘bijzondere middelen ter handhaving van de kerkelijke tucht’ zijn daar mogelijk, maar niet noodzakelijkerwijs uitdrukking van. Ook volgen verschillende te nemen tuchtmaatregelen elkaar niet op, maar vraagt iedere tuchtmaatregel om een eigen afweging.

Afb. 4: Tucht als aspect van het opzicht in de HKO.

Dezelfde tendens is in de actuele kerkordelijke regelgeving waar te nemen. In de CGK, GG, OGGiN, GGiN en vGKN is het voortgaande karakter van de DKO duidelijk te ontwaren. De kerkorden van de PKN, HHK en NGK bieden – in lijn met de HKO – meer ruimte voor het nemen van ‘losse’ tuchtmaatregelen met inachtneming van de concrete situatie.

In het volgende deel van dit proefschrift worden ervaringsverhalen van predikanten en ouderlingen met het toepassen van kerkelijke tucht in kaart gebracht. In de reflectie die daarop volgt (hfst. 14) wordt gereflecteerd op de resultaten van het empirisch deel in het licht van de kerkordelijke kaders die in deze hoofdstukken werden beschreven.

Deel III – Empirisch (kwalitatief) deel

Introductie

In dit derde deel van de studie worden de resultaten van het empirisch (kwalitatief) onderzoek gepresenteerd. In totaal namen aan het onderzoek 54 ambtsdragers deel uit acht verschillende kerkverbanden die in de gereformeerde traditie staan. Zij deelden in een individueel interview of focusgroep-gesprek hun visie op en (eventuele) ervaringen met het toepassen van kerkelijke tucht.

Individuele interviews vonden plaats met 24 predikanten die werkzaam waren binnen de CGK; aan de focusgroepen namen respondenten deel uit respectievelijk de GG, OGGiN, GGiN, PKN, HHK, vGKN en voormalige GKv/NGK²⁵⁸. Tevens vonden twee individuele interviews plaats met respondenten uit de PKN; deze data zijn verwerkt bij de gegevens uit de PKN-focusgroep.

Algehele structuur

Het interviewschema (van de individuele interviews) en gespreksformat (van de focusgroep-gesprekken) zijn als bijlage bijgevoegd. De interviewvragen waren onderverdeeld in 1) oriënterende vragen met betrekking tot het tuchtbegrip van de respondent, 2) vragen met betrekking tot de ervaringen met tuchttoepassing en 3) de visies, overwegingen of overtuigingen die aan deze tuchttoepassing ten grondslag lagen.

Deze driedeling vormt tevens de grondstructuur van dit empirisch deel. In hoofdstuk 7 gaat het over het tuchtbegrip van respondenten en de doelen die zij met tucht voor ogen hadden; in de hoofdstukken 8 tot en met 10 gaat het over de ervaringen van respondenten met het toepassen van kerkelijke tucht en de bruikbaarheid van de kerkordelijke tuchtprocedure; de hoofdstukken 11 tot en met 13 weiden uit over visies en overwegingen die aan de tuchttoepassing van de respondenten ten grondslag lagen. Omdat de thema's uit de hoofdstukken soms nauw aan elkaar verbonden zijn, wordt regelmatig naar paragrafen uit andere hoofdstukken verwezen.

Structuur per hoofdstuk

De opbouw van de hoofdstukken 7 tot en met 13 is als volgt. In ieder van deze hoofdstukken wordt, na een korte inleidende paragraaf, het uitgangspunt genomen in de resultaten van de interviews met CGK-respondenten. Daarna wordt steeds een paragraaf gewijd aan de bevindingen uit de focusgroep-gesprekken, waarin in het oog springende overeenkomsten en verschillen met de CGK-respondenten en tussen verschillende focusgroepen in kaart worden gebracht. Ieder hoofdstuk eindigt met een samenvatting.

Verhouding tussen interviews en focusgroep-gesprekken

De individuele interviews boden gedetailleerde en gelaagde inzichten in visies op en praktijken van kerkelijke tucht volgens predikanten binnen de CGK. Daarom is ervoor gekozen deze data als uitgangspunt voor de hoofdstukken 7 tot en met 13 te nemen. De focusgroep-gesprekken met predikanten en ouderlingen uit andere kerkverbanden vormden een onmisbare aanvulling op die interviewgegevens. Hierdoor werden de interviewgegevens in een breder kader geplaatst en werd inzichtelijk gemaakt in welke mate de visies en praktijken van CGK-respondenten in andere

²⁵⁸ Ten tijde van het focusgroep-gesprek waren de GKv en de NGK nog zelfstandige kerkverbanden, maar de hereniging tot één kerkverband was aanstaande. Sinds 1 mei 2023 zijn beide kerkverbanden samengevoegd tot NGK. In het vervolg wordt met het gebruik van de afkorting NGK verwezen naar de respondenten in het verenigde kerkverband, die afkomstig zijn uit de voormalige GKv en/of de voormalige NGK – tenzij expliciet anders wordt vermeld.

gereformeerde kerkverbanden herkend werden. Bovendien gaven juist deze focusgroep-gesprekken dikwijls een verdieping of aanscherping van de eerder waargenomen visies op tucht, waardoor ze bijdroegen aan een verdiept begrip van de thematiek. Hoewel op basis van de focusgroep-gesprekken geen generaliserende conclusies voor tuchtpraktijken binnen de betreffende kerkverbanden als geheel getrokken kunnen worden, zijn de data uitermate waardevol voor dit onderzoek en krijgt deze studie daarmee zeggingskracht voor ambtsdragers binnen het geheel van het gereformeerd protestantisme.

Aan het slot van deel III worden de voornaamste bevindingen uit de hoofdstukken 7 tot en met 13 samengevat in een samenvattende impressie. De daaruit voortvloeiende schematisering biedt inzicht in de factoren, overtuigingen en mechanismen die tezamen bijdragen aan de wijze waarop tucht door ambtsdragers binnen de gereformeerde gezindte (al dan niet) vormgegeven werd.

7. Karakterisering en doelen van kerkelijke tucht

7.1 Inleiding

Dit is het eerste hoofdstuk waarin de uitkomsten van de individuele interviews en focusgroep-gesprekken met predikanten gepresenteerd worden. Centraal staat de vraag hoe de respondenten spraken over kerkelijke tucht. Hierbij wordt ingegaan op de wijze waarop de respondenten het begrip 'tucht' karakteriseerden, welke associaties het bij ze opriep, welke definitie van tucht zij hanteerden en welke doelen ze met het (al dan niet) toepassen van tucht voor ogen hadden. Het spreken over tucht bleek verweven te zijn met de motieven en doelen die respondenten met het toepassen van tucht voor ogen hadden. Beide thema's zijn daarom samengevoegd tot één hoofdstuk. Het betekenis-spectrum van het begrip 'tucht' zoals dat uit de data naar voren kwam, wordt in dit hoofdstuk dus verkend. De gegevens uit dit hoofdstuk corresponderen met de interviewvragen 1 en 2 uit het interviewschema (zie bijlage A).

De opbouw van het hoofdstuk is als volgt. In §7.2 wordt aan de hand van verschillende karakterisering en geschetst hoe de respondenten spraken over het begrip 'kerkelijke tucht' en welke associaties dit woord bij hen opriep. Ook worden in deze paragraaf verschillende afbakening van het tuchtbegrip in kaart gebracht zoals die door de respondenten werden gehanteerd. §7.3 gaat nader in op de (formele) doelen van en (onderliggende, soms onbewuste) motieven voor het toepassen van kerkelijke tucht die de respondenten aandroegen. Ook gaat aandacht uit naar de wijze waarop verschillende doelen van tucht zich tot elkaar verhielden volgens de respondenten (§7.3.4). Het uitgangspunt is voor deze paragrafen genomen in de individuele interviews met CGK-respondenten, waarbij soms kort verwezen wordt naar een overeenkomst of verschil met de focusgroepen. In §7.4 wordt de beweging in tegengestelde richting gemaakt: het zwaartepunt ligt daar op de uitkomsten van de focusgroepen, van waaruit gereflecteerd wordt op de resultaten van de individuele interviews. De interviews en focusgroepen worden dus onderscheiden van elkaar gepresenteerd, maar vervolgens met elkaar in verbinding gebracht. Omdat in dit hoofdstuk zal blijken dat er veel onduidelijkheid bestaat over de precieze definiëring en afbakening van het begrip 'tucht', wordt hier in §7.5 nader op gereflecteerd. §7.6 vat de voornaamste bevindingen uit dit hoofdstuk samen.

7.2 Karakterisering van tucht

Als openingsvraag werd in ieder interview aan de respondenten voorgelegd wat zij onder 'kerkelijke tucht' verstonden. Deze eerste oriëntatie op hun tuchtbegrip leidde tot een variëteit aan antwoorden. Vanuit verschillende invalshoeken gaven respondenten hun associaties met kerkelijke tucht weer. Vier van deze invalshoeken worden in deze paragraaf uitgelicht.

7.2.1 Tucht als positief en heilzaam 'trekken' aan gemeenteleden

Vaak benoemden de respondenten aan het begin van het interview uit dat tucht een negatief, straffend of streng imago onder gemeenteleden had. Daartegenover wilden zij zelf de positieve, heilzame intentie van tucht benadrukken. Veel respondenten verwezen daarvoor naar de herkomst van het woord 'tucht', dat afgeleid is van het Duitse *ziehen* en 'trekken' betekent. Het ging er volgens hen om dat gemeenteleden die door een morele of leerstellige zonde afgedwaald waren van God, weer 'teruggetrokken' werden bij de kerk en verzoend werden met God en de gemeente. Alle

inspanningen die daartoe door de respondenten en hun kerkenraden gedaan werden, vielen daarmee als 'tucht' te interpreteren.

Vrijwel alle respondenten verbonden tucht aan het pastoraat. Voor sommigen betekende dit dat kerkordelijke tuchtmaatregelen voortkwamen uit pastoraal contact en/of ermee gepaard gingen; anderen beschouwden tucht op zichzelf als een geïntensiveerde vorm van pastoraat; bij nog weer anderen kwam tucht in de kerkordelijke betekenis van het woord niet of nauwelijks meer voor, maar kreeg deze bij uitstek gestalte in het pastoraal contact en waren die twee dus grotendeels met elkaar te vereenzelvigen. Respondent 18 verwoordde dat als volgt:

'Voor mij is het vooral pastoraat. In die zin dat je pastoraal mensen probeert op de weg van de Heere Jezus Christus te houden, en dat je daarom ook met vermaan naar hen toe kunt komen. Dus in die zin, ik zie het in het kader van het pastoraat. En ook dat je aan mensen trekt, om hen bij Christus te houden. Dat is het doel erachter.'

Dat pastoraat als een belangrijke grondtoon voor tucht diende te gelden, was dus een algemeen aanvaarde notie onder de respondenten in zowel de individuele interviews als in de focusgroepen. Vaak werd tucht vergeleken met het bijbelse beeld van een herder die in de wildernis op zoek ging naar zijn verloren schaap.²⁵⁹ Naar analogie van die vastberaden, zoekende herder beoogden de respondenten in het toepassen van de tucht het door zonde afgedwaalde gemeentelid te zoeken en terug bij de gemeente te 'trekken' (zie verder onder §7.3.1). Het pastoraal gesprek werd daarvoor als het voornaamste instrument beschouwd.

7.2.2 Tucht als opvoeding of genezing

Andere respondenten redeneerden in hun tuchtbegrip direct sterker vanuit de tuchtmaatregelen zoals die in de kerkorde verwoord staan. Ook zij benadrukten de positieve intentie en het heilzame karakter van tucht. Het toepassen van tucht vergeleken zij met het opvoeden van kinderen in een gezin. Respondent 4 sprak bijvoorbeeld:

'Maar als de eer van God ermee te maken heeft, en het heil van de zondaar... dan zul je soms ook maatregelen moeten nemen. Net zo goed dat als een vader en een moeder soms hun kind bestraffen, niet omdat ze een hekel aan dat kind hebben, maar juist om dat kind te behouden en te laten ontdekken: hé, deze weg moet je gaan en anders loop je ergens op vast.'

Straf van ouders als noodzakelijk maar liefdevol getoonzet aspect van de opvoeding van hun kinderen werd in dit citaat dus vergeleken met tucht door de kerkenraad om in zonde levende gemeenteleden te corrigeren, tot geestelijke groei te brengen en terug te brengen binnen de kaders van de kerkelijke gemeenschap.

In diezelfde lijn spraken andere respondenten over het 'medische' karakter van de tucht. Met deze karakterisering riepen zij het taalveld op van ziekte, behandeling en genezing. De onderliggende veronderstelling daarbij was dat een gemeentelid als 'ziek' kon worden beschouwd wanneer hij (voort)leefde in een bepaalde zonde. Door het nemen van tuchtmaatregelen (de behandeling) poogde men als kerkenraad het 'zieke' gemeentelid weer te genezen, dat wil zeggen: hem tot inkeer te brengen, met een zonde te laten breken, terug te brengen binnen de kaders van de kerkelijke gemeenschap en/of de relatie met God te herstellen.

²⁵⁹ Zie Mat. 18:12-14.

Deze respondenten redeneerden in hun tuchtbegrip sterk vanuit de gezagsverhouding tussen kerkenraad en gemeente. Voor de kerkenraad was een rol als opvoeder of medisch specialist van de gemeente weggelegd, waarmee ze in zonde levende gemeenteleden corrigeren of genezen konden.

7.2.3 Tucht als gemeente-brede activiteit/(onderlinge) aansporing

Waar met de twee bovenstaande karakteriseringën het uitgangspunt genomen werd in de *ambtelijke* maatregelen, bezagen andere respondenten de tucht als een breed en integraal onderdeel van het kerkelijk leven. Niet zozeer het handelen van een kerkenraad, maar veeleer het aansporen of aanscherpen van gemeenteleden *onderling* noemden zij bij uitstek tucht.

Tucht werd door hen niet in termen van vermaan of correctie, maar eerder als het bemoedigen, bevragen, meelevens, stimuleren en aansporen gekarakteriseerd. Tucht werd daarmee als een gemeentebrede verantwoordelijkheid en aangelegenheid beschouwd. Ambtsdragers waren daar weliswaar helemaal bij betrokken, maar vervulden niet noodzakelijkerwijs een voorttrekkersrol. Tucht in deze vorm kwam immers niet pas in beeld wanneer een individueel gemeentelid een concrete openbare zonde had begaan, maar was op de achtergrond voortdurend aanwezig en trachtte juist te voorkomen dat een gemeentelid kwam tot het doen van dergelijke in het oog springende, hardnekkige zonden. Respondent 3 verwoordde deze denklijn als volgt:

‘Ja, mijn overtuiging is ook wel dat het een vrij breed begrip is. Het gaat niet alleen om tuchtmaatregelen, zoals afhouding van het avondmaal. Dat is natuurlijk iets waar gauw aan gedacht wordt, maar het is volgens mij veel breder: dat je onderling met elkaar meeleeft in de gemeente – dus niet alleen ambtelijk [...] en elkaar aanspreekt op hoe het leven gaat. En als het verkeerd gaat, om elkaar daar dan ook in aan te sporen, om de goede weg te kiezen.’

7.2.4 Tucht als juridisch proces/straf

De meeste respondenten waren dus geneigd het positieve, opbouwende en op verzoening gerichte karakter van de tucht te benadrukken. Zij probeerden te voorkomen dat tucht als afstotend straf- of pressiemiddel werd ervaren en achtten het van belang om het negatieve stigma rondom kerkelijke tucht te verminderen. Tegelijkertijd bleken veel respondenten de tucht (bewust of onbewust) zelf ook te associëren met oordeel en straf. Iets van die ambiguïteit komt tot uitdrukking in onderstaand citaat van respondent 13. Waar hij eerder nog betoogde dat tucht ‘genezend van aard is’, zei hij even later:

‘Want je hebt aan de ene kant pastorale bewogenheid; en aan de andere kant heb je de kerkelijke tucht, die soms hard kan overkomen. Het is natuurlijk wel de wijze waarop je het brengt, waarop je het doet; maar kerkelijke tucht heeft altijd iets pijnlijks.’

Hoezeer respondenten ook probeerden de positieve intentie van tucht te benadrukken en uit te dragen, zij voelden tegelijkertijd vaak aan dat het nemen van tuchtmaatregelen gerelateerd was aan oordeel en straf. Sommige respondenten spraken daarom op twee niveaus over tucht: enerzijds de straffende, negatieve maatregelen, anderzijds de brede, positieve, integrale tucht waar ze zelf de voorkeur aan gaven. Overigens waren er ook respondenten die het straffende karakter van tucht *niet* als een negatief gegeven beschouwden (zoals bijvoorbeeld het citaat van respondent 4 in §7.2.2) – hetzij omdat straf volgens hen een heilzame uitwerking kon hebben, hetzij omdat tucht als straf volgens hen soms nodig was om excessieve vormen van tuchtwaardig gedrag uit de gemeente te bannen (zie verder in §7.4.1).

7.2.5 Verschillende afbakeningen van het begrip ‘kerkelijke tucht’

Het begrip ‘kerkelijke tucht’ werd niet alleen op verschillende manieren gekarakteriseerd, maar ook dikwijls verschillend gedefinieerd of afgebakend. Veel respondenten hanteerden een onderscheid tussen ‘tucht in de brede betekenis van het woord’ en ‘tucht in de smalle betekenis van het woord’.

Tucht in de brede en smalle betekenis van het woord

Met ‘tucht in de brede betekenis van het woord’ wilde men aanduiden dat de formele, kerkelijke tuchtprocedure geen geïsoleerde set aan maatregelen zou moeten zijn, maar op organische wijze geïntegreerd zou moeten zijn in het geheel van het kerkelijk leven. Deze brede insteek van het tuchtbegrip gaat dus over het aanwenden van allerhande middelen door gemeenteleden en ambtsdragers om elkaar te stimuleren om te leven in overeenstemming met de geboden van God. Tucht zou dan niet alleen bedoeld moeten zijn om reeds ontstane problemen ‘op te lossen’, maar ook om die problemen te voorkomen. Met name respondenten die aangaven dat de formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen (bijna) helemaal in onbruik geraakt waren, zagen de tucht bij uitstek plaatshebben in prediking, onderwijs, pastoraat en het opzicht van gemeenteleden onderling.

Tucht in de smalle betekenis van het woord werd daartegenover ook wel ‘echte tucht’ genoemd en duidde volgens deze respondenten specifiek op het handelen van een kerkenraad met bijbehorende maatregelen.

De gelaagdheid van het woord ‘tucht’ bleek in groepsverband soms tot verwarring te leiden (zie §7.4). In §7.5 wordt daarom, vanuit de werkdefinitie die in §4.1 werd geformuleerd, verder gereflecteerd op het begrip ‘tucht’.

7.3 Doelen van en motieven voor het toepassen van kerkelijke tucht

Respondenten definieerden en karakteriseerden ‘tucht’ niet alleen op verschillende manieren; ook hadden ze met het toepassen ervan soms uiteenlopende doelen voor ogen. In deze paragraaf worden die doelen geïnventariseerd en aan elkaar gerelateerd.

7.3.1 Gericht op behoud en herstel

Verreweg de meeste respondenten noemden het behoud of welzijn van het in zonde levende gemeentelid als voornaamste doel van de tucht. In §7.2.1 werd dit al geïllustreerd aan de hand van het woord *ziehen*, trekken. Het riep voor veel respondenten het beeld van de goede Herder op, die een verdwaald schaap opzoekt en terug naar de kudde brengt.²⁶⁰ Zo probeerden ambtsdragers het betreffende gemeentelid door middel van (geïntensiveerd ambtelijk opzicht en) tuchtmaatregelen tot inkeer te brengen en op die manier te behouden. Het volharden in een (openbare) zonde verstoorde naar hun overtuiging de relatie van het gemeentelid met God en met mensen om hem heen. Als ambtsdrager voelden de respondenten zich geroepen om hierover te vermanen en aan te sturen op verzoening.

Dit ‘trekken’ of ‘behouden’ van het gemeentelid ging in de eerste plaats dus om het behouden bij de kerkelijke gemeente door zondig gedrag te laten stoppen. Niet alleen voor de gemeente als geheel (zie §7.3.2), maar ook voor het welzijn van het gemeentelid zelf zou dit heilzaam zijn. Het gemeentelid dat ‘verstrikt’ was geraakt in een zonde of dwaalleer, zou weer in het reine komen met zichzelf en andere mensen.

²⁶⁰ Mat. 18: 10-14; zie ook §7.3.1.

Daarboven benadrukten de meeste respondenten de intentie dat de zondaar weer met God verzoend zou worden door te breken met zijn zonde. Op deze manier stond tucht naar hun besef in het teken van het eeuwige oordeel van God. Respondent 20 omschreef het doel van de tucht met de volgende woorden:

‘Vermaan en tucht zijn ten diepste bedoeld om zondaren toch alsnog in de hemel te brengen. Voor zover wij daar invloed op hebben. En voor zover we daar zicht op hebben. Het kan nooit de bedoeling zijn dat kerkelijke tucht bedoeld is om iemand weg te moffelen, of weg te krijgen. [...] De catechismus zegt het ook: het hemelrijk wordt door de prediking geopend en gesloten, én door de kerkelijke tucht. En je hoopt dat door de sleutel van de kerkelijke tucht het hemelrijk geopend wordt. Dat is volgens mij het diepste wat ervan te zeggen is.’

Op die manier werd het behouden van de zondaar vanuit twee perspectieven belicht: het heilzame voor het leven hier en nu én het behoud in het toekomstige, eeuwige leven. ‘Barmhartigheid’ gold hierbij als veelgenoemd sleutelwoord.

Er waren echter ook respondenten die weinig of geen vertrouwen hadden in de heilzame werking van kerkelijke tucht. Hoewel zij ten principale onderschreven dat tucht tot behoud van de zondaar zou moeten zijn, ondervonden zij in de praktijk dat tuchttoepassing vaker een afstotend dan een ‘trekkend’ effect sorteerde (zie §9.3.1). Juist omwille van het behouden van het gemeentelid kozen zij er soms voor *geen* (kerkordelijke) tuchtmaatregelen te nemen (zie verder in o.a. §10.2.3).

7.3.2 Gericht op het bewaken van heiligheid, rust en identiteit

Andere respondenten hadden met het toepassen van tucht primair de gemeente als geheel voor ogen. Zij beschouwden het als hun verantwoordelijkheid om de gemeente en individuen daarbinnen te beschermen tegen de (mogelijk) negatieve gevolgen van openbare zonde. Hoewel het behoud van het individu veruit het vaakst werd genoemd als drijfveer voor kerkelijke tucht, bleek juist dit tweede doel (soms ook onbewust of op de achtergrond) in de praktijk van grote betekenis te zijn. Verschillende aspecten van dit doel van tucht worden hieronder toegelicht.

Tucht om de heiligheid van de gemeente te beschermen

Voor sommige respondenten gold dat zij het toepassen van kerkelijke tucht als een noodzakelijke praktijk beschouwden om in die weg de *heiligheid* van de gemeente te bewaken. Het heilig en toegewijd kerk-zijn zagen zij als een belangrijke opdracht van God; het tolereren van zonde in de gemeente zou strijdig zijn aan het vervullen van die roeping, en daarom moest daartegen opgetreden worden. Tucht gold zodoende als instrument dat de mogelijkheid bood om de gemeente te beschermen tegen de negatieve invloed die van een in een openbare zonde levend gemeentelid kon uitgaan. Respondent 1 illustreerde deze negatieve invloed aan de hand van het volgende voorbeeld:

‘Bij de catechisanten gebruik ik altijd het beeld van een mand met appels. Kijk, als je de rotte appel erin laat liggen, tast dat de andere appels aan. En zo is het in een gemeente ook wanneer een gemeente denkt: ‘Nou, de kerkenraad laat het allemaal maar een beetje lopen; waarom zouden wij dit of dat dan ook niet kunnen doen?’

Met dit beeld werd duidelijk gemaakt hoe de tucht als doel kon hebben om onzuivere delen (zonden) uit de gemeente weg te nemen en te voorkomen dat andere gemeenteleden door verkeerd gedrag of verkeerde denkbeelden ‘aangestoken’ zouden worden. Indirect diende het toepassen van tucht er dan ook toe dat andere gemeenteleden aangescherpt en gewaarschuwd werden om niet dezelfde misstap te begaan als het onder tucht gestelde gemeentelid. Tucht functioneerde hier dus als een statement,

waarschuwing of zelfs dreigement om te markeren dat bepaald gedrag niet zonder consequenties zou blijven. Enkele respondenten noemden dat expliciet als bijbedoeling van tuchttoepassing.

Wanneer niet tegen openlijke zonde opgetreden zou worden, vreesden deze respondenten de zegenrijke werking van Gods aanwezigheid in de gemeente te verliezen. De veronderstelling hierbij was dat zonde van een individueel gemeentelid een negatieve uitwerking op de hele gemeente zou (kunnen) hebben, omdat God minder krachtig zou zegenen of de zegen minder krachtig kon doorwerken in de gemeente. Men sprak dan ook wel over een ‘ban’ in de gemeente en beriep zich voor dit denken op bijbelgedeelten zoals Jozua 6:18 en 1 Korinthe 11:29-30.

Deze notie werd in de individuele interviews slechts door enkele respondenten aangekaart, maar functioneerde in diverse focusgroepen juist expliciet als grondtoon voor de visie op kerkelijke tucht. Dit was voornamelijk het geval in de focusgroep-gesprekken met deelnemers uit de OGGiN en GGiN. Ook enkele respondenten uit de GG-groep noemden het bewaken van de heiligheid van de gemeente als belangrijk motief voor de tuchttoepassing. De respondenten in de PKN-groep waren zich eveneens bewust van de negatieve doorwerking die zonde van individuele gemeenteleden kon hebben op het geheel van de gemeente. Het toepassen van tucht zagen zij echter niet als (enige) oplossing voor dit probleem, omdat de meeste zonden van gemeenteleden zich buiten het blikveld van een kerkenraad om voltrokken. Zij beschouwen de prediking bij uitstek als het middel om die verborgen zonden te adresseren en aan te sporen tot een heilig, toegewijd leven.

Tucht om de rust en harmonie in de gemeente te bewaren

De meeste respondenten redeneerden echter niet vanuit een nadrukkelijk heiligheidsstreven. Zij trokken in twijfel of de heiligheid van de gemeente in deze betekenis van het woord – zuiverheid – een haalbaar doel was dat door een strikte tuchtpraktijk benaderd zou kunnen worden. En nog afgezien van de haalbaarheid ervan vonden sommigen het ook een onwenselijk of zelfs gevaarlijk streven. Respondent 3 zei daarover in onderstaand citaat:

‘‘Wees heilig, want Ik ben heilig’. Maar we moeten niet denken dat wij met onze tuchttoefening de gemeente heilig kunnen bewaren voor God, dat lukt niet. Daar moet God Zelf voor zorgen uiteindelijk. Dat red je niet met regels of met tuchtmaatregelen. En we zijn daar ook niet toe geroepen op die manier. [...] Het is natuurlijk wel iets wat je moet zoeken met elkaar, maar niet dat je dat op die manier realiseert [...]. De heiliging is ook een geschenk, hè. Het is een deel van de genade, dat we een heilig volk mógen zijn.’

Desalniettemin erkenden ook deze respondenten dat de toepassing van tucht nodig kon zijn omwille van het welzijn van de gemeente. Wanneer een gemeentelid door een openbare, aanstootgevende zonde of afwijkende leerstellige overtuiging onrust of tweespalt in de gemeente veroorzaakte, kon een kerkenraad tuchtmaatregelen ter hand nemen omwille van het welzijn van de gemeente.

Tucht had in zulke gevallen als doel dat de rust in de gemeente werd bewaakt en men in onderlinge harmonie gestalte kon geven aan het gemeenschap-zijn met elkaar en met God. Soms leidde dit motief tot dilemma’s. Zowel in de individuele interviews als in de focusgroepen werden diverse voorbeelden genoemd waarbij een bepaalde keuze of levensstijl op zich niet censurabel werd geacht (of respondenten daar persoonlijk tenminste grote aarzeling bij hadden), maar waar men het betrokken gemeentelid tóch actief ontraadde aan het avondmaal deel te nemen om zo onrust of opspraak in de gemeente te voorkomen. Het ging hier onder meer over ongehuwd samenwonenden, gemeenteleden die in een groot conflict verwickeld waren, gemeenteleden die in een homoseksuele relatie leefden of gemeenteleden die zakelijk in opspraak waren gekomen.

Het bewaren van de rust woog in situaties van opspraak zonder vastgestelde schuld voor sommige respondenten dus zwaarder dan het (formele) recht van een individueel gemeentelid om onder die omstandigheden aan het avondmaal deel te nemen. Meerdere respondenten kozen ervoor om deze gemeentelieden deelname aan het avondmaal te ontraden (in plaats van formeel te ontzeggen). Een dergelijke ontrading kon soms maanden- of jarenlang voortduren (zie verder in §8.3.1).

Tucht om de morele standaard te bewaken tegen verval

Een variant op beide bovenstaande motieven voor tuchttoepassing was het nemen van maatregelen om daarmee het eigen karakter van de gemeente te behouden. Onder respondenten werd soms de redenering waargenomen: 'Dit gedrag kan bij ons nu eenmaal niet.' Of: 'In onze gemeente is geen ruimte voor...' Andere respondenten handelden ten aanzien van tucht soms vanuit een angst voor een glijdende schaal: 'Als we dit toestaan, wat komt er dan van dát terecht?' Een doordachte visie op de vraag of het betreffende gedrag echt als tuchtwaardig aangemerkt zou moeten worden, ontbrak of werd bekend verondersteld. Het bewaken van *identity-markers* of andere in de gemeente algemeen aanvaarde gebruiken was in zulke gevallen het motief voor tuchttoepassing of het ter hand nemen van andere vormen van ambtelijk opzicht. Voorbeelden hiervan waren het tweemaal bezoeken van de kerkdiensten/zondagsbesteding, alternatieve denkbeelden met betrekking tot bijvoorbeeld de doop, televisie- en internetgebruik en samenlevingsvormen. Het bewaken van dergelijke normen gebeurde overigens niet alleen door middel van tuchtmaatregelen, maar ook al preventief. Respondent 23 noemde als voorbeeld daarvan:

'Hier heeft de kerkenraad bijvoorbeeld het beleid dat wij van mensen die lid worden van de gemeente vragen dat ze trouw naar de kerk komen; dat ze er gewoon twee keer per zondag zijn. Als mensen dat duidelijk niet zijn, dan zeggen we: 'Dan kunt u zo geen lid worden.' Zo gaan we er ook mee om als jongeren belijdenis doen. Dat is natuurlijk feitelijk een vorm van... Ja, is het een vorm van tucht? Misschien wel ergens.'

7.3.3 Tucht als genoegdoening aan slachtoffers

Een derde motief voor het toepassen van tucht was om slachtoffers recht te doen of schadelijke effecten op andere betrokkenen in te dammen. Dit motief voor tuchtuitoefening speelde met name een rol wanneer andere mensen uit de omgeving van het tuchtwaardige gemeentelid concreet het slachtoffer geworden waren van diens schadelijke praktijken, bijvoorbeeld ingeval van huiselijk geweld, seksueel misbruik/incest of andere vormen van machtsmisbruik. Tucht ging niet zozeer om de *heiligheid* van de gemeente zoals die in §7.3.2 werd toegelicht, maar beoogde wel sterk het welzijn van (individuen binnen) de gemeente.

Tucht stond in zulke gevallen dus ten dienste van het verwerkingsproces van slachtoffers. Het zou voor hen een onveilig gevoel kunnen geven wanneer zij in de kerk met een dader geconfronteerd zouden worden – of zelfs het avondmaal samen zouden moeten vieren. Tucht werd toegepast om gerechtigheid te doen, een signaal af te geven en/of te straffen (§7.3.1). De focus lag niet primair bij het behouden van de zondaar, maar bij het beschermen van diens omgeving.

Openbare, aanstootgevende zonden hadden soms ook impact op mensen die geen lid waren van de kerkelijke gemeente. In zulke gevallen ging het toepassen van tucht niet alleen om genoegdoening aan slachtoffers, maar ook om het beschermen van de reputatie en geloofwaardigheid van de kerk. Meerdere respondenten noemden voorbeelden waarbij zij het, juist omwille van die geloofwaardigheid, van extra belang achtten om een tuchtmaatregel toe te passen (zie ook §13.2.5). De tuchtmaatregel functioneerde in die gevallen als statement richting de andere betrokkenen.

Dat slechts een aantal respondenten dit motief voor tucht noemde tijdens de interviews, lijkt eenvoudigweg te verklaren uit het feit dat lang niet alle respondenten met dergelijke grote en aanstootgevende tuchtzaken ervaring hadden. In de focusgroepen kwam dit motief van genoegdoening nadrukkelijker aan bod, bijvoorbeeld bij de respondenten uit de HHK en PKN die ook ervaring hadden met het functioneren van tucht op bovenlokaal niveau (bijvoorbeeld in classicales of regionale colleges voor het opzicht, zie ook §6.6 en §6.7).

7.3.4 De doelen van de kerkelijke tucht in hun onderlinge verhouding

De voorgaande paragrafen maakten duidelijk dat er in het toepassen van kerkelijke tucht verschillende doelen of motieven meespeelden – soms nadrukkelijk, soms meer op de achtergrond. Niet alleen per respondent, maar ook per situatie kon het verschillen met welke intentie tucht (al dan niet) werd toegepast.

Aan de respondenten werd niet alleen gevraagd welk(e) doel(en) ze met het toepassen van tucht voor ogen hadden, maar ook hoe verschillende (mogelijke) doelen van tucht zich volgens hen tot elkaar verhielden. Respondenten werd gevraagd te reflecteren op het drieledige doel van tucht zoals die door Calvijn geformuleerd is, namelijk ‘tot eer van God, tot heil van de gemeente en tot behoud van de zondaar’.²⁶¹

De eer van God als hoogste doel

Waar Calvijn in zijn drieledige doel van de tucht de eer van God als eerste en voornaamste doel voor ogen had,²⁶² waren er maar weinig respondenten die dit uit eigen beweging als zelfstandig doel van tucht noemden. De eer van God werd als een tamelijk abstracte notie beschouwd, die door verschillende respondenten verschillend ingekleurd werd. Enkele respondenten redeneerden ten aanzien van tucht sterk vanuit de begrippen ‘gerechtigheid’ en ‘heiligheid’ en verbonden dat aan ‘de eer van God’. Respondent 11 zei bijvoorbeeld:

‘De eer van God en het heil van de gemeente vind ik zelf heel belangrijk. Ik heb meer dan eens dus aan het begin van zo’n traject wat gezocht, van: ‘Nu moeten we er wéér aan beginnen.’ Maar wat dan toch de doorslag gaf, dat was de eer van God en de heiligheid van de gemeente.’

Andere respondenten zagen ‘de eer van God’ het meest tot uitdrukking komen in het behouden van het individuele gemeentelid. Respondent 2:

‘Ja, ik vind dat wel het voornaamste, het heil van de zondaar. En dat is tegelijk ook de eer van God. God wil ook het echte geluk voor ons mensen, dus dat is Zijn eer en dat dient de gemeente ook; de opbouw van de gemeente.’

Onlosmakelijk verbonden

Andere respondenten waren van mening dat verschillende doelen van tucht principieel niet tegen elkaar konden worden uitgespeeld. Het optreden tegen openbare zonde in de gemeente kwam namelijk elk van de doelen ten goede: voor het individuele gemeentelid zou het heilzaam zijn als hij met zijn zonde zou breken; uit de gemeente zou aanstootgevend gedrag worden gebannen en de toegenomen eensgezindheid en toewijding in de gemeente zouden bij uitstek tot eer van God zijn. Als daarentegen een gemeentelid zou blijven volharden in een zonde, was dat niet tot eer van God en bovendien schadelijk voor hemzelf en voor de gemeente.

²⁶¹ Calvijn, *Institutie* 1543, OC, I, c. 660. Vgl. IV, 12, 5 (V, p. 215, 10 sq.).

²⁶² Zie ook Bouwman, H., *Kerkrecht II*, 605-606.

Zo bezien hoorden de doelen volgens deze respondenten dus bij elkaar. Ze konden volgens hen zelfs niet op gespannen voet staan en bovendien hadden deze respondenten in de praktijk van het kerkelijk leven nooit een dergelijke spanning tussen deze drie doelen van de tucht ondervonden.

Principieel verbonden, in de praktijk op gespannen voet

Andere respondenten erkenden deze principiële verbondenheid van de verschillende doelen van tucht. In de praktijk hadden zij een dergelijke spanning echter wél ondervonden, namelijk wanneer gemeenteliden niet bereid waren te breken met een bepaalde levensstijl en/of steeds verder van de gemeente vervreemd raakten. Omwille van het behoud van het individuele gemeentelid leek het deze respondenten verstandiger de kerkelijke tucht (nog) niet toe te passen - of te wachten met het nemen van verdergaande maatregelen. Tegelijk zagen zij het als hun ambtelijke verantwoordelijkheid om op te treden tegen de zonde en/of de negatieve doorwerking ervan in de gemeente tegen te gaan. Met name de respondenten die een sterke loyaliteit jegens binnen het kerkverband geldende kerkordelijke bepalingen aan de dag legden (zie §10.2.2), voelden in complexe tuchtkwesties vaak een dergelijke spanning bestaan.

7.4 Perspectief vanuit de focusgroepen

Verschillende karakterisering van het begrip 'tucht' in de focusgroepen

Net als in de individuele interviews werd ook in de focusgroepen het woord 'tucht' zeer uiteenlopend gekarakteriseerd. Deze verschillende karakterisering van tucht waren grotendeels vergelijkbaar met de in §7.2 uitgewerkte karakterisering van tucht als (onderlinge) positieve aansporing tot tucht als ambtelijk machtsmiddel om verandering van gedrag te bewerkstelligen (zie ook §10.3). Deze karakterisering van tucht moeten niet als elkaar uitsluitende categorieën opgevat worden. Zowel in de interviews als in de focusgroep-gesprekken kwam het voor dat respondenten meerdere van deze karakterisering van tucht door elkaar heen gebruikten, soms zoekenderwijs of ogenschijnlijk tegenstrijdig. Zo kon een respondent in een en hetzelfde gesprek spreken over tucht als 'trekken' én als straffen, of redeneren vanuit zowel de positieve intentie als de problematische, negatief ingestoken toepassing ervan.

In §7.2 werd duidelijk dat CGK-respondenten vaak probeerden het negatieve, straffende imago van tucht te corrigeren met een positief tegengeluid. Ook in de vGKN-, PKN- en NGK-focusgroepen waren respondenten die tucht idealiter als positief, gemeente-breed en integraal aspect van het kerkelijk leven karakteriseerden. Tegelijkertijd bleken verscheidene respondenten er (ook in deze groepen) geen moeite mee te hebben om tucht als 'straf' te karakteriseren. Met name bij enkele respondenten uit de NGK- en PKN-groepen kwam dit straffende karakter aan bod zonder dat dit als iets volstrekt onwenselijks werd beschouwd. Tucht in de kerkordelijke betekenis van het woord beschouwden zij als noodmaatregel om krachtig te kunnen optreden tegen schadelijk en ontwrichtend gedrag in de gemeente. Het behoud van het in zonde levende gemeentelid verdween in zulke gevallen naar de achtergrond als doel van tucht, omdat men niet of nauwelijks vertrouwen had in de heilzame werking van tucht voor dat individu.

Verschillende afbakening van het begrip 'tucht' in de focusgroepen

In de individuele interviews leverden de uiteenlopende definiëringen en/of afbakening van het begrip 'tucht' geen verwarring op. In de focusgroepen bleek echter dat het naast elkaar bestaan van verschillende afbakening van tucht soms tot de nodige verwarring leidde. In het gesprek met predikanten uit de NGK ging een substantieel deel van de gesprekstijd bijvoorbeeld over de vraag in hoeverre het wenselijk was dat de definitie van 'tucht' zover opgerekt werd dat de eigenlijke betekenis ervan uit het oog verloren werd. Een van de predikanten betoogde daar dat het woord 'tucht' in delen

van de gereformeerde gezindte alleen nog als ‘een soort lakmoesproef van orthodoxie’ werd gehandhaafd, maar dat de betekenisverschuiving die het had ondergaan veel onduidelijkheid in de hand werkte. Hij – en anderen met hem – waren de mening toegedaan dat onder ‘tucht’ uitsluitend de formele, door de kerkenraad te nemen tuchtmaatregelen verstaan zouden moeten worden, om zo helderheid te scheppen over de begrippen.²⁶³

In de focusgroepen met respondenten uit respectievelijk de PKN en de HHK wisselden de perspectieven van enerzijds tucht (op bovenlokaal niveau) en andere vormen van opzicht op lokaal niveau elkaar voortdurend af, met her en der de nodige verwarring als gevolg. In de HHK-groep hanteerden de respondenten op den duur een onderscheid tussen ‘tucht in de zin van ordinantie 11’ en ‘tucht in algemene zin’, waaronder prediking, pastoraat en andere vormen van ambtelijk opzicht werden verstaan. In de focusgroepen met deelnemers uit de GG, GGiN en OGG was daarentegen (vrijwel) geen sprake van definitieverwarring; daar was voor iedereen duidelijk dat onder tucht het nemen van tuchtmaatregelen conform de kerkorde verstaan werd, hoezeer ook deze respondenten de pastorale inbedding van belang achtten.

Verschillende doelen van tucht in de focusgroepen

Ook in de focusgroepen kwam de vraag aan de orde welke doelen respondenten met het toepassen van tucht voor ogen hadden. Het drieledige doel van Calvijn werd daarbij als uitgangspunt genomen. Meestal werd principieel geen (grote) spanning ervaren tussen die doelen, zoals een van de PKN-respondenten zoekenderwijs onder woorden bracht:

‘Ik kan het niet zo tegenover elkaar zetten, maar ik voel voor mezelf wel dat de eer van God het hoogste zit; de gehoorzaamheid aan God. Daarom vind ik het ook altijd zo lastig: je kan er geen loopje mee nemen, snap je? Ik zit ook altijd in de klem, als er iets met tucht is. Dus... ergens zit daar voor mij wel het zwaartepunt, ja.’

Toch bleek uit concrete praktijkervaringen van respondenten wel degelijk dat er (vaak) één uitkomend motief was om over te gaan tot het toepassen van tucht. Het bewaren van rust in de gemeente c.q. het voorkomen van opspraak woog bij de deelnemers uit de GG en GGiN relatief zwaar mee. Onrust zou volgens deze respondenten de heiligheid van de gemeente, met name rondom een avondmaalsviering, in gevaar kunnen brengen. Bovendien golden in de gemeenten van deze respondenten vaak duidelijke en algemeen aanvaarde gedragskaders voor gemeentelieden, waardoor daaraan afwijkende levenswijzen relatief snel tot opspraak leidden. Daarom werd door deze respondenten relatief snel overgegaan tot het ontraden tot of afhouden van deelname aan het avondmaal. Ook verscheidene respondenten uit de OGGiN en HHK spraken specifiek over de noodzaak van tucht omwille van de heiligheid van de gemeente – in het bijzonder rond de avondmaalsbediening.²⁶⁴

Respondenten voor wie de notie van ‘heiligheid’ in de betekenis van onberispelijkheid een minder sterk motief leek te vormen, bevonden zich met name in de NGK-, vGKN- en PKN-groepen. Deze respondenten legden in hun spreken over tucht het zwaartepunt sterk bij het welzijn/behoud van het betreffende in zonde levende gemeentelid. Met het nemen van formele tuchtmaatregelen waren die respondenten vaak terughoudender, met name wanneer ze vreesden dat het toepassen van tuchtmaatregelen tot verwijdering tussen gemeente en gemeentelid zou leiden in plaats van tot

²⁶³ In de kort na dit gesprek vastgestelde nieuwe kerkorde van de NGK is het woord ‘tucht’ vervangen door ‘toezicht’ (zie ook §6.9).

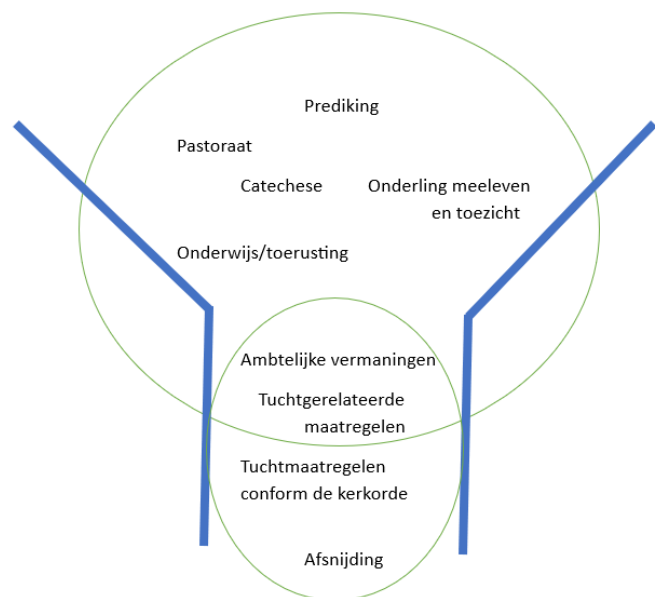
²⁶⁴ Zie hierover verder in §12.4.

bekering of herstel van de banden. Sommigen van hen zouden *alleen* tot tucht overgaan om daarmee de gemeente als geheel en/of eventuele slachtoffers daarbinnen te beschermen tegen ernstig uitbrekend kwaad of onrecht door een gemeentelid. Het accent lag dan niet langer op het herstellen van banden of het aandringen op bekering van een zonde, maar op het verwijderen van kwaad uit de gemeente.

In de wijze waarop respondenten tucht karakteriseerden en/of omschreven klonk dus vaak al iets door van de motieven die ze met het toepassen van tucht voor ogen hadden en de rol die ze daarbij voor zichzelf als ambtsdrager zagen weggelegd.

7.5 Reflectie op het begrip ‘tucht’

Het spreken over ‘tucht’ door respondenten riep tal van vooronderstellingen, ervaringen en associaties op. Via verschillende invalshoeken en met behulp van verschillende beelden of metaforen probeerden respondenten hun idee of bedoeling met tucht onder woorden te brengen. De uiteenlopende afbakeningen van het tuchtbegrip liepen soms door elkaar heen en bleken in verschillende focusgroepen tot verwarring te leiden. In §4.1 werd als werkdefinitie geformuleerd: ‘het formele proces waarin ambtelijk gezag wordt aangewend om openlijke zonde in de gemeente te bestrijden met behulp van daartoe in de kerkorde vastgelegde tuchtmaatregelen.’ Deze definitie bleek echter niet de lading te dekken die respondenten er in de praktijk dikwijls aan gaven.

Afb. 5: Breed en smal tuchtbegrip in beeld.

Aan de hand van het beeld van een trechter is in afbeelding 1 weergegeven hoe respondenten op verschillende manieren over tucht spraken. Respondenten die van mening waren dat tucht bij uitstek gestalte kreeg in het *brede* gedeelte van de trechter (de grote ovaal), hanteerden een breed uitgewaaierd tuchtbegrip en beschouwden tucht primair als gemeente-brede verantwoordelijkheid. Het smalle onderste gedeelte beschouwden ze slechts als uiterste (ambtelijke) noodmaatregel. Andere respondenten meenden daarentegen dat met tucht bij uitstek het nemen van formele tuchtmaatregelen door een kerkenraad (het *smalle* gedeelte van de trechter, de kleine ovaal) bedoeld werd, waarbij ook velen van hen opmerkten dat die niet los gedacht konden worden van het bredere kader van onderling en ambtelijk opzicht. De ambtelijke vermaningen en tucht-gerelateerde maatregelen zijn in beide ovalen opgenomen, omdat die door beide categorieën respondenten met regelmaat gehanteerd werden.²⁶⁵

Overigens gebruikte menig respondent deze beide afbakeningen door elkaar heen. Het spreken over het fenomeen ‘tucht’ was gelaagd, waarbij soms sterk vanuit de formeel-kerkordelijke kaders en soms vanuit de praktijkervaringen werd geredeneerd. Deze ambiguïteit rondom het tuchtbegrip keert ook

²⁶⁵ Zie verder in §8.3.

in de hierna volgende hoofdstukken steeds terug. Om onduidelijkheid te voorkomen, zal in deze hoofdstukken – waar nodig – onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds de ‘formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen’ en anderzijds ‘tuchtgerelateerde maatregelen’ of ‘andere vormen van ambtelijk opzicht’.

7.6 Samenvatting

In dit hoofdstuk is in kaart gebracht hoe de respondenten in zowel de individuele interviews als de focusgroepen spraken over het begrip ‘kerkelijke tucht’. Dit gebeurde aan de hand van vier veelvoorkomende karakterisering: tucht als positief en heilzaam ‘trekken’ aan gemeenteleden, tucht als opvoeding of genezing, tucht als gemeente-brede activiteit/(onderlinge) aansporing, tucht als juridisch proces/straf. Deze karakterisering gaven een eerste inzicht in de associaties van respondenten met tucht, de doelen die zij met het toepassen van tucht voor ogen hadden en de rol die ze daarbij voor zichzelf zagen weggelegd. Tucht bleek voor veel van de respondenten een ‘gevuld’ begrip te zijn, waarbij de formele tuchtmaatregelen op organische wijze verbonden waren met allerlei vormen van pastoraat, ambtelijke betrokkenheid, toerusting, onderwijs, prediking, onderlinge betrokkenheid én maatregelen van opzicht. Andere respondenten hanteerden een smalle(re) definitie van tucht, waarbij ze uitsluitend doelden op tuchtmaatregelen zoals die in de kerkorde beschreven stonden. In de focusgroepen leidde dit tussen verschillende respondenten regelmatig tot verwarring over de precieze definitie en/of afbakening van het woord ‘tucht’. In de vervolghoofdstukken zal, om verwarring te voorkomen, waar nodig een onderscheid tussen ‘formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen’ en ‘andere vormen van ambtelijk opzicht’ of ‘tucht-gerelateerde maatregelen’ worden gehanteerd.

Respondenten probeerden vaak de positieve, heilzame intentie van de tucht te benadrukken. Toch speelden ook andere doelen van tucht een (soms doorslaggevende) rol, zoals het bewaken van de heiligheid van de gemeente, het inperken van grote negatieve gevolgen en/of beschermen van slachtoffers in de gemeente. Respondenten ervoeren niet altijd een spanning tussen verschillende doelen van tucht, maar toch was er meestal één intentie die men met het toepassen van tucht bij uitstek voor ogen had.

8. Ervaringen met het toepassen van tucht

8.1 Inleiding

Dit hoofdstuk staat in het teken van de ervaringen die respondenten hadden met het toepassen van tucht(-gerelateerde) maatregelen. Het vorige hoofdstuk – waarin het ging om karakterisering en doelen van tucht – was relatief abstract, maar krijgt in dit hoofdstuk dus een concretisering. Het *denken* over kerkelijke tucht komt hier immers in het licht te staan van de *praktijkervaringen* die door de respondenten werden gememoreerd en doordacht. De gegevens uit dit hoofdstuk corresponderen met de vragen 3a, 3b, 3c, 3d, 4, 5 en 8 uit het interviewschema (zie bijlage A).

De respondenten hebben voor dit onderzoek ervaringen uit de ambtelijke praktijk gedeeld die vertrouwelijk van aard zijn. Omwille van deze vertrouwelijkheid worden geen casussen of op concrete situaties herleidbare tuchtgevallen beschreven. In plaats daarvan zijn de data gestructureerd aan de hand van de verschillende maatregelen zoals die door de respondenten genoemd/gehanteerd werden. Per maatregel wordt beschreven wat deze volgens de respondenten inhield, hoe ze ertoe kwamen en onder welke omstandigheden deze maatregel (wel of niet) werd toegepast. Dit hoofdstuk laat zodoende het brede spectrum aan tuchtmaatregelen zien zoals die door de respondenten voor het voetlicht werd gebracht.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. In §8.2 worden de ervaringen van respondenten met het toepassen van formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen geïnventariseerd. In §8.3 komen andere tucht-gerelateerde maatregelen aan bod (zie §7.2.5, §7.5).²⁶⁶ In de paragrafen 8.4 en 8.5 wordt separaat aandacht besteed aan respectievelijk 'leertucht' en tucht over doopleden van de gemeente.

Het uitgangspunt is voor deze paragrafen genomen in de individuele interviews met CGK-respondenten, waarbij soms kort verwezen wordt naar een overeenkomst of verschil met de focusgroepen. In §8.6 wordt de beweging in tegengestelde richting gemaakt: de nadruk ligt daar op de uitkomsten van de focusgroepen, van waaruit gereflecteerd wordt op de resultaten van de individuele interviews. De interviews en focusgroepen worden dus onderscheiden van elkaar gepresenteerd, maar vervolgens met elkaar in verbinding gebracht.

De slotparagraaf (§8.7) vat de voornaamste gegevens uit dit hoofdstuk samen.

Ten overvloede zij hier nogmaals gezegd dat in dit deel van de studie geen (structurele) kwantitatieve of anderszins cijfermatige gegevens gepresenteerd worden. Dergelijke gegevens zijn immers niet op sluitende wijze aan kwalitatieve data te ontleen en passen bovendien niet bij het karakter en doel van dit onderzoek. Slechts incidenteel wordt aangegeven hoeveel respondenten (bij benadering) ervaring hadden met een zekere tuchtmaatregel; bijvoorbeeld om duidelijk te maken in hoeverre de toepassing van de betreffende maatregel in de bredere kring van respondenten bekend/gebruikelijk was.

²⁶⁶ Van enkele maatregelen geldt dat ze door sommige kerkorden wel, maar door andere kerkorden niet tot de formele tuchtmaatregelen worden gerekend. In die gevallen is ervoor gekozen de CGK-kerkorde (met bijbehorende handleiding) als uitgangspunt te nemen.

8.2 Formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen

In deze paragraaf gaat de aandacht uit naar de (formele) tuchtmaatregelen²⁶⁷ zoals die door de respondenten werden toegepast in hun ambtelijke praktijk. Achtereenvolgens zijn dat het ambtelijk vermaan, de afhouding van het heilig avondmaal, het niet ten doop mogen houden van een kind, de opschorting van actief en passief kiesrecht en de drie ‘trappen van afsnijding’/ban. Ook wordt een subparagraaf gewijd aan het laten doen van schuldbelijdenis als manier om een tuchtmaatregel te voorkomen of beëindigen.

8.2.1 Het pastoraal contact/ambtelijk vermaan

Wanneer respondenten in hun werk te maken kregen met een gemeentelid dat een openlijke zonde beging of dwaalleer aanhing, zagen zij het voeren van gesprekken met dit gemeentelid altijd als de eerste stap. Respondenten gaven zonder uitzondering aan dat ze het belangrijk vonden om zich te verdiepen in de leefwereld en omstandigheden van het gemeentelid, om zo te begrijpen hoe iemand tot een bepaalde zonde gekomen was.

Pastorale gesprekken vormden daartoe het instrument bij uitstek. Vaak werden meerdere gesprekken gevoerd voordat respondenten het nemen van verdere maatregelen in overweging namen. Soms, wanneer het een zeer acute en in het oog springende kwestie betrof, gingen de gesprekken direct samen met andere tuchtmaatregelen. En ook wanneer respondenten met hun kerkenraad besloten hadden tot het nemen van formele tuchtmaatregelen, bleef men het pastoraal contact als een belangrijk onderdeel van het tuchttraject beschouwen.

Dergelijke gesprekken vonden doorgaans in zeer kleine setting plaats: meestal met alleen de predikant of eventueel samen met een (wijk)ouderling, om de kring van betrokkenen zo lang mogelijk zo klein mogelijk te houden. De invulling van deze pastorale gesprekken werd door de respondenten verschillend gekarakteriseerd. Sommige respondenten omschreven deze pastorale gesprekken als *vermanende* gesprekken. Ze maakten middels zo’n gesprek aan het gemeentelid duidelijk dat deze zich vanwege een concrete levenswijze of leerstellige overtuiging schuldig maakte aan een zonde, en dat hij zich daarvan moest bekeren. De respondenten die op deze manier reflecteerden op het pastoraal gesprek ervoeren het als hun expliciete verantwoordelijkheid om gemeenteleden namens God te vermanen en tot bekering van de zonde op te roepen.

Andere respondenten probeerden deze pastorale gesprekken op een voorzichtige, meer zoekende manier vorm te geven. Zij spraken liever over pastorale *nabijheid* of het voeren van een onderling *geloofsgesprek*, bijvoorbeeld omdat ‘vermaan’ volgens hen een te vooringenomen of paternalistische connotatie zou hebben. Respondent 21 omschreef hoe zijn gemeenteleden vermaning zouden ervaren:

‘Vermanen heeft natuurlijk ook dat idee van het vingerdje, hè. Dat vinden we verschrikkelijk tegenwoordig – dat vingerdje. Dat gereformeerde vingerdje.’

Waar het pastorale gesprek op meer zoekende of laagdrempelige wijze werd ingekleurd, waren respondenten in eerste instantie vaak terughoudend in expliciet vermanend spreken. Dit betekende echter niet dat er geen vermanende of sturende werking van kon uitgaan; men probeerde een proces van zelfreflectie bij de pastorant in gang te zetten, bijvoorbeeld door samen bijbelgedeelten te lezen en de pastorant van hieruit te bevragen op diens (zondige) levenskeuzes. Vermaan vond dan meer vragenderwijs dan stellerderwijs plaats. Een dergelijk proces nam vaak meerdere gesprekken en langere perioden in beslag, mits het gemeentelid openstond voor deze gesprekken. Ergens in deze

²⁶⁷ Conform KO CGK art. 74 t/m 77.

gesprekken vond ook weleens explicieter vermaan plaats van de kant van de respondent, maar dat was voor deze respondenten niet het voornaamste doel van dergelijke pastorale contacten. Door op een bescheiden en inhoudelijke manier met elkaar te spreken, hoopte men een dieper geestelijk niveau aan te boren. Méér dan een verandering in *gedrag* hoopten deze respondenten op verandering van *gezindheid*.

De mate waarin men een pastoraal gesprek gebruikte om nadrukkelijk te vermanen, hing overigens ook samen met de ernst en impact van de onderhavige kwestie. Gemeenteleden die bijvoorbeeld besloten om ongehuwd te gaan samenwonen werden door sommige respondenten voorzichtiger benaderd dan gemeenteleden van wie een buitenechtelijke relatie aan het licht gekomen was. En met gemeenteleden die naar de indruk van de respondenten een kwetsbare of psychisch zwakke indruk maakten, wilden zij milder spreken dan met gemeenteleden die openlijk voor hun zonde uitkwamen of een zeer assertieve indruk maakten. De toon van het pastorale gesprek werd dus (mede) bepaald door de aanleiding, omstandigheden en persoonlijkheidsstructuren van zowel de respondenten als de betreffende gemeenteleden. Dergelijke nuances werden overigens niet bij alle respondenten waargenomen: sommigen vonden het juist – ongeacht de omstandigheden – van belang dat gemeenteleden rechtuit werden vermaand en gewaarschuwd.

Sommige respondenten noemden het pastorale gesprek dé tuchtmaatregel bij uitstek, omdat men weinig vertrouwen had in de heilzame werking van verdergaande formele tuchtmaatregelen of deze om andere redenen niet als bruikbaar beschouwden. Dit zijn de respondenten die de tucht overeenkomstig §7.2.1 niet zozeer als kerkrechtelijke aangelegenheid beschouwden, maar veeleer karakteriseerden als vorm van pastoraat. Anderen zagen het pastoraal gesprek veeleer als inbedding of voorloper van de formele tuchttoepassing. In beide gevallen werd het contact met het betreffende gemeentelid als zeer belangrijk genoemd.

8.2.2 Afhouding van deelname aan het heilig avondmaal

Wanneer pastorale/vermanende gesprekken niet tot berouw en/of bekering leidden, werd door de respondenten overwogen of het nodig was de kwestie breder in de kerkenraad te delen en tot afhouding van het heilig avondmaal over te gaan. Soms was de onderhavige kwestie dermate in het oog springend of aanstootgevend, dat de pastorale contacten van meet af aan al gepaard gingen met deze tuchtmaatregel. Driekwart van de geïnterviewde CGK-respondenten gaf te kennen de afhouding van het avondmaal in zijn ambtelijke loopbaan eens of vaker te hebben toegepast. Sommige respondenten bezagen dit als een zeer ernstige kerkelijke vermaning die ze slechts in een uiterst geval ter hand wilden nemen; anderen beschouwden het als een min of meer vanzelfsprekende reactie op (volhardend) leven in zonde.²⁶⁸

Redenen voor het toepassen van deze tuchtmaatregel

Het merendeel van de situaties waarin tot afhouding van het avondmaal besloten werd waren 'seksuele zonden', ook wel overtreding van het zevende gebod genoemd. Hieronder werden echtscheidingsgevallen en buitenechtelijke relaties geschaard, maar soms ook het ongehuwd samenwonen of andere seksueel gerelateerde zonden, zoals misbruiksituaties of pornoverslaving. Het (al heel snel) aangaan van een nieuwe relatie na een eerdere echtscheiding was voor sommige respondenten eveneens reden om tot afhouding van het avondmaal over te gaan; zeker wanneer een echtscheiding op zogenoemd onbijbelse gronden²⁶⁹ had plaatsgevonden en de ex-partner nog geen

²⁶⁸ In §8.2.2, §8.3.1 en §12.4 wordt verder ingegaan op de betekenis die afhouding van het heilig avondmaal volgens respondenten had.

²⁶⁹ Zie KO CGK art. 70 lid 4b-g.

nieuwe relatie of tweede huwelijk was aangegaan. In zulke gevallen werd geoordeeld dat degene die als eerste weer een nieuwe (seksuele) relatie aanging, overspel pleegde en als gevolg daarvan tuchtwaardig handelde.²⁷⁰ Een kerkelijke huwelijksbevestiging werd dan bovendien vaak afgewezen (zie §8.3.3).

Andere gevallen waarin respondenten en hun kerkenraden besloten tot afhouding van het avondmaal, hadden betrekking op aan het licht gekomen delicten of misdrijven, frauduleuze activiteiten, het propageren of nadrukkelijk uitdragen van afwijkende standpunten in de gemeente, overdoop, vormen van huiselijk geweld en seksueel misbruik, laster, ongeoorloofde zondagsarbeid en hevige ruzies of conflicten binnen families of gemeenten. Respondenten achtten het over het algemeen van grote betekenis dat deze tuchtmaatregel in beslotenheid werd toegepast, dus buiten medeweten van de gemeente om. In principe hoefden alleen de predikant, ouderlingen en betrokkene(n) op de hoogte te zijn. Respondenten noemden de afhouding van het avondmaal daarom vaak 'stille censuur'.²⁷¹ Afhankelijk van de impact van dergelijke kwesties op de gemeente als geheel ging de afhouding van het avondmaal echter gepaard met een mededeling aan de gemeente.

Zorgvuldigheidsvereisten

Over de procedurele stappen die doorlopen werden voordat men tot afhouding van het heilig avondmaal overging, wijdden de meeste respondenten niet of nauwelijks uit. Het belang van 'hoor-en-wederhoor' werd door veel respondenten benadrukt, ook al gaf men aan dat dit dikwijls moeilijk te organiseren was. Ook vond men het noodzakelijk dat kerkenraadsbesluiten en onderliggende overwegingen helder gecommuniceerd werden aan de betrokkene(n). Opvallend genoeg werden andere elementaire zaken in de tuchtprocedure, zoals de mogelijkheden voor een appelprocedure, de rol van een 'mond'/woordvoerder, de inbreng van getuigen, het verlenen van inzage in de stukken en de schriftelijke rapportage van de uitspraak aan de betrokkene vrijwel niet genoemd door de respondenten. Blijkbaar werden dergelijke zorgvuldigheidswaarborgen in de praktijk vrijwel nooit nodig geacht, waren respondenten niet (voldoende) op de hoogte van de noodzaak hiervan, óf achtten ze het juist als vanzelfsprekende elementen in het proces. Zorgvuldigheid werd belangrijk gevonden, maar hoe zorgvuldig de procedures in feite doorlopen werden, kan op basis van dit onderzoek dus niet goed achterhaald worden.

Binnen kerkenraden bleek men overwegend eensgezind te zijn wat betreft de vraag of – en hoe – in concrete kwesties tucht moest worden toegepast. Deze eensgezindheid kwam doordat alle ambtsdragers binnen de kerkenraad een gelijke visie op zonde/tuchtwaardigheid hanteerden en/of doordat een kwestie dermate aanstootgevend en in het oog springend was dat er geen discussie mogelijk was over de tuchtwaardigheid van de zaak. Enkele respondenten merkten echter op dat ook onder kerkenraadsleden soms weerstand tegen de idee 'tucht' bestond, omdat dit door hen als ouderwets en afstotend werd ervaren. Zij noemden voorbeelden waarin er niet (direct) eengezindheid was wanneer het de beoordeling van (tucht)kwesties betrof. In die gevallen werd binnen de kerkenraad langere tijd gediscussieerd over de vraag of een kerkelijke tuchtmaatregel zou moeten worden toegepast. Soms werd ervoor gekozen af te zien van een formele maatregel, en in plaats daarvan een andere vorm van ambtelijk opzicht ter hand te nemen (§8.3).

Wanneer het besluit tot afhouding van het avondmaal gecommuniceerd moest gaan worden aan het betreffende gemeentelid, achtten de respondenten het van belang om dit in ieder geval mondeling te doen en het pastorale contact te onderhouden of zo mogelijk te intensiveren. De formele

²⁷⁰ Respondenten ontleenden dit aan KO CGK art. 70-4-h.

²⁷¹ Deze term wordt overigens niet in de kerkorde van de CGK gehanteerd. In de handreiking van de GG ... *En met orde* (zie bijv. p. 150 e.v.).

tuchtprocedure was dus niet bedoeld als vervanging van de pastorale/vermanende gesprekken die vaak al langere tijd plaatsvonden.

Verdere verloop van de procedure

De duur van de afhouding van het avondmaal en het verdere verloop van de procedure hingen in alle gevallen sterk af van de wijze waarop het betrokken gemeentelid reageerde op de genomen tuchtmaatregel. Menig respondent ondervond dat de afhouding van het heilig avondmaal vaak hét moment was waarop het betreffende gemeentelid besloot zich aan de gemeente – en daarmee aan de tucht te onttrekken. In die gevallen werd de tuchtprocedure beëindigd en kon de kerkenraad niets anders doen dan het afgeven van een attestatie of bewijs van lidmaatschap. Wanneer onder tucht gestelde gemeenteleden zich niet onttrokken aan de gemeente, bleef de afhouding van het avondmaal voortduren voor onbepaalde tijd – variërend van enkele weken tot vele jaren. Een gemeentelid dat na verloop van tijd berouw toonde, zich bekeerde van een zondige levensstijl of dwaalleer en weer als volwaardig lid van de gemeente aangezien wilde worden, kon door het afleggen van schuldbelijdenis in zijn kerkelijke rechten worden hersteld (zie §8.2.6). In sommige gevallen werd de tuchtmaatregel om andere redenen beëindigd – bijvoorbeeld omdat een kerkenraad het gezien de verdere omstandigheden van de betrokkene een te zware maatregel vond om voort te zetten of verdergaande stappen te nemen, of omdat de ‘tuchtwaardigheid’ van de situatie na verloop van tijd anders beoordeeld werd door de kerkenraad. In enkele gevallen koos een respondent er vervolgens voor om deelname aan het avondmaal te ontraden (zie §8.3.1), zodat iets van de ernst van de zaak nog bleef doorklinken. Andere respondenten vonden dit een kwalijke praktijk, omdat het gemeenteleden onnodig in onzekerheid liet over hun plaats in de gemeente en verhouding tot God. Over deze informele voortzetting van een formele tuchtmaatregel liepen de meningen dus zeer uiteen. Hieruit wordt duidelijk dat de kwesties waarvoor een tuchtprocedure werd opgestart niet altijd naar tevredenheid opgelost konden worden en sommige respondenten daarom eigen alternatieven ontwikkelden.

8.2.3 Afhouding van deelname aan het heilig avondmaal voor een vastgestelde tijd

Een variant op de bovengenoemde afhouding van het avondmaal is de afhouding voor een tevoren vastgestelde tijd van bijvoorbeeld één jaar. Deze maatregel werd bijvoorbeeld genomen door kerkenraden als reactie op een echtscheiding of wanneer gemeenteleden na een echtscheiding met een nieuwe partner in het huwelijk traden. De bedoeling van deze afhouding voor een vastgestelde periode was om het gemeentelid tot een periode van boetedoening te bewegen. Hoewel de begane zonde niet ernstig genoeg werd geacht om verdergaande tuchtmaatregelen te nemen, vonden deze respondenten het toch van belang om hun afkeuring te markeren met een tijdelijke tuchtmaatregel voordat het betreffende gemeentelid weer volledig in zijn kerkelijke rechten hersteld konden worden. Respondent 11 omschreef deze gedachtegang als volgt:

‘Dat je mensen eigenlijk tot een stukje verootmoediging wilt brengen; dat je mensen tot het diepe inzicht wilt brengen: wat er gebeurd is, dat is toch een stukje schuld tegenover God. En dat men daar niet al te makkelijk over gaat denken.’

8.2.4 Het niet ten doop mogen houden van een kind

Niet alleen rond de viering van het heilig avondmaal, maar ook rondom de bediening van de doop kwam bij enkele respondenten de vraag naar tucht op de agenda.²⁷²

²⁷² Volgens diverse kerkorden – waaronder de kerkorde van de CGK – impliceert de afhouding van het heilig avondmaal ook dat een onder tucht staand gemeentelid zijn kinderen niet ten doop zou mogen houden. Dit betekent niet per definitie dat het kind niet gedoopt kan worden, maar wel dat een onder tucht gestelde

Slechts één CGK-respondent gaf te kennen dat een gemeentelid zijn kind niet ten doop mocht houden *omdat* hij vanwege een bepaalde kwestie al langere tijd onder stille censuur stond. In andere gevallen rees de vraag wat men moest doen met gemeenteleden die zich niet of nauwelijks op het kerkelijk leven betrokken betoonden, maar toch graag hun kind wilden laten dopen. Deze gemeenteleden stonden (nog) niet onder censuur, maar desondanks had de kerkenraad er niet veel vertrouwen in dat de ouders hun doopbeloften na zouden komen en/of de doopvragen geloofwaardig konden beantwoorden. De doopaanvraag wakkerde in deze gevallen dus eigenlijk de vraag naar tuchtwaardigheid aan, in plaats van dat de tuchtprocedure de doop belemmerde.

Respondenten ervoeren ten aanzien van de doop een dilemma tussen de geloofwaardigheid van de sacramentsbediening en het geestelijk welzijn van de dopeling. Kerkenraden die ondanks hun twijfels toch toestonden dat het kind werd gedoopt, vonden het welzijn van het kind in hun afwegingen de doorslaggevend. Men vond het ingrijpend om het kind dan niet de doopbeloften mee te geven, of vreesde dat de ouders door weigering van de doopbediening nog verder verwijderd zouden raken van het kerkelijk leven. Respondenten die niet overgingen tot de doop van het kind vonden dat de geloofwaardigheid van de doop teveel onder druk zou komen te staan: een te 'ruime' dooppraktijk zou tot betekenisuitholling van het sacrament leiden. Een van de respondenten uit de vGKN-groep noemde eenvoudigweg als criterium: 'Er moet wél geloof zijn.'

Wanneer respondenten en hun kerkenraden besloten de doop niet toe te staan, had dit in alle genoemde gevallen als gevolg dat de gemeenteleden lid werden in een kerk waar het kind wel gedoopt mocht worden (zie §9.3.2). Meestal koos een kerkenraad er echter voor de doop uit te stellen of onder voorwaarden te laten plaatsvinden. Voorbeelden daarvan werden niet alleen door de CGK-respondenten genoemd, maar kwamen ook aan de orde in de focusgroep-gesprekken met respondenten uit de GG, HHK en PKN. De aanvullende voorwaarden voor de doop behelsden vaak één of meerdere gesprekken tussen ouder(s), predikant en/of ouderlingen. Zo kon men een beeld krijgen van het geestelijk leven van de ouders en de motieven voor de doop. Ook werden de ouders in een dergelijk gesprek nadrukkelijk gestimuleerd om zich meer betrokken te tonen bij het kerkelijk leven. Aanvullend werd soms afgesproken dat de ouders voor een vastgestelde periode van enkele weken of maanden de kerkdiensten zouden bezoeken voordat het kind gedoopt zou worden. In zulke gevallen hanteerde een kerkenraad dus een proefperiode, vergelijkbaar met proefperioden die soms voorafgingen aan het mogen afleggen van een schuldbelijdenis voor de kerkenraad (§8.2.6). Een andere, door enkele respondenten genoemde voorwaarde was dat naast ouders ook een ander familielid als doopgetuige en/of medeverantwoordelijke in de geloofsopvoeding een doopvraag werd gesteld.

8.2.5 Opschorting actief en passief kiesrecht

Over de opschorting van het actief en passief kiesrecht als (gevolg van een) tuchtmaatregel²⁷³ werd nauwelijks gesproken door de respondenten. Blijkbaar stuitte de handhaving van deze maatregel in de praktijk niet op veel grote problemen, beschouwde men dit als een logische implicatie van de tucht of waren de respondenten zich er tijdens de interviews en focusgroep-gesprekken juist niet of nauwelijks van bewust dat dit ook een gevolg van een lopende tuchtprocedure kon zijn. Enkele respondenten noemden dat een onder tucht staand gemeentelid niet op tweekant of een kieslijst voor de verkiezing

doopouder de doopvragen niet zelf mag beantwoorden. vgl. KO CGK art. 60 lid 3b; Mulder, P., *Orde*, 167; KO NGK D7.2. In de KO HHK en de PKO komt deze bepaling niet voor.

²⁷³ Deze maatregel heeft betrekking op het actief kiesrecht (het participeren in ledenstemmingen) en het passief kiesrecht (het recht om gekozen te worden voor een ambt). Beide vormen van kiesrecht worden opgeschort voor de periode waarin het betreffende gemeentelid onder censuur staat. Zie ook bijlage 63 art. 1 bij KO CGK.

van ambtsdragers kwam. Ook gemeenteleden die formeel (nog) niet onder tucht stonden maar vanwege een zonde of dwaalleer met de predikant of wijkouderling in gesprek waren, werden door een kerkenraad soms van een kieslijst afgevoerd. Of de opschorting van het actief kiesrecht ook actief gehandhaafd werd, bleef onduidelijk. De enige respondent die opmerkte dat er weinig besef van deze tuchtmaatregel was onder gemeenteleden, betrof een respondent uit de HHK-focusgroep. Hij zei hierover:

‘Dat andere aspect, dat je dus niet in de opbouw van de gemeente, in de ambten betrokken bent – ook niet in het kiezen en verkiezen – vind ik best wel fundamenteel.’

Een van de GG-respondenten merkte op dat aan het ontzeggen van het actief kiesrecht een praktisch bezwaar verbonden kon zijn: het zou de gemeente namelijk op kunnen vallen dat een zeker gemeentelid niet deelnam aan de verkiezing van ambtsdragers, waardoor ongewild openbaar zou kunnen worden dat dit gemeentelid onder tucht stond.

8.2.6 Schuldbelijdenis

In deze sub-paragraaf wordt aandacht besteed aan het afleggen van schuldbelijdenis over een begane zonde of levensstijl.²⁷⁴ Hoewel een schuldbelijdenis in principe geen tuchtmaatregel is maar juist een tuchtmaatregel voorkomt of beëindigt, werd het door respondenten soms wel als zodanig ervaren of genoemd.

Diverse respondenten hadden ervaring met het laten afleggen van schuldbelijdenis ingeval van gemeenteleden die ongehuwd hadden samengewoond (zodat vervolgens een reguliere kerkelijke huwelijksbevestiging kon plaatsvinden) of ingeval van een zwangerschap terwijl de ouders (nog) niet getrouwd waren. Ook gemeenteleden die voorheen onder tucht stonden vanwege een echtscheidingsprocedure konden schuldbelijdenis afleggen om daarmee het einde van de tuchtprocedure te markeren. Datzelfde gold voor gemeenteleden die aan hun echtgeno(o)t(e) ontrouw waren geweest doordat ze een overspelige relatie waren aangegaan maar daar spijt van kregen; van gemeenteleden die zich in een andere gemeente hadden laten overdopen, maar daar spijt van kregen en terug wilden of van gemeenteleden die zich schuldig hadden gemaakt aan een misdrijf of (strafrechtelijke) overtreding.

In de meeste van deze gevallen vond de schuldbelijdenis in zeer kleine kring plaats, waarbij naast de betrokkene(n) alleen de predikant en wijkouderling aanwezig waren. Het betrof hier meestal situaties waarvan de impact op de gemeente als geheel niet zo groot was. De respondenten vonden het in dergelijke gevallen niet nodig dat veel mensen op de hoogte werden gesteld, om de zaak niet onnodig groot te maken. In andere situaties, die een verstrekkender of nadrukkelijker openbaar karakter hadden, werd de schuldbelijdenis voor een bredere vertegenwoordiging van de kerkenraad afgelegd, waarvan in sommige gevallen ook aan de gemeente een mededeling werd gedaan. Meerdere respondenten gaven te kennen dat ze hierin meewogen in welke mate een openbare mededeling tot opbouw van de gemeente en de betrokkene zelf was. In andere kerkverbanden, waaronder de GG, GGiN en OGG wordt over een afgelegde schuldbelijdenis standaard mededeling gedaan aan de gemeente. De respondenten uit de OGG en GGiN gaven bovendien aan dat (sommige) schuldbelijdenissen openbaar, tijdens een kerkdienst plaatsvonden.

Soms ging aan het afleggen van schuldbelijdenis een proefperiode vooraf, bijvoorbeeld bij stellen die ongehuwd hadden samengewoond. Wanneer zij vervolgens besloten te gaan trouwen, werd als voorwaarde voor een kerkelijke huwelijksbevestiging gesteld dat het stel eerst weer op twee

²⁷⁴ De schuldbelijdenis wordt in verschillende vigerende kerkorden genoemd als manier om een tuchtprocedure te voorkomen of beëindigen. Zie KO CGK art. 75, (uitwerkingen daarvan in art. 70 lid 2, 4i, 5).

verschillende adressen ging wonen, waarna de schuldbelijdenis kon worden afgelegd en in die weg vervolgens ook het huwelijk kerkelijk kon worden bevestigd. Het inbouwen van zo'n proeftijd en periode van boetedoening was echter niet in alle gemeenten (meer) de gebruikelijke gang van zaken.

Ook de vorm waarin de schuldbelijdenis gegoten werd, verschilde soms per situatie of kerkelijke gemeente. In principe behoort een schuldbelijdenis aan de hand van een aantal te stellen vragen te worden vormgegeven conform een formulier dat bij veel kerkorden als bijlage is toegevoegd. Sommige respondenten vonden spontane uitingen van spijt in de setting van een regulier pastoraal gesprek echter ook als voldoende schuldbelijdenis gelden om een herhaling daarvan in de formele context van (een deel van) de kerkenraad achterwege te laten. Enkele respondenten vermeldden bovendien dat de schuldbelijdenissen soms schriftelijk in plaats van mondeling plaatsvonden, omdat dit een beter behapbare manier bleek voor het betreffende gemeentelid.

De termijn waarbinnen een schuldbelijdenis werd afgelegd, werd per individueel geval vastgesteld. Diverse respondenten gaven aan het belangrijk te vinden dat er niet té snel werd aangestuurd op het afleggen van een schuldbelijdenis. Belangrijker dan een snelle afwikkeling van de zaak vond men namelijk de oprechtheid waarmee de schuld erkend en beleden werd. Soms achtte men het daarom juist beter om van het betreffende gemeentelid een periode van bezinning en inkeer te vragen alvorens over te gaan tot de schuldbelijdenis.

De schuldbelijdenis werd ook wel als manier gebruikt om een impasse te doorbreken die het gevolg was van een langere periode van afhouding van het avondmaal. Verschillende respondenten noemden situaties waarin gemeenteleden, al dan niet als gevolg van een onzorgvuldig handelen van de kerkenraad in het verleden, jarenlang onder tucht stonden vanwege een begane zonde of het voortleven in een zonde. Zeker wanneer het gemeenteleden betrof die zich verder betrokken betoonden op het gemeentelieven en de kerkdiensten bleven bezoeken, voelde men na verloop van tijd de behoefte om iets aan die voortdurende tuchtmaatregel te doen. Als de zonde niet (meer) als ernstig genoeg werd beschouwd om een afsnijding van de gemeente te rechtvaardigen of de stilzwijgend voortdurende tuchtprocedure nergens meer toe leidde, koos men ervoor om daar in de weg van schuldbelijdenis een einde aan te maken. In dergelijke gevallen leek deze schuldbelijdenis meer op een onderling gesprek tussen gemeentelid en (afvaardiging van de) kerkenraad, waarin soms ook van de kant van de kerkenraad excuses werden aangeboden voor de onzorgvuldige wijze waarop het gemeentelid was behandeld.

8.2.7 De trappen van afsnijding, het uitspreken van de ban

De toepassing van kerkelijke tuchtmaatregelen kwam volgens de respondenten vrijwel nooit verder dan de afhouding van het avondmaal, al dan niet in combinatie met de opschorting van het kiesrecht of het weigeren van de doop. In de meeste gevallen leidde deze maatregel namelijk na kortere of langere tijd tot een beslissing: ofwel het gemeentelid kwam tot inkeer en werd in de weg van schuldbelijdenis in alle rechten als belijdend lid van de gemeente hersteld; ofwel men onttrok zich aan de gemeente door zich (al dan niet) bij een andere kerkelijke gemeente aan te sluiten. Bovendien noemden diverse respondenten voorbeelden waarin een gemeentelid jarenlang onder tucht stond, maar de kerkenraad niet goed wist hoe de procedure voortgezet moest worden.

In een aantal gevallen nam een kerkenraad zich voor om over te gaan tot de eerste trap van afsnijding (een anonieme mededeling aan de gemeente, zie §5.2.2). Dit gebeurde wanneer een gemeentelid gedurende langere tijd (soms enkele jaren) hardnekkig bleef volharden in een openbare en aanstootgevende zonde en met zijn gedrag of houding naar de mening van de kerkenraad ook schadelijk was voor andere gemeenteleden. De inspanningen vanuit de kerkenraad om deze gemeenteleden tot inkeer te brengen stuitten naar besef van deze respondenten telkens weer op een

muur van nonchalance, onwil of vijandigheid. Het laten voortduren van de afhouding van het avondmaal leek voor de respondenten niet voldoende om de ernst van de kwestie te markeren.

Het voornemen om over te gaan tot de eerste trap van afsnijding was in verscheidene gevallen alsnog reden voor het gemeentelid om zich te onttrekken. Toch gaven drie CGK-respondenten aan dat ze in een tuchtprocedure deze eerste trap van afsnijding hadden toegepast. In één geval leidde dat tot bekering van de zonde, in een ander geval tot onttrekking aan de gemeente en in het derde geval werd de tucht tot de afsnijding van de gemeente aan toe toegepast. Ook in de NGK-groep heeft een respondent eenmaal de tucht tot de uiterste trap van afsnijding toegepast en een GGiN-respondent kwam tot de tweede trap van afsnijding. Diverse andere respondenten uit CGK, GG en GGiN noemden voorbeelden waarin de eerste trap van afsnijding overwogen werd, maar er toch niet toe werd overgegaan.

Van alle respondenten die bij dit onderzoek betrokken waren, gaven dus slechts twee aan in hun ambtelijke praktijk een gemeentelid te hebben afgesneden door middel van de ban. Deze uiterste maatregel voelde voor hen als een onvermijdelijk gevolg van de eerder in werking gezette trappen van afsnijding. De respondenten die hiermee ervaring hadden, waren zelf vooral verbaasd dat de gemeenteleden die het betrof zich niet onttrokken aan de gemeente, maar de procedure tot het einde aan toe hebben ondergaan. In deze gevallen vond men houvast in de formeel-kerkordelijke kaders die voor het uitspreken van de ban waren vastgesteld.

8.3 Tucht-gerelateerde maatregelen

Naast de in §8.2 beschreven (formele) tuchtmaatregelen werden door respondenten ook een aantal informele maatregelen genoemd die zij als een uiting van kerkelijke tucht beschouwden of daaruit zagen voortvloeien. Deze ‘tucht-gerelateerde’ maatregelen worden daarom in deze paragraaf aan de orde gesteld.

8.3.1 Het ontraden tot deelname aan het heilig avondmaal

Met de ontrading tot deelname aan het heilig avondmaal bedoelden respondenten dat een gemeentelid – buiten een formele tuchtprocedure om – gevraagd, geadviseerd of dringend verzocht werd zich van deelname aan het avondmaal te onthouden. Zeker de helft van de CGK-respondenten gaf aan hiermee ervaring te hebben en ook voor deelnemers aan vrijwel alle focusgroep-gesprekken was deze vorm van ambtelijk opzicht een bekend fenomeen. Omdat uit het onderzoek bleek dat ontrading een zo breed gepraktiseerde maatregel was onder respondenten, wordt hieraan in deze paragraaf extra aandacht besteed.

Voorbeelden van ontrading

Ontrading tot deelname aan het heilig avondmaal werd meestal ter hand genomen in situaties waar respondenten niet goed raad mee wisten. Hoewel ze de betreffende situatie op zich als zondig beschouwden, was er een reden om niet tot het toepassen van formele tucht over te willen gaan. Tegelijkertijd vonden de respondenten het ook niet gepast dat het gemeentelid in zijn omstandigheden aan het avondmaal deelnam. Echtscheidingszaken, waarvan (nog) niet viel uit te maken wie van beide echtgenoten de schuldige of (hoofd)verantwoordelijke was, golden als vaak genoemd voorbeeld. Aan de betrokken gemeenteleden werd in zulke gevallen gevraagd zich van het avondmaal te onthouden gedurende het proces van de echtscheiding, totdat er een zekere mate van rust was weergekeerd of de kerkenraad had vastgesteld wie als de ‘schuldige’ partij moest worden aangemerkt. In sommige van deze gevallen werd de ontrading tot deelname aan het avondmaal na verloop van tijd weer ingetrokken; in andere gevallen ging de kerkenraad alsnog over tot een formele tuchtprocedure, wanneer naar hun besef uit een kerkelijk onderzoek duidelijk was geworden wie van de voormalige

partners tuchtwaardig was. Ook wanneer zich een situatie met een strafrechtelijk element voordeed, werd soms ontraden om aan het avondmaal deel te nemen in afwachting van een uitspraak van de burgerlijke rechter.

Ontrading in afwachting van een oordeel

De ontrading tot deelname aan het avondmaal bleek dus te functioneren als een methode om tijd te winnen en af te wachten tot in een bepaalde zaak meer duidelijkheid ontstond. In zekere zin deed dit denken aan de enkelvoudige afhouding als ordemaatregel²⁷⁵, met dit verschil dat ontrading tot deelname aan het avondmaal vaak voor een veel langere periode (soms meerdere jaren) werd ingezet.

Naast het winnen van tijd werden door de respondenten nog andere overwegingen genoemd om tot ontrading als (voorlopig) alternatief voor de formele afhouding over te gaan.

Ontrading als milde variant op de afhouding

Sommige respondenten gaven er bijvoorbeeld de voorkeur aan om met een zo klein mogelijke handeling het beoogde effect van inkeer, herstel, bekering van de zonde te bewerkstelligen. Naar hun indruk zou de toepassing van een formele tuchtmaatregel de zaak te zwaar aanzetten en eerder een afstotend dan een positief effect sorteren. Het voelde in de gegeven situaties logischer en verstandiger om op basis van goed overleg overeenstemming te zoeken met het betreffende gemeentelid. De ontrading functioneerde dus als *light*-versie van de formeel-kerkordelijke afhouding of als voorloper daarvan. Andere respondenten noemden de ontrading namelijk 'de nulde trap' van censuur, voorafgaand aan de formele afhouding van het avondmaal. Respondent 10 gaf daar blijk van in onderstaand citaat:

'Dat gebeurt bijvoorbeeld als belijdende leden gaan samenwonen [...]. We beginnen dan eerst weer met dat ontraden. En dan blijf je constant in gesprek; en op een gegeven moment, als je denkt: 'We zullen toch wel een stap moeten zetten', dan kan het tot afhouding komen.'

En een van de respondenten uit de GG-groep zei:

'Formele stappen, daar moet je – althans dat is de praktijk bij ons – mee wachten. In het uiterste geval. [...] Want anders dan maak je meer stuk dan dat je opbouwt.'

Het verdiende voor deze respondenten de voorkeur om met een zo 'klein' mogelijke maatregel de formeel-kerkordelijke tuchtprocedure te vermijden en in nauw contact met het betreffende gemeentelid te blijven, maar tegelijkertijd het heilige karakter van de avondmaalsviering te bewaken en gestalte te geven aan de taak om opzicht te houden over de gemeente (zie o.a. §12.4). Dit motief werd bijvoorbeeld opgeworpen ingeval van conflicten tussen gemeenteleden of ongehuwd samenwonende stellen.

Ontrading om voortgaand tuchtproces te vermijden

Veel respondenten noemden de afhouding van het avondmaal dus een verstrekkende maatregel die niet lichtvaardig ter hand genomen zou moeten worden. Voor sommigen was het echter een zo zware maatregel, dat de afhouding in essentie al gelijkstond aan het afsnijden van de gemeente (zie hierover verder in §8.2.2 en §12.2.2). Een respondent uit het vGKN-focusgroep-gesprek zei dat gemeenteleden daarover dachten: 'Als je dat zou doen, dan heb je ons in feite al de kerk uitgeschopt.' Voor respondenten die werkten met een op DKO gebaseerde kerkorde, hing de terughoudendheid ook

²⁷⁵ Zie §5.3.2, §6.3.

samen met het voortgaande karakter van de kerkordelijke bepalingen. Als bekering van de zonde uitbleef, moest men in principe ook de bereidheid hebben om tot de volgende en uiterste trap van afsnijding te gaan. Als een respondent of kerkenraad die consequentie niet voor zijn rekening wilde nemen, werd soms op voorhand al besloten om geen tuchtprocedure te starten.

Ontrading als waarschuwing tegen onwaardige avondmaalsgang

De ontrading werd door een van de respondenten een ‘waarschuwingssignaal’ genoemd richting het betreffende gemeentelid. Die waarschuwing kwam voort uit de vraag/twijfel of het gemeentelid wel op ‘waardige wijze’ aan het avondmaal zou kunnen deelnemen zonder zichzelf daarmee ‘een oordeel te eten of drinken’²⁷⁶ – waarbij de ambtsdrager en diens kerkenraad niet noodzakelijkerwijs voornemens waren een formele tuchtmaatregel toe te passen. Respondenten redeneerden dat het gemeentelid kerkrechtelijk gezien wél gerechtigd was om aan het avondmaal deel te nemen, maar betwijfelden of het gemeentelid daarmee ook het ‘Godelijk recht’ had om aan te gaan.²⁷⁷ De ontrading tot deelname aan het avondmaal wilde dus waarschuwen tegen een onrechtmatige avondmaalsgang.

Ontrading om kwestie in besloten kring te houden

Een andere reden om tot ontrading in plaats van afhouding van het avondmaal te komen, was om de kerkenraad (nog) niet te hoeven inlichten over de kwestie. Zeker in kleinere gemeenten, waar sterke familiebanden de gemeente en kerkenraad doorkruisten, kon het volgens sommige respondenten heel ingrijpende gevolgen hebben om een zaak in een vroeg stadium al breed in de kerkenraad te delen. Als hij inschatte dat de zaak in kleine kring afdoende afgewikkeld zou kunnen worden, koos hij er – in overleg met of soms op verzoek van – het betrokken gemeentelid voor de kerkenraad niet in te lichten maar het gemeentelid wél te ontraden aan het avondmaal deel te nemen. Respondenten probeerden op deze manier een ‘heimelijke’ zonde in kleine kring te houden, vanuit de gedachte dat het bespreken met de kerkenraad het tot een ‘openbare’ zonde zou maken met een grotere impact op het betreffende gemeentelid.

Ontrading om de rust in de gemeente te bewaren

Een laatste reden om tot ontrading over te gaan was om daarmee de rust in de gemeente te bewaren en/of het gewijde karakter van de avondmaalsbediening niet te verstoren. Wanneer een gemeentelid door een bepaald gedrag in opspraak raakte maar de kerkenraad niet van mening was dat het gemeentelid hierom tuchtwaardig was, kozen respondenten er ook weleens voor om tot ontrading over te gaan. Op deze manier werd het oordelende karakter van de formele tuchtmaatregel niet uitgesproken, maar werd ook voorkomen dat er rondom de avondmaalsbediening onvrede of onrust

²⁷⁶ Hiermee wordt verwezen naar een passage uit 1 Kor. 11: 27-28, zoals deze ook in het avondmaalsformulier (hertaald) wordt geciteerd: ‘Maar laat ieder mens zichzelf beproeven en laat hij zó eten van het brood en drinken uit de drinkbeker. Want wie op onwaardige wijze eet en drinkt, die eet en drinkt zichzelf een oordeel, omdat hij het lichaam van de Heere niet onderscheidt.’

Het hertaalde avondmaalsformulier is digitaal te raadplegen via <https://herzienestatenvertaling.nl/teksten/liturgische%20formulieren%20uit%20de%20gereformeerde%20traditie/4> [Laatst geraadpleegd: 03-01-2024].

²⁷⁷ Voor meer achtergronden: zie bijv. Vries, P. de, “De relatie tussen doop, belijdenis en avondmaal”, 30 juli 2018 via <https://drpdevries.com/2018/07/30/de-relatie-tussen-doop-belijdenis-en-avondmaal/> [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

in de gemeente zou kunnen ontstaan. Hiertoe werd ook wel overgegaan wanneer schuld vermoed werd maar niet kon worden bewezen.

Hoewel de ontrading tot deelname aan het avondmaal geen bindend besluit was en het gemeentelid de vrijheid had een dergelijk advies naast zich neer te leggen, had deze constructie volgens de respondenten doorgaans als gevolg dat het gemeentelid zich inderdaad van het avondmaal onthield. Tegelijkertijd erkenden meerdere respondenten dat deze ontrading iets weg had van een verlegenheidsoplossing, omdat men zich eigenlijk niet goed raad wist met de situatie en deze zo klein en beheersbaar mogelijk wilde houden. Respondent 23 zei hierover:

‘Dan maak je meer een soort afspraak dan dat je het tucht noemt. Terwijl ik dan diep in mijn hart denk: Eigenlijk probeer je de tucht te omzeilen, terwijl de tucht genezend en tot heil bedoeld is. Ja, het houdt ook het probleem van onze grote moeite met de tucht in stand, als we dan, als het even kan, er maar niet aan gaan.’

8.3.2 Het niet aanvaarden als (belijdend) lid van de gemeente

Een andere gehanteerde vorm van ambtelijk opzicht was het niet-aanvaarden van mensen als (belijdende) leden van de gemeente. Deze situatie deed zich onder de respondenten op twee manieren voor: 1) bij doopleden van de gemeente die openbare belijdenis van het geloof wilden afleggen; 2) bij mensen die vanuit een andere kerkelijke gemeente een verzoek tot lidmaatschap indienden of vanuit een zuster gemeente met belijdenisattestatie wilden binnenkomen.

Het eerste bovengenoemde scenario had betrekking op doopleden van de gemeente aan wie niet (direct) de mogelijkheid werd gegeven om openbare belijdenis van het geloof af te leggen. De respondenten die hiermee ervaring hadden, noemden als redenen onder andere het niet tweemaal per zondag bezoeken van de kerkdiensten, ongehuwd samenwonen of het leven in dan wel openstaan voor een homoseksuele relatie.

Ter illustratie bij het tweede bovenstaande scenario maakte een respondent er melding van dat het in een van zijn gemeenten gebruikelijk was om aan aspirant-leden de vraag te stellen of zij tweemaal per zondag de kerkdiensten wilden bezoeken. Wanneer dat niet het geval was, werden zij niet (zonder meer) als leden aanvaard. Andere respondenten noemden dat ze mensen uit een andere gemeente niet direct aanvaardden als (volwaardig) lid vanwege een ruzie in de vorige gemeente of een lopende echtscheiding die de aanleiding vormde voor de overkomst naar de gemeente.

8.3.3 Het niet meewerken aan een kerkelijke huwelijksbevestiging

Een groot aantal respondenten, zowel uit de individuele interviews als uit de focusgroepen, had ervaring met situaties waarin geen medewerking werd verleend aan een kerkelijke huwelijksbevestiging van aanstaande echtparen. Dit was bijvoorbeeld het geval wanneer een lid van de gemeente met een niet-christelijke partner in het huwelijk wilde treden of wanneer het een tweede huwelijk betrof na een eerdere echtscheiding op niet-bijbelse gronden.²⁷⁸ In dergelijke gevallen vond men het ongepast en/of ongeloofwaardig om de huwelijksvragen te stellen en ten overstaan van God te laten beantwoorden. Ook werd er geen zegen opgelegd door de predikant. Om toch betrokkenheid te betonen en uitdrukking te geven aan verbondenheid vanuit de kerkelijke gemeente, koos men in dergelijke gevallen soms voor een alternatieve vorm van samenzijn – al dan niet in de kerk – waarbij

²⁷⁸ Als geoorloofde gronden voor echtscheiding noemt de kerkorde overspel en eventueel ‘kwaadwillige verlating’. Kerkordelijk gezien is bevestiging van een tweede huwelijk na een niet-geoorloofde echtscheiding alleen mogelijk indien de ex-partner zelf al opnieuw in het huwelijk is getreden. Diens nieuwe huwelijk geldt dan namelijk als overspel, waardoor de ‘onschuldige’ partner vrij is om een ander huwelijk aan te gaan. Zie KO CGK art. 70 lid 4b, e en h.

de predikant een meditatie hield, een huwelijksbijbel overhandigde en een gebed uitsprak. Op deze manier probeerde men enerzijds geen verwijdering te laten ontstaan tussen het gemeentelid en de kerkelijke gemeente, maar anderzijds ook geen beloften uit te (laten) spreken die men niet waar kon/wilde maken. Geloofwaardigheid speelde dus een belangrijke rol in de overwegingen om tot een dergelijke vorm te komen. Respondent 7 omschreef dit model als volgt:

‘In alle gevallen tot op heden heb ik gezegd: ‘Je mag altijd in de kerk komen; neem je familie maar mee, en we beleggen wel een samenkomst, en er is ook wel een kerkenraadslid bij; en je krijgt ook een bijbel, en je mag elkaar de mooiste dingen beloven; en ik mag vertellen wat er in de Bijbel staat over het huwelijk; mag ik allemaal doen, en dat gá ik ook doen; maar er wordt niet geknield, en ik stel geen vragen.’ En dan moeten ze soms even slikken, maar dan zeggen ze: ‘Ja, dat is wel eerlijk.’

8.3.4 Het beëindigen van een taak of functie of het (op voorhand) uitsluiten daarvan

Meerdere respondenten deelden de ervaring dat ze een gemeentelid vanwege een bepaalde openbare zonde of dwaalleer uitsloten van een kerkelijke taak of functie.²⁷⁹ Met name wanneer het een vormende taak voor kinderen of jongeren in het jeugdwerk of de catechese betrof, bleken respondenten er nauw op toe te zien dat het betreffende gemeentelid die voorbeeldfunctie op goede wijze gestalte gaf. Gemeenteliden die bijvoorbeeld ongehuwd samenwoonden, een alternatieve doopvisie aanhingen of niet tweemaal per zondag de kerkdiensten bezochten, waren volgens deze respondenten geen goede identificatiefiguren en mochten daarom ook niet in die hoedanigheid een taak vervullen in de gemeente. Soms besloten respondenten de betreffende taak actief te beëindigen; in andere gevallen werd op voorhand besloten deze niet open te stellen voor bepaalde gemeenteliden.

Deze tucht-gerelateerde maatregel is in feite een variant op de afzetting van een ambtsdrager – een formele tuchtmaatregel die in dit onderzoek verder buiten beschouwing blijft. Toch droeg deze maatregel volgens de respondenten niet altijd de gevoelswaarde van een tuchtmaatregel of straf. Beëindiging van de functie vond bij voorkeur in goed overleg plaats en ging in de meeste gevallen niet gepaard met het toepassen van formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen. Het werd door respondenten vaak als logisch voortvloeisel van een bepaalde levensstijl of alternatieve leerstellige overtuiging beschouwd, hoewel men de situatie niet zo ernstig vond dat er afhouding van het avondmaal of andere tuchtmaatregelen moesten plaatsvinden. Het betreffende gemeentelid behield dus zijn gewone plaats in het kerkelijk leven, maar als blijk van afkeuring mocht hij voor onbepaalde tijd geen voorbeeldfunctie bekleden.

In andere gevallen had het uitsluiten uit of beëindigen van een taak of functie wél de gevoelswaarde van een straf- of tuchtmaatregel. Dit was vooral het geval wanneer deze samenviel met een formeel-kerkordelijke tuchtprocedure. Voorbeelden hiervan waren dat een gemeentelid niet langer als organist of in het muziekteam mocht participeren of bepaalde verantwoordelijke taken op financieel vlak niet (meer) mocht vervullen. De onderliggende gedachte was daarbij dat een dergelijk gemeentelid niet geloofwaardig zijn functie zou kunnen vervullen, er opspraak mee zou teweegbrengen en/of met zijn levensstijl geen goed voorbeeld voor kinderen en jongeren in de gemeente zou kunnen zijn.

²⁷⁹ De op de DKO georiënteerde kerkorden noemen het beëindigen van een kerkelijke bediening of functie formeel niet als tuchtmaatregel; de kerkorde van de CGK spreekt zich bijvoorbeeld slechts uit over de schorsing of losmaking van ambtsdragers en evangelisten. De kerkorden van respectievelijk de PKN (ord. 10 art. 9 lid 6d, 7d en e) en de HHK (ord. 11a art. 19 lid 1d en e) noemen deze maatregel overigens wél als mogelijk te nemen tuchtmaatregel over leden van de gemeente, al lijkt het hier ook uitsluitend om grote verantwoordelijkheden te gaan waarover het CCO respectievelijk RCO moet besluiten.

Respondenten wijdden er nauwelijks over uit hoe een dergelijk besluit tot stand kwam. Soms bleek onderling overleg tussen het gemeentelid en de respondent (al dan niet in aanwezigheid van een andere ambtsdrager) voldoende te zijn en zegde het gemeentelid zijn taak uit eigen beweging op. In andere gevallen werd na overleg binnen de kerkenraad tot uitsluiting of beëindiging van de taak of functie besloten. Geen van de respondenten noemde er voorbeelden van dat een gemeentelid na bekering van zijn zonde weer hersteld werd in zijn functie of taak.

8.3.5 Het uitschrijven van (doop)leden uit het ledenregister

Vrijwel alle respondenten, zowel de individueel geïnterviewden als de deelnemers aan de focusgroep-gesprekken, maakten in hun ambtelijke loopbaan mee dat doopleden van de gemeente gaandeweg vervreemd raakten van de kerk en zich niet of nauwelijks betrokken toonden op het kerkelijk leven. Respondenten uit alle kerkverbanden waren het erover eens dat alles in het werk gesteld moest worden om met deze leden van de gemeente contact te onderhouden en hen op positieve wijze te stimuleren meer betrokkenheid bij de kerkelijke gemeente te betonen. Wanneer dit na verloop van jaren niet tot enige toenadering leidde of respondenten er überhaupt niet meer in slaagden in contact te komen met het dooplid, kozen respondenten dikwijls voor een meer proactieve benaderingswijze. Bij voorkeur in een rechtstreeks pastoraal of telefonisch contact werd aan het betreffende dooplid dan de vraag voorgelegd of hij nog wel lid zou willen blijven van de gemeente. Als dat wél het geval was, zou hij zich daar ook naar moeten gedragen door de kerkdiensten regelmatig te bezoeken; zo niet, dan zou hij hier consequenties aan moeten verbinden door zich te onttrekken aan de gemeente.

Als de kerkenraad er niet (afdoende) in slaagde om in contact te komen met het betreffende dooplid – bijvoorbeeld omdat er geen actuele contactgegevens bekend waren of iedere vorm van contact geweigerd werd, besloot men soms over te gaan tot het opstarten van een ‘brievensysteem’. Een dergelijke briefwisseling omvatte vaak tenminste drie brieven. In de eerste brief stond vermeld dat het dooplid gemist werd in de gemeente en werd hij aangespoord om contact op te nemen met de kerkenraad. Als daarop geen reactie volgde, volgde een tweede brief. Hierin werd de boodschap uit de eerste brief herhaald, maar ook geïntensiveerd: als het dooplid niet van zich zou laten horen, zouden consequenties niet uitblijven. In een derde brief werd dan vervolgens een concrete datum vermeld waarop het dooplid zou worden uitgeschreven uit de gemeente – waarvan ook melding aan de gemeente werd gemaakt. Het dooplid kreeg vervolgens zijn ‘kerkelijke papieren’, oftewel zijn doopbewijs toegezonden en werd in het vervolg niet meer tot de leden van de gemeente gerekend.

Het moment waarop kerkenraden besloten via een dergelijk brievensysteem te gaan communiceren, varieerde sterk: waar de ene respondent sprak over een procedure die vanaf de leeftijd van 21 jaar kon aanvangen en ongeveer vijf jaar in beslag nam, namen de meeste andere respondenten de leeftijd van 30 jaar als richtlijn. Ook de tijdsperiode tussen de verschillende brieven varieerde, maar was doorgaans zes maanden tot een jaar per brief. Het proces nam al met al dus tenminste enkele jaren in beslag. Respondenten gaven daar bovendien bij aan dat het lang niet altijd tot actieve uitschrijving als lid van de gemeente kwam, bijvoorbeeld omdat de betreffende doopleden zich uit eigen beweging al onttrokken.

Overigens werden de omstandigheden van het dooplid en zijn verdere familie vrijwel altijd nadrukkelijk verdisconteerd in de handelswijze, aldus de respondenten. Als het iemand betrof die nog bij zijn ouders thuis woonde en de binding met de gemeente nog nadrukkelijk via hen verliep, waren kerkenraden vaak milder en afwachtender dan wanneer het dooplid zichzelf elders gevestigd had en dus in het maatschappelijke leven al tot zelfstandigheid gekomen was. En waar het naar de indruk van de kerkenraad tot onnodig verdriet van de ouders of overige familieleden zou leiden wanneer het dooplid zou worden uitgeschreven, betoonden kerkenraden zich eveneens vaak milder en wachtte men langer af met het uitschrijven.

In hoofdstuk 14 wordt vanuit een meer ecclesiologisch perspectief de omgang met (doop)randleden van de gemeente belicht.

8.3.6 Het ontzeggen van toegang tot de kerkdiensten

Een andere verstrekkende vorm van ambtelijk opzicht die buiten de formeel-kerkordelijke tuchtprocedure om werd toegepast, betrof het ontzeggen van toegang tot de kerkdiensten. Opnieuw ging het hier over een maatregel die niet in de kerkordelijke tuchtbepalingen lag verankerd, maar (in dit geval) wel een door de kerkenraad bekrachtigd besluit betrof. Het is relevant te noemen dat de respondent en diens kerkenraad het, ondanks de complexe situatie, niet gepast achtten het gemeentelid via de kerkelijke ban af te snijden van de gemeente vanwege het zware geestelijke oordeel dat daarmee uitgesproken zou worden. Om het schadelijke gedrag van het betreffende individu in de gemeente aan banden te leggen, koos men ervoor de toegang tot de kerkdiensten te ontzeggen – en had dit als gevolg dat het gemeentelid zich onttrok aan de gemeente. Hoewel slechts één respondent er blijk van gaf deze verstrekkende maatregel te hebben toegepast, waren er diverse anderen die aan gemeenteleden zelf weleens nadrukkelijk de optie voorlegden zich te onttrekken aan de gemeente – om in die weg een tuchtprocedure te voorkomen.

8.4 Ervaringen met leertucht

Ruim de helft van de respondenten gaf aan in de pastorale praktijk op enigerlei wijze te maken te hebben gehad met gemeenteleden die overtuigingen aanhingen waarmee ze afweken van de gereformeerde belijdenis. In verreweg de meeste gevallen had deze afwijkende leerstellige overtuiging te maken met de doopvisie van de betrokkene(n).

Andere afwijkingen in de leer hadden betrekking op specifieke overtuigingen aangaande de eindtijd, een strikte handhaving van oudtestamentische geboden of een radicale nadruk op bekering en levensheiliging. Enkele respondenten gaven aan in hun gemeente te maken te hebben (gehad) met gemeenteleden die fundamentele zaken van het christelijk geloof in twijfel trokken, zoals de Godheid van Jezus Christus of de leer van de Drie-eenheid.

Hoewel de thematiek in §8.3 al zijdelings werd aangestipt, wordt in deze paragraaf de omgang van respondenten met alternatieve leerstellige overtuigingen die zich in hun gemeente voordeden nogmaals belicht. Zo kan een completer beeld geschetst worden van de visies op en ervaringen met opzicht en tucht over dwaalleer. Aan de hand van de drie door respondenten meest genoemde 'afwijkingen in de leer' wordt uitgewerkt hoe de respondenten en hun kerkenraden daarmee omgingen.

8.4.1 Visie op de doop

Op verschillende wijzen kwamen de respondenten in hun ambtelijke praktijk in aanraking met gemeenteleden die de kinderdoop verwierpen en in plaats daarvan de geloofsdoop voorstonden. Soms betrof het alleen het aanhangen van een andere doopvisie en kwam dit bijvoorbeeld via een pastoraal gesprek met de wijkouderling of predikant ter sprake. In andere gevallen ging het om ouders die hun kinderen niet wilden laten dopen of gemeenteleden die zichzelf als volwassene opnieuw lieten dopen.

Geen enkele van de geïnterviewde CGK-respondenten achtte het aanhangen van een alternatieve doopvisie *op zich* tuchtwaardig. Vanuit de contacten die ze op lokaal niveau met andere kerken hadden, of met een beroep op de verscheidenheid aan doopvisies in de wereldwijde kerk, achtten de respondenten het gepast om hierover mild te oordelen. Bovendien betrof het vaak gemeenteleden die zich betrokken toonden op het gemeentelid en zich als toegewijde gelovigen manifesteerden. Om deze reden werd het meestal verstandiger geacht om het pastorale gesprek te blijven voeren en in die weg waar mogelijk onderwijzend bezig te zijn. Wel werd vaak in onderling overleg besloten dat het

betreffende gemeentelid geen ambt of andere onderwijzende/toerustende taak in het jeugdwerk mocht bekleden (§8.3.4). Als het betreffende gemeentelid zijn mening openlijk in de gemeente ging uitdragen of probeerde anderen ervan te overtuigen, vonden respondenten dat een legitieme aanleiding voor vermaan en eventueel tucht. Ook het laten overdopen of het niet ten doop willen houden van kinderen werd door sommige respondenten als een publieke uiting van een afwijkende leer beschouwd en vormde daardoor reden tot vermaan. Geen van de respondenten gaf aan dat in reactie op een overdoop formele tuchtmaatregelen getroffen werden; de praktijk leerde dat deze gemeenteleden vaak na kortere of langere tijd (alsnog) lid werden in de gemeente waarin ze zich hadden laten overdopen.

8.4.2 'Radicale' geloofsopvattingen

Bovengenoemde lijn werd in grote lijnen ook gehanteerd ten aanzien van gemeenteleden die 'radicale' opvattingen aanhingen, zoals een strikte naleving van (oudtestamentische) geboden of een (voor de gereformeerde traditie) al te sterke nadruk op een heilig en feilloos leven. De pastorale omgang met deze gemeenteleden bleken respondenten in de praktijk vaak ingewikkeld te vinden, omdat deze gemeenteleden hun gedachtengoed juist wél wilden uitdragen in de gemeente. Vanuit hun perspectief schoot de kerkenraad vaak tekort in het voorleven van en aansporen tot levensheiliging; dat tekort wilden zij compenseren door temeer hun eigen visie uit te dragen in de gemeente. De hiermee gepaard gaande ondermijning van het gezag van de kerkenraad vormde de aanleiding tot vermaan en in een enkel geval ook tot de toepassing van de formeel-kerkordelijke tucht. In alle gevallen onttrokken deze gemeenteleden zich na enige tijd van de gemeente.

8.4.3 Fundamentele noties van het christelijk geloof

Respondenten waren relatief eensgezind in de opvatting dat een tuchtprocedure gerechtvaardigd zou zijn wanneer een gemeentelid zich openlijk zou distantiëren van kernzaken van het christelijk geloof, zoals de Drie-eenheid, de Godheid van Christus of de verzoening door het lijden en sterven van Jezus.

Enkele respondenten maakten in hun ambtelijke praktijk mee dat gemeenteleden dergelijke centrale geloofsnoties in twijfel trokken of ontkenden. Hoewel ze hiermee ervoeren dat deze gemeenteleden zich in zekere zin buiten de denkbeeldige grenzen van de kerk als geloofsgemeenschap bevonden, besloten deze respondenten niet over te gaan tot de toepassing van de kerkelijke tucht. Men koos ervoor om met deze gemeenteleden in gesprek te blijven en ze via individuele gesprekken of gesprekskringen tot verdere inzichten te brengen. De gemeenteleden werden aanvaard zolang ze hun overtuigingen niet – of niet al te nadrukkelijk – uitdroegen. Soms vervulden zij zelfs taken in de gemeente. Ambten of leidinggevende functies in catechese/jeugdwerk mochten vaak niet bekleed worden door deze leden, en om uiteenlopende redenen was ook deelname aan het avondmaal niet aan de orde in de voorbeelden die de respondenten aanhaalden. Binnen die kaders namen deze gemeenteleden echter hun plaats in de gemeente in en achtten de respondenten het niet zinvol om dergelijke leden onder tucht te plaatsen of uit de gemeente te weren.

8.5 Tucht over doopleden van de gemeente

In §8.3.5 kwam het verschijnsel aan bod dat respondenten ertoe overgingen om doopleden uit het ledenregister uit te schrijven wanneer zij geen belijdenis van het geloof wilden afleggen en over een langere periode niet of nauwelijks contact met hen mogelijk was. In §13.3 wordt dit verschijnsel nader belicht vanuit ecclesiologisch perspectief. In deze paragraaf wordt nader ingegaan op ervaringen van respondenten met andere vormen van tuchtwaardig gedrag door doopleden van de gemeente.

Naast ervaringen met randkerkelijkheid onder doopleden noemden diverse respondenten voorbeelden van situaties waarin doopleden van de gemeente op een manier leefden die door de kerkenraad als zondig werd beschouwd. Voorbeelden van dergelijke situaties waren doopleden die

ongehuwd gingen samenwonen en/of een homoseksuele relatie aangingen. Maar ook kwesties waarin doopleden openlijk het gezag van een kerkenraad ondermijnden of ernstig grensoverschrijdend gedrag vertoonden (met strafrechtelijke gevolgen) kwamen voor.

Respondenten ervoeren dat ze niet of nauwelijks mogelijkheden hadden om tuchtwaardig gedrag van doopleden te bestrijden. Behalve het pastorale, vermanende gesprek konden ze weinig anders beginnen, omdat het afhouden van het avondmaal op doopleden niet van toepassing is.²⁸⁰ Vaak gingen dergelijke levensstijlen samen met het niet of nauwelijks bezoeken van kerkdiensten of andere kerkelijke activiteiten. Wanneer respondenten in gesprek kwamen met deze leden, achtten ze het méér van belang om over dit gebrek aan geloof en/of kerkelijke betrokkenheid te spreken dan over de andere gedragingen die zij als zondig of tuchtwaardig beschouwden. Deze doopleden werden dus op gelijke wijze benaderd als andere 'randkerkelijke' leden van de gemeente (zie onder §13.3.4). Sommige andere respondenten noemden hoe randleden in een openbare zonde leefden maar wél betrokken waren bij het kerkelijk leven. Opzicht over deze leden vond in zoverre plaats dat zij geen belijdenis van het geloof konden afleggen zonder zich eerst van de zonde bekeerd te hebben en/of daar schuldbelijdenis van te hebben afgelegd.

Eén respondent vertelde hoe een dooplid van de gemeente de orde tijdens een sacramentsbediening verstoorde. Na meerdere waarschuwingen besloot de kerkenraad het dooplid onder de eerste trap van afsnijding te plaatsen en hiervan mededeling aan de gemeente te doen. In alle andere voorbeelden van tuchtwaardig gedrag door doopleden bleven de respondenten aandringen op bekering van de zonde zonder daar verdere maatregelen aan te verbinden. Ze waren van mening dat doopleden nog voorzichtiger en geduldiger benaderd dienden te worden dan belijdende leden van de gemeente.

8.6 Perspectief vanuit de focusgroepen

In de voorgaande paragrafen werd uitgebreid beschreven welke ervaringen respondenten hadden met het toepassen van tuchtmaatregelen. Ook andere vormen van ambtelijk opzicht, die soms als variant op de formele tuchttoepassing golden, werden achtereenvolgend behandeld. Bovendien werd separaat aandacht besteed aan opzicht en tucht over doopleden van de gemeente en aan leertucht. In deze paragraaf wordt, vanuit de ervaringen van deelnemers aan de focusgroepen, gereflecteerd op onderlinge overeenkomsten en verschillen.

Overeenkomsten tussen de groepen

Net als uit de individuele interviews met CGK-respondenten kwam ook uit de diverse focusgroepen duidelijk naar voren dat de respondenten ruimte namen voor alternatieve of aanvullende vormen van ambtelijk opzicht naast de formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen. Dergelijke varianten, zoals het ontnemen van niet-ambtelijke taken of diensten, het uitschrijven van (doop)randleden van de gemeente, ontrading tot deelname aan het avondmaal of het niet-meewerken aan een kerkelijke huwelijksbevestiging, waren voor de respondenten in vrijwel alle focusgroepen een bekend fenomeen.

Voor sommige respondenten vormden deze alternatieve vormen van ambtelijk opzicht ook werkelijk het *alternatief* voor de formeel-kerkordelijke tuchtprocedure. Dat gold met name voor respondenten die weinig positieve waardering en/of verwachting hadden van de formeel-kerkordelijke tuchtprocedure. Waar een kwestie met minder ingrijpende maatregelen opgelost kon worden, verdiende dat de voorkeur. Men zocht naar omgangsvormen die enerzijds recht deden aan de eigen principes, maar ook de verbinding met het betreffende gemeentelid in stand hielden of versterkten. Door die beide kanten in het oog te houden, ontstonden informele varianten op formele

²⁸⁰ De kerkorde van de CGK heeft in art. 77 lid 4b, c en d opgenomen dat doopleden na vermaningen ook afgesneden kunnen worden van de gemeente via de trappen van afsnijding.

tuchtmaatregelen. Pastoraal vermaan veranderde soms in pastorale nabijheid; waar een huwelijk niet kerkelijk bevestigd kon/mocht, organiseerde men een alternatieve bijeenkomst waarbij de huwelijksvragen niet gesteld worden maar wél een trouwbijbel werd overhandigd; waar men de afhouding van deelname aan het avondmaal een te zware maatregel vond, beperkte men zich tot de ontrading daarvan.

Voor andere respondenten vormden deze vormen van ambtelijk opzicht een *aanvulling* op de formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen. Formeel getoonzet ambtelijk vermaan ging bijvoorbeeld gepaard met ontrading tot deelname aan het avondmaal; afhouding van het avondmaal ging gepaard met opschorting of beëindiging van niet-ambtelijke taken in de gemeente. De kerkordelijke tuchtprocedure bleef daarbij het onbestreden uitgangspunt, maar al naar gelang de situatie voegde men daar andere maatregelen aan toe.

De kerkelijke praktijk vereiste dus dikwijls een vorm van maatwerk waarin de formeel-kerkordelijke tuchtbepalingen niet (voldoende) voorzagen. Omdat ambtsdragers veel oog zeiden te hebben voor de complexiteit en uniciteit van individuele situaties, zochten ze naar handelswijzen die recht deden aan die uniciteit. Het aanvangen van een kerkelijke tuchtprocedure was voor een groot deel van de respondenten één van de denkbare opties, maar lang niet altijd de meest gepaste of meest voor de hand liggende optie. In hoofdstuk 10 wordt nog separaat ingegaan op de bruikbaarheid en waardering van de kerkordelijke bepalingen in het licht van de praktijk volgens de respondenten. In hoofdstuk 14 wordt nader gereflecteerd op de voordelen en risico's van een dergelijke maatwerk-benadering van opzicht en tucht in de gemeente.

Verschillen tussen de groepen

Met inachtneming van de bovengenoemde overeenkomst tussen respondenten uit (vrijwel) alle focusgroepen, waren ook een aantal verschillen tussen de diverse focusgroepen waarneembaar.

In de groep met respondenten uit de NGK had men over het geheel genomen de minst positieve verwachtingen van kerkelijke tuchtprocedures. Het merendeel van deze respondenten had niet/nauwelijks ervaring met de toepassing ervan, hoewel andere respondenten expliciet blijk gaven van het tegendeel. Ook voor een deel van de PKN- en vGKN-respondenten gold dat opzicht en tucht over individuele leden van de gemeente in de praktijk niet of nauwelijks meer volgens kerkordelijke procedures plaatsvonden. Wel hanteerden ze – indien nodig – alternatieve vormen van ambtelijk opzicht, waardoor het niet-toepassen van tucht ook niet als gemis werd ervaren. Desondanks vond men het vaak een geruststellende gedachte dat tuchtmaatregelen in uiterst geval van nood genomen konden worden.

De respondenten uit de GGiN, GG en OGG waren daarentegen zeer eensluidend in hun waardering van de kerkelijke tucht en de noodzaak die zij ertoe zagen. Wat hen betrof behoorde de tucht tot een noodzakelijk kenmerk van de kerk en ging men er daar over het algemeen met minder schroom toe over dan in bovengenoemde kerkverbanden. Voor deze respondenten bestond een vanzelfsprekend verband tussen de ambtelijke verantwoordelijkheid om de heiligheid van de gemeente te bewaken en de toepassing van de tucht (zie §12.2.1, §12.4). Hoewel ook door diverse respondenten in deze groepen werd genoemd dat het nemen van formele tuchtmaatregelen zo lang mogelijk vermeden moest worden, waren deze respondenten over het algemeen niet geneigd om een formele tuchtprocedure af te wenden door niet-formele maatregelen te nemen. Wel werden *naast* de formele tuchtmaatregelen ook andere vormen van ambtelijk opzicht gehanteerd.

De PKN- en HHK-respondenten waren doorgaans terughoudend in het toepassen van formele tuchtmaatregelen – hoewel zij op zich blijk gaven van waardering voor deze tuchtprocedures en men

de noodzaak en waarde ervan ook nadrukkelijk onderkende. Het toepassen van een formeel-kerkordelijke tuchtmaatregel vereist volgens de kerkelijke protocollen een zeer uitgebreide procedure en dit werd als drempel ervaren door sommige respondenten. Zaken waarbij ook een bovenlokaal college voor het opzicht betrokken was, betroffen met name aanklachten tegen ambtsdragers. Voor het houden van opzicht over gemeenteleden werden door deze respondenten in eerste instantie de andere vormen van ambtelijk opzicht ter hand genomen, zoals het ontraden tot deelname aan het avondmaal, het niet-kerkelijk bevestigen van een huwelijk of het verbinden van aanvullende voorwaarden aan de doop van een kind. Ook met een meer formeel getoonzette afhouding van het avondmaal hadden verscheidene respondenten in deze groepen ervaring, hoewel niet iedereen ervan op de hoogte bleek dat het generale college voor het opzicht over dergelijke besluiten ingelicht behoorde te worden.²⁸¹ Nadrukkelijk gingen deze respondenten, in tegenstelling tot de staande praktijk in GG, GGiN, (deels) OGG en (deels) CGK, nooit over tot het uitschrijven van doop- of randleden van de gemeente (zie verder in §13.3.3). De respondenten uit de HHK-focusgroep gaven overigens aan dat dit volkskerkelijke denken onder druk stond in hun kerkverband, doordat veel van hun huidige (kerkenraads)leden en predikanten van oorsprong uit ‘afgescheiden’ kerkverbanden afkomstig waren waar uitschrijving van randkerkelijke leden wél gebruikelijk was.

Leertucht bleek in geen van de focusgroepen een dominant thema te zijn. De meeste respondenten konden uit hun eigen ambtelijke praktijk geen voorbeelden noemen waarbij een alternatieve leerstellige overtuiging of dwaalleer aanleiding voor kerkelijke tuchttoepassing vormde. Zolang gemeenteleden niet probeerden anderen voor hun gedachtengoed in te winnen of er op een andere manier openlijk voor uitkwamen, bleven ze als volwaardige leden van de gemeente aanvaard.

8.7 Samenvatting

In dit hoofdstuk werd uitgebreid beschreven met welke tuchtmaatregelen respondenten in hun ambtelijke praktijk ervaring hadden. Achtereenvolgens waren dit: het ambtelijk vermaan, de afhouding van deelname aan het heilig avondmaal (voor onbepaalde of vastgestelde tijd), het niet ten doop mogen houden van een kind, opschorting van het actief en passief kiesrecht, de trappen van afsnijding, het uitspreken van de ban. Ook werd aandacht geschonken aan de wijze waarop respondenten spraken over het laten doen van schuldbelijdenis.

Naast deze tuchtmaatregelen noemden respondenten in alle focusgroepen ook andere vormen van ambtelijk opzicht, die niet als zodanig in de diverse kerkorden verankerd lagen. Het ging hier om ontrading tot deelname aan het heilig avondmaal, het niet aanvaarden als (belijdend) lid van de gemeente, het niet meewerken aan een kerkelijke huwelijksbevestiging; het beëindigen van een taak of functie of het (op voorhand) uitsluiten daarvan; het uitschrijven van (doop)leden uit het ledenregister; het ontzeggen van toegang tot de kerkdiensten.

Deze opzicht-maatregelen fungeerden soms als *alternatief* voor een formele tuchtprocedure, soms als *aanvulling* op de formele tuchtprocedure. Of tucht in de praktijk vervangen werd door andere vormen van ambtelijk opzicht, hield onder meer verband met de concrete situatie en de waardering en (positieve) verwachting die respondenten hadden van een formeel-kerkordelijke tuchtprocedure.

Respondenten waren over het algemeen terughoudend in het aanvangen van een formele tuchtprocedure. Waar een kwestie met minder ingrijpende maatregelen opgelost kon worden, verdiende dat de voorkeur. Tegelijkertijd bleek het merendeel van de CGK-respondenten wel degelijk ervaring te hebben gehad met formeel-kerkordelijke tuchttoepassing en gold ook voor een groot

²⁸¹ Conform PKO ord. 10 art. 10 lid 4e; KO HHK ord. 11a art. 16 lid 4.

aantal respondenten in de focusgroepen dat tucht als noodzakelijk element van het kerkelijk leven werd beschouwd.

Ook als respondenten besloten geen formeel-kerkordelijke tuchtprocedure aan te vangen, namen ze hun verantwoordelijkheid om opzicht over de gemeente te houden zeer serieus. Het geheel van toegepaste opzicht- en tuchtmaatregelen maakte duidelijk dat kerkordelijke kaders niet altijd als voldoende relevant werden beschouwd voor de praktijk en vaak veel ruimte genomen werd voor maatwerk.

9. Effecten van kerkelijke tucht

9.1 Inleiding

Aan het slot van het vorige hoofdstuk werd geconcludeerd dat respondenten over het algemeen zeer terughoudend waren in het toepassen van kerkelijke tucht. Die terughoudendheid kwam voort uit de ervaring dat de positieve intentie van tuchttoepassing (zie §7.2.1, §7.3) lang niet altijd betekende dat het beoogde doel van bekering, verzoening of herstel werd bereikt. Toch noemden meerdere respondenten ook voorbeelden waarin tucht positief uitwerkte. Zowel deze positieve als de negatieve effecten worden in dit hoofdstuk uitgelicht. De gegevens uit dit hoofdstuk corresponderen met de vragen 3c, 3e, 3f en 6 uit het interviewschema (zie bijlage A).

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. In §9.2 wordt geïnventariseerd welke positieve effecten respondenten ondervonden aan de toepassing van opzicht en tucht. Ook wordt in deze paragraaf ingegaan op de verklaringen die respondenten gaven voor het ‘slagen’ van een tuchtzaak. In §9.3 gaat het over de negatieve gevolgen die respondenten aan tuchttoepassing ondervonden, waarna in §9.4 de voornaamste ondervonden problemen of complicerende factoren uiteengezet. Het uitgangspunt is voor deze paragrafen genomen in de individuele interviews met CGK-respondenten. Relevante verschillen en overeenkomsten met gegevens uit de focusgroep-gesprekken worden in deze paragrafen wel vermeld, maar niet uitputtend behandeld. In §9.5 wordt de beweging in tegengestelde richting gemaakt: de nadruk ligt daar op de uitkomsten van de focusgroepen, van waaruit gereflecteerd wordt op de resultaten van de individuele interviews. De individuele interviews en focusgroepen worden dus onderscheiden van elkaar gepresenteerd, maar vervolgens met elkaar in verbinding gebracht. §9.6 bevat een samenvatting van de voornaamste bevindingen uit dit hoofdstuk.

9.2 Positieve effecten van tuchttoepassing

In weerwil van het negatieve imago dat volgens veel respondenten aan het woord ‘tucht’ kleefde (§7.2.1), benadrukten verscheidene respondenten juist de positieve gevolgen die ze waargenomen hadden in de toepassing van opzicht- en tuchtmaatregelen. Waar ze vreesden dat de tucht tot onbegrip of verwijdering zou leiden, bracht het juist een proces van bezinning, berouw en/of bekering van een zonde teweeg – soms tot hun eigen verrassing.

Omstandigheden die daaraan bijdroegen waren verschillend: sommigen weten het aan het schrik-effect van de tucht, anderen aan het gezag waarmee de ambtsdrager aandrong op bekering van een zonde. Nog weer anderen dachten dat met name familiebanden en andere vormen van sociale controle bijdroegen aan een positief effect van tuchtmaatregelen. In dit kader werd ook door diverse respondenten een onderscheid tussen stadsgemeenten en plattelandsgemeenten waargenomen, waarbij ze meenden dat mensen in plattelandsgemeenten doorgaans meer ontvankelijk waren voor vermaan en tucht dan leden van stadsgemeenten. Daarbovenuit benadrukten veel respondenten in de focusgroepen het belang van pastorale fijngevoeligheid en intensieve betrokkenheid.

9.2.1 Verschillende gradaties in positieve effecten

Respondenten namen dergelijke positieve effecten van opzicht- en/of tuchttoepassing in verschillende gradaties waar. Soms uitte het zich in de vorm van *ontvankelijkheid* voor vermaan of onderricht, het tonen van kwetsbaarheid en het delen van problemen waar het gemeentelid mee te maken had. Waar op die manier een openhartig en eerlijk gesprek met het gemeentelid mogelijk was, ervoeren respondenten dit als positief effect van opzicht- of tuchttoepassing. Respondent 5 zei daarover:

‘Als je er goed over kan praten en mensen het ook wel aanvoelen: ‘Hé, dit klopt niet, of ik moet hier anders mee omgaan. Of dat mensen met een stukje hopeloosheid of machteloosheid

zitten [...]. Dan probeer je ze een beetje te helpen, en soms lukt dat en soms ook niet. Maar je hebt wel een open gesprek met diepgang erin. En dat vind ik ook belangrijk hoor, niet alles gelijk opgelost willen hebben.'

Verschillende respondenten gaven er voorbeelden van hoe het aanhoudend voeren van pastorale gesprekken – al dan niet aangevuld met andere uitingen van tucht – uiteindelijk leidde tot *bekering* van een zonde, verandering van levensstijl of van leerstellige overtuiging. Diverse respondenten noemden voorbeelden waarin dreigende echtscheidingen werden afgewend, ongehuwd samenwonenden besloten te gaan trouwen of gemeenteleden die overtuigd waren van de geloofsdoop, toch de waarde van kinderdoop gingen inzien. Ook werden voorbeelden genoemd waarin randkerkelijke gemeenteleden geleidelijk tot nauwere betrokkenheid bij het kerkelijk leven kwamen. Het ging hier in alle gevallen over lange processen waarin gaandeweg een verandering waar te nemen was.

Soms leidden dergelijke processen niet zozeer tot een duidelijk waarneembare bekering van een zonde of herziening van een dwaalleer, maar wel tot *verzachting of nuancering* van een bepaald standpunt. Dit was bijvoorbeeld het geval wanneer gemeenteleden in een conflict verwickeld waren maar dit uiteindelijk in zoverre wilden oplossen dat ze weer aan dezelfde avondmaalsviering konden/wilden deelnemen. Ook noemde een respondent als voorbeeld dat gemeenteleden die eerder openlijk kritisch op kerkenraadsbeleid of inhoud van preken waren, zich daar in de loop van de tijd milder in opstelden.

Wanneer een gemeentelid onder invloed van vermanende gesprekken en/of tuchttoepassing tot het doen van *schuldbelijdenis* kwam, werd dit door respondenten eveneens als 'geslaagde' tuchtprocedure bestempeld. Hoewel respondenten het doen van schuldbelijdenis soms enigszins als formaliteit beschouwden (zoals bij een voorechtelijke zwangerschap), waardeerden ze het positief dat de betreffende gemeenteleden bij de gemeente bleven.

Tenslotte noemden enkele respondenten voorbeelden van kwesties waarin van een *radicale omkeer* in het leven van gemeenteleden sprake was – bijvoorbeeld van randkerkelijke gemeenteleden die, omdat ze dreigden uitgeschreven te worden, weer trouw naar de kerkdiensten kwamen. Ook noemden enkele respondenten voorbeelden van gemeenteleden die zich schuldig gemaakt hadden aan een zonde met grote impact op de omgeving, zoals seksueel misbruik, fraude/diefstal of een buitenechtelijke relatie. Dergelijke gevallen waarin gemeenteleden onder invloed van vermaan en tucht tot berouw en bekering kwamen, werden door respondenten als voorbeelden genoemd waarin de waarde én positieve werking van tucht zich bewees. Hoewel het omwille van de slachtoffers niet altijd mogelijk was dat de dader weer terugkeerde in de gemeente, waren zulke voorbeelden een stimulans om toch te blijven geloven in de mogelijk heilzame werking van kerkelijke tucht.

9.2.2 Randvoorwaarden voor een geslaagde tuchtprocedure

De respondenten die positieve ervaringen hadden in het toepassen van (formeel-kerkordelijke) tuchtmaatregelen, noemden daar diverse verklaringen en omstandigheidsfactoren voor.

Aanhoudend pastoraal contact

In de eerste plaats benadrukten zij hoe belangrijk het was om lang en geduldig met gemeenteleden op te trekken in het pastorale gesprek. Tucht zou volgens hen ingebed moeten zijn in een houding van oprechte betrokkenheid op het gemeentelid. Respondenten noemden in dit kader het vermogen om écht contact te leggen met het gemeentelid, naar hem te luisteren, hem te willen begrijpen in zijn omstandigheden en overwegingen en het eigen oordeel op te schorten. Zij voerden dus een pleidooi

voor pastoraat als grondtoon voor tucht(gerelateerde) maatregelen.²⁸² Wanneer dergelijk geïntensiveerd pastoraat het uitgangspunt was en gemeenteleden daarvoor openstonden, kwam er naar hun besef ook ruimte voor explicieter vermaan en het duidelijk benoemen van zondig gedrag. Meerdere respondenten ondervonden hoe bekering van een zonde of anderszins positieve verandering bij uitstek via het pastoraat bewerkstelligd werd. Sommigen beschouwden dat als aanmoediging om naast het pastorale gesprek geen andere maatregelen te nemen; voor anderen benadrukte dit de noodzaak om tuchtmaatregelen altijd met pastoraat gepaard te laten gaan en te investeren in de relatie met het gemeentelid. Overigens hing de benadering van respondenten richting gemeenteleden ook samen met de ernst of impact van de onderhavige zonde. Bij in het oog springende zonde met grote impact op andere betrokkenen (zoals incest, overspel, fraude) spraken veel respondenten stilliger en explicieter vermanend dan bij bijvoorbeeld ongehuwd samenwonenden.

Overtuigd van de tuchtwaardigheid

Een tweede voorwaarde voor het laten slagen van een tuchtprocedure was volgens de respondenten dat de betreffende gemeenteleden zelf echt de overtuiging hadden of gaandeweg kregen dat ze met hun levensstijl of -houding een *zonde* begingen en daarmee schade aanrichtten bij andere betrokkenen of in de relatie tot God. Niet alleen de respondenten, maar ook de betreffende gemeenteleden moesten dus overtuigd zijn/worden van de tuchtwaardigheid van de situatie (zie ook §11.2.4). Het toepassen van opzicht- of tuchtmaatregelen in gevallen waarin de gemeenteleden zelf niet van mening waren dat hun levensstijl zondig was (zoals bijvoorbeeld ongehuwd samenwonen, het leven in een homoseksuele relatie, het initiëren van een echtscheiding of het aanhangen van een alternatieve leerstellige overtuiging) wekte niet alleen onbegrip of irritatie bij gemeenteleden, maar zorgde er vaak ook voor dat zij zich niet (voldoende) begrepen en serieus genomen voelden in de eigen omstandigheden en overwegingen. Respondenten vonden het belangrijk dat zo'n gemeentelid meegenomen werd in het proces, ook in aanloop naar eventueel te nemen tuchtmaatregelen. Hiervoor was het naast intensieve pastorale begeleiding vaak ook nodig dat voldoende tijd gegeven werd om de situatie bij het gemeentelid te laten bezinken, alvorens tot de feitelijke tuchttoepassing over te gaan.

Zorgvuldigheidswaarborgen

Respondenten noemden het belang van een met zorgvuldigheidswaarborgen omkleed proces, zoals een goed onderzoek naar de schuldvraag en toedracht van de situatie, transparante communicatie naar het gemeentelid toe en het nastreven van eendrachtige besluitvorming in de kerkenraad. Uit §8.2.2 bleek echter dat vaak onduidelijk bleef hoe nauwlettend dergelijke zorgvuldigheidswaarborgen in acht genomen werden. Ook gaf geen van de respondenten voorbeelden waaruit bleek dat de zorgvuldigheid van een tuchtprocedure bijgedragen had aan een positief resultaat.

Het schrikeffect van de tucht

Hoewel de respondenten er over het algemeen dus van overtuigd waren dat voorzichtige, geduldige en met pastoraat gepaard gaande procedures de meeste kans van 'slagen' hadden, waren er ook enkele respondenten die ondervonden dat *juist* een ongepolijste handelswijze onverwachts goed uitpakte. Zij noemden voorbeelden waarin het met grote stelligheid of zelfs lomphheid toepassen van (formele) tuchtmaatregelen een schrikeffect teweegbracht. In combinatie met sterke familie- of vriendschapsbanden in de gemeente of andere vormen van sociale controle had de tuchttoepassing enkele malen het beoogde effect. Deze respondenten noemden dat geduld van belang was voor een

²⁸² Zie ook §7.2.1.

zorgvuldige tuchtprocedure, maar dat ze er ook voor wilden waken dat ze een voortleven in een zonde niet té lang wilden tolereren.

Tucht als door God gestuurd proces

Respondenten gaven soms zelf aan dat ze verbaasd waren hoe de tuchtmaatregel positief uitwerkte in het leven van het betreffende gemeentelid. Ze beschouwden het als een door God geleid proces wanneer gemeenteleden zich oprecht bekeerden van een zonde en relaties ook binnen de gemeente hersteld werden. Hoewel zij als ambtsdrager of kerkenraad de initiator van de tuchtmaatregel waren, zorgde God er naar hun besef voor als tucht 'slaagde' en een proces van berouw, bekering of herstel werd ingezet.

9.3 Negatieve effecten

Ondanks de hierboven staande positieve ervaringen met het toepassen van opzicht en tucht, leerde de ervaring volgens respondenten dat het nemen van formele tuchtmaatregelen in het merendeel van de gevallen anders uitpakte dan gehoopt. In plaats van bekering of berouw leidde het dikwijls verwijdering tussen gemeentelid en kerkelijke gemeente. Opvallend was het grote aantal respondenten dat direct aan het begin van het interview als spontaan begon te spreken over dergelijke negatieve ervaringen: het was dus een aangelegen punt dat vermaan en tucht zo vaak verkeerd uitpakten.

De respondenten noemden tientallen grotere en kleinere belemmeringen in het toepassen van kerkelijke tucht. Globaal zijn deze te herleiden tot drie hoofdproblemen: 1) tucht leidde tot verwijdering en het breken van de banden, 2) de kerkelijke verdeeldheid en 3) de complexiteit van de kwesties.

9.3.1 Tucht gaf verwijdering

Het eerste en door respondenten vaakst genoemde probleem van de tucht was dat de toepassing ervan dikwijls een averechts effect had: waar men met tucht bekering van een zonde, herstel van relaties of anderszins verzoening beoogde, leerde de praktijk in veel gevallen dat juist het tegengestelde effect gesorteerd werd: de tucht leidde tot verwijdering tussen het betreffende gemeentelid en de kerkenraad/kerkelijke gemeente.

Soms leidde het pastorale (vermanende) gesprek tussen gemeentelid en een of meerdere ambtsdragers al tot spanning in de onderlinge verhoudingen; des te meer was het aanvangen van een formele tuchtprocedure vaak het moment waarop het betreffende gemeentelid besloot niet meer in gesprek te willen met de kerkenraad en zich aan de kerkelijke gemeente – en daarmee aan de tucht – te onttrekken. Respondent 16 zei daarover:

'Stel je voor dat wij tegen iemand zouden zeggen: 'Je leeft in zonde en je blijft volharden in die zonde, dus je hoort niet meer bij ons.' Nou, als iemand dan perse bij een kerk wil blijven horen, dan gaat hij om zich heen kijken. Iemand trekt zijn conclusies en gaat óf naar een kerk waar men wat ruimer is qua denken, óf iemand zegt: nouja, dan maar geen kerk meer. Ik bedoel, het doet geen pijn meer om niet bij een kerk te zijn.'

De ervaring van respondent 16 in bovenstaand citaat was voor een groot deel van de respondenten een herkenbaar scenario: ondanks de goede intenties leidden veel (voorgenomen) tuchtmaatregelen tot verharding en onttrekking aan de gemeente in plaats van tot bekering en positief herstel. Eén van de respondenten zei eenvoudigweg: 'Het werkt gewoon niet.' Een verklaring voor dit verschijnsel werd door veel respondenten gezien in *de verminderde aanvaarding van het ambtelijk gezag*. Naar hun waarneming was er bij gemeenteleden weinig besef dat een ambtsdrager krachtens het ambt, dus

namens God, sprak en vermaande. Gemeenteleden lieten zich niet snel corrigeren in hun gedrag of uitingen wanneer een ambtsdrager daartoe aanspoorde, maar toonden zich verontwaardigd of geïrriteerd. Ze waren zelf niet van mening dat het gedrag zondig was, vonden dat het gezien de omstandigheden wel aanvaardbaar was of hadden een andere reden om niet met de zonde of dwaalleer te willen breken. Diverse respondenten merkten onder gemeenteleden een bepaalde mate van nonchalance en relativering van het begrip ‘zonde’ op. Het feit dat door een ambtsdrager of kerkenraad anders geoordeeld werd over een levensstijl of -opvatting, was vaak niet voldoende reden om ermee te breken. In andere gevallen stonden gemeenteleden überhaupt niet of nauwelijks open voor contact met ambtsdragers en onttrokken ze zich zodra ze teveel kritische vragen kregen.

Een andere verklaring voor het gebrekkige functioneren van de tucht zagen respondenten gelegen in de *tijdgeest en de culturele context* waarin de Nederlandse kerken zich vandaag de dag bevinden. Ze typeerden deze tijdgeest veelal aan de hand van woorden zoals ‘autonomie’, ‘individualisme’, ‘mondigheid’ en ‘tolerantie’. Deze begrippen verklaarden volgens hen waarom gemeenteleden snel geneigd waren zich aan de gemeente te onttrekken wanneer ze vermaand of onder tucht gesteld werden. Respondent 5 zei daarover:

‘Misschien speelt mee dat mensen zich niet zo makkelijk laten gezeggen of corrigeren. En dat mensen zich daardoor ook wel makkelijk op hun tenen getrapt voelen. Kritiek op een ander, dat hebben we allemaal. Maar als iemand kritiek op jou heeft, dan wordt het ineens heel moeilijk. Dat is denk ik wel een gevoeligheid van de mensen van vandaag.’

Ook de *bescheiden plaats van de kerk in het maatschappelijk leven* en de waarneming dat (jonge) gemeenteleden zich niet graag voor langere tijd aan eenzelfde instantie – zoals een kerkelijke gemeente – zouden willen binden, werden als verklaringen genoemd voor het gebrekkige functioneren van de tucht. Als gevolg van de toegenomen mobiliteit, afgenomen sociale controle en de veelheid aan verschillende kerkelijke gemeenten veranderden mensen volgens de respondenten sneller van kerk wanneer zij zich vanwege een levensstijl of -overtuiging afgewezen voelden.

9.3.2 De kerkelijke verdeeldheid en verschillende visies op tuchtwaardigheid

De kerkelijke verdeeldheid werd dan ook als tweede grote probleem voor het functioneren van de kerkelijke tucht genoemd. Dit probleem werd door de respondenten vanuit twee verschillende invalshoeken benaderd: een praktisch-organisatorische en een principieel-inhoudelijke invalshoek.

Organisatorisch probleem van de kerkelijke verdeeldheid

Het naast elkaar bestaan van vele verschillende kerkverbanden in Nederland maakte het voor gemeenteleden eenvoudig om de tucht uit de weg te gaan. Wanneer zij lid werden in een gemeente van een ander kerkverband, kon de kerkenraad geen opzicht en tucht meer toepassen en kon het gemeentelid in een andere gemeente zijn levenswijze voortzetten en/of met een schone lei beginnen. Dit verschijnsel werd door respondenten buitengewoon vaak als probleem voor de hedendaagse tuchttoepassing genoemd.

Wanneer het gemeentelid overging naar een andere gemeente binnen het eigen kerkverband, hadden de respondenten de mogelijkheid om de ontvangende kerkenraad op de hoogte te stellen van de lopende tuchtprocedure via de doop- of belijdenisattestatie.²⁸³ Dat gold ook wanneer het gemeentelid

²⁸³ Een attestatie functioneert als een ‘getuigenis aangaande belijdenis en wandel’ (art. 82 KO CGK), waarbij aan de ontvangende kerkenraad normaliter verklaard wordt dat het betreffende gemeentelid ‘gezond in het geloof en onbesproken in de wandel’ (bijlage 2.19 bij art. 82 KO CGK) is. Ook ingeval van een lopende tuchtprocedure kan een attestatie worden afgegeven, met daarop een korte aantekening van de van kracht zijnde tuchtmaatregel.

overging naar een kerkverband waarmee een volledige correspondentieband bestond.²⁸⁴ In andere gevallen kon een tuchtzaak formeel gezien niet aan de ontvangende kerkenraad worden overgedragen en werden via een bewijs van lidmaatschap slechts enkele relevante gegevens, zoals de data waarop het gemeentelid gedoopt was en belijdenis van het geloof had afgelegd, gecommuniceerd. Een deel van de respondenten voelde in zulke gevallen toch ook de verantwoordelijkheid om de ontvangende kerkenraad (summier) op de hoogte te stellen van de voorgeschiedenis waarmee het betreffende gemeentelid overkwam. Soms verzochten ze de ontvangende kerkenraad om dezelfde (voorgenomen) maatregelen over te nemen en dezelfde principiële lijn te hanteren.

Een dergelijke informatieoverdracht gebeurde soms in overleg met het gemeentelid zelf, maar soms ook buiten diens medeweten om. Contact met een andere kerkenraad was daardoor niet altijd in lijn met de geldende privacywetgeving²⁸⁵ en sommige respondenten waren zich daar ook bewust van. Met name wanneer het betreffende gemeentelid overging naar een kerkelijke gemeente in dezelfde woonplaats en de predikanten elkaar goed kenden, kwam het toch regelmatig voor dat predikanten elkaar laagdrempelig inlichtten over een bepaalde situatie. Naar hun indruk leidde het er overigens vrijwel nooit toe dat een opzicht- of tuchtmaatregel overgenomen werd door de ontvangende kerkenraad.

Overkomst van een onder opzicht of tucht gesteld gemeentelid

Andersom kwam het ook voor dat de respondenten *zelf* onderdeel uitmaakten van de ontvangende kerkenraad, en zij dus te maken kregen met een gemeentelid dat in diens vorige gemeente onder tucht stond. Wanneer deze kerkenraad buiten medeweten van het betreffende gemeentelid contact opnam, ervoeren respondenten het als een dilemma dat ze kennis hadden die op onrechtmatige wijze verkregen was. Vaak probeerden deze respondenten via gesprekken met het gemeentelid zelf tot

²⁸⁴ Een volledige correspondentieband houdt volgens de KO CGK o.a. in: het openstellen van de avondmaalstafel voor elkaar, de mogelijkheid van kanselruil, het bijwonen van elkaars synoden, het bieden van geestelijke steun aan elkaar, het over en weer aanvaarden van attestaties van elkaars leden, het over en weer aanvaarden van attesten van predikanten die een beroep hebben aangenomen, het raadplegen van elkaar inzake ingrijpende maatregelen zoals bijvoorbeeld eventuele herziening van belijdenis of kerkorde (naar analogie van art. 51 KO CGK, sub A en B). Tot 2016 onderhielden de CGK met de (voormalige) NGK en GKv een volledige correspondentieband; tussen 2016 en 2022 alleen met de GKv. Naar aanleiding van het GKv-besluit om de ambten open te stellen voor vrouwen, is deze volledige correspondentie alleen nog van toepassing op plaatselijke kerken 'waar geen vrouwelijke ambtsdragers dienen, waar geen kinderen aan het heilig avondmaal worden toegelaten en waar de visie op en de wijze van omgaan met homoseksualiteit strookt met de uitspraken van onze generale synode' (*Besluitenboekje II. Besluiten genomen door de generale synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland - Dordrecht-Nunspeet 2019-2022* (2022). Geraadpleegd via https://cgk.nl/wp-content/uploads/2023/07/AC_052022_besluitenboekje_DIG.pdf [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

²⁸⁵ Sinds 25 mei 2018 is de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) van kracht. Met deze verordening is de verwerking van (bijzondere) persoonsgegevens, ook door kerkgenootschappen, aan Europese regelgeving gebonden. Binnen het eigen kerkgenootschap mogen persoonsgegevens verwerkt en gebruikt worden voor 'gerechtvaardigde activiteiten' (art. 9 lid 2d AVG), waarbij gedacht zou kunnen worden aan een gemeentegids, afkondigingen in de gemeente of mededelingen over binnenkomende/vertrekkende leden. Verstrekking van deze gegevens aan derden is verboden, tenzij de betrokkene daar expliciet toestemming voor geeft.

Over het algemeen wordt verondersteld dat uitwisseling van gegevens binnen een (landelijk) kerkverband zonder toestemming kan plaatsvinden, terwijl het overdragen van dergelijke gegevens aan andere kerkgenootschappen pas na expliciete toestemming toegestaan is. Inherent hieraan is het overdragen van tuchtkwesties binnen het eigen kerkverband altijd mogelijk, maar als het gemeentelid naar een ander kerkverband vertrekt, moet eerst expliciete toestemming verkregen worden. Zie ook Hoek, M.J.W. en J.H. Ligtenberg, "Privacy", 64-67.

meer kennis van de situatie te komen, om daar vervolgens naar eigen inzicht mee verder te handelen. Op die manier gaven de respondenten gestalte aan de verantwoordelijkheid die ze voelden voor de gemeente als geheel en het geestelijk welzijn van het betreffende individu.

Principieel-inhoudelijke invalshoek

De kerkelijke verdeeldheid leidde niet alleen tot organisatorische beperkingen van tucht-overdracht; het dieperliggende probleem had volgens de respondenten te maken met de uiteenlopende visies op zonde en tuchtwaardigheid. In verschillende kerkelijke gemeenten hanteerden kerkenraden verschillende visies op zonde en tuchtwaardigheid. Méér nog dan de organisatorische verdeeldheid van kerkverbanden was deze inhoudelijke verdeeldheid volgens respondenten een groot probleem voor de toepassing van de tucht. Respondent 20 zei daarover:

‘Dat is toch wel een beetje de vloek van de kerkelijke verdeeldheid; dat je in de ene gemeente wél onder de tucht komt te staan, maar in de andere niet – in eenzelfde casus. Dat is heel pijnlijk.’

Verschillende visies op zonde en tuchtwaardigheid ondermijnden de geloofwaardigheid van het concept ‘tucht’ volgens veel respondenten. Zeker wanneer een lopende tuchtprocedure binnen het eigen kerkverband niet overgenomen werd door de ontvangende kerkenraad, ervoeren respondenten dat als uitermate pijnlijk. Meerdere CGK-respondenten noemden voorbeelden waarin een gemeentelid, dat vanwege een opgelegde maatregel vertrok, in een andere gemeente binnen het kerkverband werd aanvaard zonder verdere beperkingen. Het ging hier bijvoorbeeld om gemeenteleden die (vastgestelde) schuld hadden aan een echtscheiding of een conflict hadden met de kerkenraad of andere leden van de gemeente. Ook rond doopbediening, openbare belijdenis van het geloof en huwelijkssluitingen werden dergelijke verschillen waargenomen. Gemeenteleden die hun kind in de ene gemeente niet ten doop mochten houden vanwege onregelmatige kerkgang, werden lid in een andere gemeente waar de doop wél bediend werd (§8.2.4). Gemeenteleden die geen belijdenis van hun geloof mochten afleggen omdat ze ongehuwd samenwoonden (§8.3.2), werden lid in een gemeente waar dit geen belemmering vormde. Gemeenteleden aan wie vanwege een eerdere echtscheiding een kerkelijke huwelijksbevestiging werden geweigerd, sloten zich aan bij een gemeente die anders oordeelde over de schuldvraag en het huwelijk alsnog kerkelijk bevestigde. Dergelijke voorbeelden werden door respondenten uit zowel de individuele interviews als de meeste focusgroepen genoemd en bleken bij veel van hen voor frustratie of vertwijfeling te stellen.

Over de verschillende visies op zonde en tuchtwaardigheid wordt in §11.2.2 nader uitgeweid.

9.3.3 De kwesties waren complex

Waarheidsvinding

Het derde grote probleem dat respondenten in de toepassing van de tucht ondervonden, betrof de complexiteit van de kwesties. Naar hun waarneming waren de betreffende kwesties vaak ingewikkeld en was het moeilijk te achterhalen wat de werkelijke toedracht en omstandigheden waren. Waar de kerkorde van de CGK de termen ‘schuldige partij’ en ‘onschuldige partij’ bezigt²⁸⁶, ondervonden respondenten dat het soms zeer moeilijk of zelfs onmogelijk was om feiten te achterhalen en een oordeel te vormen die werkelijk recht deed aan de betrokken perso(n)en. Zeker wanneer bij een situatie meerdere mensen betrokken waren en het huwelijksproblematiek of een andersoortig conflict betrof, merkten de respondenten dat de weergave van de werkelijkheid door gemeenteleden bewust of onbewust gekleurd werd door het eigen perspectief. Bovendien speelden in het reconstrueren van

²⁸⁶ KO CGK art. 70 lid 4b, 4e, 4g.

een kwestie niet alleen de kale feiten, maar ook verdere omstandigheden, andere betrokkenen, persoonlijkheidsstructuren, onderlinge verhoudingen, levensloop en begripsvermogen een rol. Respondent 9 verwoordde zijn moeite met 'waarheidsvinding' als volgt:

'Bijvoorbeeld van echtscheiding: de schuldige moet vermaand worden en eventueel moet de kerkelijke tucht toegepast worden. Dan is mijn vraag altijd: 'Maar kunnen mensen bepalen wie schuldig is, in een echtscheidingsituatie?' Dat kunnen we niet volgens mij. Ja, als het heel duidelijk is, als er een derde in het spel is [...]. Maar in zoveel andere situaties...'

Beperkte communicatie en passende maatregelen

Naast de moeite met het achterhalen van de feitelijke gebeurtenissen en het komen tot een afgewogen oordeel zonder concrete hulpmiddelen of waterdichte zorgvuldigheidswaarborgen, noemden de respondenten ook het nemen van verstandige vervolgstappen complex. De maatregelen die hen kerkordelijk ter beschikking stonden leken niet altijd geschikt of passend voor de concrete situatie. Wanneer respondenten in een kwestie toch overgingen tot (bijvoorbeeld) de afhouding van het avondmaal, vroegen zij zich vervolgens dikwijls af hoelang deze maatregel zou mogen voortduren voordat een vervolmaatregel overwogen zou moeten worden.

De communicatie met het betreffende gemeentelid was soms maar beperkt mogelijk en sommige respondenten gaven aan dat zijzelf er stress aan ondervonden of er moeite mee hadden om op de juiste wijze te communiceren met het betreffende gemeentelid. Respondenten ervoeren soms bovendien spanning tussen verschillende doelen van tucht (zie §7.3.4) en voorzagen soms op voorhand dat de toepassing van een tuchtmaatregel tot onttrekking van het betreffende gemeentelid zou leiden. Ze wisten in zulke gevallen eenvoudigweg niet goed wat ze moesten doen. De kerkordelijke kaders boden enig houvast, maar wierpen soms dus juist ook extra vragen op.

Complicerende invloed van betrokkenen: familieleden en vrienden

Complexiteit van tuchtkwesties kwam niet alleen tot uitdrukking in (de onmogelijkheid van) het achterhalen van de feitelijke gebeurtenissen, maar ook in de rol die allerlei verschillende betrokkenen speelden. Respondenten noemden hier de naaste familie of vrienden van het betreffende gemeentelid, zoals ouders die hun verdriet of afkeuring lieten blijken over de handelswijze van de kerkenraad of zich op andere wijze actief mengden in de gang van zaken. Verschillende respondenten gaven aan dat ze in het (al dan niet) toepassen van tucht rekening hielden met deze naaste familieleden of betrokkenen en de impact op een gezin, familie of bredere kring van gemeenteleden verdisconteerden in de handelswijze. Dit resulteerde er in sommige gevallen in dat oudere doopliden die geen betrokkenheid bij het kerkelijk leven betoonden tóch niet werden uitgeschreven uit het ledenregister, wanneer de ouders daar grote moeite mee hadden (zie ook §8.3.5). In een andere situatie besloot een kerkenraad behalve de afhouding van het avondmaal af te zien van verdere maatregelen omwille van de kinderen uit een gezin.

Complicerende invloed van betrokkenen: kerkenraadsleden

Problematisch vonden respondenten het soms ook wanneer kerkenraadsleden een persoonlijke band hadden met een (mogelijk) onder tucht te stellen gemeentelid. In kleinere gemeenten, waarin iedereen elkaar vaak kende, kwam het regelmatig voor dat ambtsdragers in kerkenraadsverband moesten besluiten over het al dan niet onder tucht plaatsen van een eigen familielid of naaste bekende. Meerdere respondenten achtten de vooringenomenheid die daar onvermijdelijk mee gepaard ging als onwenselijk. Ook wanneer er geen sprake was van familiebanden, noemden meerdere

respondenten het ernstig beperkend dat een kerkenraad zo weinig 'middelen' in handen had om tot een onafhankelijk oordeel te komen.

Complicerende invloed van betrokkenen: de gemeente als geheel en betrokkenen van buiten de gemeente

De rol die gemeenteleden speelden in tuchtzaken werd door diverse respondenten eveneens als problematisch ervaren. Soms bleek een groepje gemeenteleden op de hoogte te zijn van een (mogelijk) tuchtgeval, en oefenden zij druk op de respondent of andere kerkenraadsleden uit om strenger of juist milder te oordelen. Respondent 17 gaf daarvan een voorbeeld:

'Dan wordt er op een ledenvergadering gezegd: 'Die komt niet meer in de kerk, die komt niet meer in de kerk - waarom blijven die lid? Daar moeten wel afdrachten voor betaald worden. Kerkenraad, stuur eens een brief.' Met andere woorden: er kunnen er zó tien weg, dan sparen wij duizend euro uit. Daar moet je ook weer een modus in zoeken, waarom je dat toch nog niet doet. Want er wordt druk uitgeoefend om die brief wel te sturen.'

In verschillende gevallen gaven respondenten aan dat een (bijna) onder tucht staand gemeentelid zelf actief op zoek ging naar steun van anderen, waardoor in grotere groepen binnen de gemeente onrust ontstond.

Gemeenteleden die op de hoogte waren van een (mogelijk) tuchtgeval gingen daar niet altijd verstandig mee om. Er werden voorbeelden genoemd waarin gemeenteleden roddelden over het betreffende gemeentelid, hem negeerden of onhandig en oordelend benaderden. Deze verhouding tussen een onder tucht staand gemeentelid en de rest van de gemeente speelde volgens sommige respondenten een belangrijke rol in het verloop van een procedure. Zij zagen dat juist een positieve, betrokken en meelevende houding vanuit de gemeente van belang kon zijn voor een goede afloop van een tuchtprocedure.

In enkele gevallen gaven respondenten aan dat ook betrokkenen buiten de kerkelijke gemeente druk uitoefenden op de handwijze van de kerkenraad. Dit was bijvoorbeeld het geval wanneer een kwestie lokaal in de publiciteit gekomen was of het betreffende gemeentelid mensen van buiten de kerkelijke gemeente onrecht had aangedaan. In dergelijke gevallen ervoeren de respondenten een spanning tussen enerzijds het zorgvuldig en voorzichtig willen handelen en anderzijds het recht willen doen aan alle betrokkenen en waken voor imago schade van de kerk. Soms besloten ze als middenweg tot ontrading van deelname aan het avondmaal over te gaan (§8.3.1).

9.4 Perspectief vanuit de focusgroepen

Dat de toepassing van tucht voor tal van problemen en dilemma's stelde was een rode draad door alle focusgroep-gesprekken heen. De waarneming dat aan tuchttoepassing onlosmakelijk het risico van verwijdering tussen gemeentelid en kerk(enraad) kleefde en dikwijls een averechts effect had, was ook voor veel respondenten in de focusgroepen een belangrijke reden om terughoudend te zijn in het toepassen ervan. Ook respondenten die aangaven dat ze onder gemeenteleden nog vrij veel ambtelijk gezag genoten (met name de GG, GGiN, OGGiN en HHK) ondervonden hoe gemeenteleden geen gehoor gaven aan vermaan en tucht, en in plaats daarvan naar een andere kerk vertrokken.

De andere tucht-gerelateerde complicaties kwamen in de meeste focusgroep-gesprekken als vanzelf aan de orde. De kerkelijke verdeeldheid en het naast elkaar bestaan van verschillende visies op zonde en tuchtwaardigheid werden daarbij als een groot probleem voor de tucht genoemd. Op een enkeling na bleek geen van de deelnemers aan de focusgroepen ervaring te hebben met het formele overdragen van een tuchtzaak aan een andere kerkenraad. Gemeenteleden vertrokken vaak naar tot

een ander kerkverband behorende gemeenten, waardoor het overdragen van dergelijke persoonsgegevens niet mogelijk was.²⁸⁷

Ook in de focusgroepen bleken respondenten dus te worstelen met de complexe omstandigheden waaronder tucht (eventueel) toegepast diende te worden. Het achterhalen van ‘de waarheid’, het uitspreken van een oordeel en het rekening houden met verschillende belangen voor individuele betrokkenen en de gemeente als geheel maakten onderdeel uit van de moeite die respondenten ondervonden in de toepassing van de tucht. Waar sommige de idee van ‘waarheidsvinding’ als een onhaalbaar en achterhaald concept verwierpen, beschouwden andere respondenten het grondige onderzoek naar feiten als hét basisprincipe van een zuivere tuchttoepassing.

De positieve en negatieve ervaringen met tuchttoepassing leidden ook tot een verschillende waardering van de kerkordelijke tuchtprincipes. Dat bleek bij de CGK-respondenten, maar nog sterker bij de deelnemers aan de focusgroepen. Hier zal in het volgende hoofdstuk uitgebreider bij worden stilgestaan.

Tot slot zij hier opgemerkt dat respondenten ten aanzien van de vraag of tucht ‘slaagde’, sterk redeneerden vanuit de reactie van het onder tucht gestelde gemeentelid. In §7.3 en §7.4 werd geconstateerd dat respondenten soms meerdere doelen voor ogen hadden met tuchttoepassing, waaronder het beschermen van de gemeente tegen negatieve gevolgen van de zonde of dwaalleer die de aanleiding vormde voor de tuchtmaatregel. Zo bezien is het denkbaar dat een tuchtprocedure – ook wanneer een gemeentelid zich onttrok aan de gemeente – in zekere zin toch ‘geslaagd’ was omdat tenminste één van de andere doelen ermee bereikt werd (het bewaken van de heiligheid van de gemeente). Dat deze redenering door geen enkele respondent gehanteerd werd, kan beschouwd worden als signaal dat respondenten in veel gevallen sterk gericht waren op het behoud en welzijn van het onder tucht gestelde individu redeneerden.

9.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk ging de aandacht uit naar de effecten die tuchtmaatregelen hadden volgens de respondenten. Hoewel respondenten soms ondervonden dat tucht tot ontvankelijkheid voor vermaan, nuancering van standpunten of bekering van een zonde leidde, was de algehele tendens dat – met name de formeel-kerkordelijke – toepassing van tucht vaak resulteerde in onbegrip en onttrekking van het gemeentelid aan de gemeente.

In alle focusgroepen illustreerden participanten aan de hand van voorbeelden hoe tuchtmaatregelen verkeerd geïnitieerd, geïnterpreteerd, voortgezet of ondermijnd werden. Respondenten stuitten vaak op hun eigen beperkte mogelijkheden en de onwil van gemeenteleden om tucht te ondergaan. Kerkelijke verdeeldheid verlaagde de drempel voor gemeenteleden om zich aan de kerkelijke tucht te onttrekken door (al dan niet) bij een andere gemeente lid te worden. De mogelijkheden om een tuchtprocedure over te dragen aan een andere kerkelijke gemeente bleken zeer beperkt; enerzijds vanwege wettelijke en kerkordelijke inperkingen, anderzijds vanwege de verschillende visies op zonde en tuchtwaardigheid die in de diverse kerkgenootschappen gehanteerd werden. Ook ging aan geen van de respondenten de waarneming of ervaring voorbij dat aan bepaalde gedragingen van gemeenteleden soms heel complexe onderliggende (psychische) problematieken ten grondslag lagen die de eigen ambtelijk-professionele mogelijkheden overstegen.

²⁸⁷ Zie §9.3.2, voetnoot 285.

De positieve dan wel negatieve ervaringen met tuchttoepassing én de kerkelijke context waarbinnen de respondenten zich begaven, bleken in veel gevallen (mede) te bepalen hoe respondenten het concept 'tucht' waardeerden en daaraan gestalte gaven in hun ambtelijke praktijk.

10. Het gebruik van de kerkorde in de praktijk van opzicht en tucht

10.1 Inleiding

Aan het slot van het vorige hoofdstuk werd geconstateerd dat respondenten, ongeacht het kerkverband waartoe ze behoorden, tal van problemen of negatieve effecten ondervonden in het toepassen van tucht. Voor velen overheerste de ervaring of verwachting dat tucht een averechts effect had op het betreffende gemeentelid en het beoogde doel van bekering en herstel dikwijls niet bereikt werd. Ondervonden problemen bleken voor respondenten soms diepgaande invloed te hebben op hun waardering voor en bruikbaarheid van de kerkordelijke tuchtbepalingen in het licht van de praktijk. Daar gaat in dit hoofdstuk de aandacht naar uit. De gegevens uit dit hoofdstuk corresponderen met vraag 7 uit het interviewschema (zie bijlage A).

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. In §10.2 wordt aan de hand van drie onderscheidingen in kaart gebracht hoe de respondenten de kerkordelijke tuchtbepalingen waardeerden en welke plaats deze innamen in de kerkelijke praktijk. Het uitgangspunt van deze paragraaf is genomen in de individuele interviews met CGK-respondenten. Relevante verschillen en overeenkomsten met gegevens uit de focusgroep-gesprekken worden in deze paragraaf wel vermeld, maar niet uitputtend behandeld. In §10.3 wordt de beweging in tegengestelde richting gemaakt: de nadruk ligt daar op de uitkomsten van de focusgroepen, van waaruit gereflecteerd wordt op de resultaten van de individuele interviews. De individuele interviews en focusgroepen worden dus onderscheiden van elkaar gepresenteerd, maar vervolgens met elkaar in verbinding gebracht. §10.4 vat de voornaamste bevindingen uit dit hoofdstuk samen.

10.2 De kerkordelijke tuchtbepalingen in de praktijk

10.2.1 Waardering voor de principes, beperkt bruikbaar voor de praktijk

Over het algemeen gaven de CGK-respondenten blijk van waardering voor de kerkordelijke bepalingen met betrekking tot de tucht. Men achtte het principe van tucht een belangrijk, zo niet essentieel aspect van het kerkelijk leven. Bovendien herkenden deze respondenten in de opbouw van de kerkorde-artikelen de grondbeginselen uit Mattheüs 18:15-18, waardoor ze de tuchtbepalingen als bijbels onderbouwd uitgangspunt erkenden en waardeerden.

Over de bruikbaarheid van deze tuchtbepalingen voor de praktijk leefden bij deze respondenten in verschillende opzichten echter twijfel. Gedeeltelijk kwam deze twijfel voort uit hun ervaring dat tuchttoepassing vaak averechts werkte (zie hfst. 9). Deze respondenten vonden het daarom belangrijk om met de tucht in de formeel-kerkordelijke betekenis van het woord uitermate terughoudend om te springen. Ze waren pas bereid deze ter hand te nemen nadat ze geprobeerd hadden om het zondige gedrag bij het gemeentelid op andere manieren te bestrijden. Ook in andere opzichten vond men de kerkordelijke tuchtprincipes niet altijd goed bruikbaar.

Gehanteerde termen

Twijfel aan de bruikbaarheid van de kerkorde-gegevens had niet alleen betrekking op de mogelijk negatieve effecten, maar ook op de gehanteerde termen. Waar de kerkorde van de CGK bijvoorbeeld de termen 'schuldige partij' en 'onschuldige partij' hanteert²⁸⁸, betwijfelden meerdere respondenten of het onderscheid tussen schuldig en onschuldig in de praktijk wel zo helder getrokken kon worden (zie ook in §8.3.1, §9.3.3).

²⁸⁸ Art. 70 lid 4b, 4e, 4g.

Andere respondenten vroegen zich af wanneer een zonde precies als ‘heimelijk’ of als ‘openbaar’ diende te worden bestempeld.²⁸⁹ Deze begrippen werden in de kerkorde gehanteerd, maar niet nader toegelicht of gespecificeerd. Soms gebeurde het dat een respondent al in een vroeg stadium op de hoogte was van een bepaalde kwestie en daarbij betrokken werd, zonder dat het betreffende gemeentelid de zaak aan de gehele kerkenraad wilde meedelen. In dergelijke gevallen was het de respondent niet duidelijk of de zaak daarmee als een heimelijke of als een openbare zonde diende te worden behandeld en wanneer het eventueel zijn verantwoordelijkheid was om alsnog andere leden van de kerkenraad in te lichten. Veel respondenten kozen er in dergelijke gevallen voor om de kwestie zo lang mogelijk in een zo klein mogelijke kring te behandelen, maar wisten tegelijkertijd niet goed wanneer het eventuele moment aangebroken was om de zaak toch breder in de kerkenraad te bespreken.

Hoe stilzwijgend kan tucht zijn?

Het onderscheid tussen de stilzwijgende fase en de openlijke fase van de tuchtprocedure kon naar de ervaring van sommige respondenten ook onder druk staan. Totdat een kerkenraad de tijd rijp achtte om aan een lopende tuchtzaak bekendheid te geven in de gemeente, was het de bedoeling dat de gemeente in het geheel niet op de hoogte was van dit proces. In kleinere gemeenten kon het echter al snel opvallen wanneer een gemeentelid plotseling niet aan het avondmaal zou deelnemen of zou participeren in een stemmingsvergadering. Ook andere tuchtgerelateerde maatregelen konden in het oog springen, zoals het plotseling beëindigen van een taak of functie in de kerk.

Gebrekkig onderling vermaan

Een ander kerkordelijk gegeven dat volgens deze respondenten in de praktijk niet goed of slechts summier functioneerde, betrof de ‘onderlinge tucht’. Voordat een (mogelijke) tuchtzaak bij de kerkenraad zou mogen worden gemeld, behoorden gemeenteleden elkaar eerst onderling, ‘onder vier ogen’, en vervolgens met een of meerdere getuigen erbij te vermanen.²⁹⁰ Naar de waarneming van de respondenten functioneerde dat onderlinge vermaan vaak niet of slechts mondjesmaat. Meerdere respondenten noemden voorbeelden waarin gemeenteleden een kwestie aankaartten bij de kerkenraad terwijl er geen enkel onderling vermaan had plaatsgevonden en de gemeenteleden niet de bereidheid hadden om dat te alsnog gaan doen. Respondenten vroegen zich in dergelijke gevallen af hoe ze op zulke ‘geruchten’ moesten reageren. Want hoewel ze daar formeel geen verplichting toe hadden, voelden ze soms wel een ambtelijke verantwoordelijkheid rondom de bediening van de sacramenten (zie verder in §12.4).

De kerkorde als algemeen en breed kader

Hoewel de kerkordelijke principes door deze respondenten op zich als waardevol en bijbels gefundeerd beschouwd werden, benadrukte men dat de toepassing ervan een kwestie van maatwerk was. In uiteenlopende situaties konden overwegingen tot een verschillend hanteren van de principes leiden. De kerkordelijke bepalingen waren wél het kader waarbinnen men bewoog en/of het uitgangspunt waaraan een kerkenraad de eigen handelswijze behoorde te spiegelen, maar diende volgens deze respondenten niet als blauwdruk voor iedere individuele kwestie.

Uitvoeringsbepalingen

Men was er dus beducht voor dat de algemene principes al teveel op voorhand of ‘van bovenaf’ werden ingekleurd. Over de uitvoeringsbepalingen bij de kerkorde-artikelen, die zich in de loop der

²⁸⁹ KO CGK gebruikt deze termen in art. 72 t/m 75.

²⁹⁰ KO CGK art. 73, naar analogie van Mat. 18: 15 en 16.

tijd tijdens synodevergaderingen van de CGK hadden voorgedaan (zie §6.2), liepen de meningen dan ook flink uiteen. Waar andere respondenten deze aanvullingen als welkome concretisering van de basisprincipes toejuichten (zie verder onder §10.2.2), beschouwde het merendeel van deze groep respondenten dergelijke extra aanvullingen als een onnodige inbreuk op de autonomie van de plaatselijke kerkenraad. Anderen noemden deze extra bepalingen gedateerd, bijvoorbeeld wanneer zaken als tuchtwaardig aangemerkt werden die in hun gemeenten niet (meer) als zodanig beschouwd werden.

Respondent 3 was een van de respondenten die ruimte voor de lokale kerkenraad bepleitte:

‘De kerkorde is bedoeld om het kerkelijk leven goed te laten functioneren. Dat heeft een geestelijke focus. Dus je komt er niet mee weg als je zegt: ‘We hebben regels afgesproken en dat doen we dan gewoon, en dan komt het allemaal wel goed.’ Zo werkt het echt niet voor mijn gevoel [...]. Je moet de eigen tuchtpraktijk er wél aan spiegelen [...]. En op basis daarvan een idee vormen, van: hoe moeten we nou met zo’n situatie omgaan? Maar dan niet op een simplistische manier: je moet echt oog hebben voor wat er aan de hand is. En de werkelijkheid is altijd ingewikkelder dan wat in de kerkorde beschreven is.’

Respondenten die deze denkwijze hanteerden, hadden waardering voor de geldende kerkordelijke kaders maar achtten het niet wenselijk of haalbaar om deze als blauwdruk op iedere (potentiële) tuchtkwestie toe te passen. Om recht te doen aan de unieke omstandigheden van iedere kwestie achtten ze het wenselijk om tucht in de formeel-kerkordelijke betekenis slechts in een uiterst geval toe te passen – bijvoorbeeld wanneer een gemeentelid nadrukkelijk schadelijk gedrag vertoonde voor andere betrokkenen of de schuld zó duidelijk was dat het doen van ‘waarheidsvinding’ niet problematisch was.

10.2.2 Waardering voor de principes, goed bruikbaar voor de praktijk

Deze tweede groep respondenten gaf blijk van grote waardering voor de kerkordelijke bepalingen met betrekking tot de tucht. Zij benadrukten – soms met een verwijzing naar art. 29 uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis – dat de tucht als kenmerk van de kerk zonder twijfel toegepast diende te worden wanneer de situatie daarom vroeg. Omdat zij de kerkordelijke tuchtbepalingen als rechtstreeks voortvloeisel van Mattheüs 18 beschouwden, achtten zij het noodzakelijk om daaraan gehoorzaam te zijn. Terughoudendheid in de toepassing van tucht uit vrees voor negatieve gevolgen beschouwden zij als een onwenselijk pragmatisme of een al te zeer meegaan met de tijdgeest.

Het verschil met de onder §10.2.1 vermelde lijn was dus dat deze respondenten ook in de *praktische toepassing* van tucht een groter gewicht toekenden aan de kerkordelijke principes. Hun waardering betrof – ingeval van CGK-respondenten – niet alleen de hoofdartikelen, maar ook de uitvoeringsbepalingen die in de loop van de jaren tijdens verschillende synodevergaderingen waren vastgesteld. Deze respondenten vonden de kerkorde dus goed bruikbaar en toepasbaar voor de kerkelijke praktijk.

Respondent 1 gaf in onderstaand citaat blijk van zijn waardering voor de kerkordelijke tuchtprincipes:

‘Bij ons in de gemeente functioneert de kerkorde gelukkig nog, kun je daar ook een beroep op doen en kun je merken dat dat ook een zeker gezag heeft. Dat geeft ook een stukje veiligheid, dat je als kerkenraad kunt zeggen: ‘Ja, wij handelen in overeenstemming met onze kerkorde.’ [...] En ook als het gaat om die [uitvoerings]bepalingen... dan kun je ook altijd weer wijzen dat de kerkorde natuurlijk niet helemaal waterdicht is. Dat elke situatie weer een eigen aanpak vraagt. Maar dat juist de kerkorde daar wel oog voor heeft, door al die andere bepalingen die erbij staan.’

Overeenkomstig de in §10.2.1 beschreven positie merkte ook deze respondent op dat iedere tuchtkwestie uniek was en om een eigen aanpak vroeg. Toch ervoer hij de nadere invulling van de kerkordelijke bepalingen niet als een negatieve inperking, maar juist als een positief hulpmiddel. Hierin kwam het verschil met de eerste positie het sterkst tot uitdrukking: waar de respondenten in die categorie de kerkorde als het algemene, brede kader interpreteerden waarbinnen aan de plaatselijke kerkenraad veel ruimte voor eigen interpretatie en maatwerk gegeven zou moeten worden, zagen deze respondenten de kerkorde als directe richtlijn voor de omgang met ieder (mogelijk) tuchtwaardig gedrag. Sommige van deze respondenten gaven bovendien aan behoefte te hebben aan nadere precisering van de reeds bestaande handleidingen voor de tuchtprocedure.

Respondent 12 noemde nog een ander argument voor het nauwlettend volgen van de formele tuchtprocedure. Hij zei daarover:

‘Ik vind dat je jezelf als kerk serieus moet nemen, ook naar de overheid en naar de samenleving. Een kerkorde heeft ook iets van: de overheid mag gewoon meekijken; zo doen we de dingen en transparant willen we zijn. En daar ben ik ook heel erg voor. Maar laten we het dan ook zijn.’

Met name de respondenten die zelf veel gewicht toekenden aan de kerkordelijke tuchtbepalingen beklagden zich soms over het kennisniveau van andere ambtsdragers in hun eigen kerkenraad of op de classis. Juist het zorgvuldig vormgeven van de procesmatige kant van de tuchtprocedure werd door deze groep respondenten uitermate belangrijk geacht. Hierin verdisconteerden zij zorgvuldigheidsmaatregelen zoals hoor en wederhoor, geduld, heldere communicatie, goede onderbouwing en argumentatie van het eigen standpunt en aanhoudend pastoraal contact als noodzakelijke vereisten. Ook werd door vrijwel alle respondenten benoemd dat tucht door de ambtsdrager vanuit een liefdevolle, betrokken en bescheiden houding moest worden toegepast. Voor het betreffende gemeentelid en eventueel andere betrokkenen moest immers duidelijk zijn dat de tucht een positieve, op herstel en bekering gerichte intentie had. De tuchtmaatregel zou volgens hen dus altijd samen moeten gaan met intensieve pastorale begeleiding, maar er niet door vervangen moeten worden. Overigens weidden deze respondenten relatief weinig uit over de wijze waarop ze dergelijke zorgvuldigheidsvereisten in concrete tuchtkwesties probeerden te borgen.

10.2.3 Bezwaar tegen de principes, (want/dus) niet bruikbaar voor de praktijk

Een kleine derde categorie respondenten gaf blijk van een principiële moeite met de kerkordelijke principes aangaande de tucht. Waar de eerste twee groepen de kerkordelijke uitgangspunten hoogachtten (maar op verschillende wijzen toepasten), hadden deze respondenten zich ten principale van de kerkordelijke principes gedistantieerd. De reden daarvoor viel in tweeën uiteen: ofwel men ervoer een zo grote discrepantie tussen de principes en de praktijk dat men daarom een moeite met de principes had gekregen; ofwel men had een inhoudelijk bezwaar tegen de kerkordelijke principes en paste ze daarom niet/nauwelijks toe in de praktijk.

Principes verouderd en ontoereikend

In het eerste geval beschouwden de respondenten de kerkordelijke bepalingen met betrekking tot de tucht als verouderd en ontoereikend met het oog op de hedendaagse praktijk. Deze mening was ook respondent 21 toegedaan:

‘Mijn persoonlijke visie is in de loop van de jaren veranderd; en dat is dat ik op dit moment, eigenlijk al een aantal jaren, het hele gereformeerde kerkordelijke denken over de kerkelijke tucht niet meer relevant vind. Omdat de werkelijkheid zó ver afstaat van de principia. Die kloof is enorm.’

Respondenten die zich herkenden in deze waarneming, noemden verschillende problemen waar ze tegenaan liepen. Zo hadden de kerkorde-artikelen bijvoorbeeld onvoldoende oog voor individuele situaties en boden niet genoeg ruimte aan een kerkenraad om maatwerk te leveren. De respondenten hadden ondervonden dat de formele tuchtprocedure vaak eenvoudigweg niet passend was in de concrete situaties. De maatregelen vonden ze bovendien te rigide en eendimensionaal, bijvoorbeeld omdat er nauwelijks gradaties in (impact van) zonde of dwaling werden aangeduid. Ook hadden deze respondenten moeite met het voortgaande karakter van de (op de DKO gebaseerde) bepalingen. De kerkorde-artikelen hadden hun relevantie voor de actuele kerkelijke praktijk wat hen betrof grotendeels verloren en konden daarom niet of nauwelijks (meer) als richtlijn dienen voor (eventueel) tuchtwaardige situaties. De waarneming dat de toepassing van tucht vaak een afstotend in plaats van positief effect had op het betreffende gemeentelid, droeg voor deze respondenten bij aan de principiële moeite die men had met het concept 'tucht' en de daarbij behorende formeel-kerkordelijke principes.

Respondenten zochten dan ook naar eigen alternatieve manieren om gestalte te geven aan opzicht en tucht. Gebruik van de kerkorde-regels werd als de allerlaatste en minst aantrekkelijke mogelijkheid beschouwd, een uiterste noodmaatregel. Respondent 14 gaf daar blijk van:

'Nou, dan kom je dus op een grens dat je zegt: 'We kunnen bijna niet anders dan de kerkorde erbij te pakken en zeggen: 'Nou, dan moeten we toch op de een of andere manier ergens een grens stellen bij wat dan de kerkelijke gemeente is.' Toen waren we als kerkenraad best bereid om te zeggen van: 'Het lukt ons écht niet op deze manier, laten we dan maar de stappen van de kerkorde pakken.' Die zijn er tenslotte wel op gebaseerd, maar er zit nogal een discrepantie tussen wat de kerkorde zegt en wat Jezus zegt.'

Moeite met de principes

Het bovengenoemde citaat illustreert dat de formeel-kerkordelijke tucht slechts in uiterste gevallen en met tegenzin ter hand genomen werd. Bovendien klonk in dit citaat een inhoudelijk punt van kritiek door: de kerkordelijke tuchtprocedure zou in bepaalde opzichten op gespannen voet staan met Mattheüs 18, hoewel het erop gebaseerd is. De respondent doelde hiermee onder meer op de mogelijkheid om andermans zonden aan te dragen bij de kerkenraad. Volgens hem kon de kerkorde zo geïnterpreteerd worden dat gemeenteleden zich al te gemakkelijk bij de kerkenraad zouden beklagen over de leer of levensstijl van anderen, zonder het gemeentelid daar zelf over te hebben vermaand.

Enkele andere respondenten gaven eveneens blijk van inhoudelijke kritiek op de kerkordelijke principes, of illustreerden dat tucht slecht te integreren was in hun manier van kerk-zijn. De uiterste consequentie van de tucht, namelijk de afsnijding van het in zonde levende gemeentelid van de gemeente, botste volgens deze respondenten – of volgens een meerderheid van de kerkenraad waartoe zij behoorden – met het doel van de tucht, namelijk het behouden van de zondaar. Respondent 21 gaf aan dat door kerkenraadsleden de twijfel uitgesproken werd of de toepassing van de tucht überhaupt wel in lijn met de bedoeling van Jezus was. In het onderstaand citaat schetste hij de reactie in de kerkenraad nadat naar buiten was gekomen dat een gemeentelid zich schuldig had gemaakt aan een – formeel gezien – tuchtwaardige zonde:

'En de primaire reactie van een aantal broeders in de kerkenraad was: 'geen kerkelijke tucht'. Nog voordat we de zaak... 'Géén kerkelijke tucht. Dat is negatief, sanctionerend... dat werkt niet, is ook niet evangelisch.' Dus dat brengt mij tot de overtuiging dat een groot deel van de kerkenraadsleden niet meer gelooft in de heilzame werking. Tucht komt van 'trekken', dat leg ik ook netjes uit op catechisatie – maar het werkt niet meer zo.'

Andere fundamentele kritiek op de kerkordelijke principes had te maken met het (dwingende), op gedragsverandering gerichte karakter van de tucht. Sommige respondenten trokken bijvoorbeeld in twijfel of het wel met de geestelijke intentie van de tucht te verenigen was om een zonde of dwaalleer via een straffende maatregel te willen ombuigen. Deze respondenten vreesden dat het hanteren van een machtsmiddel niet tot verandering van gezindheid, maar (in het beste geval) slechts tot verandering van gedrag zou leiden. Ook hierin kwam dus een principiële moeite met de kerkordelijke tuchtmaatregelen tot uitdrukking.

10.2.4 Verhouding tussen de verschillende posities

De hierboven genoemde onderscheidingen kunnen niet beschouwd worden als losstaande, van elkaar geïsoleerde posities. Zo waren er enkele verschillende ambtsdragers die tucht vastberaden volgens de kerkorde wilden toepassen (conform §10.2.2), maar in het licht van soms complexe en unieke situaties de grenzen van het kerkordelijke denken over tucht zoveel mogelijk opzochten. Een voorbeeld hiervan is onderstaand citaat van respondent 13:

‘In elk geval moet je het in de context plaatsen waarin het gebeurt. En ik ben er wel achter gekomen: de kerkelijke tucht is goed, en wat we in de kerkorde hebben is goed, daar moeten we ons in eerste instantie ook aan houden; maar je kan ook niet een blauwdruk geven voor elke situatie. Je kan niet een strak schema op elke situatie leggen. Je moet het echt goed onderzoeken: in welke context is het gebeurd, wat is er precies aan de hand; maar laat wél de Schrift staan. Laat wél de Schrift spreken.’

Andere respondenten gaven aan dat hun eigen visie op (kerkordelijke) tucht in de loop der tijd een ontwikkeling had doorgemaakt. Meestal waren dit respondenten die aan het begin van hun ambtelijke loopbaan een strikte(re) tuchtpraktijk voorstonden, maar voor wie de kerkordelijke tuchtmaatregelen onder invloed van negatieve ervaringen, complicerende factoren of veranderde inzichten verminderd relevant geworden waren.

Het zou overigens niet correct zijn om de bovengenoemde materie te vereenvoudigen tot een onderscheid tussen ‘principiële’ en ‘pragmatische’. Respondenten in de individuele interviews verweten elkaar over en weer weleens dergelijke rigiditeit of nalatigheid. Toch zou dit aan beide posities onvoldoende recht doen. Het naleven van de kerkordelijke richtlijnen sloot de pastorale bewogenheid en het leveren van maatwerk niet noodzakelijkerwijs uit, en het afzien van kerkordelijke tucht kon soms op heel principiële gronden gebaseerd zijn. Respondent 19 maakte dit bijvoorbeeld duidelijk in het onderstaande citaat:

‘Maar belangrijk is dat ik mij tekort gedaan zou voelen als iemand mij zo hoort praten, en daar dan als conclusie aan verbindt: ‘uiteindelijk durft hij het niet. En niet durven is laf.’ Snap je? Want dan denk ik: ‘Nee, dat is niet laf, maar het is een keuze. En daar ben ik verantwoordelijk voor. Ik zou er ook verantwoordelijk voor zijn als ik de tucht op een stoere, kerkelijke manier, maar uiteindelijk voor Gods aangezicht blij onheus te hebben toegepast. Omdat ik mensen niet goed doorgrond heb; omdat ik de situatie niet goed ingeschat heb. Omdat ik de effecten zeg maar niet voldoende aan de voorkant verkend heb. En ik dus met mijn beslissing een hoop ellende heb teweeggebracht.’

Waardering kerkorde en de eigen ervaringen

De wijze waarop de respondenten zich verhielden tot de kerkordelijke tuchtbepalingen was dikwijls afhankelijk van de eigen ervaringen met kerkelijke tuchtprocedures en de gevolgen die ze eraan ondervonden. Respondenten die in concrete situaties hadden ondervonden dat tucht positief en heilzaam voor het onder tucht gestelde gemeentelid was, leken sterker geneigd aan de formeel-

kerkordelijke principes vast te houden dan respondenten die alleen spraken over kwesties waarin de tucht negatief uitpakte. Een aantal respondenten had geen ervaring met het toepassen van tucht, maar sprak zich wel expliciet negatief uit over de (te verwachten) complicerende factoren. Voor hen leek het toepassen van tuchtmaatregelen op voorhand al geen goed begaanbaar traject. Er waren ook respondenten die (vrijwel) geen positieve ervaringen met tuchttoepassing hadden maar het zonder aarzeling bleven toepassen. De 'waardering' voor de kerkelijke tucht door respondenten hing dus dikwijls af van de eigen context-gebonden ervaringen met de toepassing ervan.

10.3 Perspectief vanuit de focusgroepen

Ook in de focusgroepen werd de bruikbaarheid van de kerkordelijke principes voor de tuchtpraktijk diepgaand verschillend beleefd en onder woorden gebracht. In de NGK-focusgroep kwamen de drie hierboven toegelichte houdingen ten aanzien van de tucht het duidelijkst samen in één gesprek. Ik illustreer dit aan de hand van enkele citaten.

In de eerste plaats een respondent uit deze focusgroep die zowel het kerkordelijk tuchtprincipe hoogachtte als daaraan in de praktijk gestalte wilde geven. Hij noemde de tucht

'onmisbaar voor een kerk, wil die kerk zijn en kunnen blijven. Als de belijdenis tenminste nog gelijk heeft, dat het gaat om een van de twee sleutels van het Koninkrijk der hemelen, die we volgens het bevel van Christus te bedienen hebben.'

Later in het interview ging hij in op de mogelijk negatieve effecten die de toepassing van kerkelijke tucht zou kunnen hebben. Hij zei daarover:

'Ja, wie zou die strijd niet herkennen? Het punt is: het herkennen van de strijd los je niet op door het dan maar na te laten. Die zul je dan aan moeten gaan.'

Deze principiële denklijn past het meest thuis in de positie die onder §10.2.2 verwoord werd. De handhaving van tucht werd nadrukkelijk als bijbelse opdracht opgevat, waardoor mogelijk negatieve effecten de toepassing ervan niet zouden behoren te belemmeren.

Een van de andere respondenten in datzelfde gesprek herkende zich sterker in de §10.2.1 beschreven houding ten aanzien van tucht. Hij waardeerde het principe als onderdeel van het gereformeerd belijden, maar ondervond in de praktijk dat het weinig functioneerde:

'Het werkelijk toepassen van tucht in de stappen zoals we die kennen... gebeurt weinig. Ik maak het zelf ook weinig mee en daarin blijft het voor mij dus ook die worsteling. Ja, je belijdt dat het goed is. Het heeft dus voor mij met belijden te maken. Bij mij ligt de Nederlandse Geloofsbelijdenis op dit moment open bij artikel 32: 'over orde en tucht in de kerk'. Dus daar worden echt dingen over beleden. Maar dat is geloof belijden, méér dan dat ik in de praktijk kan verdedigen dat het zo goed werkt.'

In het NGK-focusgroep werd ook de onder §10.2.3 omschreven positie onder woorden gebracht. Eén van de respondenten sprak zich kritisch uit jegens de toepassing van kerkelijke tucht in de hedendaagse context. Zijn kritiek betrof allereerst de wijze waarop de tucht vanuit de NGB art. 29 als onmisbaar kenmerk van de kerk werd beschouwd:

'Wij zijn die historische tekst van artikel 29 a-historisch gaan lezen en hebben dit verheven tot een kenmerk van de ware kerk: net zo belangrijk ongeveer als de verkondiging van het Evangelie en de bediening van de sacramenten [...]. Die tucht is een soort lakmoesproef van orthodoxie geworden.'

Ook betrof zijn kritiek de waarneming dat de tucht vrijwel nooit heilzaam voor het betreffende gemeentelid bleek uit te werken.

‘Ik denk dat wat mij betreft dat eerste element, behoud van de zondaar, bij tuchttoefening feitelijk niet bruikbaar is. Ik zeg het maar een beetje hard, maar ik denk dat de eerlijkheid gewoon gebiedt om dat vandaag te zeggen [...]. Tucht is naar zijn aard een machtsmiddel. [...]; elk machtsmiddel is gevaarlijk en zo is ook tucht gevaarlijk.

Door deze respondent werd niet alleen het kerkordelijke principe, maar ook de bruikbaarheid van die principes voor de praktijk onder kritiek gesteld. Zo kwamen alledrie de onder §10.2 vermelde posities ten aanzien van de kerkordelijke tuchtbepalingen helder aan bod in het focusgroep-gesprek met respondenten uit de NGK.

Relatieve eensgezindheid

Ook in de vGKN-focusgroep werden de kerkordelijke tuchtprincipes verschillend gewaardeerd met het oog op de praktijk. In andere focusgroepen liep de waardering voor de kerkordelijke principes én bruikbaarheid in de praktijk minder sterk uiteen. Respondenten gaven over het algemeen blijk van een behoorlijk positieve kijk op de kerkordelijke tuchtbepalingen die van kracht waren in hun kerkverband. Ook aanvullende bepalingen, handleidingen of protocollen werden gewaardeerd en als helpend voor de tuchtpraktijk beschouwd.

Met name in de focusgroepen met respondenten uit de GG, OGG en GGiN bleken de kerkordelijke principes en de toepassing ervan in de praktijk niet ter discussie te staan. De respondenten uit de HHK en PKN lieten zich eveneens positief uit over de bruikbaarheid van de eigen kerkorde, maar gaven er wel blijk van dat de kennis daarvan in kerkenraden regelmatig te wensen overliet. Vooral de grote zorgvuldigheid waarmee de toepassing van kerkelijke tucht omkleed was, bijvoorbeeld door de betrokkenheid van het generale college voor het opzicht, werd door deze respondenten gewaardeerd.²⁹¹

10.4 Samenvatting

De waardering van de kerkordelijke bepalingen met betrekking tot de tucht liep onder de respondenten fors uiteen. Die variatie bleek uit de interviews met CGK-respondenten, maar kwam in de focusgroepen eens te meer tot uitdrukking. Het merendeel van de respondenten waardeerde de kerkordelijke tuchtprincipes en herkende daarin bijbelse grondlijnen. Een deel van de respondenten beschouwde de kerkorde als actueel en volledig genoeg om (in principe) in iedere (mogelijke) tuchtwaardige situatie als uitgangspunt te nemen. Andere respondenten namen de kerkorde slechts ter hand wanneer ze geen mogelijkheden meer hadden om de kwestie op een andere manier op te lossen. Zij redeneerden sterk vanuit de uniciteit van iedere situatie. De kerkorde beschouwden zij

²⁹¹ Aangezien de focusgroepen samengesteld waren uit predikanten en andere ambtsdragers die een zekere expertise hadden ten aanzien van tucht, is het niet vreemd dat deze respondenten een doorgaans positieve waardering voor de kerkordelijke bepalingen met betrekking tot de tucht aan de dag legden. Meerderen van hen hadden ervaring in een bovenlokaal orgaan of hadden anderszins relevante kennis van en ervaring met kerkelijke tucht opgedaan. Sommigen hadden zelfs actief bijgedragen aan de totstandkoming van een gereviseerde kerkorde of handleiding. Een andere verklaring voor de positieve waardering van de tucht zou kunnen zijn dat de deelnemers aan de focusgroepen zich ten overstaan van hun collega-predikanten niet kritisch durfden uitspreken of niet wilden toegeven dat er discrepantie bestond tussen principe en praktijk.

weliswaar als algemeen kader voor opzicht en tucht, maar niet noodzakelijkerwijs als richtlijn voor iedere individuele kwestie.

Enkele respondenten gaven blijk van een principieel bezwaar tegen de kerkordelijke tuchtpraktijk. Soms betrof dit een inhoudelijk bezwaar tegen de geformuleerde kerkorde-artikelen (of uitvoeringsbepalingen), in andere gevallen hadden negatieve ervaringen met tuchttoepassing hun weerslag op de waardering van de principes. Ook in algemene zin gold dat positieve dan wel negatieve ervaringen met tucht van invloed waren op de waardering waarmee respondenten spraken over de bruikbaarheid van de kerkordelijke tuchtbe­palingen.

11. Zonde en tuchtwaardigheid

11.1 Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de visies op zonde en tuchtwaardigheid zoals die door de respondenten naar voren werd gebracht. In diverse voorgaande hoofdstukken werd verwezen naar de waarneming dat onder respondenten verschillend werd gedacht over de vraag welke zonden als tuchtwaardig zouden moeten worden gerekend. Dat dit als een groot probleem voor het functioneren van de tucht werd beschouwd, kwam aan bod in §9.3.2. In dit hoofdstuk worden de verschillende visies op zonde en tucht uitgebreider belicht. De materie correspondeert met vraag 8 uit het interviewschema (zie bijlage A).

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. In §11.2 wordt in kaart gebracht welke zonden wel, en welke zonden niet als grond voor tuchttoepassing werden beschouwd door respondenten. Op deze manier wordt duidelijk waar overeenstemming bestond en waar visies uiteenliepen. Naar de overwegingen die aan deze uiteenlopende visies ten grondslag lagen, gaat in het vervolg van de paragraaf aandacht uit aan de hand van enkele dilemma's.

Het uitgangspunt is voor deze paragraaf genomen in de individuele interviews met CGK-respondenten. Relevante verschillen en overeenkomsten met gegevens uit de focusgroep-gesprekken worden in deze paragrafen wel vermeld, maar niet uitputtend behandeld. In §11.3 wordt de beweging in tegengestelde richting gemaakt: de nadruk ligt op de uitkomsten van de focusgroepen, van waaruit gereflecteerd wordt op de resultaten van de individuele interviews. De individuele interviews en focusgroepen worden dus onderscheiden van elkaar gepresenteerd, maar vervolgens met elkaar in verbinding gebracht. In §11.4 worden de voornaamste bevindingen uit dit hoofdstuk samengevat.

11.2 Visies op zonde en tuchtwaardigheid

Algemene indruk

Het thema 'zonde en tuchtwaardigheid' bleek tijdens de interviews een onderzoeksterrein te zijn waarover door de respondenten op verschillende golflengten gesproken werd. Sommigen benaderden het spreken over zonde als een theologisch vraagstuk. Zij spraken vanuit meer algemene termen of abstracte gedachtegangen over tuchtwaardigheid, maar hadden er moeite mee om die te concretiseren met het oog op de eigen tuchtpraktijk. Anderen redeneerden sterk vanuit hun eigen ervaringen in de ambtelijke praktijk. Zij konden soms nauwlettend aangeven welke gedragingen of dwaalleren als tuchtwaardig golden, maar lieten een onderbouwing daarvan achterwege. Respondenten leken het over het algemeen dus moeilijk te vinden om te reflecteren op de vraag welke zonden of dwaalleringen een (formele) tuchtprocedure zouden rechtvaardigen. De vraag wanneer tucht gerechtvaardigd was, was bovendien nog een andere vraag dan wanneer het feitelijk werd toegepast.

In de wijzen waarop respondenten spraken over zonde en tuchtwaardigheid waren zowel overeenkomsten als verschillen te onderscheiden.

11.2.1 Overeenkomsten: openbaar, doelbewust, aanstootgevend, bijbels onderbouwd

Tot op zekere hoogte waren de respondenten — binnen de CGK, maar ook in de focusgroepen — eensgezind ten aanzien van de vraag welke zonden als tuchtwaardig beschouwd zouden moeten worden. Ze deelden namelijk de mening dat niet iedere zonde een tuchtprocedure zou rechtvaardigen.

De drie veelgenoemde voorwaarden voor een mogelijke tuchtprocedure waren dat de zonde openbaar was (geworden), het gemeentelid er doelbewust in volhardde en/of aanstoot gaf in de gemeente naar het oordeel van de kerkenraad. Bovendien benadrukten zij vaak dat met bijbelse argumenten onderbouwd zou moeten kunnen worden waarom een zonde als tuchtwaardig werd beschouwd.

Openbaar

Wanneer een zonde precies als 'openbaar' bestempeld kon worden was voor veel respondenten overigens niet altijd duidelijk (zie ook in §10.2.1). Voor sommigen was dit al het geval wanneer zichzelf en eventueel naaste gezinsleden van het betreffende gemeentelid op de hoogte waren van de situatie; anderen noemden een zonde pas openbaar wanneer die voor iedereen in de gemeente duidelijk waarneembaar was. Het onderscheid tussen 'openbare zonde' en 'heimelijke zonde' leek doorgaans echter geduid te worden in termen van 'beheersbaarheid'. Waar de betreffende kwestie slechts in beperkte kring bekend was – en ook in die beperkte kring weer 'opgelost' zou kunnen worden zonder verdere bekendheid in de gemeente, vond men dat nog sprake was van een heimelijke zonde. Een precies aantal betrokkenen werd daarbij door geen van de respondenten genoemd en vaak ook niet belangrijk geacht. Wanneer een situatie in zo brede kring bekend was dat het tot opspraak of roddel leidde, vonden respondenten dat doorgaans hét signaal om tucht-(gerelateerde) maatregelen te nemen.

Sommige respondenten gaven er overigens blijk van dat ze formele tuchtmaatregelen ook nodig achtten wanneer een kwestie (nog) niet 'openbaar' was. Daarmee wilden ze het heilige of gewijde karakter van de avondmaalsviering beschermen (§12.4.1) of eventuele slachtoffers recht doen (§7.3.3).

Doelbewust

Met 'doelbewust' of 'volhardend' doelden respondenten op de houding waarmee het betreffende gemeentelid in zonde leefde: wanneer hij niet ontvankelijk leek voor het vermaan, contact met een ambtsdrager ontweek en/of na een langere periode geen blijk van berouw of inkeer gaf, was dat voor veel respondenten een belangrijke indicatie om tot formele tuchttoepassing over te gaan. Ook wanneer de zonde incidenteel was geweest (zoals diefstal of een ander delict) maar het gemeentelid daar geen berouw over toonde, werd dit soms als 'volharding in de zonde' geïnterpreteerd en kon dit aanleiding tot tuchttoepassing vormen. Uit de meeste door respondenten genoemde voorbeelden werd niet duidelijk hoelang een gemeentelid de tijd kreeg zich van een zonde te bekeren alvorens overgegaan werd tot tuchttoepassing. In sommige gevallen werd (vrijwel) direct na het bekend worden een tuchtmaatregel opgelegd, in andere gevallen noemden respondenten voorbeelden waarin zelfs een jaar of langer pastoraal vermaan plaatsvond voordat men besloot tucht toe te passen. Dit laatste was bijvoorbeeld het geval bij ongehuwd samenwonenden. Ongetwijfeld was er een verband tussen de impact van de zonde op de omgeving en het geduld dat respondenten bereid waren op te brengen alvorens tot tuchttoepassing over te gaan.

Aanstootgevend

Een derde criterium voor tuchtwaardigheid was volgens respondenten dat het om een aanstootgevende of 'ergerniswekkende' zonde zou moeten gaan. Dit woord werd op twee manieren gehanteerd (zie ook §5.2.2). Enerzijds doelde men op een zodanige ernst of impact van de zonde op anderen in de gemeente dat het verdragen of tolereren ervan tot onrust en onvrede in de gemeente zou leiden, de gemeente in diskrediet zou brengen of zelfs de eer van God zou schaden. Voorbeelden hiervan waren zaken als incest/seksueel misbruik, (pogingen tot) moord of fraude. Het ging hier dus veelal om een categorie zaken waarvan men, zelfs zonder bijbelse onderbouwing, aanvoelde dat het onaanvaardbaar gedrag was en/of waarneembaar schadelijke gevolgen had voor andere directe betrokkenen. Respondent 5 verwoordde dit als volgt:

‘Ja, bepaalde dingen zijn natuurlijk heel helder. Dingen als diefstal, moord, overspel. En daarin blijven, je daarvan niet bekeren, daar gaat het natuurlijk altijd over bij tucht.’

Het woord ‘ergerniswekkend’ werd ook door respondenten gebruikt om het gevaar van een aanstekelijk effect te verwoorden. Wanneer een bepaalde zonde of dwaalleer onbestraft zou blijven, konden andere gemeenteleden daardoor aangemoedigd worden er ook toe over te gaan. Respondenten dachten hierbij bijvoorbeeld aan het niet tweemaal per zondag de kerkdiensten bezoeken, ongehuwd samenwonen of werken op zondag.²⁹²

Bijbels onderbouwd

Ten vierde wilde men met argumenten uit de Bijbel aan kunnen tonen dat een levensstijl of leerstellige overtuiging zonde was – en daarom reden voor tucht. Ze waren van mening dat dit noodzakelijk was om een tuchtzaak te rechtvaardigen en te kunnen laten slagen. Respondenten vonden het daarbij van belang om écht overtuigd te zijn van de schuldvraag en tuchtwaardigheid in de onderhavige kwestie, alvorens tot tuchttoepassing kon worden overgegaan.

Openbaar, doelbewust, aanstootgevend en bijbels onderbouwd golden dus in algemene zin als criteria om tuchtwaardigheid aan af te meten. Wanneer een situatie aan een van deze drie voorwaarden niet voldeed, zeiden respondenten over het algemeen niet over te gaan tot het nemen van tuchtmaatregelen. Een gemeentelid dat bijvoorbeeld bereid was door middel van een hulpverleningstraject zijn neiging tot agressief gedrag in te tomen, zou door de meeste respondenten niet gelijktijdig onder een (formele) tuchtmaatregel zijn gesteld. Hoewel de zonde openbaar en aanstootgevend was, bleek uit de houding van het gemeentelid een zekere welwillendheid om te werken aan een zondige neiging, en wilde hij er niet in volharden. En ingeval van een ‘verborgen’ verslaving waarover het betreffende gemeentelid (nog) geen berouw toonde, zouden de meeste respondenten naar eigen zeggen lange pastorale trajecten gegaan zijn om te voorkomen dat alle ouderlingen zouden moeten worden ingelicht. Hoewel dus in een aanstootgevende zonde werd volhard, was het van doorslaggevend belang dat de kwestie niet openbaar of algemeen bekend was. Overigens gold hierbij wel dat in veel van deze gevallen andere maatregelen van ambtelijk opzicht genomen werden en dat vaak de impact van een ‘verborgen’ zonde op de directe omgeving van het betreffende gemeentelid verdisconteerd werd in de handelwijze.

11.2.2 Verschillen en verklaringen

Verschillende visies op tuchtwaardigheid

Ondanks deze algemeen aanvaarde uitgangspunten gold van een aantal levensstijlen, -keuzes en overtuigingen dat ze door sommige respondenten wel, maar door andere respondenten niet als tuchtwaardig werden aangemerkt.

Ongehuwd samenwonen, ‘niet-noodzakelijk’ werk doen op zondag, onregelmatig of niet tweemaal per zondag bezoeken van kerkdiensten, laten overdopen, (initiëren van een) echtscheiding of het aangaan van een nieuwe relatie na een eerdere echtscheiding op niet-bijbelse gronden²⁹³ waren daar de belangrijkste voorbeelden van. Ook over de vraag of het aangaan van een homoseksuele relatie als tuchtwaardig zou moeten worden beschouwd, liepen de inzichten uiteen.

²⁹² Zie ook in §7.3.2 onder het kopje ‘Tucht om de morele standaard te bewaken tegen verval’.

²⁹³ Er wordt in principe slechts één ‘bijbelse’ grond voor echtscheiding onderscheiden, namelijk overspel (op basis van Mat. 19:9). De KO CGK noemt daarnaast echtscheiding ‘religionis causa’ (art. 70 lid 4c en d) en ‘kwaadwillige verlating’ (art. 70 lid 4e) als redenen waarvan niet geheel duidelijk is hoe een kerkenraad zou moeten acteren in het al dan niet toestaan van een nieuw huwelijk.

Deze waarneming vraagt om een nadere verklaring: waarom werden juist deze levensstijlen, -keuzes en overtuigingen verschillend beoordeeld en gewogen door respondenten? Beantwoording van deze vraag hing samen met verschillende factoren, die steeds worden geïllustreerd aan de hand van een voorbeeld of citaat.

Context-gebonden of vaststaande norm?

Een eerste verklaring hing in sterke mate samen met het karakter en de context van de kerkelijke gemeenten waarover de respondenten spraken. Deze gemeenten varieerden in omvang, locatie en spiritualiteit, maar ook in gebruiken, normen en waarden. Deze set aan normen en waarden lag in sommige gemeenten vrijwel onomstreden vast, terwijl er in andere gemeenten meer ruimte voor diversiteit was. Lokale gebruiken, de wordingsgeschiedenis van een gemeente, de loyaliteit aan en verworteling in een kerkverband, leeftijdsopbouw en samenstelling van de kerkenraad waren enkele factoren die van grote invloed waren op het karakter van de gemeente en de daarbinnen heersende visie op zonde en tuchtwaardigheid.

Sommige respondenten verdisconteerden de uniciteit van gemeenten nadrukkelijk in hun spreken over 'tuchtwaardigheid'. Zij waren de mening toegedaan dat – bijvoorbeeld het niet tweemaal per zondag bezoeken van de kerkdiensten – in de ene context wel zondig/tuchtwaardig kon zijn, maar in een andere context niet. Bovendien benadrukten zij dat de visie op zonde en tuchtwaardigheid in de loop van de tijd al vaak veranderingen had doorgemaakt. Hieruit concludeerden ze dat over de concrete invulling van het zondebegrip nauwelijks vaststaande uitspraken gedaan konden worden. Andere respondenten redeneerden vanuit één duidelijke, vaststaande norm. Het niet tweemaal per zondag bezoeken van de kerkdiensten werd in hun kerkelijke context principieel als zondig en dus als tuchtwaardig beschouwd. Het laten voortbestaan van deze zonde zou voor deze respondenten het gevaar met zich mee kunnen brengen dat het aantrekkingskracht op andere gemeenteleden had, en dus aanstekelijk zou werken.²⁹⁴ Er stond voor deze respondenten iets wezenlijk van hun identiteit en gemeente-zijn op het spel, terwijl dat naar de ervaring van andere respondenten veel minder nadrukkelijk het geval was.

Statisch of dynamisch?

De visie op en concrete invulling van het begrip 'tuchtwaardigheid' bleek bij verscheidene respondenten in de loop van de tijd een verandering te hebben doorgemaakt: vroeger beschouwden ze bepaalde levensstijlen of overtuigingen als tuchtwaardig die ze vandaag de dag niet meer zo zouden noemen. Deze respondenten beseften dat hun eigen visie op tuchtwaardigheid blijkbaar tijd- en context-gebonden was, waardoor zij terughoudender geworden waren in het formuleren van een al te stellige visie. Respondent 19 haakte hierop in:

'Ik heb 'stoere' dingen gezegd over samenwonen toen ik net predikant was. Ik heb stoere dingen tegen stellen gezegd, ook omdat de kerkenraad dat wilde, [over] wat dan vooral niet mocht. Nou, ik zou dat nóóit, nu dertig jaar later, op dezelfde manier tegen nieuwe stellen herhalen, snap je? En dat heeft niet alleen maar te maken met: 'Ja, je bent makkelijker geworden' – dus dat hele suggestieve van dat hellende vlak. Maar dat heeft álles te maken met: ik wil mensen beter recht doen in hun keuzes, in hun afwegingen, begrijpen in hun leven.'

Ook het feit dat er binnen en tussen kerken geen consensus bestond over de vraag wanneer een levensstijl als 'zondig' zou moeten worden aangemerkt, werd als een groot probleem ervaren (zie ook

²⁹⁴ Zie ook in §7.3.2 onder het subkopje 'Tucht om de morele standaard te bewaken tegen verval'.

§9.3.2). Een verschillend bijbellezen en interpreteren van teksten was hier mede debet aan. Waar het voor de ene respondent als schending van het vierde gebod gold wanneer een gemeentelid niet tweemaal per zondag de kerkdiensten bezocht, werkten andere respondenten in gemeenten waar sowieso geen middagdiensten meer belegd werden. Dergelijke waargenomen verschillen maakte sommige respondenten voorzichtig of zelf cynisch ten aanzien van de vraag naar tuchtwaardigheid.

Andere respondenten herkenden of benoemden deze terughoudendheid niet. Zondebegrip was voor hen niet of nauwelijks context-gebonden, maar vloeide rechtstreeks voort uit de geboden van God. Door ruimte te bieden aan context-afhankelijke factoren, vreesden zij dat hedendaagse maatschappelijke normen en waarden teveel invloed kregen in de kerk. Respondent 15 zei hierover:

‘Dus dat hele horizontale denken, van: de kerk moet leuk, aardig, vriendelijk zijn... nou, ik denk dat dat juist helemáál niet is waar het om gaat. Maar dat de kerk helder moet zijn, en duidelijk, wat wel en niet kan.’

Daad of geestelijke houding?

Een volgende verklaring voor de uiteenlopende visies op tuchtwaardigheid had te maken met de manier waarop de respondenten de betreffende gemeenteleden bezagen. Sommige respondenten vertelden dat ze gemeenteleden kenden die in een bepaald opzicht weliswaar dwaalden of in zonde leefden, toch als oprechte en betrokken gemeenteleden bekend stonden. Juist omdat ze zich op allerlei andere manieren als gelovige en trouwe leden manifesteerden en blijf gaven van een geestelijke houding, vonden deze respondenten het ongepast om tucht toe te passen. Respondent 14 lichtte deze overweging toe:

‘Zoals bij ons in de gemeente, een homoseksueel echtpaar. Aan de kerkordelijke kant zou dat tuchtwaardig zijn – maar in het pastoraat is het dat niet. In het pastoraat zijn wel heel veel gesprekken [...]. Deze leden zijn transparant, in hun ethiek, in hun bijbellezen, in hun bidden; op God gericht, op hun naaste gericht. Snap je? Dus dan heb je een heel andere manier van omgaan met elkaar.’

Andere respondenten vreesden het gevaar van willekeur wanneer alleen op basis van een geestelijke houding bepaald werd of het gemeentelid tuchtwaardig zou zijn. Als een objectief criterium (zoals een zondige daad of gedraging) ging ontbreken, zou een persoonlijke voorkeur of vooringenomenheid van ambtsdragers kunnen gaan prevaleren boven consistentie in het beleid. Bovendien zagen deze respondenten vaak niet in hoe een oprechte geestelijke houding gepaard zou kunnen gaan met het voortleven in een openbare zonde. Voor hen konden een geestelijke *houding* en een zuivere *levenswandel* niet tegen elkaar uitgespeeld worden.

Gradaties van zonde

Ook bleken respondenten te verschillen in de wijze waarop ze gradaties aanbrachten in zonden of dwaling. Sommigen brachten die gradaties nauwelijks aan: iedere (openbare) zonde was wat hen betrof grond voor tucht. Anderen hanteerden een onderscheid tussen ‘dwaling’ enerzijds en doelbewust zondigen anderzijds. Ook werd soms onderscheid gemaakt tussen zonden die merkbare schade aanrichtten aan anderen in de gemeente (zoals overspel, seksueel misbruik) en zonden waarmee niemand persoonlijk schade werd toegebracht (zoals ongehuwd samenwonen, leven in een homoseksuele relatie, ontrouw bezoeken van kerkdiensten). Gezien het ernstige en verstrekkende

karakter van tuchttoepassing beschouwde men niet iedere openbare zonde als voldoende grond voor een tuchtprocedure.

Tucht: waarschuwen, statement maken, uitsluiten?

Ook de in §7.2 en §7.3 beschreven karakterisering en intenties van tucht speelden op de achtergrond een rol van betekenis. Voor sommige respondenten betekende het toepassen van tucht principieel het begin van een (mogelijke) afsnijding van de gemeente bij volharding in de zonde. Daarmee was dat een zó verstrekkende maatregel, dat ze er vrijwel nooit toe over zouden willen gaan – en zeker niet ingeval van kwesties waarvan de tuchtwaardigheid betwist kon worden. Andere respondenten gebruikten kerkelijke tucht als waarschuwingssignaal of als manier om het eigen karakter of bepaalde *identity-markers* van de gemeente te beschermen. De ban en afsnijding stonden hun bij aanvang van een tuchtprocedure minder nadrukkelijk voor ogen; daarentegen was het beschermen van de heiligheid van de avondmaalsbediening een prominent motief. Voor hen was het toepassen van tucht dus minder beladen en voelden ze minder schroom om ertoe over te gaan. Nog steeds achtte men het van belang om zorgvuldig en terughoudend met tuchttoepassing om te springen. De mening dat tucht slechts toegepast zou mogen worden ingeval van zonden die ook afsnijding zouden rechtvaardigen, werd door hen echter niet gedeeld.

11.3 Perspectief vanuit de focusgroepen

De focusgroepen brachten eens te meer voor het voetlicht hoezeer de visie op het begrip ‘tuchtwaardigheid’ in de verschillende kerkelijke contexten een verschillende invulling kreeg. Opvallend vaak werd in deze groepen met een zekere ontspannenheid onderkend dat ‘tuchtwaardigheid’ een tijd- en contextafhankelijke invulling kreeg. Bovendien constateerden meerdere respondenten uit de GG-, HHK-, PKN-, vGKN- en NGK-groepen dat de visie op tuchtwaardigheid bij henzelf of binnen hun eigen kerkelijke context een ontwikkeling had doorgemaakt. Eén van de PKN-respondenten zei daarover:

‘Dat kan écht heel verschillend zijn. Dat kan dus om hetzelfde feit zijn – aan de buitenkant – en dat je daar tóch op verschillende manieren mee omgaat. En dat is ook goed. Want wij zien de mens; wij hebben niet alleen maar een regel aan de hand waarvan we iedereen beoordelen.’

De waargenomen verscheidenheid zorgde ervoor dat in deze focusgroepen veel dialoog was over de vraag welke zonden *in algemene zin* als tuchtwaardig zouden moeten worden beschouwd. Respondenten bevroegen elkaar daar soms ook kritisch op. Enerzijds werd de overtuiging breed gedragen dat het altijd om een concrete overtreding van een gebod van God zou moeten gaan, of om een levensstijl of -overtuiging die duidelijk met bijbelse argumenten als zonde aangemerkt kon worden. Maar toen één van de GG-respondenten vertelde dat televisiebezit in een deel van de gemeenten uit dat kerkverband als tuchtwaardig werd beschouwd, vroeg een andere deelnemer:

‘Het hebben van een tv... welk gebod overtreed ik dan? Van het begeren? [...] Aan welk gebod hang je het dan, hè? Want zo wordt dat dan ook wel gevoeld: ‘Ik hang er een gebod aan’. Terwijl het gebod het uitgangspunt zou moeten zijn.’

De onder §11.2.3 genoemde kwesties – ongehuwd samenwonen, niet-noodzakelijk werk doen op zondag, het onregelmatig of niet tweemaal per zondag bezoeken van kerkdiensten, het laten overdopen, (besluiten tot een) echtscheiding of het aangaan van een nieuwe relatie na een eerdere echtscheiding op niet-bijbelse gronden – bleken ook breder in de gereformeerde kerkverbanden verschillend beoordeeld te worden. Als voorbeeld hiervan gold bijvoorbeeld het tweemaal per zondag bezoeken van de kerkdiensten: waar het niet-tweemaal per zondag bezoeken van de kerkdiensten

binnen de (O)GG(iN) en in diverse gemeenten binnen de CGK als tuchtwaardig zou worden geacht, was een tweede kerkdienst op zondag in sommige CGK- en NGK-gemeenten zelfs al jarenlang afgeschaft.

Gedrag of geestelijke houding?

Voor de respondenten uit de GGiN, OGGiN en GG stond doorgaans het meest vast welk gedrag wel of niet tuchtwaardig was. De onder §11.2.3 opgesomde voorbeelden werden binnen deze kerkverbanden over het algemeen als tuchtwaardig bestempeld, ongeacht de omstandigheden. Bovendien noemden respondenten uit de GG dat in sommige gemeenten binnen het kerkverband het hebben van een snor, het dragen van bepaalde kleuren kleding aan het avondmaal, te kort haar (bij een vrouw) of te lang haar (bij een man) als tuchtwaardig gold.

Een van de respondenten uit de GGiN zei:

‘Als na herhaalde pogingen en vermaningen blijkt dat er geen verandering of verbetering is, [...] dan moet je gewoon een daad stellen. En dat is niet om iemand treffen, maar vooral ook om te zeggen: ‘Er zitten grenzen, en die grenzen moet jij nu steeds proberen in acht te nemen.’

Dit citaat onderstreepte de nadruk op tucht als maatregel om ongewenst gedrag in te dammen.

Verscheidene respondenten uit de andere kerkverbanden waren sterker geneigd de omstandigheden, achtergronden en geestelijke houding van het betreffende gemeentelid en zijn directe omgeving van doorslaggevend belang te laten zijn. Ook in die gevallen vormde een concrete gedraging of kwestie de aanleiding, maar die aanleiding was op zichzelf niet (altijd) voldoende grond voor de tuchtmaatregel. Er vond een ‘weging’ van de zonde plaats, waarbij verschillende respondenten bovendien een onderscheid tussen ‘zonde’ en ‘dwaling’ hanteerden en anderen onderscheid maakten tussen zonden met een grote impact en zonden met een minder grote impact op de omgeving. Als voorbeeld daarvan gold voor een van de NGK-respondenten dat een echtscheiding (op niet-bijbelse grond) naar zijn mening op zich geen reden voor tucht was, tenzij de betrokkenen dit gepaard lieten gaan met hevige ruzies waarin ook anderen in familiekring of gemeente meegenomen werden. Niet het enkele feit van de echtscheiding, maar de omstandigheden waaronder die plaatsvond was in dat geval dus de reden voor toepassing van een tuchtmaatregel.

Zowel het begrip ‘zonde’ als het begrip ‘tuchtwaardigheid’ werden door respondenten in de focusgroepen dus verschillend ingevuld. De verscheidenheid leek zich met name toe te spitsen op huwelijkskwesties en relatievormen, maar ook op invulling van de zondag en kerkgang. Niet alleen verschillende interpretaties van bijbelteksten, maar ook de zeer verschillende kerkelijke contexten speelden daarbij een voorname rol.

11.4 Samenvatting

Respondenten vonden het over het algemeen lastig om te reflecteren op de vraag wanneer tuchttoepassing gerechtvaardigd was. Tot op een zeker niveau waren zij relatief eensgezind: ingeval van een openbare en aanstootgevende zonde waarin het betreffende gemeentelid na vermaan bleef volharden, zou het starten van een tuchtprocedure overwogen moeten worden. Daarbij achtten respondenten het van groot belang dat met bijbelse argumenten aangetoond kon worden dat er inderdaad van zonde sprake was. Meer concreet was er overeenstemming over zonden met een grote impact op of schade aan andere betrokkenen, zoals misbruikzaken, andere vormen van huiselijk geweld, buitenechtelijke relaties of verslavingen met verstrekking gevolgen. Ongeacht het kerkverband waartoe respondenten behoorden werden dergelijke kwesties als zondig beschouwd en werden maatregelen genomen om het betreffende gemeentelid tot inkeer te bewegen.

Op andere onderwerpen liepen de visies sterker uiteen. Deze onderwerpen waren ongehuwd samenwonen, niet-noodzakelijk werk doen op zondag, het onregelmatig of niet tweemaal per zondag bezoeken van kerkdiensten, het laten overdopen, (besluiten tot een) echtscheiding of het aangaan van een nieuwe relatie na een eerdere echtscheiding op niet-bijbelse gronden, het aangaan van of leven in een homoseksuele relatie. Niet alleen bleken respondenten soms verschillend te denken over de vraag of deze zaken *zonde* genoemd dienden te worden, over de vraag of het *tuchtwaardig* was verschilden de meningen des te meer. Bovendien kwam uit de data naar voren dat niet iedere tuchtwaardig bevonden zonde ook tot *feitelijke* tuchttoepassing leidde (zie o.a. in §8.3, §10.2.3). Tal van context-afhankelijke factoren bleken mede te bepalen of, waarom en hoe kerkenraden tot tuchttoepassing kwamen.

In de overwegingen ten aanzien van het (al dan niet) toepassen van tucht, kwam een verschillend zwaartepunt aan het licht: terwijl het ene deel van de respondenten het concrete (zondige) gedrag als uitgangspunt en grond voor tuchttoepassing zag, keken andere respondenten sterker naar de geestelijke houding van het betreffende gemeentelid en naar de verdere omstandigheden. Ook voor deze respondenten was een gedraging aanleiding voor buitengewone pastorale aandacht, maar verschillende andere factoren speelden voor hen een doorslaggevende rol in de vraag of de situatie als tuchtwaardig moest worden bestempeld.

12. De respondent als ambtsdrager en als mens

12.1 Inleiding

Respondenten waren niet alleen als ambtsdrager, maar ook als mens en medegelovige betrokken bij situaties van opzicht en tucht in de gemeente. Hoe reflecteren de respondenten op hun eigen rol als ambtsdrager? En in hoeverre speelt de eigen levensloop een rol in de visie die respondenten op tucht hadden? Deze beide perspectieven worden belicht in dit hoofdstuk.

In §12.2 komt, op basis van de individuele interviews met CGK-respondenten, het perspectief van de respondent op zichzelf als ambtsdrager aan bod. Aan de hand van drie karakteriseringingen wordt geïllustreerd hoe de respondenten inzake kwesties van opzicht en tucht hun eigen rol en verantwoordelijkheid als ambtsdrager bezagen. §12.3 gaat erover hoe ze als mens betrokken waren bij opzicht- en tuchtzaken, en hoe zich dat verhiel tot hun ambtsbediening. In de daaropvolgende paragraaf (§12.4) wordt aan de hand van verschillende noties in kaart gebracht hoe de CGK-respondenten spraken over het heilig avondmaal en de ambtelijke verantwoordelijkheid tot het houden van opzicht – die zij vaak bij uitstek rond de avondmaalsbediening ervoeren. Relevante verschillen en overeenkomsten met gegevens uit de focusgroepen worden in deze paragrafen wel vermeld, maar niet uitputtend behandeld. In §12.5 wordt de beweging in tegengestelde richting gemaakt door de thematiek vanuit de focusgroepen te belichten. Zo worden overeenkomsten en verschillen met de individuele interviews en tussen groepen respondenten in kaart worden gebracht en geanalyseerd. De individuele interviews en focusgroep-gesprekken worden dus onderscheiden van elkaar gepresenteerd, maar vervolgens met elkaar in verbinding gebracht. In §12.6 worden de voornaamste bevindingen uit dit hoofdstuk samengevat. De gegevens corresponderen met de vragen 9 en 10 uit het interviewschema (zie bijlage A).

12.2 De respondent over het ambt en ambtelijke verantwoordelijkheid

Wanneer zich in de gemeente een (mogelijk) tuchtwaardige zaak voordeed, voelden respondenten vrijwel altijd de verantwoordelijkheid om ambtshalve bij de situatie betrokken te zijn. Dat dit lang niet altijd resulteerde in het toepassen van formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen, bleek onder meer uit §8.3, §10.1 en §10.3. De manier waarop de respondenten deze ambtelijke verantwoordelijkheid onder woorden brachten, laat zich illustreren aan de hand van drie accenten.

12.2.1 De ambtsdrager als ‘tegenover’ van het gemeentelid

Een deel van de respondenten redeneerde ten aanzien van het ambt in sterke mate vanuit de opdracht om namens God te waken over het (geestelijk) welzijn van de gemeente. Zij wisten zich door God geroepen om verantwoordelijkheid te dragen over (het geheel van en individuen binnen) de gemeente en de heiligheid daarvan te bewaken. Respondent 4 karakteriseerde een predikant als

‘de mond van de Heere tot de gemeente; dus dat je een boodschap brengt waar in de hemel ‘amen’ op wordt gezegd’.

Wanneer een gemeentelid leefde op een manier die volgens de respondenten in tegenspraak was met de wil of bedoeling van God, voelden zij het dus als hun ambtelijke verantwoordelijkheid om hiertegen in verweer te komen en zo de heiligheid van de gemeente of de eer van God te bewaken. Zij beschouwden dit ook als een taak, een verplichting die door God was opgelegd en waarvan ze ook rekenschap zouden moeten afleggen.

Voor dit denken over ambtelijke roeping en verantwoordelijkheid refereerden deze respondenten aan de bijbeltekst uit Mattheüs 16 vers 19, waarin aan de apostel Petrus ‘de sleutels van het Koninkrijk der

hemelen' gegeven worden om daarmee te openen en te sluiten, zonden te vergeven of zonden te blijven aanrekenen (zie ook §4.2).

Zonder uitzondering beschouwden ze deze 'sleutelmacht' als een grote verantwoordelijkheid, zoals respondent 13 in onderstaand citaat:

'Ik vind dat best wel moeilijk; ik voel ook altijd het gewicht ervan. Ik bedoel: wie ben ik om te sluiten en te openen. Want zo staat het er wel. Meerdere keren in de Bijbel.'

Het gewicht van deze bijbeltekst was volgens deze respondenten met name gelegen in de relatie die gelegd werd tussen een menselijk oordeel hier en nu en het eeuwige oordeel van God na dit leven. Voor respondenten was dit reden temeer om op uitermate zorgvuldige wijze om te gaan met de toepassing van tucht. Ze voelden zich hiervoor afhankelijk van de hulp van God. Bovendien voegden ze er de kanttekening bij dat Gods eeuwige oordeel niet gebonden is aan wat ambtsdragers daarover hebben uitgesproken.

Niet alleen in het toepassen van tucht, maar ook in het pastoraat beschouwden deze respondenten zichzelf veelal als een 'tegenover', iemand die namens God vermaande, aandrang op bekering en bij volharding de kerkelijke tucht toepaste. Respondent 11 zei over die ambtelijke verantwoordelijkheid ten aanzien van tuchtkwesties:

'Maar we zijn toch altijd weer uitgekomen bij die principiële kant, van: Wij zijn hier niet voor onszelf; we zijn ambtsdragers. En we hebben verantwoordelijkheid. En wij moeten in Naam van Christus op deze situatie reageren, hetzij men er blij mee is, hetzij men daar niet blij mee is.'

12.2.2 De ambtsdrager naast het gemeentelid

Een ander deel van de respondenten sloot de bovengenoemde noties niet noodzakelijkerwijs uit, maar legde wel een ander accent. Ook deze respondenten wisten zich door God geroepen tot het ambt en ervoeren het in die hoedanigheid als hun verantwoordelijkheid om opzicht te houden over de gemeente. Wanneer deze respondenten in hun ambtelijke praktijk situaties waarnamen die zij hiermee strijdig achtten, beschouwden ook zij het als hun taak om aan te dringen op verandering en/of inkeer en daartoe eventueel ook tuchtmaatregelen te nemen. Het voornaamste accentverschil met de onder §12.2.1 uitgewerkte denklijn is dat deze respondenten zichzelf minder rechtstreeks als Godsgezant of 'tegenover', maar veeleer als 'naast' het gemeentelid typeerden. Zij ervoeren een sterke verantwoordelijkheid richting het gemeentelid om hem te waarschuwen tegen de gevolgen van de zonde. Naar hun overtuiging zou het laten voortbestaan van de zonde de relatie tussen het gemeentelid en God onder spanning zetten. Dit zou niet alleen in het leven hier en nu gevolgen hebben, maar naar ook in het toekomstige leven – als God oordeelt over het leven van dit gemeentelid. Deze respondenten voelden dus eveneens de ambtelijke verantwoordelijkheid om te spreken en/of handelen wanneer zich een tuchtwaardige zonde voordeed, maar dit was méér ingegeven door de bewogenheid met het betreffende gemeentelid dan door een bepaalde verplichting die zij voelden vanwege hun ambt. Respondent 17 bracht dit als volgt onder woorden:

'Wat is tot heil van individuele gemeenteleden? Want daar gaat het om. Ik kan me wel goed voelen bij iemand ruimte geven voor een bepaalde levenswijze; en daarmee ook een goed contact onderhouden; maar als ik daarmee iemand in een houding staaf terwijl de Schriften getuigen dat het geen juiste houding is, een houding ook die ons buiten het Koninkrijk plaatst; ja, dan is mijn barmhartigheid ónbarmhartigheid.'

Zo bezien was dus juist het *niet*-vermanen of *niet*-onder tucht stellen een vorm van onbarmhartigheid jegens het betreffende gemeentelid. Deze respondenten noemden het hun verantwoordelijkheid om te waarschuwen tegen de zonde, eerlijk en duidelijk te zijn en zo opzicht te houden over de gemeente.

De eerdergenoemde bijbeltekst uit Mattheüs 16 vonden deze respondenten dikwijls moeilijk te interpreteren en toe te passen. Enerzijds ontleenden ook zij aan deze tekst de gedachte dat aan ambtsdragers een zeker gezag en onderscheidend vermogen was toebedeeld. Anderzijds waren zij er terughoudend in om dat gezag een op een toe te passen op de kerkelijke tuchtpraxis. Sommige respondenten plaatsten daar exegetische vraagtekens bij, anderen verwezen naar voorbeelden uit het verleden of heden waarin kerkelijke tucht met verkeerde motieven of op een verkeerde manier was toegepast. Ook de waarneming dat de invulling van het begrip 'tuchtwaardigheid' in de loop van de tijd een zo grote ontwikkeling had doorgemaakt, leidde voor sommige respondenten tot terughoudendheid om de toepassing van kerkelijke tucht als rechtstreeks gevolg van de sleutelmacht te beschouwen. Respondent 21 beschouwde bijvoorbeeld bij uitstek de verkondiging van het Evangelie als het moment waarop 'hemeldeuren geopend en gesloten' werden:

'In de lijn van de catechismus betrek ik dat wel heel sterk op de prediking; de prediking moet volgens mij wel degelijk dat gewicht van de eeuwigheid in zich hebben [...]. Ik kan het meenemen in persoonlijke gesprekken, pastorale gesprekken; als een van de bijbelse aspecten; maar niet in een traject van kerkelijke censuur. Nee.'

12.2.3 De ambtsdrager als coachend mens onder de mensen

Enkele respondenten bleken in hun ambtelijke praktijk nadrukkelijk weg te willen blijven van een gezagvol spreken krachtens het ambt. Zij wilden in hun contact met gemeenteleden onnodige barrières voorkomen en vreesden dat het ambt die soms juist opwierpen. Hoewel ook voor deze respondenten doorgaans gold dat ze hun ambtsbediening als een roeping van God beschouwden, waren ze er uitermate terughoudend in om op die manier hun gezag te laten gelden. Meer dan het fungeren als 'mond van God' in de gemeente, probeerden zij in allerlei situaties laagdrempelig en medemenselijk het gesprek aan te gaan. Zij bestempelden zichzelf als een medegelovige die door middel van een gelijkwaardig gesprek een proces van zelfreflectie op gang wilden brengen. Zij waren terughoudend in het expliciet benoemen van zonde, maar wilden in plaats daarvan samen met het gemeentelid de wil van God zoeken of ontdekken. Naar hun idee werkte een beroep op autoriteit of gezag vaak averechts, en bovendien achtten ze het vruchtbaarder wanneer een verandering in houding of gedrag werkelijk uit eigen beweging van het gemeentelid kwam en niet onder druk van een dreigende tuchtmaatregel werd afgedwongen.

Deze respondenten hadden dus weinig tot geen positieve verwachting van ambtelijke tuchttoepassing. Meer kansen zagen zij weggelegd voor een vorm van 'onderlinge tucht': een proces waarin gemeenteleden elkaar aansporen, stimuleren, en eventueel vermanen om te leven in overeenstemming met de wil van God. Voor henzelf als ambtsdrager zagen zij weliswaar een speciale taak weggelegd, maar meer in de zin van kartrekker of initiator dan als gezaghebbende. Ambtelijke tuchttoepassing zou volgens deze respondenten slechts in een uiterst geval ter hand genomen worden, wanneer het betreffende gemeentelid grote schade berokkende aan mensen in zijn omgeving.

Waar de eerdere groepen respondenten vaker de eigen, ambtelijke verantwoordelijkheid voelden én namen om te *spreken/handelen* krachtens hun ambt, zou deze groep er in diezelfde gevallen vaker voor kiezen om de uiteindelijke verantwoordelijkheid aan het gemeentelid zelf te laten. Respondent 19:

‘Dus ik benoem het wel, maar met de vraag of we dat samen hardop mogen verkennen. Wat er in hun leven, in mijn waarneming, speelt. En hoe ze daarmee omgaan. En of ze het idee hebben dat dat zuiver en oprecht beheerd wordt door hen – met alle pijn die eraan vast kan zitten. Of ze er ook voor open staan dat een ander daar iets van vindt, dat een ander daar moeite mee heeft. En dat God daar ook iets van vindt. Dus ik benoem het, en ik zoek naar de ruimte om het met elkaar te bespreken, zonder dat ik daar in de houding wil zitten van het ‘tegenover’; van te snel ook: ‘dan zal ik het beoordelen.’ Ik voel die verleiding ook helemaal niet, zeg maar. Ik voel die opdracht ook niet.’

De eerdergenoemde bijbeltekst uit Mattheüs 16 functioneerde voor deze respondenten niet als een sturend mechanisme in de visie op ambt of tuchttoepassing. In lijn met de onder §12.2.2 genoemde positie hadden deze respondenten vooral waargenomen dat aan tucht in de formeel-kerkordelijke betekenis van het woord allerlei haken en ogen zaten, waardoor ze geen vertrouwen hadden in de heilzame werking ervan.

12.3 De ambtsdrager als mens

Niet in alle gevallen was een expliciete ambtsopvatting bij de respondenten van doorslaggevend belang voor de toepassing van opzicht en tucht. Sommige respondenten gaven geen blijk van een eenduidige visie op het ambt of zagen zelf geen verband tussen hun eigen rol als ambtsdrager en tuchtvisie/-praktijk. Meerdere respondenten gaven aan dat ze zich niet alleen ambtelijk, maar ook – of vooral – persoonlijk betrokken voelden bij de concrete situaties die zich voordeden.

De wijze waarop en de mate waarin de respondenten over deze persoonlijke betrokkenheid spraken liep onderling sterk uiteen. Sommige respondenten reflecteerden niet of nauwelijks op hun persoonlijke betrokkenheid bij tuchtzaken. Voor hen stond de ambtshalve verplichting buiten kijf. Van persoonlijke moeite – als ze die al hadden – gaven ze geen blijk. Hun privépersoon schulde tijdens de interviews dus grotendeels of helemaal weg achter het ambt.

Andere respondenten gaven daarentegen aan juist veel moeite of spanning te ervaren met het toepassen van opzicht of kerkelijke tucht. Sommigen noemden een angst voor een negatieve reactie; anderen een terughoudendheid omdat ze zelf twijfelden aan een juiste aanpak of verwoording. Respondent 3 zei bijvoorbeeld:

‘Zelf zie ik dat gevaar ook wel, dat ik te aardig ben voor mensen. En dat ik veel op zijn beloop laat.’

Meerdere respondenten noemden voorbeelden waarin ze opzicht- of tuchtmaatregelen moesten toepassen, terwijl ze persoonlijk juist veel begrip voor iemands levenskeuze of -houding konden opbrengen gezien diens omstandigheden. Andere respondenten gaven juist aan dat het in hun karakter lag om dingen heel direct en zonder omhaal van woorden te benoemen, ook in het contact met gemeenteleden die in zonde leefden.

De eigen levensloop en privéomstandigheden van een respondent konden eveneens van invloed zijn op de manier waarop de respondenten hun ambtelijke verantwoordelijkheid gestalte gaven. Een voorbeeld hiervan waren respondenten die zelf een kind hadden dat niet meer gelovig was of naar de kerk ging. Dergelijke persoonlijke ervaringen stempelden ook de wijze waarop respondenten omgingen met (andere) randkerkelijke gemeenteleden.

Eén van de PKN- respondenten verwoordde zijn persoonlijke betrokkenheid bij een concrete kwestie als volgt:

‘Mag ik deze christen de genade van het avondmaal onthouden, ook al leeft hij op een bepaalde manier niet zoals wij denken dat het zou moeten? [...] Ik heb toen letterlijk gezegd: ‘Als hij niet mag, dan mag ik ook niet. Want hij is een zondaar, maar ik ben dat ook.’ Dat heb ik gezegd. Letterlijk zo. Als hij niet mag, dan kan ik het ook niet meer vieren. Het emotioneert me nog steeds.’

Niet alleen een (formeel) perspectief van de respondenten op hun ambtelijke roeping, maar ook persoonlijke factoren zoals karaktereigenschappen, eigen levensloop of contact met de betreffende gemeenteleden speelden dus rol van betekenis in de wijze waarop de respondenten gestalte wilden geven aan opzicht en tucht.

12.4 Ambtelijke verantwoordelijkheid en tucht rond de viering van het heilig avondmaal

Veel respondenten bleken bij uitstek rond de viering van het heilig avondmaal een zekere urgentie of verantwoordelijkheid voor het toepassen van opzicht of tucht te ervaren (zie ook §8.2.2 en §8.3.1). De wijze waarop avondmaalsbeleving, ambtelijk verantwoordelijkheidsbesef en tucht op elkaar inwerkten, wordt in deze paragraaf geïllustreerd aan de hand van vier accentueringen.

Nadruk op heiligheid

De nauwe verbinding tussen tucht en avondmaal was voor een deel van de respondenten een vanzelfsprekend gegeven. Ter onderbouwing hiervan verwezen ze naar hun roeping als opzichter over de gemeente²⁹⁵ of naar de ‘zondencatalogus’ in het avondmaalsformulier.²⁹⁶ Gemeenteleden zouden

²⁹⁵ Het (hertaalde) formulier voor de bevestiging van ouderlingen en diakenen staat: ‘Het ambt van ouderling omvat het volgende: *Ten eerste* samen met de dienaren des Woords opzicht houden over de gemeente die hun is toevertrouwd; nauwgezet toezien of iedereen zich in belijdenis en levenswandel behoorlijk gedraagt; vermanen van hen die zich onstichtelijk gedragen; zo veel mogelijk voorkomen dat de sacramenten onheilig worden; christelijke tucht oefenen over hen die geen berouw tonen, en hen die berouw tonen weer in de schoot der kerk ontvangen.’ Dit hertaalde formulier is digitaal te raadplegen via <https://herzienestatenvertaling.nl/teksten/liturgische%20formulieren%20uit%20de%20gereformeerde%20traditie/8> [Laatst geraadpleegd: 03-01-2024].

²⁹⁶ Een fragment uit het (hertaalde) avondmaalsformulier luidt: ‘Naar het bevel van Christus en de apostel Paulus vermanen wij daarom allen die weten dat zij met de volgende aanstootgevende zonde besmet zijn, zich van de tafel des Heeren te onthouden en wij verkondigen hun dat zij geen deel hebben aan het rijk van Christus. Dit betreft
Alle afgodendienaars,
allen die zich een beeld van God maken,
allen die de Naam van God lasteren en misbruiken,
allen die het Woord van God en Zijn heilige sacramenten verachten,
allen die tweedracht zaaien in de kerk en in ons volk, die weigeren gezag te aanvaarden in kerk en samenleving,
allen die in haat en nijd tegen hun naaste leven of lichtvaardig hun woord breken,
die het leven, van God geschonken, verachten,
allen die het huwelijk moedwillig in gevaar brengen, van zichzelf of van anderen,
allen die stelen, die in de ban zijn van geld en bezit,
allen die liegen, bedriegen of kwaadspreken,
allen die zich aan verslaving overgeven en van het genot hun god maken.
Zolang zij aan zulke zonden vasthouden, moeten zij zich onthouden van dit brood en deze wijn, die Christus alleen voor Zijn gelovigen bestemd heeft, opdat hun straf en veroordeling niet des te zwaarder worden.’ Dit formulier is digitaal te raadplegen via <https://herzienestatenvertaling.nl/teksten/liturgische%20formulieren%20uit%20de%20gereformeerde%20traditie/4> [Laatst geraadpleegd: 03-01-2024].

er niet alleen van weerhouden moeten worden ‘zichzelf een oordeel te eten en drinken’,²⁹⁷ maar de ambtsdragers zagen het ook als hun taak het heilige karakter van de avondmaalsviering te bewaken. Voor een deel van de respondenten was dit een buitengewoon aangelegen punt.

Niet alleen formele tuchtmaatregelen, maar ook andere vormen van ambtelijk opzicht – zoals de ontrading en het ambtelijk vermaan – waren er soms op gericht dat de heiligheid van de avondmaalsviering bewaakt werd door gemeenteleden te ontmoedigen hieraan deel te nemen (zie ook §8.2.2 en §8.3.1)). Hoewel deze respondenten (soms heel nadrukkelijk) stelden dat ‘heiligheid’ onmogelijk als eis voor deelname aan het avondmaal kon gelden, streefden zij toch na dat alleen gemeenteleden aan het avondmaal zouden komen die voor het oog zonder zonde waren. Het volhardend leven in een openbare zonde (ongeacht aard, omstandigheden, impact van de zonde) achtte men niet verenigbaar met deelname aan het avondmaal en zou de viering ontheiligen. Over gemeenteleden die niet tweemaal per zondag de kerkdiensten bezochten, zei respondent 6:

‘Dus er vindt vermaan plaats, tuchttoefening. En dat blijkt voldoende te zijn, zodat de personen in kwestie ook niet aan het avondmaal komen [...]. Als ze wel aan het avondmaal zouden komen, dan zouden ze in hun ontrouwe kerkgang de tafel ontheiligen. Ja, dan moet je kijken als kerkenraad hoe je daar verder in moet handelen.’

Respondenten die veel nadruk legden op het heilige karakter van het avondmaal, ervoeren het vaak ook als hun ambtelijke verantwoordelijkheid om die heiligheid te bewaken door leden te weren die uiting gaven aan een levensstijl die naar de overtuiging van de kerkenraad afkeurenswaardig of censurabel was. Wanneer deze gemeenteleden zich al uit eigen beweging van het avondmaal onthielden – zoals in bovenstaand citaat het geval was – was een formele tuchtmaatregel ter bescherming van de viering echter (nog) niet nodig. Soms gaven respondenten aan dat ze daar opgelucht over waren, omdat het in zulke gevallen veel minder urgent was tot tuchttoepassing over te gaan.

Het beschermen van de heiligheid van de sacramentsbediening was hier dus de katalysator om over te gaan tot het toepassen van opzicht- of tuchtmaatregelen. Respondenten die zich hierop toelegden, stonden niet altijd stil bij de verstrekkende gevolgen die afhouding van de sacramenten voor het individuele gemeentelid had. De afhouding leek door deze respondenten vaker te worden opgevat in termen van ‘correctie’, ‘vermaan’ of ‘waarschuwing’. Die waarschuwing vervulde enerzijds de functie van een signaal dat het gemeentelid op een verkeerd spoor zat; anderzijds betrof het een waarschuwing om niet ‘op onwaardige wijze’ aan het avondmaal deel te nemen (zie ook §8.3.1). In dit kader kan ook begrepen worden dat een respondent besloot om gemeenteleden voor een vooraf vastgestelde periode van het avondmaal af te houden, inzake een kwestie die op dat moment al tot een afronding gekomen was. Het had als doel dat die gemeenteleden een periode van inkeer, boetedoening ondergingen voordat ze weer in alle kerkelijke rechten hersteld werden; een manier om te markeren dat er niet al te lichtvaardig gedacht zou worden over de begane zonde en deelname aan het avondmaal (zie §8.2.3).

Nadruk op geloofwaardigheid

Een ander deel van de respondenten gaf blijk van aarzeling over het hierboven beschreven heiligheidsstreven rondom het avondmaal. Hoewel ook zij zich bewust betoonden van het gewijde of

²⁹⁷ In het (hertaalde) avondmaalsformulier wordt verwezen naar 1 Korinthe 11: 27: ‘Daarom, wie op onwaardige wijze dit brood eet of de drinkbeker van de Heere drinkt, is schuldig aan het lichaam en bloed van de Heere. Maar laat ieder mens zichzelf beproeven en laat hij zó eten van het brood en drinken uit de drinkbeker’ (HSV).

heilige karakter van de sacramentsbediening, beschouwden ze onberispelijkheid van de avondmaalgangers nadrukkelijker als onhaalbaar en/of onwenselijk doel (zie ook in §7.2.2). Toch gold ook voor deze respondenten dat het eventuele nemen van tuchtmaatregelen juist rond de viering van de sacramenten in beeld kwam bij de kerkenraad. Niet zozeer de notie van *heiligheid* (van de viering in algemene zin of van het individuele gemeentelid) was dan doorslaggevend, maar veeleer lag voor hen het accent op *geloofwaardigheid*. Het openlijk leven met een zonde strookte volgens deze respondenten niet met deelname aan het avondmaal. De waargenomen discrepantie tussen belijdenis en levenswandel vormde dan de drijfveer om – via opzicht- of tuchtmaatregelen – een gemeentelid niet aan het avondmaal te laten deelnemen. Respondent 2:

‘Mijn insteek met ‘niet aan het avondmaal’ is de gedachte: Ja, je zegt met avondmaal dat je Jezus wilt volgen, dat je Hem aanvaardt als je Heere, maar uit je leven op dit punt blijkt dat niet; doe je juist het tegenovergestelde. En toen hebben we ook de toegang tot het avondmaal ontzegd.’

Waar de voornoemde groep respondenten gemeenteleden relatief laagdrempelig weerde van het avondmaal, werd dit door deze groep respondenten doorgaans als een zware en verstrekkende maatregel beschouwd. Respondent 20 verwoordde het zo:

‘Je zegt als kerkenraad tegen iemand: zó kun jij niet aan de tafel van de Heere. Hij nodigt, maar Hij nodig jou niet. En waarom nodigt Hij jou niet? Omdat jij ingaat tegen dat en dat. Zo moet je het wel brengen.’

Sommige van deze respondenten noemden de afhouding van het avondmaal een voorteken van de afsnijding van de gemeente, waardoor deze maatregel niet lichtvaardig werd toegepast. Vaak probeerden zij via andere vormen van ambtelijk opzicht te bewerkstelligen dat enerzijds de avondmaalsviering niet aan geloofwaardigheid zou inboeten, maar ze anderzijds ook niet over hoefden te gaan tot verstrekkende(r) formele tuchtmaatregelen. Anderen kozen er uit principe voor om niet tot dergelijke informele maatregelen over te gaan, maar de formele afhouding ook alleen in te zetten wanneer men écht overtuigd was van de tuchtwaardigheid van de kwestie. Dit betekende dat rondom het avondmaal meer ruimte gelaten werd voor gemeenteleden met een bepaalde zondige levensstijl dan bij de eerste categorie respondenten.

Nadruk op onderlinge gemeenschap

Enkele andere respondenten kenden in hun avondmaalsvisie nadrukkelijk een rol toe aan de onderlinge gemeenschap. De viering van het avondmaal weerspiegelde voor hen de ultieme, meest geconcentreerde vorm van kerk-zijn. Deze respondenten voelden niet zozeer de ambtelijke verantwoordelijkheid om de heiligheid van de viering te bewaken of de levenskeuzes van de individuele leden te toetsen, maar wél om er zorg voor te dragen dat de viering in onderlinge harmonie en verbondenheid kon plaatsvinden. Ruzie, conflict of tweespalt in de gemeente zou op gespannen voet staan met de verzoening in Christus, en op die manier zowel de geloofwaardigheid van de avondmaalsviering (zie hierboven) alsook de onderlinge harmonie schaden. Verschillenden van hen noemden bovendien voorbeelden van situaties waarin – bijvoorbeeld – de dader van seksueel overschrijdend gedrag aan het avondmaal deelnam en daarmee emotionele schade toebreacht aan slachtoffers. Ook voorbeelden van conflicten waarbij een van de betrokkenen aan het avondmaal deelnam om daarmee zijn eigen onschuld ten opzichte van anderen te markeren, konden onder deze categorie geschaard worden. Respondenten voelden de verantwoordelijkheid om zulke situaties te voorkomen en de onderlinge vrede in de gemeente, en het welzijn van de individuen daarbinnen, te bewaken.

De afhouding van het avondmaal werd als zeer ingrijpende maatregel geïnterpreteerd door deze respondenten. In §8.3.1 werd ter illustratie hiervan geciteerd uit een van de focusgroep-gesprekken, waarin een respondent zei dat het afhouden van het avondmaal zou aanvoelen ‘alsof je de kerk in feite al was uitgeschopt’ – een maatregel die voor deze respondenten dus slechts genomen zou worden wanneer men ook bereid was verdergaande maatregelen of zelfs de afsnijding van de gemeente te overwegen.

Nadruk op het zondaar-zijn

Het vierde accent ging radicaal uit van de gedachte dat het avondmaal *juist* bestemd is voor zondaren. Hoewel deze notie ook hierboven door respondenten naar voren gebracht, trokken enkele respondenten uit deze denklijn de conclusie dat deelname aan het avondmaal zo lang mogelijk en voor zoveel mogelijk (belijdende) gemeenteleden open zou behoren te staan; óók voor degenen die met een zonde in hun eigen leven te maken hadden. Sommige respondenten noemden voorbeelden uit hun ambtelijke praktijk waarin gemeenteleden inderdaad *juist* in een moeilijke situatie veel steun en versterking van geloof ondervonden aan de avondmaalsviering.

‘Kijk, we zitten er wel als zondaren, hè. En overal zit wat. En je kent jezelf ook. En je gaat niet voor niks aan het avondmaal; dat is niet om te laten zien hoe goed je bent, maar eerder dat je juist vergeving nodig hebt.’

Wanneer hun deelname aan het avondmaal voor andere gemeenteleden schadelijk zou zijn of het gemeentelid zichzelf een bepaalde spottende of minachtende houding zou aanmeten, zou men overigens wel tot afhouding overgaan – of er via andere vormen van ambtelijk opzicht op aandringen dat men zich van het avondmaal onthield.

Respondenten die zich (met name) aan deze positie verwant wisten en voor wie het bewaken van de heiligheid van de avondmaalsviering een minder prominent motief was, verwezen vaker naar de eigen verantwoordelijkheid van de gemeenteleden om een afweging te maken in het al dan niet deelnemen aan het avondmaal. Ook enkele respondenten die in grote gemeenten werkzaam waren, gaven aan dat het voor de kerkenraad niet haalbaar zou zijn om gemeenteleden te controleren en toetsen. Tot het nemen van formele tuchtmaatregelen zou pas worden overgegaan wanneer het gedrag dermate schadelijk voor anderen was, dat ook de afsnijding van de gemeente gerechtvaardigd zou zijn volgens de kerkenraad.

12.5 Perspectief vanuit de focusgroepen

Het denken over ambtelijke verantwoordelijkheid en persoonlijke betrokkenheid van ambtsdragers bij opzicht- en tuchtzaken kwam in de (meeste) focusgroep-gesprekken niet als separaat gespreksonderwerp aan de orde. Dat gold ook voor het denken over het heilig avondmaal en de verantwoordelijkheid van de ambtsdragers daarbij. Toch kwam in meerdere focusgesprekken aan het licht dat de respondenten juist rondom de avondmaalsviering een zekere urgentie voelden om buitengewone aandacht te schenken aan gemeenteleden die in een openlijke zonde leefden.

In de focusgroep met respondenten uit de NGK werd het meest uiteenlopend gedacht over de ambtelijke verantwoordelijkheid tot het toepassen van kerkelijke tucht. De ene respondent beschouwde het vormgeven van opzicht en tucht stellig als onderdeel van zijn ambtelijke verantwoordelijkheid:

‘Het gaat om een van de twee sleutels van het Koninkrijk der hemelen, die we volgens het bevel van Christus te bedienen hebben. [...] Dus dat betekent dat de Heere Jezus wel degelijk aan de kerk ook de taak geeft om grenzen te trekken, en te zeggen: ‘Op deze manier kun jij in

Mijn volk, in mijn gemeente niet verder.’ En dat is toch ook de lijn die de apostelen, ook Paulus, heel wat keren trekt. Grenzen trekt, ook wat binnen de gemeente mag en wie binnen de gemeente mag blijven.’

Andere respondenten uit diezelfde groep onderschreven dit principe enerzijds, maar namen ook waar dat juist deze invulling van de ambtelijke verantwoordelijkheid voor opzicht en tucht averechts werkte in de praktijk:

‘Eigenlijk functioneert het bijna alleen als er nadrukkelijk géén ambtelijke component bij zit. Dus de jongelui onder elkaar, die hebben invloed op elkaar. En ook volwassenen in bijbelkringen. Zodra daar ook maar iets bijkomt van: ‘Ja, maar dat is omdat hij het jaarlijks huisbezoek brengt’, ofzo, dan ontstaat daar een allergie waardoor mensen [ambtsdragers, TB] het zelf niet willen doen, en de mensen aan de ontvangende kant het niet willen ontvangen.’

Waar de ene respondent het toepassen van kerkelijke tucht als ambtelijke roeping beschouwde (en meerdere positieve ervaringen daarmee noemde), gold voor andere respondenten binnen dezelfde groep dat zij meer verwachting hadden van vormen van ‘onderlinge tucht’ in de gemeente dan van ambtelijke vormen van tucht. In dit kader kan ook begrepen worden dat een van de respondenten de tucht een ‘machtsmiddel’ noemde (zie §10.2.3) dat naar zijn besef in de praktijk nauwelijks meer functioneerde. De ervaring dat gezagvol spreken krachtens het ambt averechts werkte, had in de loop van de jaren invloed gehad op de invulling die deze respondenten zelf aan hun ambtelijke verantwoordelijkheid gegeven hadden. Deze ontwikkeling is vergelijkbaar met de in §10.2.3 beschreven bevindingen ten aanzien van de bruikbaarheid van kerkordelijke tuchtbepalingen in relatie tot de praktijk.

Aan de andere zijde van het gereformeerde spectrum bleek de ambtelijke gezagspositie en opzichterstaak niet of nauwelijks ter discussie te staan. In lijn met de onder §12.2.1 beschreven positie zei een van de ouderlingen uit de OGGiN:

‘De kerkenraad heeft vooral verantwoordelijkheid af te leggen aan Degene van Wie zij dat ambt opgelegd gekregen heeft. Dat is aan de Heere Zelf. Dat is niet aan de leden, ook niet aan een individu. Dus van alle handelingen, ook van het níet uitoefenen van de tucht zou in dat opzicht dus verantwoordelijkheid moeten worden afgelegd.’

In het gesprek met ouderlingen uit de GGiN werd het verband tussen avondmaalsbediening en ambtelijke verantwoordelijkheid heel duidelijk naar voren gebracht:

02: ‘Als er avondmaal aanstaande is, en iemand gedraagt zich op de een of andere manier toch, van... dat je denkt: ‘Ja, maar dit kan toch eigenlijk niet.’ Dan probeer je dus wel tot een vergelijk te komen. Maar lukt dat voor de bediening niet, dan zul je toch een ordemaatregel moeten gaan nemen.’

01: Ja, als je het weet [...], dan is dat je dure plicht. Anders, ja, [...] dan wordt de tafel des Heeren verontreinigd.²⁹⁸

²⁹⁸ Dit citaat biedt overigens ook inzicht in de wijze waarop met de ontrading tot deelname aan het avondmaal en/of de ordemaatregel wordt omgegaan. Zie §8.3.1.

Ook respondenten uit de PKN-, HHK en vGKN-focusgroep waren doorgaans doordrongen van de verantwoordelijkheid die zij als predikanten droegen om opzicht te houden over de leden van de gemeente. Eén van de respondenten uit de PKN-groep formuleerde dat als volgt:

‘Als God spreekt, en er gaat iets fout: dan kan je er niet omheen. Dan kan ik wel een aardige man proberen te zijn, maar dan heb ik een taak.’

Ook bij respondenten in de focusgroepen bleek dat ambtelijke verantwoordelijkheid dikwijls gevoeld werd rond de bediening van de sacramenten of andere ‘beslissingsmomenten’, zoals het doen van openbare geloofsbelijdenis of bekleden van een taak of functie in de kerk. Wanneer het bewaken of nastreven van heiligheid voor respondenten een belangrijk motief was, gingen zij er sneller toe over om in zonde levende gemeenteleden van het avondmaal te weren; het belang van het collectief (de heiligheid van de avondmaalsviering) prevaleerde dan boven het belang van het individu (deelname aan het avondmaal). Deze denklijn werd met name waargenomen in de focusgroepen met respondenten uit de GGiN, OGGiN, GG en (deels) HHK. Andere respondenten spraken ten aanzien van hun ambtelijke verantwoordelijkheid rondom het avondmaal (vooral) in termen van onderlinge harmonie, geloofwaardigheid, geloofsopbouw of gemeenschapszin – zij ervoeren het afhouden van het avondmaal als een zo ingrijpende maatregel voor het individu dat het slechts in uiterst geval mocht worden toegepast, bijvoorbeeld wanneer deelname van het ene gemeentelid bedreigend of belastend voor andere gemeenteleden zou zijn. Dit was met name het geval bij de respondenten uit de NGK, vGKN, (deels) HHK en PKN).

12.6 Samenvatting

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal hoe de respondenten spraken over zichzelf als ambtsdrager en als mens in het licht van opzicht- en tuchtstuaties die zich in de gemeente voordeden. Omdat respondenten zich vaak in het bijzonder rondom de bediening van het heilig avondmaal bewust waren van hun ambtelijke verantwoordelijkheid, werd in het tweede deel van dit hoofdstuk aandacht geschonken aan interpretatie van ambtelijke verantwoordelijkheid rondom de viering van het avondmaal.

Respondenten uit zowel de individuele interviews als uit de focusgroepen waren relatief eensgezind wat betreft de ambtelijke verantwoordelijkheid die zij over de gemeente als geheel en individuen daarbinnen voelden. Als een gemeentelid in een openbare zonde leefde, voelden vrijwel alle respondenten de verantwoordelijkheid om ‘er iets mee te doen’ of er tenminste bij betrokken te zijn.

Voor sommige respondenten werd dat besef met name aangewakkerd door de gedachte dat ze ten overstaan van God verantwoordelijkheid droegen om opzicht te houden over de gemeente en de sleutels van het hemelrijk (Mat.16) te hanteren. Anderen verwoordden hun ambtelijke rol voornamelijk in termen van barmhartigheid: omwille van het zieleheil van gemeenteleden vonden deze respondenten het van grote betekenis om te waarschuwen tegen de gevolgen van de zonde en daarmee overeenkomstig te handelen rond de viering van de sacramenten. Nog weer anderen omschreven hun rol als ambtsdrager primair als een medegelovige. Zij benadrukten met name het gelijkwaardige van de ambtsdrager ten opzichte van de andere gemeenteleden. Deze respondenten voelden vanwege hun ambt wel een voortrekkersrol of bijzondere verantwoordelijkheid voor het welzijn van de gemeente, maar benadrukten eveneens de eigen verantwoordelijkheid van de gemeenteleden om levenskeuzes te maken in overeenstemming met de wil van God.

De wijze waarop de respondenten hun ambtelijke verantwoordelijkheid onder woorden brachten, kon soms per situatie verschillen en hing in sterke mate samen met de aard, impact en ernst van de onderhavige kwestie. Zo kwam het voor dat respondenten die over het algemeen sterk de

verantwoordelijkheid bij gemeenteleden zelf legden, toch krachtig ingrepen wanneer zich een kwestie voordeed met merkbaar schadelijke gevolgen voor andere betrokkenen. Hierin speelde niet alleen ambtsopvatting, maar ook persoonlijkheidskenmerken, eigen levensloop en leiderschapsstijl van de respondent een rol, evenals de kerkelijke context en gebruiken waarbinnen de kwestie zich afspeelde.

De rol en verantwoordelijkheid van de ambtsdrager werd met name ervaren rond de bediening van het avondmaal. Respondenten die sterk redeneerden vanuit de *heiligheid* van het sacrament, gebruikten hun ambtelijke verantwoordelijkheid om er zorg voor te dragen dat openlijk in zonde levende gemeenteleden daaraan geen deel namen. Dikwijls onthielden gemeenteleden zich uit eigen beweging al van het avondmaal. In deze gevallen voelde het toepassen van formele tuchtmaatregelen voor veel respondenten minder urgent.

Respondenten die andere accenten ten aanzien van de avondmaalsvisie benadrukten – bijvoorbeeld de *onderlinge gemeenschap* of het *zondaar-zijn* – waren vaak terughoudender in het weren van het avondmaal. Zij ervoeren het niet of in mindere mate als hun verantwoordelijkheid om de avondmaalstafel heilig te houden. Niet in de tucht, maar veeleer in de prediking zagen zij mogelijkheden gelegen om de gemeenteleden aan te sporen tot en toe te rusten voor een aan God toegewijd leven. Bepaalde accentueringen in avondmaalsvisie of -beleving sloten elkaar niet noodzakelijkerwijs uit, maar bleken wel mede te bepalen op welke wijze respondenten bij de bediening van het avondmaal gestalte gaven aan hun ambtelijke verantwoordelijkheid.

13. Tucht als aspect van de ecclesiologie

13.1 Inleiding

In dit laatste hoofdstuk van het praktijkgedeelte worden de visies van de respondenten op kerkelijke tucht vanuit ecclesiologisch perspectief belicht. Dat er een bepaalde relatie zou bestaan tussen tuchtpraktijken en ecclesiologische noties, was een van de vooronderstellingen in dit onderzoek (zie §2.1).

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt. In §13.2 wordt, op basis van de individuele interviews met CGK-respondenten, voor het voetlicht gebracht hoe de respondenten spraken over de kerk(elijke gemeente) in relatie tot de (toepassing van) kerkelijke tucht. Anders geformuleerd: de vraag komt aan de orde of – en waarom – tucht wezenlijk is voor de kerk. In §13.3 krijgen deze gegevens een concretisering, door in kaart te brengen hoe de respondenten omgingen met oudere en/of randkerkelijke (doop)leden van de gemeente. De gegevens uit dit hoofdstuk corresponderen met de vragen 5, 10 en 11 uit het interviewschema (zie bijlage A).

Het uitgangspunt is voor deze paragrafen genomen in de individuele interviews met CGK-respondenten. Relevante verschillen en overeenkomsten met gegevens uit de focusgroep-gesprekken worden in deze paragrafen wel vermeld, maar niet uitputtend behandeld. In §13.4 wordt de beweging in tegengestelde richting gemaakt: de nadruk ligt daar op de uitkomsten van de focusgroepen, van waaruit gereflecteerd wordt op de resultaten van de individuele interviews. De individuele interviews en focusgroepen worden dus onderscheiden van elkaar gepresenteerd, maar vervolgens met elkaar in verbinding gebracht. §13.5 vormt de samenvatting van de voornaamste bevindingen uit dit hoofdstuk.

13.2 Ecclesiologische noties

De vraag naar de verhouding tussen tuchtpraktijken en ecclesiologische noties werd door de respondenten verschillend ontvangen. Voor sommige respondenten gold dat ze uit zichzelf al een sterk verband tussen kerkvisie en tuchtvisie legden en zich in hun visie op de tucht nadrukkelijk lieten inspireren door wat zij als de roeping of identiteit van de kerk beschouwden. Andere respondenten hadden moeite met het abstracte karakter van deze vraag, hadden naar eigen zeggen geen uitgesproken kerkvisie of gaven aan nog niet eerder zo expliciet over deze vraag te hebben nagedacht. Toch bleken ook deze respondenten in hun denken over tucht vaak beïnvloed te worden door bepaalde ecclesiologische noties. In deze paragraaf worden deze noties geïnventariseerd en wordt geïllustreerd hoe deze denkbeelden van invloed waren op de tuchtvisie en -praktijk.

13.2.1 De kerk als lichaam van Christus – over heiligheid en vergevingsgezindheid

Vaak lieten respondenten zich wat kerkvisie betreft inspireren door het beeld van de kerk als lichaam van Christus. Sommigen gebruikten deze aanduiding voor de hele gemeente naar zijn 'uiterlijke verschijningsvorm', dus inclusief alle doopleden en belijdende leden; enkele anderen achtten deze titel alleen van toepassing op de belijdende leden van de gemeente en/of de gemeenteleden voor wie het gebruikelijk was om aan het heilig avondmaal deel te nemen. Het begrip 'lichaam van Christus' werd bovendien op verschillende manieren nader ingekleurd. Sommigen verbonden aan dit lichaam-van-Christus-zijn als vanzelf de roeping tot een *heilig* leven van de gemeente als geheel en alle individuen daarbinnen. Deze respondenten benadrukten dat het lidmaatschap van de kerk niet vrijblijvend kan zijn, maar toewijding en levensheiliging vereist. Het lichaam van Christus moet immers in alles gericht

zijn op het Hoofd Christus, zo redeneerden zij. Als een gemeentelid of groep gemeenteleden zich aan een openbare zonde schuldig maakt en zich daar niet van wil bekeren, was het voor deze respondenten ondenkbaar dat de kerk daar niet op zou reageren. Typerend voor deze zienswijze is wat respondent 6 zei over gemeenten met een grote groep randleden:

‘Maar naar mijn overtuiging tast dat het wezen van de gemeente als lichaam van Christus aan. Je bent lichaam van Christus, maar als het lichaam van Christus uit 1500 mensen bestaat van wie maar 150 ’s zondags in de kerk zitten, dan heb je dus een lichaam dat maar voor 10% echt leeft. Ja, doet dat nou recht aan wat de Bijbel met het lichaam van Christus ons als beeld voorhoudt? Dat denk ik niet.’

Andere respondenten verwezen met de term ‘lichaam van Christus’ niet zozeer naar een toewijding of levensheiliging die met tuchtmaatregelen bevorderd kon worden, maar naar een organische verbondenheid tussen het Hoofd (Christus) en het lichaam (de gemeente). Zij benadrukten dat het ‘lichaam’ pas tot bloei zou kunnen komen wanneer het handelde in overeenstemming met het Hoofd. Zoals Christus vergevingsgezind is en zondige mensen uitnodigt, zo zagen deze respondenten het als roeping van de kerk om die vergeving en liefde uit te stralen naar de mensen binnen en buiten de kerk. Ook vanuit die invalshoek werd het begrip ‘heiligheid’ gebruikt, maar met een andere toepassing. Respondent 16 zei hierover:

‘Heilig is ‘anders’. Dus je valt in die zin positief op binnen een omgeving, dat je anders bent. En als ik dan denk aan de kerk [...], dan moet die dáárin anders zijn, dat ze – in een wereld waarin mensen elkaar soms op de kleinste dingen afrekenen – [...] een gemeenschap van mensen is waarin je niét wordt afgebroken en niét wordt afgeserveerd, maar waarin je, ondanks wie je bent en ondanks de fouten die je hebt gemaakt – en misschien steeds weer maakt – toch erbij mag blijven, geaccepteerd blijft als persoon. Kijk, je zonden worden niet geaccepteerd, en daarop word je aangesproken; en daarvan moet je je bekeren, moet je vergeving ontvangen; maar dan is de kerk een gemeenschap van mensen, in die zin heilig, dat ze die vergeving ook wil schenken.’

Opnieuw valt hierin dus een verschillende interpretatie van het begrip ‘heiligheid’ op, zoals al eerder uit §7.3.2 naar voren kwam. Het heilig-zijn van de gemeente betekende voor deze respondenten niet zozeer de nadruk op het zuivere leven en handelen van de *mensen*, maar het geheiligd zijn *in Christus*. In die hoedanigheid zag men voor de gemeente een buitengewone plaats en functie in de wereld weggelegd: als lichaam van Christus in dié zin, dat in haar de liefde en vergevingsgezindheid van God gestalte zouden krijgen. Hoewel relatief veel respondenten spraken over de kerk als ‘lichaam van Christus’, bleken ze daaraan dus verschillende consequenties te verbinden met het oog op de kerkelijke tucht.

13.2.2 De kerk als verbondsgemeente

Een ander deel van de respondenten redeneerde ten aanzien van de kerkvisie in sterke mate vanuit het verbond. Zij karakteriseerden de kerk als een verbondsgemeenschap waaraan zowel doopleden als belijdende leden deel hadden doordat ze als kind gedoopt zijn. Dit gedoopt-zijn had voor deze respondenten als gevolg dat ze niet alleen spraken in termen van ‘lidmaatschap’ of commitment, maar dat deze leden op een dieper niveau aan de gemeente verbonden waren: de leden waren door God Zelf in de gemeente ingelijfd. Met name in het toepassen van opzicht (en tucht) over randkerkelijke doopleden en belijdende leden van de gemeente woog deze verbondsgedachte zwaar mee voor deze respondenten (zie §13.3), maar ook breder in de gemeente was deze notie van betekenis. Respondent 5 zei:

‘God richt Zijn verbond met mensen op, en van God uit is er die lijn naar mensen toe. Dat zijn zondige mensen. En in het leven van de ene komt die genade sterk uit en wordt het leven gevormd door de Geest en groeit dat daarin; en in het leven van de ander is dat minder of misschien wel bijna niet. Maar als ik van God uit denk en naar de gemeente kijk, dan wil ik naar die zondaar, ook die tuchtwaardige zondaar, kijken in het licht van God, Die die persoon erbij wil hebben. En dan moet ik daar dus ook genoeg mee nemen. Dat we in de gemeente allemaal niet volmaakt zijn. En dat niemand volmaakt is. En dat er dus ook weleens situaties kunnen zijn waarvan je zegt: dit loopt helemaal mis en dit gaat helemaal mis. Maar hoe kunnen we God de ruimte geven om met deze persoon aan de slag te zijn?’

In dit citaat sprak de respondent dus over de kerk als werkplaats van God: een domein waarbinnen zondige mensen tot geestelijke groei konden komen.

13.2.3 De kerk als belijdende gemeente

Waar sommige respondenten de doop/verbondsgedachte als belangrijke drijfveer zagen om leden zo lang mogelijk bij de gemeente te behouden en dus (vrijwel) nooit tot afsnijding of uitschrijving over te willen gaan, gold voor andere respondenten dat zij in het denken over het verbond juist de tweezijdigheid benadrukten: zij wezen niet alleen op de beloften van God die aan de doop verbonden waren, maar benadrukten daarnaast de menselijke verantwoordelijkheid om ‘aan de doop te beantwoorden’. Het verbond van God met mensen eist van de mens een reactie van geloof en toewijding, aldus deze respondenten. Respondent 11 redeneerde in onderstaand citaat nadrukkelijk vanuit die menselijke verantwoordelijkheid:

‘Het verbond is in het denken van onze kerken natuurlijk sterk aanwezig. Maar er staat op een gegeven moment óók: ‘als ze tot hun verstand zijn gekomen’.²⁹⁹ Dus met andere woorden: er is ook iets van verantwoordelijkheid. En wanneer men op een gegeven moment die verantwoordelijkheid kan dragen en men gaat dan bepaalde keuzes maken, dan vind ik dat je mensen moet behandelen naar de keuzes die ze maken [...]. Dan vind ik het onterecht dat je daar als het ware het verbond voor gebruikt om te zeggen: ze blijven bij de kerk [...]. Dus ja, het verbond is heel belangrijk, en zolang mensen niet hun verantwoordelijkheid kunnen nemen, dan blijf je hen vanuit het verbond benaderen; maar er kómt een grens. En dan moeten ze zelf een keuze maken: ja of nee.’

Respondenten die redeneerden in de lijn van bovenstaand citaat, achtten het voor hun visie op de kerk(elijke gemeente) van belang dat alle leden van de kerk zich daadwerkelijk betrokken opstelden, belijdenis aflegden en daarmee in overeenstemming leefden. De kerk karakteriseerden zij als een *geloofsgemeenschap* of *belijdende gemeente*, en om die status te behouden achtten zij het noodzakelijk dat gemeenteleden hun lidmaatschap actief gestalte gaven. Vaak zagen deze respondenten hierin een nadrukkelijk ‘afgescheiden’ positie ten opzichte van de PKN en/of de voormalige NHK. Naar hun idee werden gemeenteleden in deze kerkverbanden te gemakkelijk in alle kerkelijke rechten aanvaard, werden kinderen te vrijblijvend gedoopt, voelden ambtsdragers niet genoeg verantwoordelijkheid om de randleden pastoraal en/of vermanend tegemoet te treden en werd te weinig (leer)tucht toegepast. Het paste bij hun visie op de kerk dat deze als belijdende geloofsgemeenschap bekend zou staan. Het handhaven van gemeenteleden die geen blijk gaven van geloof of betrokkenheid bij het kerkelijk leven, achtten ze daarmee in tegenspraak.

²⁹⁹ Verwijzing naar de derde doopvraag in het klassieke doopformulier: ‘Ten derde, of gij niet belooft en u voorneemt, deze kinderen, als zij tot hun verstand zullen gekomen zijn, waarvan gij vader (moeder) of getuige zijt, in de voorzeide leer naar uw vermogen te onderwijzen, of te doen (en te helpen) onderwijzen?’

13.2.4 De kerk als ‘corpus permixtum’

Meerdere respondenten karakteriseerden de kerkelijke gemeente als een ‘corpus permixtum’, oftewel: een gemengd lichaam. Ze bedoelden hiermee dat de (zichtbare) kerk niet alleen gelovigen, maar ook ongelovige mensen bevatte – ook waar het leden betrof die als nette mensen met een dito levensstijl bekendstonden.

Enkele respondenten, zowel uit de CGK-interviews als in de focusgroepen, refereerden ter illustratie hiervan aan een gelijkenis van Jezus uit Mattheüs 13:24-30, waarin op een stuk grond tarwe en onkruid naast elkaar op het land opkomen. Andere respondenten duiden dit verschijnsel als ‘tweeërlei kinderen van het verbond’ of ‘dwaze maagden en wijze maagden’ (naar analogie van Mattheüs 25:1-13).

Respondenten verbonden aan deze constatering verschillende consequenties met het oog op de kerkelijke tucht. Met name de bovengenoemde gelijkenis uit Mattheüs 13 leidde tot twee verschillende gevolgtrekkingen. Enerzijds waren er respondenten die uit de gelijkenis benadrukten dat de arbeiders het onkruid niet tussen de tarwe vandaan mochten halen, maar het samen moesten laten opkomen om te voorkomen dat ze per ongeluk de tarwe zouden uitrukken. Zij interpreteerden dit als waarschuwing om in de kerk zeer terughoudend te zijn in het toepassen van tucht/afsnijden van de gemeente, omdat het beperkte beoordelingsvermogen het gevaar met zich zou meebrengen dat ambtsdragers ten onrechte ‘tarwe’ buiten de gemeente zouden plaatsen. Andere respondenten verdisconteerden deze notie wél door aan te geven dat niet iedereen in de kerkelijke gemeente als gelovige beschouwd diende te worden, maar lieten hierin geen grond om terughoudend met kerkelijke tucht om te gaan. Een van de respondenten uit de NGK-groep zei hierover, in reactie op een van de andere deelnemers aan dat gesprek:

‘Even als het gaat over de ecclesiologie – je kan je op Mattheüs 13 beroepen – dat de Heere Jezus ons leert dat koren en onkruid samen opgroeien in deze wereld; ik denk niet dat je dat zomaar kan toepassen op de kerk, want diezelfde Heer leert ons juist ook heel duidelijk onderscheid te maken in de kerk. En we hebben ons juist rond de tucht bijvoorbeeld op Mattheüs 18 beroepen.’

Waar de ene interpretatie van dit bijbelgedeelte ertoe leidde dat respondenten terughoudend met tucht waren en vooral in de prediking en het pastoraat onderscheid tussen gelovigen en niet-gelovigen wilden benoemen, zagen andere respondenten deze gelijkenis eveneens als relevante notie, maar dus niet als sturend mechanisme ten aanzien van de tucht.

13.2.5 De kerk als getuigenis voor de wereld – *centered set of bounded set*

Sommige respondenten lieten zich wat kerkvisie betreft in sterke mate inspireren door het missionaire karakter van de kerk. De wijze waarop de respondenten deze missionaire houding tot uitdrukking wilden brengen, verschilde echter. Enerzijds waren er respondenten die pleitten voor laagdrempeligheid en een dienende, open houding naar de maatschappij toe. De gemeenten waarbinnen zij werkzaam waren (geweest), waren vaak actief betrokken bij missionaire of diaconale activiteiten in de eigen wijk of woonplaats. Hoewel deze benadering naar hun idee niet in tegenspraak was met het hanteren van een duidelijke norm, waren deze respondenten doorgaans wel zeer terughoudend in het toepassen van kerkelijke tuchtmaatregelen. Respondent 14 zei in onderstaand citaat:

‘Ik denk dat het gros van de gemeente in kerkvisie de gedachte aanhangt dat je als kerk gegeven bent aan de wereld. Dus dat je als kerk als het ware zaad van het leven bent in de wijk, in je gezin, waar dan ook. Vanuit die kerkvisie gesproken is het helemaal niet zinvol om mensen uit

te gaan sluiten. Als mensen uit de wijk, die helemaal niks met de kerk hebben, zich vervelen op zondagmorgen en in de kerk komen koffiedrinken, dan zien wij dat eigenlijk als de ultieme functie van de kerk. Dus waarom zou je dan iemand uitschrijven als hij ingeschreven staat als lid, terwijl lidmaatschap bij ons ook niet zoveel zegt?’

Vanuit een heel andere invalshoek waren er respondenten die – *juist* bij wijze van getuigenis van de kerk in de wereld – een hoge of strikte tuchtnorm hanteerden. Naar hun idee konden niet-kerkelijke mensen bij uitstek aangetrokken worden door een gemeenschap waarin normen gehandhaafd en onrecht bestreden werd. Respondent 15:

‘Ik denk dat er wel voorbeelden uit de geschiedenis aan te wijzen zijn, dat het juist voor buitenstaanders een aantrekkelijkheid van de kerk was, dat er tucht was. Dat de zonde benoemd werd en dat mensen zeggen: ‘Ja kijk, daar is een heilig leven.’ Denk maar aan puriteinse gemeenschappen. Dat het juist de kracht is van de kerk als ze de zonde uitbant en het opneemt voor degene die onrecht aangedaan wordt.’

Waar sommige respondenten het bewaken van grenzen dus als essentieel voor de reputatie of zelfs het voortbestaan van de (ware) kerk beschouwden, waren er anderen die het spreken over ‘grenzen’ van de kerk helemaal niet zo relevant vonden. In plaats daarvan gaven zij aan hun aandacht des te meer op het centrum van de kerk, de centrale boodschap van de kerk te willen richten. Diverse respondenten karakteriseerden de kerk in dit kader als een *centered set* tegenover een kerk als *bounded set*,³⁰⁰ oftewel: een kerkelijke gemeenschap die gericht is op de bron in plaats van op de grenzen van de kerk. Deze respondenten waren terughoudend in een al te heldere afbakening van wie wel of niet tot de kerk zou behoren of wilden daar niet al te veel aandacht naar laten uitgaan. Naar hun waarneming zou het trekken van duidelijke grenzen tussen ‘binnen de kerk’ en ‘buiten de kerk’ geen recht doen aan de complexe en veelkleurige werkelijkheid in de gemeente. De hierboven geciteerde respondent 14 zei iets verderop: ‘Onze kerkvisie wordt in die zin niet door die [rand]leden bepaald. Maar meer door de gemeenschap van Woord, Geest en sacrament.’ Ook hij maakte hiermee duidelijk dat hij niet zozeer op de grenzen van de kerk of voorwaarden voor lidmaatschap, maar vooral op het centrum gericht wilde zijn. Tucht was voor hem niet van wezenlijk belang voor de kerk.

13.3 Tucht over oudere doopleden en andere randkerkelijke leden van de gemeente

Het verband tussen kerkvisie en tuchtvisie bleek een verband te zijn dat vaak tot uitdrukking kwam in het beleid dat kerkenraden hadden ten aanzien van zogenaamde ‘randleden’ of ‘kaartenbakleden’ van de gemeente. Hiermee werd bedoeld op doop- of belijdende leden die weinig of geen enkele betrokkenheid bij kerkdiensten of andere kerkelijke activiteiten betoonden, maar nog wel als lid ingeschreven stonden. Ook in sommige citaten in §13.2 koppelden respondenten hun kerkvisie als vanzelf aan de omgang met dergelijke kaartenbakleden.

³⁰⁰ Deze terminologie is afkomstig van de Amerikaanse missioloog P.G. Hiebert. Hij introduceerde de idee van de kerk als ‘centered set’ tegenover de kerk als ‘bounded set’. De bounded set wijst op een kerk waarvan de ruimte door hekken afgebakend is, en er zodoende een helder onderscheid gemaakt kan worden tussen ‘binnen de kerk’ en ‘buiten de kerk’. Daartegenover plaatst hij het beeld van de centered set, waarbij de ruimte in de kerk minder nauwgezet afgebakend is en men zich niet met haar grenzen bezighoudt maar de concentratie verlegt naar de bron: de centrale waarden van de kerk. Vanuit dit beeld is er niet zozeer sprake van ‘binnen de kerk’ en ‘buiten de kerk’, maar van ‘dichter bij de bron’ of ‘verder bij de bron vandaan’. Hiebert, P.G., *Anthropological Reflections on Missiological Issues* (Grand Rapids: Baker Books, 1994), 116-117, 127-130.

In §8.3.5 werd al beschreven hoe een deel van de respondenten er na verloop van tijd toe overging om randleden van de gemeente uit te schrijven of aan te sturen op het maken van een keuze. In sommige gemeenten gebeurde dit door middel van een soort brievenstelsel, wanneer het niet mogelijk was om in een rechtstreeks contact met het betreffende gemeentelid voor de keuze te stellen of men al dan niet van de gemeente lid wilde blijven. Andere respondenten achtten dit systeem onwenselijk en opteerden ervoor om dergelijke leden nooit uit het ledenregister uit te schrijven.

In de omgang van respondenten met randkerkelijke gemeenteleden zijn globaal drie benaderingswijzen te onderscheiden. In deze paragraaf worden deze invalshoeken uitgewerkt en verbonden met de in §13.2 behandelde ecclesiologische noties. Op deze manier wordt nader geïllustreerd hoe kerkvisie en tuchtvisie van respondenten – soms expliciet, soms meer onbewust – met elkaar verband stonden.

13.3.1 Actieve betrokkenheid als voorwaarde voor lidmaatschap

Een eerste categorie respondenten hanteerde ten aanzien van randkerkelijke leden de beleidslijn die ook in §8.3.5 uiteengezet werd. Rand-doopleden van de gemeente die mettertijd niet tot het doen van openbare geloofsbelijdenis kwamen en ook op andere wijze geen blijk van betrokkenheid bij het kerkelijk leven betoonden, werden voor een nadrukkelijke keuze gesteld ten aanzien van hun kerk-lidmaatschap. Als ze lid van de gemeente wilden blijven, moesten ze zich daarnaar gedragen; als ze daartoe niet bereid waren, zouden ze als lid uit de gemeente uitgeschreven worden. Sommige van deze respondenten maakten hierin een onderscheid ten opzichte van belijdende leden van de gemeente, anderen niet (zie verder in §13.3.4).

Onderliggende motieven

Wanneer het meermaals niet mogelijk was om het op handen zijnde ultimatum in een rechtstreeks contact aan het betreffende gemeentelid mede te delen, gebeurde dat via een zogeheten brievenstelsel (zie §8.3.5). Hoewel deze regel volgens de respondenten met een zekere voorzichtigheid gehanteerd diende te worden en er rekening gehouden moest worden met verdere (familie)omstandigheden, vonden deze respondenten het wel degelijk van belang dat het (uiteindelijk) tot een (al dan niet stilzwijgende) keuze kwam. Drie motieven daarvoor werden genoemd. In de eerste plaats achtten respondenten het onwenselijk dat een grote groep randleden bij de gemeente bleef behoren, omdat op die manier de identiteit van de gemeente als lichaam van Christus, als belijdende of als heilige gemeente onder druk kwam te staan (zie ook het citaat van respondent 6 in §13.2.1). Hierin was duidelijk sprake van een ecclesiologisch-gestuurd motief voor de omgang met randleden van de gemeente, hoewel enkele respondenten zich niet nader verklaarden dan 'dat kan nu eenmaal niet eindeloos voortduren'. Men vond het eenvoudigweg niet bij de kerk passen wanneer een deel van de gemeenteleden niet actief participeerde en daaraan vanuit de kerkenraad geen consequenties verbonden werden.

In de tweede plaats noemden verschillende respondenten vanuit een individueel-ambtelijk perspectief een argument voor deze handelswijze: de verantwoordelijkheid die zij als ambtsdrager droegen om opzicht te houden over de individuele leden van de gemeente, konden zij onvoldoende gestalte geven wanneer de leden zich nauwelijks of nooit in de kerk of bij kerkelijke activiteiten vertoonden. Respondent 13:

'Op een gegeven moment, als ze dan echt duidelijk zeggen: 'Nou, wij willen niet meer naar de kerk komen', dan houdt het een keer op. Ik kan niet iemand continu achterna blijven gaan.'

Uit dit citaat wordt duidelijk dat de respondent het als zijn taak beschouwde om opzicht te houden over het leven van alle individuele gemeenteleden, en bij niet-betrokken leden 'continu' aan te dringen

op meer betrokkenheid bij het gemeentelijk leven. Het buiten de gemeente verklaren door middel van uitschrijving beschouwde men in dit kader als ‘geestelijke eerlijkheid’ of ‘markering van iemands verhouding tot God’.

Een laatste argument om tot uitschrijving over te gaan was van financiële aard. Meerdere respondenten gaven aan dat de kosten voor het handhaven van deze leden in de gemeente een rol speelden in het beleid ten aanzien van randleden.³⁰¹ Geen van de respondenten gaf expliciet aan dit *zelf* een (zwaarwegend) argument te vinden. Het uitvoeren van een dergelijk beleid was volgens hen dus het gevolg van een proces dat in de gemeente of kerkenraad op gang kwam, zonder dat de predikant daarin een voortrekkersrol zou spelen.

13.3.2 Contact als voorwaarde voor lidmaatschap

Een tweede onder de respondenten waargenomen handelswijze ten aanzien van randleden is een variant op wat hierboven beschreven staat. Net als bovengenoemde categorie waren ook deze respondenten van mening dat randleden met regelmaat gecontacteerd dienden te worden en gestimuleerd moesten worden om meer betrokkenheid op het kerkelijk leven te betonen. Zolang er enige vorm van contact mogelijk was met de betreffende gemeenteleden, ging men niet over tot uitschrijving of een actief aansturen op een keuze ten aanzien van het lidmaatschap. Het feit dat er pastoraal contact mogelijk was, vormde voor deze respondenten de randvoorwaarde om als lid gehandhaafd te blijven. Pas wanneer dat langdurig niet mogelijk bleek en het gemeentelid niet langer openstond voor contact, brak voor deze respondenten het moment aan om nadrukkelijk op een keuze van het gemeentelid aan te sturen – hetzij in een rechtstreeks contact, hetzij via een reeks brieven.

In het licht van de ecclesiologische noties die onder §13.2 werden uiteengezet, beriepen deze respondenten zich in sterkere mate op het feit dat de randleden vanwege hun gedoopt-zijn onderdeel van het verbond tussen God en de gemeente waren. Meer dan door voornoemde categorie werd de kerk ten aanzien van deze thematiek als een verbondsgemeente getypeerd. Daarnaast zagen deze respondenten het als hun – soms haast missionaire – verantwoordelijkheid om randkerkelijken te blijven bezoeken en aansporen. Tegelijkertijd gold ook voor deze respondenten dat ze het als behorend tot hun ‘afgescheiden’ identiteit beschouwden dat gemeenteleden die openlijk ontkennend, minzaam of zelfs vijandig tegenover de kerk of het christelijk geloof stonden, uiteindelijk niet tot de gemeente mochten blijven behoren. Zij gaven meer blijk van een worsteling met de verhouding tussen het verbondselement van de gedoopte leden, en het belijdende karakter van de gemeente. Typerend voor deze positie is de reactie van respondent 18. In antwoord op de vraag of hij het van belang achtte dat onwelwillende randleden uiteindelijk voor een beslissing werden geplaatst, zei hij:

‘In onze kerkelijke situatie denk ik dat we dat wel zo vinden. Dat we zeggen – dat heeft dus feitelijk ook met het omgaan met de tucht te maken – ‘Ja, iemand plaatst zichzelf, door niet meer onder de gemeente te komen, buiten het Koninkrijk.’ Dus moeten we uiteindelijk als kerkenraad daarin onze verantwoordelijkheid nemen. Dat is denk ik zoals wij het theologisch zien.’

13.3.3 Lidmaatschap als vaststaand gegeven

Een derde categorie respondenten koos ervoor om randleden van de gemeente te allen tijde te blijven handhaven in het ledenregister en nadrukkelijk niet aan te sturen op een keuze of ultimatum. Zij vreesden dat dat versneld tot verwijdering tussen gemeentelid en gemeente zou leiden in plaats van

³⁰¹ Plaatselijke gemeenten dragen doorgaans een vastgesteld bedrag per gemeentelid af aan het kerkverband. De minimumbijdrage van plaatselijke CGK-gemeenten aan de landelijke afdracht bedroeg in 2023 per lid €72,48. <https://cgk.nl/project/financien/> [Laatst geraadpleegd: 04-10-2023].

tot positief herstel van de relatie. Meestal niet zozeer vanuit een expliciet ecclesiologisch motief, maar vaker vanuit een bewogenheid of zelfs missionaire gedrevenheid wilden deze respondenten met de betreffende gemeenteleden contact blijven onderhouden. Soms speelden ook persoonlijke/familiaire motieven hierin een rol (§12.3) of hadden deze respondenten in hun ambtelijke werkzaamheden de ervaring opgedaan dat *juist* deze geduldige benaderingswijze na heel lange tijd vruchten afwierp en tot een hernieuwde band tussen kerk en gemeentelid leidde. Bij respondenten uit de PKN- en HHK-groepen speelden ecclesiologische noties van het verbond en de kerk als gemeenschap van zondaren vaker een expliciete rol dan bij respondenten uit de andere focusgroepen. Voor hen was het uitschrijven van gedoopte leden van de gemeente niet alleen kerkrechtelijk gezien een onmogelijkheid, maar stond het ook in contrast met de wijze waarop in de NHK van oudsher met randleden werd omgegaan (zie ook §13.4). Ook wanneer gemeenteleden onwelwillend tegenover contact met een ambtsdrager stonden, was dat voor hen (vrijwel) nooit reden om tot tuchttoepassing of uitschrijving over te gaan. Door ook deze leden in het ledenregister te handhaven, hielden ze aanleiding om regelmatig contact te blijven zoeken.

Niet alleen binnen de kerkverbanden met hervormde wortels, maar ook bij diverse respondenten uit 'afgescheiden' kring was deze gedachtegang dus aanwezig. Zij waren de mening toegedaan dat een (geforceerde) uitschrijving uit de gemeente de drempel tot terugkeer hoger maakte en pleitten daarom voor een 'eindeloos geduld', zoals respondent 8 zei:

'Ik vind: zo lang mogelijk vasthouden, ook al staan ze alleen op papier nog als lid. Ik heb er een aantal. En ik hoop en bid nog steeds voor hen, dat er nog eens een wending ten goede mag komen [...]. Dan heb ik echt wel een eindeloos geduld denk ik. Want de Heere Jezus heeft dat ook. Al zouden de mensen zelf de keuze maken, van: 'Wij stoppen', dan nog zal ik indringend met hen praten. En als ze zeggen: 'We doen het toch', dan houdt het natuurlijk op. Dan geven wij het uit handen.'

13.3.4 (Wel of geen) onderscheid tussen doopleden en belijdende leden van de gemeente *Nauwelijks of geen onderscheid*

Randkerkelijkheid kwam voor onder zowel doopleden als belijdende leden van de gemeente. In de bovenstaande paragraaf werd het verschijnsel echter behandeld zonder een expliciet onderscheid tussen doopleden en belijdende leden te hanteren. Uit de interviews kwam namelijk naar voren dat veel respondenten in de praktijk niet of nauwelijks onderscheid tussen deze twee verschillende typen leden maakten waar het randkerkelijkheid betrof. Immers, in beide gevallen betrof het leden die zich in de marge van het gemeentelieven bevonden, maar voor wie de respondenten het van groot belang achtten dat hierin verandering kwam. Het feit dat sommige van deze leden in het verleden belijdenis van het geloof afgelegd hadden maar dat geloof niet (meer) actief uitdroegen, veranderde voor de respondenten blijkbaar niets in de benaderingswijze. Respondent 3 zei hierover:

'Ja, ik ben niet geneigd om in de praktijk van de vermaning groot onderscheid te maken tussen doop- en belijdende leden. Ook doopleden horen bij de gemeente, en daar mag je een beroep op doen. Zij zijn ook geroepen om de weg van God te volgen. Er is natuurlijk wel het verschil dat ze daar niet officieel 'ja' op gezegd hebben, maar van God uit ligt de claim er net zo goed wel [...]. De invalshoek is wel iets anders, maar de vermaning is voor hen net zo wezenlijk als voor iedereen.'

In principe onderkenden respondenten zoals hierboven dus het onderscheid tussen doopleden en belijdende leden. Voor belijdende leden gold immers dat ze 'ingestemd hadden met het geloof' en via de belijdenisvragen beloofd hadden zich aan opzicht (en tucht) te onderwerpen. In de ambtelijke

praktijk van pastorale en ‘vermanende’ gesprekken werd dit verschil soms wel verdisconteerd, maar leidde dat niet tot een wezenlijk ander beleid. Inherent daaraan kwam het dus voor dat zowel doopleden als belijdende leden van de gemeente via het zogeheten brievensysteem uit het ledenregister uitgeschreven werden ingeval van langdurige en hardnekkige randkerkelijkheid.

(Principieel) scherp onderscheid

Andere respondenten maakten een scherper onderscheid tussen doopleden van de gemeente en belijdende leden. Juist in het feit dat zij met de belijdenis hadden ingestemd, achtten deze respondenten het temeer als hun verantwoordelijkheid om opzicht te houden en (bij verharding in zonde) tucht toe te passen. Deze gemeenteleden moesten immers aan hun openbaar gedane belofte gehouden worden. Wanneer ze zich daaraan onttrokken was dat kwalijker in de ogen van deze respondenten dan wanneer het een dooplid betrof. Ten aanzien van randkerkelijkheid gaven enkele respondenten dan ook aan dat ze ingeval van doopleden ‘extra geduld’ zouden betrachten of ‘een paar mijlen extra’ mee wilden lopen. Randkerkelijkheid/ontrouwe kerkgang bij belijdende leden van de gemeente vonden zij daarentegen een tuchtwaardige zonde (zie §11.2.2), die in principe ook met een formeel-kerkordelijke tuchtprocedure zou moeten worden beantwoord – en dus niet met een ‘brieven-uitschrijfsysteem zoals eerder beschreven werd. De respondenten die deze mening principieel toegedaan waren, hadden hiermee echter geen van allen ervaring in hun eigen ambtelijke praktijk. Zolang het leden betrof die niet aan het avondmaal deelnamen of zich anderszins aanstootgevend misdroegen, bleken respondenten het initiëren van een tuchtprocedure niet zinvol en/of wel erg rigoureuus te vinden.

13.4 Perspectief vanuit de focusgroepen

Net zoals bij de CGK-respondenten werden ecclesiologische noties ook in de focusgroepen met name voor het voetlicht gebracht tijdens het spreken over randleden van de gemeente. Aan alle focusgroep-gesprekken namen respondenten deel die ervaring hadden met het verschijnsel dat doopleden mettertijd van de gemeente vervreemd raakten en steeds minder – of geen enkele – betrokkenheid betoonden bij de kerkdiensten of andere activiteiten van de gemeente. Ook in de GG-, GGiN- en OGGiN-groepen bleek het na verloop van tijd uitschrijven van randkerkelijke gemeenteleden een gebruikelijke manier van doen te zijn – hoewel diverse respondenten uit deze groepen aangaven hier voorzichtig mee te willen omspringen. Zij zagen in eerste instantie een nadrukkelijke opvoedkundige rol/verantwoordelijkheid voor de ouders van de betreffende doopleden zagen weggelegd.

De respondenten uit met name de PKN en HHK gaven daarentegen juist blijk van weerstand tegen deze handelswijze en voelden zich hierin ook nadrukkelijk anders dan de andere kerkverbanden. Deels kwam de overtuiging om randleden te allen tijde in de gemeente te handhaven voort uit de ‘volkskerkelijke’ gedachte waarmee deze respondenten zich vanuit de hervormde traditie van hun kerkverband verwant voelden. Daarnaast noemden zij verbondsmatige, kerkordelijke en missionaire motieven om nooit tot het uitschrijven van doopleden over te gaan. Kerkrechtelijk gezien was het überhaupt onmogelijk om doopleden uit te schrijven; maar nog sterker dan dat zagen zij er vanuit missionair of wervend perspectief volstrekt de zin niet van in om leden uit te sluiten. Het nadrukkelijk verbondsmatige element in de kerkvisie omschreef een van de respondenten als ‘de reikwijdte van het genadeverbond’. Een aantal citaten uit het gesprek met HHK-respondenten:

‘Je bent bewogen met de schare, je bent bewogen met de mensen. En je probeert, hoopt toch op verzoening, bekering, wederkeer. Dus ik denk dat dát de bewogenheid is die je ook ten opzichte van kaartenbakleden hebt; en zelfs ook ten opzichte van niet-leden [...]. De volkskerk, dat is niet een kerk waarin alles kan, maar een kerk waarin je bewógen bent met ieder – zelfs de meest vreemde vogel, om het zo te zeggen.

‘Het zijn schápen, het zijn mensen met een ziel. Dus daar ga je niet van zeggen: ‘Ik wil jou niet meer zien.’

Uit deze citaten wordt duidelijk dat respondenten uit de PKN- en HHK-groepen – ondanks de verwijten die verscheidene CGK-respondenten over ‘volkskerken’ uitten (zie §13.2.2) – wel degelijk een grote betrokkenheid betoonden op de leden van hun gemeente en het als hun ambtelijke verantwoordelijkheid beschouwden deze gemeenteleden te blijven opzoeken.

Ook volgens de respondenten uit de OGGiN was het in een deel van hun gemeenten gebruikelijk om nooit tot uitschrijving van randkerkelijken over te gaan, vanuit de volkskerkelijke gedachte die van oudsher in de NHK aanwezig was. In de GKv/NGK en vGKN werd uiterst terughoudend gesproken over de mogelijkheid om bij doopleden zo aan te dringen op een keuze. Het feitelijke komen tot uitschrijving aan de hand van een brievensysteem kwam bij deze respondenten niet of nauwelijks meer voor, maar het nadrukkelijk aan doopleden voorleggen van een keuze gebeurde door deze respondenten nog met enige regelmaat. Zij, en diverse andere respondenten die het bovengenoemde brievensysteem doorgaans niet (meer) hanteerden, vonden het desalniettemin van belang dat randleden uiteindelijk duidelijkheid over hun lidmaatschap gaven door betrokkenheid op het gemeentelijk leven te betonen of zich juist te onttrekken aan de gemeente.

Over de omgang met randleden die in het verleden wél belijdenis van het geloof hadden afgelegd, konden niet alle respondenten meepraten, omdat ze daar in hun ambtelijke werkzaamheden eenvoudigweg geen ervaring mee hadden. Dit gold met name de respondenten uit de GGiN en de respondenten uit de OGGiN. In de andere gevallen leerde de ervaring dat deze gemeenteleden zich vaak uit eigen beweging onttrokken aan de gemeente, waardoor het niet tot tuchttoepassing kwam.

Centered set en bounded set als tegenstelling

De verschillende ecclesiologische noties die onder §13.2 geïnventariseerd werden, kwamen ook terug in de diverse focusgroep-gesprekken. Het concept van *centered set* tegenover *bounded set* (§13.2.4) werd door de meeste van deze respondenten niet gehanteerd, maar verheldert toch hoe de verschillen tussen en binnen deze groepen lagen. Respondenten uit met name de GG, GGiN, OGGiN en gedeeltelijk NGK en vGKN hadden ten aanzien van de kerk een helder beeld van de normen die gehanteerd dienden te worden en de grenzen waarbinnen gemeenteleden zich dienden te bewegen. Zij achtten het voor het werkelijke kerk-zijn van wezenlijk belang dat tucht werd gehandhaafd en hadden in het toepassen van de tucht vaak een zeker heiligheidsbesef ten aanzien van de gemeente voor ogen. Zoals een respondent uit de NGK omschreef:

‘Tucht is naar mijn overtuiging onmisbaar voor een kerk – wil die kerk zijn en kunnen blijven. Als de belijdenis tenminste nog gelijk heeft, dat het gaat om een van de twee sleutels van het Koninkrijk der hemelen, die we volgens het bevel van Christus te bedienen hebben. En ik denk dat dat toch wel het geval is, met alle moeiten van dien, en ook met alle uitdagingen van dien [...]. De liefde die trekt, maar de liefde die ook grenzen trekt; ook van wat binnen de gemeenschap van de liefde kan en mag van de Heer van wiens liefde wij leven.’

Respondenten die uitspraken deden in lijn met het bovenstaande citaat, spraken over de kerk als een *bounded set*: een helder afgebakende geloofsgemeenschap waarbinnen de leden/gelovigen zich volgens een bepaalde set aan bijbelse normen en waarden gedroegen en vermaand of onder tucht gesteld werden wanneer hun gedrag deze grenzen te buiten ging. Het toepassen van tucht was voor hen een essentieel element van het kerkelijk leven, om werkelijk ‘kerk’ genoemd te kunnen worden.

Voor andere respondenten gold dat ze het nadenken over die grenzen minder relevant achtten of er eenvoudigweg niet goed raad mee wisten. Zij hadden ondervonden dat het handhaven van vooraf vastgestelde normen of grenzen in de praktijk zo diffuus en complex was dat het vaak geen recht deed aan individuen en concrete situaties. Of zij vreesden dat het rigiditeit of een ongezond heiligheidsstreven' in de hand werkte. In plaats daarvan richtten zij zich op wat ze als het centrum van het kerk-zijn benoemden: de verkondiging van het Evangelie en het bedienen van de sacramenten. Daarin zagen deze respondenten hun voornaamste verantwoordelijkheid gelegen (zie bijv. §13.2.4) en daaromheen bezagen zij de gemeente als een gemêleerd gezelschap van mensen die zich dichterbij dit centrum of verder daarvandaan bevonden. Een van de respondenten uit de PKN verwoordde deze visie op de kerkelijke gemeente (in een missionaire context) als volgt:

'Je begint bij het hart, en mensen komen op een of andere manier op jouw spoor en zijn op zoek. En dat begint áltijd met bewogenheid zonder onderscheid, en barmhartigheid zonder verschil te maken [...]. Ik heb geleerd: er is een koninklijke weg en er zijn ook wegen die misschien iets minder koninklijk zijn. Maar in de gebrokenheid van het bestaan en in het licht van de genade is daar wél een ruimte voor [...]. Voor mij is dat niet vervlakking, maar ernaar zoeken om écht inhoud te geven aan de hoogte en de diepte, de lengte en de breedte van de liefde van Christus. Het zou ook juist vervlakking kunnen zijn als je denkt: 'Nou, dit zijn onze manieren en daar zul je het mee moeten doen, *take it or leave it*. Dat vind ik ook een vorm van ernstige vervlakking. Maar dat zijn dus geen afgeronde antwoorden.'

Diverse respondenten uit de PKN-, vGKN- en NGK-groep herkenden zich met name in dit perspectief op de kerkelijke gemeente: een gemeenschap van zondige en zoekende mensen rondom Christus. Deze respondenten ontkenden niet dat er aan die gemeenschap ook grenzen verbonden zijn, maar ondervonden dat die grenzen zich soms aan het menselijk zicht onttrokken en niet in termen van gedragsnormen of objectieve richtlijnen uitgedrukt konden worden.

Centered set en bounded set als complementaire categorieën

Hoewel de beelden van de kerk als *centered set* en als *bounded set* bruikbaar zijn om ten aanzien van kerkelijke tucht en randkerkelijkheid grip te krijgen op visies en praktijken van respondenten, zijn hiermee zeker niet alle onderscheiden visies van hen ondervangen. Enige nuancering is hier dus op zijn plaats. Voor sommige respondenten gold immers dat een andere ecclesiologische notie, zoals het verbond tussen God en mensen of het beeld van de kerk als lichaam van Christus, in sterkere mate bepalend bleek voor de tuchtpraktijk en/of het beleid ten aanzien van randleden. Bovendien was de gemêleerde tuchtpraktijk niet altijd in eenduidige kaders te vatten en bleek dat de begrippen *centered set* en *bounded set* niet (altijd) op gespannen voet stonden met elkaar. Met name bij diverse PKN- en HHK-respondenten was dat goed merkbaar. Rondom het avondmaal hanteerden (sommige van) deze respondenten een strakke en vrij vastomlijnde norm, terwijl ze de gemeente als geheel als een meer open gemeenschap zonder al te scherpe lijnen of grenzen bezagen.

Vanuit de focusgroepen kan gesteld worden dat respondenten uit de breedte van de gereformeerde gezindte verschillende ecclesiologische noties accentueerden met verschillende consequenties daarvan voor het denken over en/of toepassen van kerkelijke tucht. Het beleid dat de respondenten voorstonden ten aanzien van randkerkelijke (doop)leden van de gemeente wierp bij uitstek licht op deze verschillende ecclesiologische vooronderstellingen. Tegelijkertijd werd een sterk verband tussen kerkvisie en tuchtvisie niet altijd door de respondenten zelf onderkend en bleek uit deze laatste paragraaf dat het eigen karakter van de plaatselijke gemeente vaak eveneens van invloed was op de wijze waarop aan opzicht en tucht gestalte werd gegeven.

13.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk werd het verband tussen ecclesiologische noties en omgang met randkerkelijkheid in tuchtvisie en -praktijk in twee onderscheiden stappen aangevlogen. In §13.2 werd aan de hand van enkele veelgenoemde noties in kaart gebracht hoe de respondenten dachten over de kerk(elijke gemeente), en op welke manier ze die noties relevant achtten voor de visie op kerkelijke tucht. Hoewel respondenten relatief eensluidend waren ten aanzien van de leer aangaande de kerk en daarvoor vaak dezelfde begrippen gebruikten, zoals heiligheid, lichaam van Christus, 'gemengd lichaam' – bleken die begrippen op uiteenlopende wijze gehanteerd en toegepast te worden met het oog op kerkelijke tucht. Waar het begrip 'heiligheid' voor sommige respondenten duidde op een zuiver en toegewijd leven, beschouwden andere respondenten het als een manier om duidelijk te maken dat de kerk als vergevingsgezinde, lankmoedige en open plaats in de wereld bekend behoorde te staan. En waar sommige respondenten in het beeld van de kerk als 'corpus permixtum' een grond zagen om niet/nauwelijks tucht toe te passen (met een beroep op Mat. 13:24-30), noemden andere respondenten vanuit een andere exegese van die tekst en een beroep op Mat. 18 desondanks de noodzaak om onheiligheid in de gemeente te bestrijden. Ook als gevolg van het denken over de kerk als verbondsgemeente en de reikwijdte van het verbond/gedoopt-zijn maakten respondenten verschillende afwegingen.

§13.3 liet zien welke verschillende beleidslijnen de respondenten hanteerden ten aanzien van randkerkelijke leden van de gemeente. Waar het in sommige gemeenten gebruikelijk was om een dooplid uit te schrijven wanneer het na verloop van jaren vervreemd raakte van de kerk en niet kwam tot het doen van openbare belijdenis van het geloof, opteerden veel andere respondenten ervoor het contact met het betreffende gemeentelid zo lang mogelijk te onderhouden en slechts in een uiterst geval of überhaupt niet tot uitschrijving uit de gemeente over te gaan. Deze verschillende lijnen hingen samen met een verschillend accentueren van ecclesiologische noties.

De verschillende benaderingswijzen en ecclesiologische overwegingen daarbij kwamen ook in de focusgroep-gesprekken aan de orde. Respondenten uit de PKN-, HHK- en (deels) OGGiN-groep gingen er (vrijwel) nooit toe over om randleden uit het ledenregister uit te schrijven – deels vanwege de historische 'volkskerkelijke' wortels van deze kerkverbanden, deels uit verbondsmatig perspectief, deels uit missionaire of kerkrechtelijke overwegingen. De respondenten uit GG, GGiN, deels OGGiN, NGK en vGKN hadden doorgaans meer bezwaar tegen het handhaven van dergelijke niet-betrokken leden van de gemeente – soms vanuit een bepaald heiligheidsstreven, soms vanuit de gedachte dat de kerk wel als *belijdende* gemeente aangemerkt moet kunnen blijven worden. In de meeste focusgroepen bleken de deelnemers dus bekend te zijn met en/of gebruik te maken van een geformaliseerde procedure van uitschrijving uit het ledenregister – zeker waar het randleden betrof die zich onwelwillend of zelfs vijandig uitten richting de kerk. Daarbij werd vaak geen onderscheid tussen belijdende leden en doopleden van de gemeente gemaakt, maar gaven veel respondenten aan dat ze ook de bredere context van de situatie en verdere betrokkenen verdisconteerden in de overwegingen.

Kernzaken uit deel III

In de hoofdstukken 7 tot en met 13 werd het denken over en toepassen van tucht door ambtsdragers uit de breedte van het gereformeerd protestantisme in kaart gebracht. Steeds is in deze hoofdstukken geprobeerd de nuances, variatie en gelaagdheid van de kwalitatieve onderzoeksgegevens zoveel mogelijk recht te doen. Het categoriseren of groeperen van respondenten per kerkverband of denkrichting bleek vaak geen recht te doen aan de respondenten en hun dikwijls complexe verhouding tot de kerkelijke tucht.

Desondanks zijn op metaniveau twee dominante denkrichtingen te ontwaren die als rode draad door de hoofdstukken heen liepen. Deze denklijnen worden hieronder uitgewerkt en in hoofdstuk 14 verder opgepakt.

Twee paradigma's ten aanzien van de tucht

Direct in hoofdstuk 7 werd duidelijk dat respondenten met het spreken over 'tucht' vaak niet hetzelfde bedoelden. Waar een deel van de respondenten tucht primair als de gestandaardiseerde kerkordelijke procedure van (opeenvolgende) tuchtmaatregelen beschouwde (§7.2.2, §7.2.4), sloten andere respondenten aan bij een breed tuchtbegrip, waarbinnen de formeel-kerkordelijke tuchtmaatregelen samenvloeiden met andere uitingvormen van ambtelijk opzicht (§7.2.1, §7.2.3, zie ook §7.2.5). De werkdefinitie die in §4.1 werd vastgesteld bleek dus niet door alle respondenten te worden gedeeld, maar op basis van de empirische data zou een herdefiniëring ervan ook problematisch zijn. De tweërlei interpretatie van het tuchtbegrip is immers illustratief voor de twee dominante denkrichtingen die ten aanzien van de tucht te onderscheiden zijn:

Paradigma 1: De klassiek-kerkordelijke denkrichting

Tucht als gestandaardiseerde kerkordelijke procedure; smal tuchtbegrip.

De respondenten die een smal, kerkordelijk georiënteerd tuchtbegrip hanteerden, hechtten doorgaans meer waarde aan de kerkordelijke tuchtprocedure én vonden deze goed bruikbaar voor de kerkelijke praktijk (§10.2.2). Zij waren van mening dat het volharden in elke (openbare) zonde een tuchtprocedure zou rechtvaardigen, ondanks de mogelijk verstrekkende consequenties ervan (zie slot §9.4). Deze respondenten waren vaak werkzaam in gemeenten die sterk homogeen van karakter waren en waarin veel consensus bestond over morele gewoonten en levenskeuzes (§11.2.2).

De respondenten die werkten met een breder tuchtbegrip, hadden daarentegen doorgaans weinig vertrouwen in de heilzame werking van de kerkordelijke tuchtmaatregelen en probeerden het

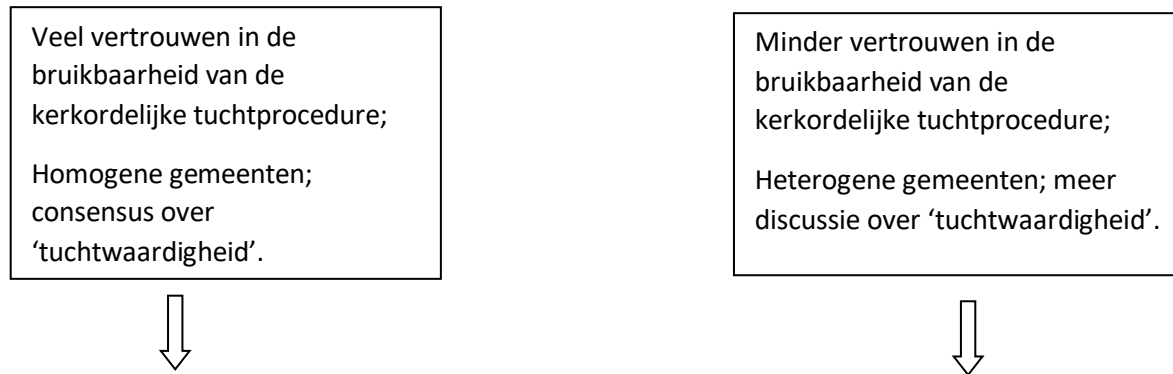
Paradigma 2: De individueel-toegespitste denkrichting

Tucht als breed uitwaaiend concept; kerkordelijke procedure als uiterste consequentie; breed tuchtbegrip.

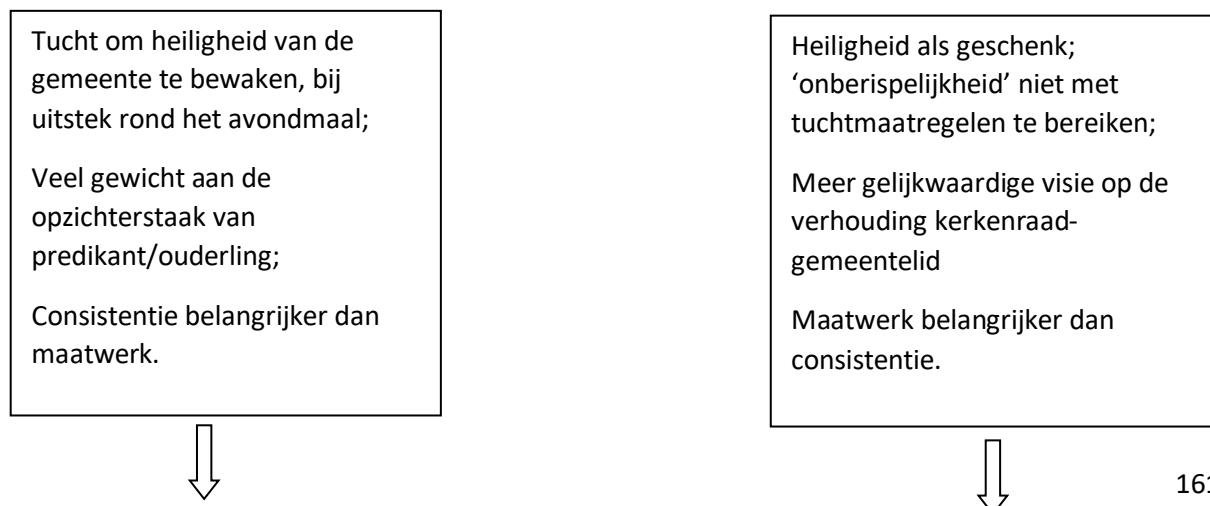

betreffende gemeentelid via andere wegen tot inkeer te brengen (§10.2.3). Zij pleitten bovendien voor meer differentiatie in het ‘wegen’ van zonde en hanteerden daarmee een andere definitie van ‘tuchtwaardigheid’. Dikwijls waren deze respondenten werkzaam in meer heterogene gemeenten, waarin meer acceptatie en/of waardering was voor verscheidenheid van mensen en hun levenskeuzes (§11.2.2).

Ook een verschillend gebruik van de term ‘heiligheid’ bleek als rode draad door meerdere hoofdstukken heen te lopen. Een regelmatig terugkerend discussiepunt was of heiligheid in de gemeente met tuchtmaatregelen beschermd zou moeten worden. Respondenten die in die lijn redeneerden, beschouwden het als hun ambtelijke verantwoordelijkheid om – bij uitstek rond de viering van het heilig avondmaal – nauwlettend op die heiligheid toe te zien (§12.2.1, §12.4). Voor deze respondenten was met de tuchtpraktijk het wezen van de kerk in het geding (§10.3). Deze respondenten hadden oog voor de (mogelijk) negatieve effecten van tucht op individuele gemeenteleden, maar dit gegeven beschouwden zij niet als reden om van tuchttoepassing af te zien. Consistentie van beleid woog voor hen zwaarder dan op unieke zaken toegespitst maatwerk (§11.2.2).

De andere denklijn benaderde het begrip ‘heiligheid’ niet zozeer als opdracht, maar veeleer als geschenk en geloofsrealiteit van de kerk. Omdat de gemeente geheiligd is *in Christus*, hing deze heiligheid niet af van menselijke onberispelijkheid (§7.2.2, §12.4). Ook rond het avondmaal werd die onberispelijkheid niet van de deelnemende gemeenteleden verwacht, hoewel men het wel belangrijk vond dat de viering in onderlinge harmonie kon plaatsvinden en de deelnemende leden dit in oprechtheid deden. Deze ruimte rond de avondmaalsviering bood hun de mogelijkheid om de unieke situatie van (in zonde levende) gemeenteleden te laten prevaleren boven het volgen van de kerkordelijke tuchtprocedure. Deze respondenten verdisconteerden de (mogelijk) negatieve consequenties van tuchttoepassing nadrukkelijk(er) in hun handelwijze en vonden maatwerk belangrijker dan consistent procedureel handelen (§10.2.1).

Naast de hierboven vermelde principiële/theologische overwegingen waren ook tal van contextafhankelijke factoren van invloed op praktijken van kerkelijke tucht. Opzicht en tucht vonden immers altijd plaats in een unieke (kerkelijke) context, onder steeds wisselende omstandigheden. Klassieke noties over zonde, tuchtbegrip en kerkorde-gebruik bleken soms moeizaam of niet toepasbaar in die uiteenlopende omstandigheden. De invloed van deze context-afhankelijke factoren speelde voortdurend een rol van betekenis. Tenminste drie soorten contextafhankelijke factoren zijn te onderscheiden.

Principiële én contextafhankelijke factoren

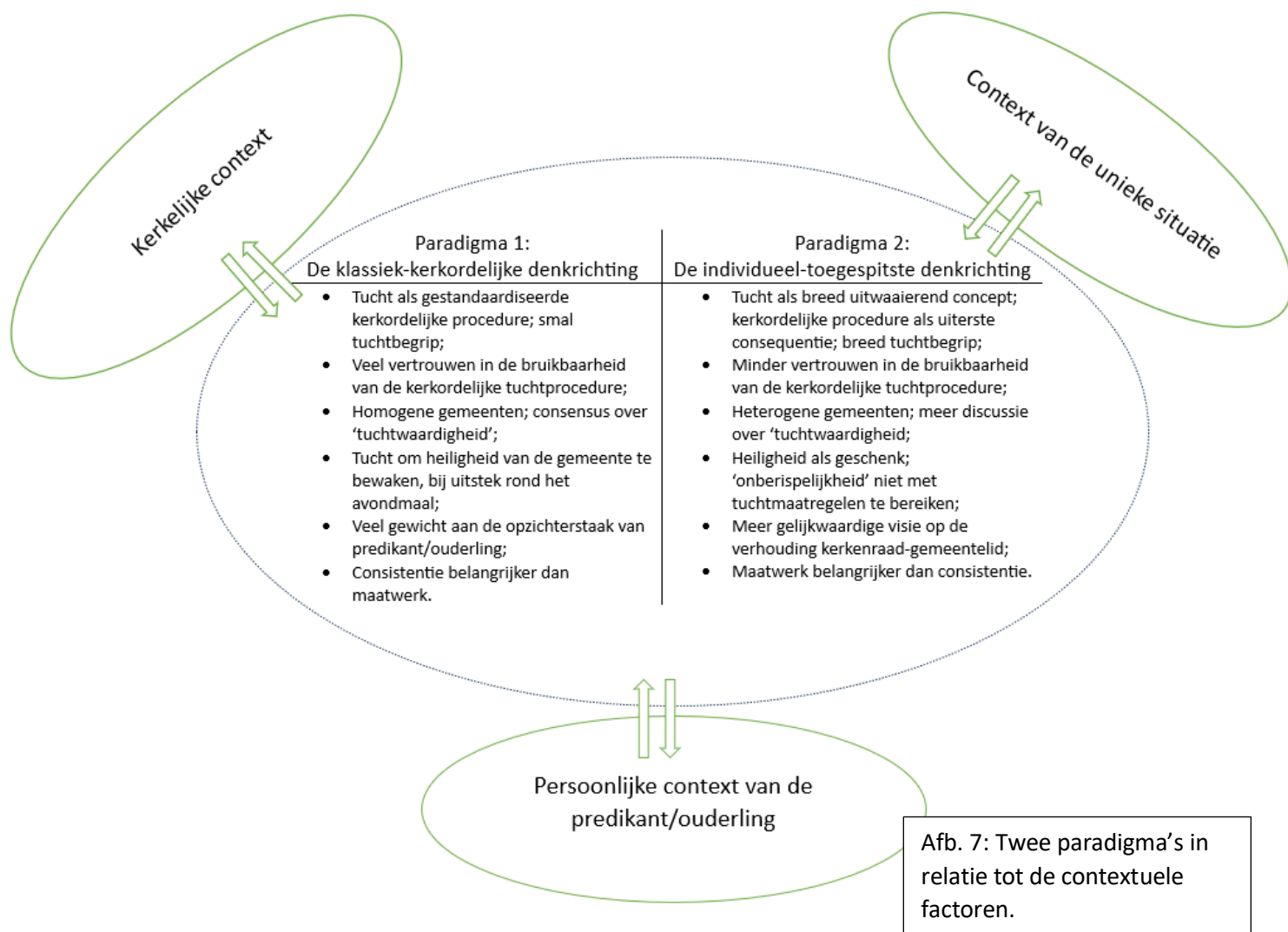
In de eerste plaats kan gedacht worden aan de *kerkelijke context*: de aard, omvang, geografische ligging, historische ontwikkeling en demografische kenmerken van de gemeente, normen en waarden/gedragskaders in de gemeente, dynamieken tussen gemeenteleden en kerkenraad en binnen kerkenraden speelden onmiskenbaar een rol in de wijze waarop aan tucht (al dan niet) gestalte gegeven werd (zie o.a. §11.2.2). Ook kan hierbij gedacht worden aan de kerkelijke gemeente in de bredere maatschappelijke context, waarbij een respondent niet alleen rekenschap gaf van binnen de gemeente geldende normen en gewoonten, maar ook van maatschappelijke factoren die een rol speelden in de wijze waarop aan opzicht en tucht gestalte werd gegeven (bijv. slot van §9.3.2 inzake AVG-wetgeving).

Daarnaast kan gedacht worden aan de *context van de unieke situatie* en van het betreffende gemeentelid. Daarbij gaat het om de omstandigheden, achtergronden en aanleiding van een zonde, de aard en impact van de zonde, (houding van) andere betrokkenen, levensloop, begripsvermogen van het betreffende gemeentelid en psychische kenmerken (zie o.a. §9.3.3).

Tenslotte blijken de *respondenten* zelf ook een context-afhankelijke factor te zijn. Met hun persoonlijkheidskenmerken, levensloop en levenslessen, (positieve dan wel negatieve) ervaringen met tucht en houding ten aanzien van (individuen binnen) de gemeente stonden zij een bepaalde visie of tuchtpraktijk voor. Zij waren (met hun kerkenraad) niet alleen actor, maar tegelijkertijd omstandigheid in het (al dan niet) nemen van tuchtmaatregelen (zie o.a. §12.3).

Niet altijd speelden principiële factoren of theologische overwegingen dus een expliciete en doorslaggevende rol van betekenis. Onvermijdelijk werden opzicht en tucht in een concrete, unieke werkelijkheid toegepast en werden visies en praktijken door die context beïnvloed en vice versa. Dat gold ook voor respondenten die tucht sterk formeel-kerkordelijk benaderden en minder geneigd waren om unieke omstandigheden van doorslaggevend belang te laten zijn.

De verschillende aspecten zijn hieronder in beeld gebracht:

Overgang naar volgend deel

Visie op tucht behelst veel meer dan slechts het toepassen van een kerkordelijke regeling of correct doorlopen van een procedure. Het bestaan van tucht stelt op een fundamenteel niveau de vraag: hoe wil men in de lokale gemeenten gestalte geven aan het kerk-zijn?

De praktijk stelt de kerkordelijke principes dus voor vragen waarop geen pasklaar antwoord is. In het volgende deel van deze studie wordt nader gereflecteerd op de dilemma's die dat opwerpt voor de handelingspraktijk van de kerken.

Deel IV – Slotbeschouwing

14. Reflectie

14.1 Inleiding

De praktijk van het kerkelijk leven stelt voor vragen waar de kerkordelijke tuchtprocedure geen pasklaar antwoord op heeft. Het klassieke concept ‘tucht’ bleek onder invloed van allerlei contextafhankelijke factoren niet alleen moeizaam toepasbaar, maar soms zelfs volstrekt irrelevant voor de kerkelijke praktijk. Ook respondenten die tucht met overtuiging gestalte wilden geven, hadden soms meer ruimte nodig dan de kerkorde bood en verkozen een op de situatie toegespitste aanpak buiten de formele tuchtprocedure om. Tucht behelst, kortom, veel meer dan het toepassen van een kerkordelijke regeling of correct doorlopen van een procedure. Het vraagt om visie, verstand van zaken en sensitiviteit om werkelijk recht te doen onder dikwijls complexe omstandigheden.

Deze constatering aan het slot van deel III vormen het uitgangspunt van dit vierde deel van deze studie. Tucht wordt van wezenlijk belang geacht voor de kerk, maar de richtlijnen die de (kerkordelijke) traditie daarvoor aanreikt, worden vaak als moeilijk toepasbaar of zelfs als een juk ervaren. Op welke wijze kunnen praktijk en kerkorde beter op elkaar afgestemd worden? Hoe kan tucht, met inachtneming van de vragen en problemen die het opwerpt in deze tijd, tóch betekenisvol zijn voor het kerkelijk leven? Hoe worden gegroeide praktijken juist gecorrigeerd door de kerkordelijke traditie? En wat kunnen verschillende kerkgenootschappen hierin van elkaar leren?

Opzet

Geïnspireerd op het ‘mutual critical correlation-model’ (zie ook §2.3) breng ik de kerkordelijke traditie en waargenomen praktijk als twee kennisstromen met elkaar in verbinding in dit hoofdstuk. Traditie en praktijk zouden daarbij bezien kunnen worden als twee gelijkwaardige ‘gesprekspartners’ die over en weer van elkaar leren en het vermogen hebben elkaar aan te scherpen en bij te sturen. Juist in de wisselwerking tussen principe en praktijk doet zich de mogelijkheid voor om beide op een hoger reflectieniveau met elkaar te verbinden en onderbouwde aanbevelingen te doen voor de handelingspraktijk van de kerk.

Een dergelijk ‘gesprek’ over tucht zou vanuit allerlei verschillende invalshoeken aangevlogen kunnen worden. In deel III van de studie bleek immers dat visie op tucht geen exclusief kerkrechtelijke aangelegenheid is, maar ook (onder andere) ethische, dogmatische, bijbels-exegetische, ecclesiologische en psychologische bezinning vereist.³⁰² Toch concentreer ik deze verdieping rond een kerkrechtelijk dilemma dat in deel III herhaaldelijk naar voren kwam: de gebleken behoefte aan maatwerk in relatie tot het gebruik van een eenduidige, consistent geformuleerde kerkorde. In §14.2 wordt dit dilemma nader verkend: enerzijds door vanuit de praktijk te belichten voor welke problemen kerkenraden zich soms gesteld weten in hun gebruik van de kerkorde; anderzijds door vanuit de kerkorde een pleidooi te houden voor de kracht van eenduidigheid en consistentie. In §14.3 formuleer ik drie oplossingsrichtingen om het dilemma mogelijk te overstijgen en de handelingspraktijk van de kerk ten aanzien van de tucht te bevorderen. Bij deze oplossingsrichtingen worden zowel de voordelen als nadelen geïnventariseerd. In §14.4 worden de voornaamste bevindingen samengevat.

Vooraf kan de vraag worden gesteld of het terecht is dat ‘maatwerk en kerkorde’ als twee tegengestelden van elkaar worden gepresenteerd. Kerkordelijke regelingen beogen het recht in de

³⁰² Zie verder in de aanbevelingen.

kerk immers te bevorderen, terwijl ze nu op voorhand al het stempel 'rigiditeit' opgedrukt dreigen te krijgen. Toch is dit dilemma de moeite van het doordenken waard, alleen al omdat het door de respondenten dikwijls als zodanig werd ervaren in de kerkelijke praktijk. Juist hún ervaringen waren fundamenteel leidend in deel III van deze studie en het verdienen het voluit serieus genomen te worden. Het doel van dit reflectiedeel is om te ontdekken hoe maatwerk en kerkorde niet met elkaar op gespannen voet hoeven staan maar elkaar wederzijds versterken in de handelingspraktijk van de kerk.

14.2 Maatwerk versus consistentie: een nadere verkenning van het dilemma

14.2.1 Van praktijk naar traditie: beperkingen van de kerkorde

Het begrip ‘maatwerk’ vat een behoefte samen die onder respondenten uit de breedte van het gereformeerd protestantisme leeft als het gaat om de toepassing van kerkelijke tucht. De respondenten doelden hiermee op de noodzaak die zij ondervonden om in iedere afzonderlijke kwestie niet alleen de zonde op zich, maar ook de unieke omstandigheden mee te wegen. Zij vroegen zich bijvoorbeeld af of de (kerkordelijke) regels wel voldoende rekening houden met voortschrijdende inzichten in hoe mensen beïnvloed worden door hun context, geschiedenis en psyche. Op dergelijke maatwerk-vragen bieden de meeste kerkorden geen antwoorden.

Het Van Dale woordenboek associeert het begrip ‘maatwerk’ met ‘precisie’ en ‘flexibiliteit’.³⁰³ Juist deze twee kenmerken – precisie en flexibiliteit – achtten veel respondenten van groot belang voor hun tuchttoepassing.

Precisie

Precisie betekende in dat kader niet zozeer dat de kerkelijke protocollen nauwgezet werden opgevolgd, maar vooral dat respondenten écht wilden begrijpen wat er speelde in het leven van het betreffende gemeentelid. Respondenten vonden het meestal niet voldoende om alleen de zonde als zodanig te beoordelen, maar wilden daarbij temeer de geestelijke houding van het betreffende gemeentelid peilen. Door diens levensloop en -omstandigheden, begripsvermogen en eigen overwegingen mee te nemen in de oordeelsvorming, meenden respondenten dat ze beter in staat zouden zijn om recht te doen aan het betreffende individu. Juist dit criterium van precisie leidde ertoe dat respondenten vaak het gevoel hadden dat kerkordelijke protocollen ontoereikend waren, omdat die geen (afdoende) handreiking boden om tot een zuivere oordeelsvorming te komen. ‘Het hoogste recht kan het hoogste onrecht worden’, zei een van de respondenten, naar analogie van een oude Romeinse rechtsregel.³⁰⁴ Precisie betekende daarom ook dat respondenten soms afzagen van tuchttoepassing, terwijl dit volgens de heersende normen in de kerkelijke gemeente of afspraken binnen een kerkverband wel gepast zou zijn geweest.

Flexibiliteit

Uit de bovengenoemde inkleuring van het begrip ‘precisie’ volgt dat respondenten over het algemeen veel waarde hechtten aan flexibiliteit. Door niet de zonde op zich, maar veeleer de omstandigheden en geestelijke houding van het betreffende gemeentelid te beoordelen, kwamen ze dikwijls tot de conclusie dat de oplossingsrichting van de kerkorde niet goed aansloot bij de voorliggende situatie. Met name de respondenten die werkten met een op de DKO gebaseerde kerkorde voelden zich soms klem zitten in de eendimensionale benadering van tucht: een lineair proces dat van begin tot einde doorlopen diende te worden, tenzij het gemeentelid zich onder het voortdurende vermaan bekeerde van zijn zonde (zie in §5.2.2). Die verstrekende uiterste consequentie bleek in §8.3.1 als rem te functioneren. Respondenten zochten naar manieren om ernst te maken met hun verantwoordelijkheid tot het houden van opzicht, maar wilden die uiterste consequentie van de tucht niet voor hun rekening nemen. Dit mechanisme manifesteerde zich zowel bij respondenten die ‘stille censuur’ soms een leven lang wilden laten voortduren (§6.3), alsook bij respondenten die zich tot allerlei alternatieve vormen van ambtelijk opzicht begaven (§8.3) en de formele procedure links lieten liggen (zie verder in §14.2.2).

³⁰³ <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/maatwerk> [Laatst geraadpleegd: 05-09-2023].

³⁰⁴ De stelregel ‘Summum ius, summa iniuria’ wordt o.a. aangehaald door de Romeinse politicus en filosoof Cicero in zijn *De officiis* (I, 10, 33).

Veel ervaringen van respondenten met opzicht en tucht wezen dus op een behoefte om te kunnen differentiëren in het tuchtproces op basis van de omvang of impact van de zonde en de unieke levensomstandigheden en achtergronden van de betreffende gemeenteleden. Dit gold vooral voor respondenten die werkten met een op de DKO geïnspireerde kerkorde, omdat op de HKO georiënteerde kerkorden in de wijze van formuleren al meer ruimte bieden voor maatwerk (zie §14.2.2 en 'Impressie bij de hoofdstukken 5 en 6').

14.2.2 Van traditie naar praktijk: risico's van maatwerk

De van de DKO afgeleide kerkorden lijken op het eerste oog dus precies het tegenovergestelde te bieden van 'maatwerk' en 'flexibiliteit'. In deze deelparagraaf wil ik betogen dat dit niet alleen een probleem is, maar ook een grote kracht. Juist vanwege de eenduidige, consistente wijze van formuleren bieden de kerkordelijke tuchtbepalingen houvast in moeilijke situaties tussen collectief en individu binnen de kerk. Het in de gereformeerde traditie gebruikelijke systeem waarbij een kerkenraad zelf het oordeel over gemeenteleden ter hand neemt, is hoe dan ook een kwetsbare aangelegenheid. Gevaren zoals willekeur en vooringenomenheid liggen daarbij op de loer, met name in kleine gemeenten met veel onderlinge (familie)banden. Juist onder die omstandigheden is het van grote waarde dat men kan terugvallen op een tuchtreglement dat consistentie en eenduidigheid bevordert; een regeling die bovendien al decennia- of eeuwenlang meegaat en dus juist niet tot in gedetailleerde casuïstiek heeft willen vervallen. Een geformaliseerde en vaststaande procedure biedt, kortom, een vorm van transparantie en duidelijkheid, waarmee aan de betrokkene(n) en aan de bredere kring van de gemeente goed uitgelegd kan worden waarom de kerkenraad handelt zoals ze handelt. Het komt de geloofwaardigheid van de handelingspraktijk van kerken zeer ten goede als ze ernst maken met de kerkordelijke tuchtreglementen die daarbinnen van kracht zijn.

De kerkorde werd in de praktijk op verschillende manieren 'creatief' toegepast. Enerzijds waren er de respondenten die in plaats van de formele tuchtmaatregelen alternatieve vormen van ambtelijk opzicht ter hand namen. De praktijk waarbij gemeenteleden ontraden werd om aan het avondmaal deel te nemen, sprong daarbij het meest in het oog (§8.3.1). Aan de andere kant waren er de respondenten die de kerkordelijke route volgden maar bleven haken bij de 'stille censuur' en deze soms vele jaren lieten voortduren. Dergelijke alternatieven deden naar de ervaring van de respondenten weliswaar recht in de gegeven situaties, maar zijn verre van ideaal. Ik noem twee voorbeelden om dat te illustreren.

Risico's nader toegelicht

De 'ontrading' tot deelname aan het avondmaal is een alternatieve vorm van ambtelijk opzicht die de verlegenheid van kerkenraden met tuchttoepassing goed markeert. Met een relatief milde ingreep beoogt men de heiligheid van de avondmaalsviering te beschermen en de relatie met het individuele gemeentelid niet onnodig op het spel te zetten. Met een dergelijke informele maatregel neemt een kerkenraad (of individuele ambtsdrager) echter het risico dat het gemeentelid dit dringende advies naast zich neerlegt en tóch deelneemt aan het avondmaal. Wanneer de kerkenraad dit onwenselijk acht en vervolgens alsnog een formele tuchtprocedure start, komt dit de geloofwaardigheid van het proces niet ten goede en is het de vraag of de zaak dermate ernstig is dat die formele tuchttoepassing nog wel te rechtvaardigen is. Iets soortgelijks geldt voor gemeenteleden die jaren- of zelfs decennialang geweerd worden van het avondmaal. De eerste formele stap is dan weliswaar gezet, maar doordat kerkenraden klaarblijkelijk niet voldoende overtuigd zijn van de ernst van een situatie, worden geen vervolgmaatregelen genomen. De betreffende gemeenteleden worden intussen in het ongewisse gelaten over hun geestelijke toestand en al die tijd niet als volwaardig lid van de gemeente beschouwd.

Het risico bestaat dat het begrip maatwerk in zulke gevallen een dekmantel wordt voor willekeur of zelfs machtsmisbruik. Het volgen van een transparante en geformaliseerde tuchtprocedure geeft meer duidelijkheid en geestelijke eerlijkheid – mits dit proces zorgvuldig en rechtmatig doorlopen is. Dat respondenten in de interviews nauwelijks spraken over de borging van procedurele zorgvuldigheidsvereisten (§8.2.2), is in dit kader een zorgwekkend signaal: de scheidslijn tussen ‘maatwerk’ en ‘broddelwerk’ kan zo erg dun worden.

Andere achterliggende vragen

Het gebleken ongemak met het toepassen van tucht roept ook op metaniveau vragen op. Wordt de terughoudendheid met tuchttoepassing *alleen* verklaard door een gevoelde noodzaak tot maatwerk, of is er meer aan de hand? Als kerkelijke tucht het symbool geworden is van een ongemakkelijke kerkelijke werkelijkheid waartegen een meer principiële moeite is gegroeid, zou dáárover allereerst het gesprek gevoerd moeten worden binnen gemeenten, kerkenraden en kerkverbanden. In een tijd waarin noties als inclusiviteit, individuele verantwoordelijkheid en missionair kerk-zijn sterk gevoeld en hoog gewaardeerd worden, mag de vraag gesteld worden of – en hoe – de aloude tuchtprocedure nog past bij de vragen van vandaag.

Aan de andere kant kan een aspect van het kerkelijk leven dat zozeer tot het gereformeerde DNA behoort niet zonder meer aangepast worden aan het hedendaagse gevoel van wat passend of goed is. En nog meer investeren in extra reglementen en uitvoeringsbepalingen lijkt die praktijkmoeite dan ook niet zonder meer te gaan oplossen.

Hoe dan ook, het is van groot belang dat kerkordelijke principes en tuchtpraktijken zich op een goede manier tot elkaar verhouden en elkaar wederzijds versterken. Het al naar gelang de situatie variëren in procedures zonder kerkordelijke onderbouwing of andere toetsing is kwetsbaar en onwenselijk voor de kerkelijke rechtsgang.

14.3 Drie oplossingsrichtingen

Er is dus sprake van een dilemma tussen enerzijds de behoefte aan maatwerk vanuit de praktijk, en anderzijds de behoefte aan consistentie en zorgvuldigheid waarvoor de kerkordelijke traditie een pleidooi houdt. Het is daarbij van belang dat traditie en praktijk nauw op elkaar betrokken blijven, zonder de praktijk te beknellen of het principe te ondermijnen.

Om dit te bevorderen zie ik drie mogelijke oplossingsrichtingen, die hieronder achtereenvolgens worden uitgewerkt.

14.3.1 Naar een op de HKO georiënteerd tuchtsysteem

De eerste mogelijkheid zou zijn om te gaan werken volgens een op de HKO georiënteerde tuchtprocedure. Een belangrijk verschil tussen de DKO en de HKO betreft het voortgaande karakter van de tuchtmaatregelen in eerstgenoemde kerkorde tegenover de limitatieve en van elkaar losstaande maatregelen van de tweede kerkorde. Waar de DKO een procedure voorstelt die bij volharding in de zonde van begin tot einde doorlopen dient te worden, geeft de HKO de ruimte om losse tuchtmaatregelen te nemen die bovendien voor een afgebakende tijdsperiode kunnen worden opgelegd.³⁰⁵

Voordelen

Deze op de HKO georiënteerde denkrichting voorziet in een behoefte van predikanten die ondervonden dat de zware geestelijke lading van het voortgaande tuchtproces vaak niet bij de

³⁰⁵ "Handleiding tuchtprocedure HHK", §4.5 en §4.6. Zie ook §6.6 en §6.7 van deze studie.

voorzittende situaties paste. Zij besloten daarom helemaal geen tucht toe te passen, of zich te beperken tot de afhouding van het avondmaal voor onbepaalde tijd.

Door de mogelijk te nemen tuchtmaatregelen als naast elkaar bestaande opties aan te bieden, kunnen respondenten ervoor kiezen wél een vermaning of blijk van afkeur uit te spreken (als formele tuchtmaatregel), maar er geen verdere consequenties aan te verbinden. Ook kan een gemeentelid van het avondmaal geweerd worden voor een vastgestelde periode, maar kan besloten worden de maatregel na afloop van die periode niet te verlengen (bijvoorbeeld als de situatie gestabiliseerd is of niet meer ernstig genoeg wordt geacht om een vervolg te rechtvaardigen). Voor een dergelijke constructie is gekozen in de kerkorde van de HHK (§4.6 in de 'Handleiding tuchtprocedure') en van de NGK (art. D7.1). Op deze manier kan een kerkenraad markeren dat de zonde serieus genomen wordt, maar voorkomt men dat jarenlange tuchtprocessen in een impasse verzanden.

Naast de bestaande maatregelen zouden ook andere aanvullende maatregelen kunnen worden toegevoegd, die nu formeel niet als tuchtmaatregel gelden (zie §8.3). Conform de (van de HKO afgeleide) PKO ord. 10-9-7 kan besloten worden dat een gemeentelid een bepaalde taak in de kerk niet langer mag vervullen, of dat deze taak op voorhand niet voor hem openstaat. Deze maatregel zou ook in DKO-kerken goed bruikbaar om enerzijds de afkeuring van de kerkenraad over een zonde of dwaling te markeren en de eigen morele standaard te bewaken, zonder daar verstrekkender consequenties aan te hoeven verbinden.

Het toepassen van kerkelijke tucht in de vorm van losstaande maatregelen kent dus een aantal voordelen en biedt de mogelijkheid om tucht beter toe te spitsen op de unieke situatie. Niet alleen in de PKO en KO HHK, maar ook in de nieuwe kerkorde van de NGK is men tot een dergelijke vorm van toezicht overgegaan (zie KO NGK D5.1, D5.2 en D7.1). In art. D5.1 staat bijvoorbeeld:

'Wanneer blijkt dat iemand vasthoudt aan de zonde of weigert om zich te verantwoorden, *kan* de kerkenraad besluiten om de gemeente te informeren of om de betrokkene de deelname aan het avondmaal te ontzeggen' (cursivering TEB).

Uit het gecursiveerde woordje 'kan' is op te maken dat de kerkenraad de mogelijkheid, maar niet de verplichting heeft om over te gaan tot het nemen van een tuchtmaatregel. Daarmee wordt meer ruimte voor de unieke situatie gelaten dan in de op de DKO gebaseerde kerkorden het geval is.

Nadelen

Naast voordelen is aan deze oplossingsrichting ook een aantal mogelijke nadelen verbonden. Hoewel het helpend kan zijn om een tuchtmaatregel in te zetten zonder de mogelijk verstrekkende consequenties ervan te hoeven doordenken, is het de vraag of hiermee niet een wildgroei aan tuchtpraktijken zou kunnen ontstaan. Juist de hoge drempel die de (Dordtse) kerkordelijke procedure nu op voorhand vormt, werkt immers remmend op een ondoordacht nemen van maatregelen en stimuleert kerkenraden om eerst langdurig met het in zonde levende gemeentelid op te lopen alvorens tot tuchttoepassing over te gaan. Door die drempel te verlagen en de geestelijke lading van de tuchtmaatregel te verminderen, zou het risico kunnen ontstaan dat tucht gebruikt wordt om allerlei vormen van onprettig gedrag of onderlinge spanning direct te bestraffen met een maatregel. Dit werkt niet alleen onnauwkeurigheid in de hand, maar verhoogt ook het risico op machtsmisbruik.³⁰⁶ Het

³⁰⁶ Binnen de PKN en HHK is dit risico beperkter doordat ook andere gremia binnen het kerkverband geïnformeerd dienen te worden over tuchtmaatregelen die in lokale gemeenten genomen zijn. Dit blijkt in de praktijk drempelverhogend te werken. Voor 'DKO-kerken' is een dergelijk risico groter, omdat de kerkenraad tuchtmaatregelen kan opleggen zonder daarvan rekenschap te hoeven afleggen aan (bovenlokale) commissies of vergaderingen.

geestelijke gehalte en de nodige spanning van een 'reguliere' tuchtprocedure zouden daarmee gebagatelliseerd kunnen worden. Bovendien zou het in zeker opzicht stijlbreuk met de opzet van de DKO betekenen, die het voortgaande karakter van de tucht rechtstreeks ontleent aan Mattheüs 18:15-17. Voor sommige DKO-kerken weegt dit laatste argument vermoedelijk zwaar.

Daartegenover zou opgemerkt kunnen worden dat het voortgaande karakter van de tuchtprocedure nu ook nauwelijks of slechts ten dele functioneert. Hierbij is het belangrijk om op te merken dat bij de respondenten uit de PKN en HHK een dergelijke moeite met de kerkorde-bepalingen niet ondervonden werd. Het bieden van onderscheiden tuchtmaatregelen zou de kerkorde dus relevanter kunnen maken voor de praktijk. Het vergt weliswaar meer van kerkenraden om met een gedifferentieerd systeem te werken, maar mogelijk komt dit de bruikbaarheid van de kerkorde en de zorgvuldigheid van de processen toch ten goede.

Een ander mogelijk nadeel betreft het risico van rechtsongelijkheid binnen het kerkverband. Door aan kerkenraden de *mogelijkheid* in plaats van de *verplichting* tot het opleggen van een tuchtmaatregel te bieden, is het immers een reëel scenario dat door verschillende lokale gemeenten uiteenlopende normen gehanteerd zullen gaan worden en gelijke gevallen (in ieder geval voor het oog) ongelijk behandeld worden. Het verdient daarom aanbeveling om binnen het kerkverband een commissie of orgaan in te stellen die jurisprudentie verzamelt en ter advisering ingeroepen kan worden bij de behandeling van tuchtzaken in de lokale gemeenten. Ook zou het (analoog aan de regeling in de PKN, zie ord. 4 art. 7) verstandig zijn als lokale gemeenten in een beleidsplan of plaatselijke regeling expliciteren welke normen ze hanteren rondom opzicht en tucht. Hoewel het probleem van rechtsongelijkheid op deze manier ondervangen kan worden, kan deze oplossingsrichting wel consequenties hebben voor de eenheid van handelen binnen het kerkverband.

14.3.2 Notie van maatwerk verankeren in de kerkorde

De eerste oplossingsrichting stelde een aantal wijzigingen in de (DKO-)structuur van de kerkelijke tuchtprocedure voor, door tucht als losstaande, mogelijk te nemen maatregelen te presenteren in plaats van als een voortschrijdend proces. Deze tweede oplossing beoogt de notie van maatwerk te verankeren in de kerkorde zonder verdere wijzigingen in de grondregels van de tucht aan te brengen. Het voor de DKO karakteristieke voortgaande karakter kan dan behouden blijven. Wel moet aan kerkenraden expliciet de ruimte geboden worden om in voorkomende gevallen te besluiten *niet* over te gaan tot het aanvangen van die procedure. Ook wanneer vastgesteld kon worden dat het betreffende gemeentelid zich aan een zonde schuldig maakte, achtten respondenten het immers niet altijd opportuun om tucht toe te passen (zie bijv. §10.2.1). Door de mogelijkheid af te zien van tuchttoepassing te formaliseren, krijgt de kerkenraad ruimte om al naar gelang de individuele situatie te oordelen of tucht conform de kerkorde wel gepast en werkbaar is in de gegeven situatie. Een dergelijke constructie zou een kerkelijk equivalent van het 'opportuiniteitsbeginsel' genoemd kunnen worden, analoog aan art. 167 lid 2 en art. 242 lid 2 van het Wetboek van Strafvordering. Het principiële uitgangspunt van de kerkordelijke tuchtprocedure blijft zo in ere, maar wordt slechts ingezet wanneer de betreffende kerkenraad écht van mening is dat dit een passende en werkbare oplossing biedt.

Voordelen

Met name voor kerkenraden die werken met een op de DKO georiënteerde kerkorde zou een dergelijke constructie een oplossing kunnen zijn. Bij de vraag of tuchtmaatregelen gepast zijn in een gegeven situatie, zouden immers niet alleen de overschreden norm als zodanig, maar ook andere gezichtspunten verdisconteerd kunnen worden, zoals de impact van de begane zonde op betrokkene(n) en gemeente, de houding van het betreffende gemeentelid en de unieke omstandigheden van de situatie. Zo kan gewerkt worden met verschillende schakeringen en

nuanceringen in het zondebegrip (§11.2.2), zoals een onderscheid tussen kwaadwillend en doelbewust zondigen enerzijds en dwaling of zonde uit onvermogen, onwetendheid of dringende omstandigheden anderzijds. Met dergelijke onderscheidingen wordt in de praktijk vaak al gewerkt, maar de kerkorde biedt daar nu geen kaders voor.

Een ander voordeel van deze constructie is, dat het zinvol blijft om op bovenlokaal niveau principe-uitspraken te doen over de confessionele en morele levenskeuzes die van (belijdende) gemeenteleden worden verwacht. De vraag naar ‘tuchtwaardigheid’ wordt dus niet uitsluitend neergelegd bij de plaatselijke gemeenten. Of deze gemeente bij overschrijding van de norm overgaat tot tuchttoepassing, wordt echter van meerdere factoren dan alleen de zonde als zodanig afhankelijk gemaakt en blijft nadrukkelijk voorbehouden aan de lokale kerkenraad.

Nadelen

Een mogelijk bezwaar tegen deze benaderingswijze is dat het niet tot een voldoende transparante toetsingsmethode leidt en het gevaar voor willekeur mogelijk groter is dan in de huidige situatie het geval is. Ook voor gemeenteleden zou het tot verwarring kunnen leiden wanneer niet de zonde als zodanig, maar ook allerlei omstandigheidsfactoren mede bepalen hoe geoordeeld wordt in de kwestie. Het handhaven van een eensluidende morele standaard zou hiermee – in ieder geval voor de buitenstaander – onder druk kunnen komen te staan. Om dergelijke risico’s te ondervangen zou het ook bij deze oplossingsrichting verstandig zijn een bovenlokaal adviespunt in het leven te roepen, dat rechtsgelijkheid monitort en een adviserende rol heeft richting gemeenten. Ook zou bij zo’n college de taak gelegd kunnen worden tot het opstellen van een aantal criteria of gezichtspunten die meegewogen mogen worden in de vraag wanneer tucht wel of niet gepast is. Deze criteria zouden dan weer in alle gemeenten gebruikt kunnen worden en/of opgenomen worden in een kerk(verband)brede handreiking. In het niet denkbeeldige geval dat belanghebbenden het oneens zijn met besluit van een kerkenraad om af te zien van tuchttoepassing, moet aan deze belanghebbenden de mogelijkheid geboden worden zich via een reguliere appelprocedure tot de classis te kunnen wenden.

Een belangrijke vraag die vervolgens rijst, is of met een op het burgerlijk recht georiënteerd ‘opportuïteitsbeginsel’ het geestelijke karakter van het tuchtrecht niet onnodig ‘verjuridiseerd’ wordt. De eenvoudige en duidelijke procedure van dit moment zou immers doorkruist worden door allerlei criteria, omstandigheidsfactoren en mogelijk een nieuwe commissie met adviserende bevoegdheden. Past dat wel bij het karakter van de gereformeerde tuchtpraxis?

Dit is een begrijpelijke vraag, die in de uiteenlopende kerkelijke contexten ongetwijfeld verschillend beantwoord zou worden. Met name door respondenten uit de bevindelijk-gereformeerde kerkverbanden werd de behoefte aan maatwerk immers niet altijd even sterk gevoeld. Toch is deze oplossingsrichting zeker de moeite van het overwegen waard. Op deze manier wordt het immers mogelijk om – zonder grote wijzigingen in de kerkorde aan te brengen – vruchtbaar gebruik te blijven maken van de vigerende formeel-kerkordelijke tuchtprocedure: een procedure die de praktijk niet beknelt, maar juist op constructieve wijze stimuleert met inachtneming van de uniciteit van de situaties.

Bovendien beoogt deze oplossingsrichting niet de verjuridisering, maar juist de *geestelijke* component van het kerkelijk tuchtrecht te bevorderen. Als ‘maatwerk’ al onlosmakelijk verbonden is aan de burgerlijke rechtspraak, zou dat dan niet temeer in het kerkelijk recht aan de orde moeten zijn? Dat dit beginsel al in allerlei verschillende kerkelijke contexten en omstandigheden gehanteerd bleek te worden (o.a. §8.3, §10.2.1, §10.2.7), lijkt temeer een signaal dat het tijd is voor een formele verankering ervan in de kerkordelijke regelingen.

14.3.3 Herijking en nieuwe doordenking van de principes achter de kerkorde

Deze derde oplossingsrichting houdt vast aan de ongewijzigde tuchtprocedure en zet in plaats daarvan in op een geïntensiveerde doordenking van de oude kerkordelijke regeling. De procedure blijft ongewijzigd, de stappen opeenvolgend en de criteria op basis waarvan geoordeeld wordt zo objectief mogelijk en toegespitst op de zonde als zodanig. Deze optie verkiest uniformiteit en consistent beleid boven maatwerk en is waarschijnlijk het meest aantrekkelijk voor kerken die ‘dicht bij Dordt’ staan en een eensluidende morele standaard willen bewaken in de gemeente. (Ook) voor kerkenraden die weinig spanning tussen kerkorde en praktijk ervaren, is dit een voor de hand liggende keuze. Toch is ‘maatwerk’ ook in deze kerken soms nodig zijn ten aanzien van tuchtzaken. Dit kan bereikt worden door kerkenraden de ruimte te geven om, zonder zich te hoeven verklaren, uitzonderingen op de regel te maken wanneer zij dat nodig achten en zich hierbij te laten inspireren door algemene rechtsbeginselen.³⁰⁷ Hierbij zij opgemerkt dat het in de lange geschiedenis van de Dordtse tuchtprocedure al veel vaker gebruikelijk gebleken is om vormen van maatwerk toe te passen en de omstandigheden van iedere unieke situatie mee te wegen in de manier van oordelen en handelen door een kerkenraad.³⁰⁸

Voordelen

Een voordeel van handhaving van dit systeem zou zijn dat de tuchtprocedure intact blijft en zich nauwgezet in het oude spoor van de Reformatie blijft begeven. Het systeem gaat bovendien het meest rechtstreeks terug op de bijbelgegevens uit Mattheüs 18:15-17. Met alle spanning en dilemma’s die het opwerpt, doet het recht aan de nieuwtestamentische werkelijkheid dat voor gemeenteleden die moedwillig volharden in het kwaad, uiteindelijk geen plaats is in de gemeente. Door geen kerkordelijke uitzonderingen op de regel te bieden, blijft die scherpe uiterste consequentie helemaal staan.

Een ander voordeel is dat de verantwoordelijkheid tot opzicht en tucht geheel bij de lokale kerkenraden blijft berusten en zij geen rekenschap hoeven afleggen bij andere kerkelijke vergaderingen of bovenlokale adviescolleges. Tucht blijft daarmee nadrukkelijker een aangelegenheid van de plaatselijke gemeente. Wanneer kerkenraden het vertrouwen krijgen dat zij inzake tuchtprocedures consciëntieus handelen en het geestelijke karakter laten prevaleren boven een starre, kerkordelijk-protocollaire handelswijze, zijn andere wijzigingen of aanvullingen wellicht niet nodig.

Nadelen

Ook als kerkenraden (en kerkverbanden) zouden opteren voor deze derde oplossingsrichting, kunnen ze daarmee niet op hun lauweren rusten. De keuze om geen kerkordelijke veranderingen in het tuchtproces aan te brengen, betekent immers dat de gegroeide praktijk in die kerken intensief doordacht en kritisch bevraagd zou moeten worden. Die bezinning moet niet alleen op kerkrechtelijk vlak plaatsvinden, maar heeft te maken met kerk-zijn in de breedste betekenis van het woord, zoals uit de voorgaande hoofdstukken vanuit verschillende perspectieven werd belicht. Zo vraagt het bijvoorbeeld om een bezinning op de eigen avondmaalvisie en -praktijk. Dat tucht bij uitstek rond de viering van het heilig avondmaal plaatsvindt, is diep verankerd in de gereformeerde traditie. Toch roept deze praktijk ook vragen op: wordt er niet vaak té snel naar dit middel gegrepen? Is het avondmaal, met de focus op zelfbeproeving en heiligheid, niet al te zeer een selectieve aangelegenheid voor (ogenschijnlijk) onberispelijke gelovigen geworden? Hoe ver reikt onze verdraagzaamheid in het

³⁰⁷ Fundamentele beginselen uit het (wereldlijke) procesrecht kunnen daarbij helpend zijn, zoals de principes van ‘redelijkheid’ en ‘billijkheid’. Hiermee kan getoetst worden of het aanvangen van een tuchtprocedure onder de gegeven omstandigheden wel passend en proportioneel is. Zie ook Dijkstra, A., “Procedurele rechtvaardigheid”, *NTKR* 2 (2019), 171-172.

³⁰⁸ Iets daarvan schemert – zij het summier – door bij Bouwman, H., *Kerkrecht II*, 624, 627, 633.

aanvaarden van elkaar als leden van het lichaam van Christus? Kunnen we het met elkaar dragen dat sommige vragen of problemen onopgelost blijven tot Christus' wederkomst?

Wie zich ten volle achter het voortgaande karakter van de DKO schaart, zal zich moeten realiseren dat de formele tuchtprocedure alleen in uiterste noodgevallen bruikbaar is: in die gevallen waarin een gemeentelid met zijn kwaadwillende, schadelijke gedrag zozeer tot schade of oneer van de gemeente is, dat er geen andere oplossing denkbaar is en daarover ook in andere kerken geen discussie zou kunnen bestaan. Waar tucht gebruikt wordt om de eigen gebruiken of morele kaders te beschermen, vindt een ernstige uitholling van het middel plaats en loopt men het risico dat medegelovigen het slachtoffer worden van een rechtlijnig protocollair ingestoken systeem.

Het risico is groot dat kerkenraden er niet werkelijk toe komen om in een dergelijk reflectieproces de vertaalslag te maken naar de praktijk. 'Bezinning' verwordt dan tot een al te vrijblijvende activiteit en wezenlijke verandering zonder richtlijnen vanuit een kerkelijke regeling of een adviesorgaan is moeilijk te realiseren. Het vergt veel van kerkenraden om op basis van de eigen intuïtie en (kerkordelijke of juridische) kennis tot een gezonde balans tussen consistentie en maatwerk te komen inzake de kerkelijke tucht. Dit is het grote nadeel van deze oplossingsrichting: de kans dat er iets werkelijk zou veranderen is klein, terwijl daar in grote delen van het huidige gereformeerde landschap wel behoefte aan blijkt te zijn. In feite betekent het dat deze oplossing weinig concreet doet om tegemoet te komen aan de vragen die tucht vandaag de dag opwerpt.

14.4 Samenvatting

In dit reflectiedeel werden de kennisstromen van de kerkordelijke tuchttraditie (deel II) en de kwalitatieve onderzoeksgegevens (deel III) met elkaar in verbinding gebracht rond het dilemma 'maatwerk versus consistentie'. De in de praktijk gebleken behoefte om tucht volgens een op maat gesneden procedure vorm te geven, stond naar de ervaring van veel respondenten haaks op de consistente, summiere bepalingen uit de kerkorde omtrent de tucht. In §14.2.1 werd geïventariseerd op welke belemmeringen respondenten stuitten in de bruikbaarheid van de kerkorde. De waarneming dat er weinig gedifferentieerd kon worden in het begrip 'zonde', er weinig ruimte was om individuele omstandigheden en levensloop van de gemeenteleden te verdisconteren én het beperkte aantal mogelijk te nemen maatregelen werden daarbij als de voornaamste moeiten uit deel III gedestilleerd. In §14.2.2 werd de beweging in omgekeerde richting gemaakt, door vanuit kerkordelijk perspectief kritisch te reflecteren op de handelingspraktijk zoals die door de respondenten naar voren was gebracht. De gevaren van willekeur, vervlakking en subjectiviteit werden als voornaamste bezwaren tegen een maatwerk-procedure ingebracht.

In §14.3 werden drie oplossingsrichtingen aangereikt om traditie en praktijk nauwer op elkaar te betrekken en de kerkelijke en academische bezinning op tucht een impuls te geven. In de eerste plaats zou dit mogelijk zijn door tucht – in navolging van de HKO – als losstaande, mogelijk te nemen maatregelen te presenteren en op lokaal niveau ruimte te bieden voor een eigen invulling van het begrip 'tuchtwaardigheid'. De tweede oplossingsrichting was om de formele tuchtprocedure ongewijzigd te laten, maar door middel van een kerkelijk opportuniteitsbeginsel de mogelijkheid te bieden om in voorkomende gevallen af te zien van een tuchtprocedure – en zo maatwerk te creëren. De derde oplossingsrichting betrof het voortgaan op de huidige lijn, maar met het appel om de tuchtpraxis aan grondige reflectie te onderwerpen.

De voor- en nadelen van elk van deze oplossingsrichtingen werden geïventariseerd. Daarmee is materiaal aangereikt voor bezinning door kerkelijke vergaderingen, die de bruikbaarheid ervan in hun eigen kerkelijke context kunnen afwegen.

Conclusies

Opzet

In dit deel van de studie wordt een antwoord geformuleerd op de onderzoeks-deelvragen en de centrale onderzoeksvraag uit §1.2. Deze onderzoeksvragen waren:

- 1) Welke ervaringen hebben predikanten in kerken van gereformeerd belijden met opzicht en kerkelijke tucht?
- 2) Welke overtuigingen en overwegingen liggen aan die tuchtpraktijken ten grondslag?
- 3) Welke bepalingen en regelingen zijn in de diverse kerkorden vastgesteld ten aanzien van de tucht?
- 4) Hoe verhouden de verkregen praktijk-inzichten zich tot de kerkordelijke regelingen die ten aanzien van de tucht zijn vastgelegd in diverse gereformeerde kerkgenootschappen?

In deze conclusiesectie zullen eerst de deelvragen worden beantwoord, waarbij ter ondersteuning van de conclusies verwezen wordt naar verschillende bewijsplaatsen in de studie. Daarna volgt de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag, te weten:

Hoe dragen ervaringsverhalen van predikanten met opzicht en tucht, in het licht van de diverse kerkordelijke regelingen, bij aan de bezinning op en bevordering van de handelingspraktijk van gereformeerde kerkgenootschappen inzake kerkelijke tucht?

Beantwoording deelvragen

1. Welke ervaringen hebben predikanten in kerken van gereformeerd belijden met opzicht en kerkelijke tucht?

Dat deze vraag als eerste in de reeks onderzoeksvragen vermeld staat, maakt duidelijk dat juist bij deze ervaringsverhalen van predikanten het zwaartepunt van dit onderzoek lag. Nog afgezien van de ervaringsverhalen zelf bleek dat het begrip ‘tucht’ gelaagd was en door de respondenten zeer uiteenlopend gedefinieerd en afgebakend werd (§7.2.5, §7.5). Mede hierdoor werden in de hoofdstukken 8 en 9 niet alleen de ervaringen van predikanten met formeel-kerkordelijke tuchttoepassing uiteengezet, maar werden ook andere uitingsvormen van ambtelijk opzicht geïnterviewd en toegelicht (§8.3). Over het algemeen werd duidelijk dat respondenten hun verantwoordelijkheid tot het houden van opzicht zeer sterk voelden, maar dat de toepassing van kerkelijke tucht in veel gevallen niet als geschikte oplossingsrichting werd beschouwd om (openbare) zonde in de gemeente te bestrijden. Hierbij kwam aan het licht dat respondenten verschillend dachten over de vraag wanneer een bepaalde morele of leerstellige zonde als tuchtwaardig bestempeld zou moeten worden (§9.3.2, §11.2.2). Ook de te verwachten negatieve bijwerkingen van tuchttoepassing werkte dikwijls remmend.

Desalniettemin bleek circa driekwart van de ondervraagde CGK-respondenten ervaring te hebben met de ambtelijke vermaning en afhouding van het heilig avondmaal als eerste formele tuchtmaatregelen. In vrijwel alle gevallen was een zonde op moreel, vaak seksueel vlak hiervan de aanleiding (§8.2.2); ‘leertucht’ kwam daarentegen nauwelijks voor (§8.4.1). Tot verdergaande maatregelen dan de afhouding van het avondmaal kwamen de respondenten vrijwel nooit; ofwel omdat het gemeentelid

zich voor die tijd onttrok aan de gemeente (§9.3.1), ofwel omdat het zich bekeerde van de zonde (§9.2.1), ofwel omdat de kerkenraad het om andere redenen niet als passend beschouwde de tuchtprocedure voort te zetten (o.a. §9.3.3).

2. Welke overtuigingen en overwegingen liggen aan die tuchtpraktijken ten grondslag?

Het doel van deze tweede onderzoeksvraag was om tot een dieper begrip te komen van de visies en/of (theologische) overtuigingen die aan de uiteenlopende tuchtpraktijken ten grondslag lagen. In de hoofdstukken 11 t/m 13 werden deze overtuigingen aan de hand van drie dominante thema's voor het voetlicht gebracht: het denken over zonde en tuchtwaardigheid (hfst.11), het zelfverstaan van de respondent als ambtsdrager en als mens (hfst. 12) en ecclesiologische noties die voor de respondenten van betekenis waren in hun spreken over de tucht (hfst. 13). Een verschillende interpretatie van het begrip 'heiligheid' bleek als een rode draad door deze hoofdstukken heen te lopen (§11.2.2; §12.2.1; §12.4; §13.2.1; zie ook de samenvattende impressie na hfst. 13). De wijze waarop opzicht en tucht vormgegeven werden, hing bovendien sterk samen met de telkens unieke omstandigheden van de situaties en de impact van de zonde op de gemeente. Ook het karakter en de persoonlijke levensloop van de respondenten speelden een rol in de wijze waarop (al dan niet) gestalte gegeven werd aan de tucht. Niet altijd waren bewuste, expliciete theologische overtuigingen dus van doorslaggevend belang in de tuchtprocedure; tal van andere factoren en praktische overwegingen speelden evenzeer een rol van betekenis (zie de samenvattende impressie na hfst. 13).

De verschillende visies, overtuigingen en perspectieven die respondenten aandroegen ten aanzien van de bovengenoemde thema's zijn stuk voor stuk van belang voor een inhoudsvolle bezinning op tucht. Klassieke noties over ambtsopvatting, avondmaalspraktijk, verbondsdenken en kerk-zijn werden soms in het licht van de praktijk op heel andere wijzen geaccentueerd of geïnterpreteerd. De dialoog van kerken op lokaal, bovenlokaal en interkerkelijk niveau is bij een dergelijke bezinning gebaat.

3. Welke bepalingen en regelingen zijn in de diverse kerkorden vastgesteld ten aanzien van de tucht?

In hoofdstuk 6 werd uiteengezet welke kerkordelijke regelingen op het moment van schrijven van kracht waren in de diverse gereformeerde denominaties. Als introductie daarop werden in hoofdstuk 5 de inhoud, achtergronden en belangrijke karakteristieken van de DKO en HKO uiteengezet. Een belangrijke karakteristiek van de (op de) DKO (geïnspireerde kerkorden) is het voortgaande karakter van de achtereenvolgende, mogelijk te nemen maatregelen. Ook de gemeente-brede verantwoordelijkheid tot het houden van opzicht en de ruim gehanteerde begrippen werden als belangrijke kenmerken genoemd (§5.2.3). In de HKO valt op dat er ruimte is voor kerkenraden om tuchtmaatregelen afzonderlijk van elkaar te nemen en dat tucht in het bredere kader van het ambtelijk opzicht staat. Ook de betrokkenheid en beslissingsbevoegdheid van bovenlokale commissies voor het opzicht en de ingebouwde zorgvuldigheidsmaatregelen gelden als belangrijke karakteristieken van de HKO (§5.3.3).

Van alle hedendaagse kerkordelijke tuchtregelingen binnen het gereformeerd protestantisme geldt dat ze ofwel te herleiden zijn tot de DKO, ofwel tot de HKO. In aanvulling op de kerkorde werden in de loop van de tijd tal van reglementen, handreikingen, appelprocedures en nadere uitvoeringsbepalingen vastgesteld, die alle in hoofdstuk 5 zijn uitgewerkt.

4. Hoe verhouden de verkregen praktijk-inzichten zich tot de kerkordelijke regelingen die ten aanzien van de tucht zijn vastgelegd in de diverse gereformeerde kerkgenootschappen?

De ervaringsverhalen van respondenten met opzicht en tucht bleken vaak op een heel andere golflengte te liggen dan de kerkordelijke tuchtbepalingen. Een eenvoudige vergelijking tussen deze beide onderzoeks-componenten bleek daarom niet te maken zijn. Opzicht en tuchttoepassing behelsden voor de respondenten namelijk veel meer dan het strikt uitvoeren van een protocol: met name op het vlak van pastoraal contact met betrokken gemeenteleden kwam dat tot uitdrukking. Respondenten namen daarom in de praktijk dikwijls de ruimte voor een op maat gemaakte procedure wanneer ze ervoeren dat de kerkordelijke regeling geen recht deed aan de complexiteit van de gegeven situatie of wanneer ze de (formele) tuchtprocedure als een te zwaar middel beschouwden gezien de omstandigheden (§9.3.3).

Sommige respondenten waren van mening dat de kerkordelijke regelingen voldoende ruimte boden voor een dergelijke maatwerk-gerichte aanpak; veel anderen vonden de kerkorde niet voldoende op de (hedendaagse) vragen en dilemma's toegespitst of noemden deze soms zelfs volstrekt irrelevant voor de praktijk. Voor hen was de kerkordelijke procedure een middel dat ze slechts in een uiterst geval ter hand zouden nemen (§10.2, §10.3). Een eenduidig antwoord op deze deelvraag kan dus niet geformuleerd worden. Het belang van en de behoefte aan een maatwerk-gerichte aanpak bleek echter breed te leven bij de respondenten. In hoofdstuk 14 werd deze behoefte nader toegelicht en werden de mogelijkheden geïnventariseerd om deze notie van maatwerk te implementeren in de vigerende kerkordelijke regelingen (§14.3).

Centrale onderzoeksvraag

De centrale onderzoeksvraag luidde: **Hoe dragen ervaringsverhalen van predikanten met opzicht en tucht, in het licht van de diverse kerkordelijke regelingen, bij aan de bezinning op en bevordering van de handelingspraktijk van gereformeerde kerkgenootschappen?**

Met de beantwoording van de deelvragen zijn de belangrijkste ingrediënten van de centrale onderzoeksvraag al grotendeels aan de orde gekomen. Hoewel respondenten over het algemeen waardering hadden voor het principe van de kerkelijke tucht en het als noodzakelijk voor het kerkelijk leven beschouwden (§8.7, §12.6), was er een breed gedeelte moeite of verlegenheid met de toepassing ervan (§9.3).

De ervaringsverhalen van respondenten met opzicht en tuchttoepassing uit de breedte van de gereformeerde traditie bleken een waardevolle bron van kennis te zijn. Deze ervaringen stellen immers fundamentele vragen die niet alleen in het kader van kerkelijke tucht, maar ook breder voor het kerkelijk leven en voor de academie de moeite van het doordenken waard zijn (zie bijv. §11.2, §12.2, §12.4, §13.2, §13.3). Wanneer deze doordening in kerkelijke gemeenten en ambtelijke vergaderingen op de agenda komt, is met dit onderzoek een belangrijke impuls voor de benodigde bezinning gegeven.

In het licht van de kerkordelijke regelingen bleek de sterke behoefte aan een maatwerk-benadering regelmatig op gespannen voet te staan met de kerkordelijke procedures zoals die met name in de (op de) DKO (gebaseerde kerkorden) verwoord zijn. Vanuit de gedachte dat het van belang is om (kerkordelijke) traditie en praktijken constructief op elkaar betrokken te laten zijn én door de ervaringsverhalen voluit serieus te nemen als stem in het geheel van de theologie, is er winst te behalen voor de handelingspraktijk van de kerken. Drie mogelijke oplossingsrichtingen werden hiervoor aangedragen: 1) door in lijn met de HKO met losse, mogelijk te nemen tuchtmaatregelen te gaan werken (§14.3.1); 2) door de kerkordelijke procedures ongewijzigd te laten maar daarbij ruimte

te bieden om op onderbouwde gronden af te zien van tuchttoepassing (§14.3.2); 3) door geen veranderingen aan te brengen in de kerkordelijke principes maar deze te herijken en gegroeide praktijken blijvend en kritisch te doordenken (§14.3.3).

Aanbevelingen voor verder onderzoek

In deze studie is geprobeerd om ‘zicht op tucht’ te krijgen, door ervaringsverhalen van predikanten en ouderlingen met tuchttoepassing thematisch in beeld te brengen. Ik heb, door met aandacht te luisteren naar deze ervaringen en de onderliggende overtuigingen of vooronderstellingen, geprobeerd een bijdrage te leveren aan de bezinning waaraan op academisch en kerkelijk terrein behoefte bleek te zijn.

Tegelijkertijd realiseer ik me dat hiermee slechts een bescheiden stap is gezet; het onderzoek had immers ook op tal van andere manieren aangevlogen kunnen worden. In deze aanbevelingen voor verder onderzoek noem ik een aantal mogelijke invalshoeken die in deze studie zijn blijven liggen.

In de eerste plaats zijn bij dit onderzoek geen gemeenteleden betrokken die door een kerkenraad onder tucht werden geplaatst. Om een evenwichtiger beeld van tuchttoepassing in een zekere casus te verkrijgen, zouden die beide zijden van het verhaal in kaart gebracht moeten worden. In dit onderzoek is nadrukkelijk en uitsluitend het *ambtelijke* perspectief belicht. In vervolgonderzoek zou ervoor gekozen kunnen worden om de ervaringsverhalen van (voormalige) gemeenteleden met kerkelijke tucht als studieobject te kiezen. Ook zou het waardevol kunnen zijn om voor nader onderzoek (gebaseerd op de beginselen van Theological Action Research³⁰⁹) nadrukkelijk de lokale gemeenten te activeren, bijvoorbeeld door gemengde focusgroepen met kerkenraadsleden en gemeenteleden van uiteenlopende leeftijdscategorieën en achtergronden te organiseren. Op deze manier kunnen verworven inzichten direct in de betreffende gemeente worden geïnventariseerd en benut.

Een andere meerwaarde zou het kunnen hebben om de kwalitatieve gegevens met een kwantitatieve component te verrijken. Archiefonderzoek naar tuchtzaken zou, in combinatie met enquêtes of andere kwantitatieve vragenlijsten, in staat stellen om ontwikkelingen ten aanzien van de tuchttoepassing over een langere periode of in een bepaald kerkverband te reconstrueren. In §3.1 is weliswaar verwezen naar relevante historisch-descriptieve literatuur, maar het kwalitatief-empirische deel van het onderzoek staat daar overwegend los van en is niet geschikt om kwantitatieve conclusies aan te verbinden.

In deel IV is ervoor gekozen de kwalitatieve gegevens in dialoog te brengen met de kerkordelijke regelingen, specifiek toegespitst op één dilemma dat uit de empirische gegevens is gedestilleerd. Zowel de keuze om de kerkordelijke regelingen als studieobject te nemen als de kerkrechtelijke in steek van de reflectie hadden anders gekund. Zo had ervoor gekozen kunnen worden om de bijbelgedeelten die door respondenten aangehaald werden ter onderbouwing van een zekere tuchtpraxis (zie bijv. §7.3.2, §12.2.2, §13.2.4) exegetisch te onderzoeken. De reflectie had vervolgens meer gericht kunnen zijn op een ecclesiologische doordening van kerkelijke tucht in het huidige tijd, voortbordurend op de gegevens uit hoofdstuk 12 of 13. Op soortgelijke wijze had de reflectie zich kunnen richten op een ethische en dogmatische doordening van het begrip ‘tuchtwaardigheid’, vanuit de gegevens in §8.2.2,

³⁰⁹ Roest, H. de, *Collaborative Practical Theology* (Leiden: Brill, 2020), 213-215.

§8.4, §9.3.2, §11.2 en §11.3. De waarneming dat een groot deel van de (formele) tuchtmaatregelen genomen werd als reactie op seksueel relateerde zonden door gemeenteleden (§8.2.2) zou bij uitstek een nadere bezinning rechtvaardigen.

Tevens zou het onderzoek een stap verder gebracht kunnen worden door het interdisciplinaire, academische gesprek op gang te brengen – bijvoorbeeld door tijdens een congres of panelgesprek met experts het thema ‘tucht’ vanuit verschillende invalshoeken te belichten (zie §1.5) en de resultaten ervan te bundelen en publiceren.

Overigens zijn ook op kerkrechtelijk vlak vragen of thema’s onbeantwoord gebleven, bijvoorbeeld ten aanzien van de verhouding tussen burgerlijke regelgeving/AVG en kerkelijk tuchtrecht en de zorgvuldigheid waarmee kerkelijke procedures (al dan niet) zijn omkleed.³¹⁰ Mr. dr. Auke Dijkstra promoveerde in januari 2024 op een studie met als titel “Eerlijk en met orde? Kerkelijke tuchtprocedures in rechtsvergelijkend perspectief”. Zijn proefschrift biedt een mooi aanknopingspunt om de resultaten van mijn overwegend kerkelijke studie te verrijken met een meer maatschappelijk-juridisch perspectief. Al deze suggesties gelden als aanbevelingen voor verder onderzoek.

Summary (in English)

TITLE: WITH AN EYE ON DISCIPLINE: A PRACTICAL-THEOLOGICAL STUDY ON THE VIEWS AND PRACTICES OF CHURCH DISCIPLINE AMONG PASTORS WITHIN REFORMED PROTESTANTISM IN THE NETHERLANDS.

The term "church discipline" evokes discomfort. Not only among secular people and "ordinary" believers, but also among pastors and elders within Reformed Protestantism. Their experience that applying church discipline is often problematic and has created new dilemmas in the current church landscape is worth listening to and exploring. That is what this study at the intersection of practical theology and church law is devoted to.

Part I forms the introduction to the study. This part sets forth the methodological principles. The central question for this study is: How do pastors' experiences with supervision (Dutch: opzicht) and discipline, in light of various church ordinances, contribute to reflections on and enhancement of Reformed denominations' practices regarding church discipline?

To arrive at an answer to this question, four sub-questions are formulated:

- 1) What experiences do pastors in churches of the Reformed confession have with supervision and church discipline?
- 2) What convictions and considerations underlie these disciplinary practices?
- 3) What provisions and regulations have been established in the various church orders regarding supervision and discipline?
- 4) How do the obtained practical insights relate to the various church ordinances with regard to supervision and discipline in various Reformed denominations?

Part II of the study surveys what church orders and protocols are in effect within the various Reformed denominations regarding church discipline (Chapter 6). Because many current church ordinances are based on the *Dordtse Kerkorde* (1619) or the *Hervormde Kerkorde* (1951), a brief exploratory chapter was devoted to both of these church orders (Chapter 5). Based on Chapter 6, it can be observed that in the recent past much work has been done to further specify the church order disciplinary principles. This is reflected in detailed appeal procedures, added (procedural) diligence

³¹⁰ Zie §9.3.2, voetnoot 285.

measures, and other protocols that seek to advance a proper process. Many of these protocols have parallels with the basic principles of civil law. The strengthened position of the accused, the responsibility to carefully document considerations and decision making, and meticulously elaborated appellate procedures are examples.

Part III was devoted to the reporting of the empirical research. Here the views on and experiences with church discipline of pastors and elders in Reformed Protestantism were presented. Central to this was the voluminous Chapter 8, which inventoried the various (formal and informal) disciplinary measures that the respondents had applied in their church practice. Much attention was paid to *understanding* beliefs, considerations and circumstances underlying the practices. A different interpretation of the concept of holiness, for example, was found to be a common thread running through the various chapters. However, not only theological convictions guided the way in which supervision and discipline were shaped; equally, numerous context-dependent factors were discerned. The context of the local community, the context of the individual case and the context of the respondent himself appeared to play a major role in the way in which discipline was practiced. At the end of Part III these factors are schematically mapped out.

Part IV discussed the findings from Part II and Part III around the dilemma of "flexibility versus consistency". The practical need for a flexible approach was highlighted both positively and critically in this part. The pros and cons of a strict church-ordered process were also discussed. From here, three solution directions were offered to fruitfully connect church-order principles with practice. These solution directions are: 1. Working with a procedure oriented on the Hervormde Kerkorde; 2. Explicitly anchoring the notion of flexibility in the church order, for example by implementing an ecclesiastical opportunity principle; 3. Redefining and rethinking the principles behind the church order.

In the last part of the study, the answers to the research questions are formulated. All in all, this study revealed that respondents generally appreciated the principle of church discipline despite the difficulty or embarrassment they experienced in its application. Respondents' stories of experience with supervision and disciplinary application from across the span of the Reformed tradition proved to be a valuable source of knowledge for this purpose. These experiences raise fundamental questions that are worth thinking through; not only in the context of church discipline, but more broadly for church life and for the academy.

Dankwoord

Nu ik terugblik op de achterliggende zes jaar, realiseer ik me aan hoeveel mensen ik dank verschuldigd ben voor het soepele verloop van dit promotie-traject.

Allereerst dank ik de Theologische Universiteit Apeldoorn voor de mogelijkheden en financiering van mijn zesjarige onderzoeksaanstelling. Het was fijn om binnen de TUA-muren te kunnen werken en samen op te lopen met studenten, docenten en onderwijsondersteunend personeel. In het bijzonder noem ik hier mijn eerste promotor, prof. dr. Herman J. Selderhuis. Herman, dankzij jouw adequate, doelgerichte en vlotte begeleiding liep het onderzoek nooit vertraging op en kreeg ik het vertrouwen en de ruimte om het traject naar eigen inzicht uit te stippelen. De constructieve samenwerking en afstemming met Henk Geertsema, de tweede promotor, was van grote meerwaarde. Intens verdrietig was het toen hij in mei 2022 afstand moest doen van zijn promotorschap en twee maanden later overleed. In dankbare herinnering aan zijn enthousiaste en bekwame begeleiding blik ik terug op de vele overlegmomenten met ons drieën.

In de loop van de jaren mocht ik onderdeel uitmaken van verschillende onderzoeksgroepen: De Empirical Research in Religion-groep van NOSTER onder begeleiding van prof. dr. C.J.A. Sterkens; de Research Seminars aan Driestar Educatief onder begeleiding van prof. dr. A. de Muynck en de bijeenkomsten van Onderzoeksgroep Kerkgeschiedenis en Kerkrecht onder begeleiding van prof. dr. H.J. Selderhuis e.a. Dank aan eenieder die binnen deze verbanden de moeite nam om de door mij aangeleverde teksten te lezen en van commentaar en advies te voorzien! Ook denk ik aan de contacten met Jos Colijn en Merijn Wijma, die – beide vanuit een eigen invalshoek – zeer behulpzaam en meedenkend zijn geweest.

Vervolgens wil ik graag de predikanten en ouderlingen bedanken die als respondent hebben deelgenomen aan dit onderzoek. De openhartigheid en bereidheid tot deelname aan het onderzoek hebben mij verrast en waren een grote stimulans gedurende het hele onderzoekstraject. Veel dank voor het in mij gestelde vertrouwen. Het is mijn gebed en wens dat dit onderzoek – op welke wijze dan ook – bijdraagt aan bezinning op moeilijke vraagstukken en richting geeft voor jullie ambtelijke werk.

Diverse meelezers en -denkers hebben mij gedurende het schrijfproces de juiste vragen op het juiste moment gesteld, en zijn zo van grote betekenis geweest. Ik noem hier de namen van mr. D. Alblas, dr. mr. K.W. de Jong, drs. P.J. Vergunst en prof. dr. W.A. Zondag. Ondanks jullie overvolle agenda's maakten jullie royaal tijd en ruimte vrij om teksten door te nemen en/of met mij te reflecteren op onderzoeksresultaten. Het was een voorrecht! Ook een bijzonder woord van dank aan Willemieke Reijnoudt, die tijdens de focusgroepen als secondant optrad en in de voorbereidingen en reflecties achteraf zeer betrokken was.

Dank aan mijn paranimfen, Hanna Noort en Rick Moeliker. Mooi om met elkaar naar de promotieplechtigheid toegeleefd te hebben. Dank voor de vriendschap en goede band.

René Heij van uitgeverij De Banier (Labarum Academic), bedankt voor het prettige en adequate contact rond de uitgave van het boek. We begrepen elkaar, konden vlot schakelen en zo in korte tijd een mooi boek op de markt brengen. Fijn!

Vervolgens een bijzonder woord van dank aan degenen die me het meest na aan het hart staan. Wat weet ik me gezegend met ouders, schoonouders, broers en zussen aan beide zijden van de familie! Jullie liefdevolle betrokkenheid, stimulans, interesse en hulp in tal van praktische opzichten voelde als een warme deken en is niet in enkele zinnen te vatten. Wél noem ik hier specifiek de talloze

dagen waarop de oma's op onze kinderen pasten en daarmee niet alleen aan hen, maar evenzeer aan mij hun zorgzame liefde betoonden.

Tenslotte dank ik Rick, de liefde van mijn leven. Gelegen of ongelegen, jij nam tijd om mee te denken (soms tot 's avonds laat), mee te lezen en op de juiste momenten de uit-knop in te drukken. Wat een voorrecht om het leven met jou te delen. Ook onze drie kinderen noem ik hier bij naam: Femke, Maarten en Jolijn. Alle drie zijn jullie geboren tijdens dit promotietraject, dus 'mama's boek' hoort ook een beetje bij jullie. Jullie zijn een grote bron van vreugde .

Bovenal: dank aan God, Die er altijd bij was en is. Het is mijn gebed dat deze studie, in alle bescheidenheid, bijdraagt aan de opbouw van Zijn kerk, tot eer van Hem.

Geraadpleegde literatuur

Boeken

- Balke, W. en H. Oostenbrink-Evers, *De commissie voor de kerkorde (1945-1950): Bouwplan, agendastukken en notulen van de vergaderingen ter voorbereiding van de nieuwe kerkorde (1951) van de Nederlandse Hervormde Kerk*. Zoetermeer: Boekencentrum, 1993.
- Bartels, H., *Tien jaren strijd om een belijdende kerk: De Nederlandsche Hervormde Kerk van 1929 tot 1939*. Den Haag: W.P. van Stockum en Zoon, 1946.
- Bikker, B. e.a. (ed.), *Jaarboek 2023 van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland*. Amersfoort: Buijten & Schipperheijn *Motief*, 2023.
- Blei, K., *De Nederlandse Hervormde Kerk: Haar geschiedenis en identiteit*. Kampen: Uitgeverij Kok, 2002.
- Bos, F.L., *De orde der kerk toegelicht met kerkelijke besluiten uit vier eeuwen*. 's-Gravenhage: Guido de Bres, 1950.
- Bosman, J.A.G., *Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands*. Amsterdam: Institute for Ritual and Liturgical Studies, Protestant Theological University, 2020.
- Bouwman, H., *Gereformeerd Kerkrecht II: Het recht der kerken in de praktijk*. Kampen: J.H. Kok N.V., 1934.
- Bouwman, H., *De kerkelijke tucht naar het gereformeerde kerkrecht*. Kampen: *De Groot Goudriaan*, 1988³.
- Brienen, T., *De Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland: Haar ontstaan, ontwikkeling, activiteit, identiteit en perspectief*. Kampen: Kok, 2002.
- Bryman, A., *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press, 2016⁵.
- Dale, J.H. van, *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale Lexicografie bv, 2005.
- Dekker, G. en J. Peters, *Gereformeerden in meervoud: Een onderzoek naar levensbeschouwing en waarden van de verschillende gereformeerde stromingen*. Kampen: J.H. Kok, 1989.
- Dekker, G., *De doorgaande revolutie: De ontwikkelingen van de gereformeerde kerken in perspectief*. Barneveld: Vuurbaak, 2013.
- Dekker, G., *Zie hoe alles hier verandert: Het verloop van de gereformeerden*. Utrecht: Uitgeverij Kok, 2016.
- Does, J.C. van der, *De Afscheiding in haar wording en beginperiode*. Delft: N.V. Meinema, 1934².
- Evers, J., *Kwalitatief interviewen: Kunst én kunde*. Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers, 2015².
- Evers, J., *Kwalitatieve analyse: Kunst én kunde*. Amsterdam: Boom Lemma Uitgevers, 2015.
- Flick, U. e.a. (eds.), *A Companion to Qualitative Research* (vertaler: B. Jenner). London: Sage Publications, 2004.

- Gier, K. de., *Toelichting op de Dordtse Kerkorde in vraag en antwoord*. Houten: Den Hertog B.V., 1983.
- Graaf, J. van der, *De Nederlandse Hervormde Kerk: Belijdend onderweg: 1951-1981-2001*. Kampen: Kok, 2003.
- Haitjema, Th.L., *Nederlands Hervormd Kerkrecht*. Nijkerk, Callenbach N.V, 1951.
- Harinck, G. (ed.), *Christelijke encyclopedie* (3 dl.). Kampen: Kok, 2005.
- Harten-Tip, A. van, *De Dordtse Kerkorde 1619. Ontwikkeling, context en theologie*. [Utrecht]: KokBoekencentrum.nl academic, 2018.
- Hiebert, P.G., *Anthropological Reflections on Missiological Issues*. Grand Rapids: Baker Books, 1994.
- Heuvel, P. van den, *De Hervormde Kerkorde: Een praktische toelichting*. Zoetermeer: Boekencentrum, 2001².
- Heuvel, P. van den (ed.), *Toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013².
- Horjus, Y., *Elkaar aanspreken: Is er nog draagvlak voor tegenspraak, correctie en tucht in de kerk?* Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2020.
- Janse, C.S.L., *Bewaar het pand: De spanning tussen assimilatie en persistentie bij de emancipatie van de bevindelijk gereformeerden*. Houten: Den Hertog B.V., 1985.
- Jansen, Joh., *De kerkelijke tucht: Handleiding ten dienste der Gereformeerde Kerken*. Nijverdal: Bosch, 1913.
- Jansen, Joh., *Korte verklaring van de kerkenordening*. Kampen: Kok, 1923.
- Kamphuis, J., *Om de heiligheid van de gemeente: De kerkelijke tucht*. Kampen: Van den Berg, 1986³.
- Lieburg, F.A., *De Nadere Reformatie in Utrecht ten tijde van Voetius: Sporen in de gereformeerde kerkeraadacta*. Rotterdam: Lindenberg, 1989.
- Lieburg, F.A. en J. Roelevink (eds.), *Ramp of redding? 200 jaar Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden 1816-2016*. Utrecht: Boekencentrum, 2018.
- Lincoln, Y.S. en E.G. Guba, *Naturalistic Inquiry*. California: Sage Publications, 1985.
- Loneragan, B., *Method in Theology*. New York: Herder and Herder, 1972.
- Loon, J.C.A. van, *Het Algemeen Reglement van 1816*. Wageningen: N.V. Gebr. Zomer&Keuning's Uitgevers MIJ., 1942.
- Maso, I. en A. Smaling, *Kwalitatief onderzoek: Praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom, 2004.
- Meulink, H. en I. de Wolff, *Korte verklaring van de Kerkenordening van de Gereformeerde Kerken in Nederland gelijk deze het laatst is herzien op de Gen. Synode van 1951 te Kampen*. Enschede: Uitgeverij J. Boersma, 1967.
- Miles, M.B. en A.M. Huberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks: Sage Publications, 1994².

- Nauta, D., *Opera minora: Kerkhistorische verhandelingen over Calvijn en de geschiedenis van de kerk in Nederland*. Kampen: J.H. Kok N.V., 1961.
- Nauta, D., *Verklaring van de Kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland*. Kampen: Kok, 1971.
- Plomp, J., *De kerkelijke tucht bij Calvijn*. Kampen: J.H. Kok n.v., 1969.
- Polderman, C.P., *Kerk en wereld: Een studie over gereformeerden en hun uiteenlopende relaties met televisie in het licht van cultuur, politiek en theologie*. Leiden: Groen, 1996.
- Roest, H., *Collaborative Practical Theology*. Leiden: Brill, 2020.
- Roodenburg, H.W., *Onder censuur: De kerkelijke tucht in de gereformeerde gemeente van Amsterdam, 1578-1700*. Hilversum: Verloren, 1990.
- Rutgers, F.L., *Acta van de Nederlandsche Synoden der zestiende eeuw*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1889.
- Rutgers, F.L., *Calvijn's invloed op de Reformatie in de Nederlanden, voor zooveel die door hemzelve is uitgeoefend*. Leiden: Donner, 1901².
- Ruijter, C.J. de, *Meewerken met God: Ontwerp van een gereformeerde praktische theologie*. Kampen: Kok, 2005.
- Santing-Wubs, A.H., *Kerken in geding: De burgerlijke rechter en kerkelijke geschillen*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 2002.
- Schneider, J.S., *Restoring the Lost: A Renewed Call for Church Discipline*. Portland: Western Evangelical Seminary, 1984.
- Shiple, C.D., *Increasing the Knowledge of Pastors and Church Leaders about Biblical Church Discipline*. Ann Arbor: ProQuest LLC, 2009.
- Silfhout, W., *Gereformeerd kerkrecht in kort bestek: Toelichting op de Dordtse Kerkorde*. Houten: Hertog, 2010.
- Silverman, D., *Interpreting Qualitative Data*. London: SAGE Publications Ltd., 2020.
- Spijker, W. van 't, *Zijn verbond en woorden: Over doop, belijdenis en avondmaal volgens de klassieke formulieren*. Kampen: Uitgeverij de Groot Goudriaan, 1991².
- Spijker, W. van 't e.a. (eds.), *Een eeuw christelijk gereformeerd: Aspecten van 100 jaar Christelijke Gereformeerde Kerken*. Kampen: J.H. Kok, 1992.
- Stoffels, H.C., *Als een briesende leeuw: Orthodox-protestanten in de slag met de tijdgeest*. Kampen: Kok, 1995.
- Swinton, J. en H. Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research*. Londen: SCM Press, 2016².
- Te Velde, M., *Anthony Brummelkamp (1811-1888)*. Barneveld: De Vuurbaak, 1988.
- Te Velde, M. en K. Harmannij, *Christelijke tucht vandaag*. Haren: Uitgeverij Woord en Wereld, 2016.
- Tracy, S.J., *Qualitative Research Methods: Collecting Evidence, Crafting Analysis, Communicating Impact*. Hooken: Wiley Blackwell, 2020.

- Trimp, C., *Ministerium: Een introductie in de reformatorische leer van het ambt*. Groningen: Uitgeverij de Vuurbaak, 1982.
- Velema, J.H., *Wie zijn wij? Plaats van, informatie over, kijk op de Christelijke Gereformeerde Kerken*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 1992.
- Voetius, G., *Politica Ecclesiastica IV*, via prdl.org [Laatst geraadpleegd: 24-04-2023].
- Vries, J. de, *Nederlands etymologisch woordenboek*. Leiden: E.J. Brill, 1963.
- Vries, W.G. de, *Kerk en tucht bij Calvijn*. Capelle aan den IJssel: Repro Studio Oostgaarde, 1990/1991.
- Weijland, H.B., *Augustinus en de kerkelijke tucht: Een onderzoek naar de grenzen van de kerk bij Augustinus tegen de achtergrond van het donatistisch schisma*. Kampen: J.H. Kok N.V., 1965.
- Wijma, M., *Een menigte die men tellen kan: Een historisch-geografische beschrijving van de ledentalontwikkeling van gereformeerde kerkverbanden in Nederland 1892-2015*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2022.
- Wijngaarden, E. van, *Ready to Give Up on Life: A study into the lived experience of older people who consider their lives to be completed and no longer worth living*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact, 2016.

Artikelen in bundels

- Dahler-Larsen, "Qualitative Evaluation: Methods, Ethics, and Politics with Stakeholders", in N.K. Denzin en Y.S. Lincoln (eds.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks California: SAGE Publications Inc., 2018⁵, 867-886.
- Hoek, M.J.W. en J.H. Ligtenberg, "Privacy in de kerk: goed geregeld?", in T.E. Boele-Noort en P.T. Pel (eds.), *Kerk en recht in balans: Aandacht voor de kwaliteit van de kerkelijke rechtsorde* (Alphen aan den Rijn: Drukkerij Holland, 2021), 61-73.
- Jong, K.W. de, "Opzicht", in F.T. Bos en L.J. Koffeman (eds.), *Nieuwe toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland*. Utrecht: Uitgeverij KokBoekencentrum, 2019, 291-311.
- Lange, F. de, "Vervreemding en toeëigening: Theologie, kerk en hermeneutiek", in J.B.G. Jonkers (ed.), *Theologie achteraf: Theologisch commentaar op het onderzoek 'de gelovige gemeente'*. Kampen: Kok, 2000, 32-42.
- Plomp, J., "De kerkorde van Emden" in D. Nauta e.a. (eds.), *De synode van Emden oktober 1571: Een bundel opstellen ter gelegenheid van de vierhonderdjarige herdenking*. Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok N.V., 1971, 88-121.
- Selderhuis, H.J. en P. Nissen, "De zestiende eeuw", in H.J. Selderhuis (ed.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*. Kampen: Uitgeverij Kok, 2010², 215-361.
- Smaling, A. en F. de Boer, "Benaderingen in kwalitatief onderzoek: een inleiding", in id. (eds.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek: Een inleiding*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers, 11-23.

Spijker, W. van 't., "Het presbyteriale-synodale stelsel", in W. van 't Spijker e.a. (eds.), *De Kerk. Wezen, weg en werk van de kerk naar reformatorische opvatting*. Kampen: Uitgeverij de Groot Goudriaan, 1990, 326-338.

Willemze, T.M. en A. Rigters, "Visitatie, opzicht en kerkelijke rechtspraak", in P. van den Heuvel (ed.), *Toelichting op de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2013², 243-291.

Artikelen in tijdschriften

Baan, M., "Verklaring aan de generale synode", *De Waarheidsvriend* 17 (1995), 284.

Den Butter, P., "Column: Open kansels", *Bewaar het Pand* 22 (2008), 257.

Dijkstra, A., "Procedurale rechtvaardigheid in het kerkrecht: Een pleidooi voor de inzet van rechtsvergelijking", *NTKR* 2 (2019), 163-186.

Dijkstra, A., "Feitenonderzoek en bewijs in het protestants kerkelijk tuchtrecht", *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 3 (2022), 36-52.

Dinklo, I., "Fabels en feiten over kwalitatieve onderzoeksresultaten: Hardnekkige misverstanden over generaliseren van kwalitatieve onderzoeksuitkomsten", *KWALON* 2 (2006), 35-43.

Guba, E.G., "Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries", *Educational Technology Research and Development* 29 (1981), 75-91.

Hek, H. de, "De kerkelijke appelprocedure (1)", *Ambtelijk Contact* 7 (2015), 684-686.

Hek, H. de, "De kerkelijke appelprocedure (2)", *Ambtelijk Contact* 9 (2015), 716-718.

Hek, H. de, "De kerkelijke appelprocedure (3)", *Ambtelijk Contact* 1 (2016), 20-22.

Hek, H. de, "De kerkelijke appelprocedure (4)", *Ambtelijk Contact* 2 (2016), 16-18.

Jong, K.W. de en G. van den Brink, "Het verbroken achten van de gemeenschap met gemeente en kerk", *NTKR* 1 (2018), 3-21.

Jong, K.W. de, "'Omzicht' als kern van het opzicht: Een pleidooi om het opzicht in kerngemeenten concreet vorm te geven", *Kerk en Theologie* 72 (2021), 350-363.

Klink, H., "Een onhervormd besluit inzake de kwestie van de homoseksualiteit", *De Waarheidsvriend* 14 (1995), 225-226.

Maris, J.W., "Twee of drie verbonden? (3)", *De Wekker* 29 (2002), 446-447.

Ormerod, N., "Quarrels with de Method of Correlation", *Theological Studies* 4 (1996), 707-719.

Renkema-Hoffman, M., "De kerkelijke tucht in een impasse", *De Wekker* 3 (2012), 4-5.

Schaeffer, J.H.F., "Staat de tucht op de tocht?", *OnderWeg* 21 (2016), 8-11.

Silfhout, W., "Kerkelijke tucht in een impasse?", *De Saambinder* 26 (2012), 8-9.

Smaling, A., "Sensitizing concepts, wat kun je ermee?", *KWALON* 1 (2021), 65-67.

Stahl, N.A. en J.R. King, "Expanding Approaches for Research: Understanding and Using Trustworthiness in Qualitative Research", *Journal of Developmental Education* 1 (2020), 26-28.

Sunshine, G.S., "Discipline as the Third Mark of the Church: Three Views", *Calvin Theological Journal* 2 (1998), 469-480.

Artikelen in kranten

Redactie Kerk, 'Classis Rotterdam vermaant twee CGK-gemeenten', *Reformatorisch Dagblad*, 05 oktober 2022.

Redactie Kerk, 'Cgk Urk-Eben-Haëzer verbreekt band met Zwolle', *Reformatorisch Dagblad*, 30 januari 2023.

Ter Horst, G. en E. Kuijper, 'CGK trekt stekker uit plan GTU', *Nederlands Dagblad*, 10 oktober 2017.

Ter Horst, G., 'CGK-synode biedt geen uitweg uit impasse. Hoe nu verder?', *Nederlands Dagblad*, 12 mei 2022.

Kerkorden, handreikingen, reglementen en overige kerkelijke documentatie

Nederlandse Hervormde Kerk

Bijzondere overgangsbepaling bij ordinantie 11. Geraadpleegd via <http://www.kerkrecht.nl/content/kerkorde-nhk-1951-ovb-248> [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023].

Dienstboek voor de Nederlandse Hervormde Kerk. 's Gravenhage: Boekencentrum, 1955.

Kerkorde der Nederlandse Hervormde Kerk. 's-Gravenhage: Boekencentrum N.V., 1951. Ook geraadpleegd via <http://www.kerkrecht.nl/node/3251> [Laatst geraadpleegd: 30-10-2023].

Christelijke Gereformeerde Kerken

ACTA van de VOORTGEZETTE GENERALE SYNODE URK-MARANATHA / NUNSPEET 3 en 26 maart 2015.

ACTA van de GENERALE SYNODE van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland

NUNSPEET 10 juni 2016 – 10 oktober 2017. <https://cgk.nl/wp-content/uploads/2023/07/Acta-2016.pdf> [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

Besluitenboekje II. Besluiten genomen door de generale synode van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland - Dordrecht-Nunspeet 2019-2022 (2022). Geraadpleegd via https://cgk.nl/wp-content/uploads/2023/07/AC_052022_besluitenboekje_DIG.pdf [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

Kerkorde van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland. Het laatst gewijzigd en aangevuld door de synode van DORDRECHT-C. & Z./NUNSPEET 2019-2022. Geraadpleegd via <https://cgk.nl/wp-content/uploads/2023/07/CKG-Kerkorde-2022.pdf> [Laatst geraadpleegd: 30-10-2023].

Gereformeerde Gemeenten

Mulder, P. (ed.), ... en met orde. *Handreiking bij de Dordtse Kerkorde, appel en tucht*. Houten: Den Hertog B.V., 2020.

Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland

Verwijs, J.M. (ed.), *Handboek bij de Dordtse Kerkorde*. Lunteren: Drukkerij AMV B.V., 2021.

Gereformeerde Gemeenten in Nederland

Tang, O.M. van der (ed.), *Eerlijk en met orde. Handreiking en achtergronden bij de Dordtse Kerkorde, de appelprocedure en de kerkelijke tucht*. Houten: Den Hertog B.V., 2021.

Protestantse Kerk in Nederland:

“Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland” (versie: januari 2023). Digitaal te raadplegen via https://protestantsekerk.nl/thema/kerkorde/?gclid=CjwKCAjwv-2pBhB-EiwAtsQZFLQVn4aTAdC8RcEU7GeAlyhSjTV4iitsY5JAOQwTfG5yPqKj00IOSRoCFFAQAvD_BwE [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023].

Dienstboek: Een proeve. Deel II: Leven, zegen, gemeenschap. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2004.

Hersteld Hervormde Kerk

“Handleiding tuchtprocedure Hersteld Hervormde Kerk. Consistories en commissies voor het opzicht in de Hersteld Hervormde Kerk - versie 2.1 (01-08-2019)”. Geraadpleegd via https://www.hersteldhervormdekerk.nl/uploads/Kerkorde/Handleidingen_en_regelingen/Handleiding_tuchtprocedure.pdf [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

Kerkorde en ordinanties van de Hersteld Hervormde Kerk (versie 24-11-2022). Geraadpleegd via <https://www.hersteldhervormdekerk.nl/hhk/kerkorde/romeinse-artikelen> en <https://www.hersteldhervormdekerk.nl/hhk/kerkorde/ordinanties> [Laatst geraadpleegd: 30-10-2023].

Voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland

“Kerkorde van de voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland: Vastgesteld door de synode van Noordwijk, 4 oktober 2008 met aanvullingen uit 2015, 2016 en 2018”. Digitaal te raadplegen via <https://www.vgkn.nl/downloads/divers/kerkorde.pdf> [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023].

Nederlandse Gereformeerde Kerken:

“Aanvullend rapport Werkgroep Toekomstige KO via de Regiegroep inzake alternatief hoofdstuk D”. Geraadpleegd via [file:///C:/Users/Gebbruiker/Downloads/46-D-5-210430-Regiegroep-Aanvullend-rapport-WTK-alternatief-hoofdstuk-D%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Gebbruiker/Downloads/46-D-5-210430-Regiegroep-Aanvullend-rapport-WTK-alternatief-hoofdstuk-D%20(2).pdf) [Laatst geraadpleegd: 27-10-2023].

“Kerkorde 2023” (versie 15 april 2023). Geraadpleegd via [file:///C:/Users/Gebbruiker/Downloads/A-Kerkorde-2023-versie-NGKwebsite-interactief-v16mei23-1%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Gebbruiker/Downloads/A-Kerkorde-2023-versie-NGKwebsite-interactief-v16mei23-1%20(3).pdf) [Laatst geraadpleegd: 30-10-2023].

“Landelijke regeling – liturgische formulieren”. Geraadpleegd via [file:///C:/Users/Gebbruiker/Downloads/64.5.-C8-liturgische-formulieren-met-rapport-CE-15-september-2022%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Gebbruiker/Downloads/64.5.-C8-liturgische-formulieren-met-rapport-CE-15-september-2022%20(2).pdf) [Laatst geraadpleegd: 23-12-2022].

“Toelichting op de Kerkorde in eerste lezing ten dienste van de toekomstige Nederlandse Gereformeerde Kerken” (13 november 2021). Geraadpleegd via <https://lv-gs2022.nl/wp-content/uploads/2022/10/64.5b-Kerkorde-eerste-lezing-met-toelichting.pdf> [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

Overige artikelen/internetbronnen

“Formulier om het Heilig Avondmaal te houden (hertaald)”, digitaal geraadpleegd via <https://herzienestatenvertaling.nl/teksten/liturgische%20formulieren%20uit%20de%20gereformeerde%20traditie/4> [Laatst geraadpleegd: 03-01-2024].

“Formulier voor de bevestiging van ouderlingen en diakenen (hertaald)”, digitaal geraadpleegd via <https://herzienestatenvertaling.nl/teksten/liturgische%20formulieren%20uit%20de%20gereformeerde%20traditie/8> [Laatst geraadpleegd: 03-01-2024].

Gedragscode voor gebruik van persoonsgegevens in wetenschappelijk onderzoek: universiteitenvannederland.nl/files/documents/Gedragscode%20gebruik%20persoonsgegevens%20VSNV%202005.pdf [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

<https://dewekker.com/> [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

<https://www.bewaarhetpand.nl/index.php/geschiedenis/3-geschiedenis> [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

<https://cgk.nl/project/diaconale-projecten/> [Laatst geraadpleegd: 05-05-2023].

<https://cgk.nl/project/zending/> [Laatst geraadpleegd: 05-05-2023].

<https://cgk.nl/project/evangelisatie/> [Laatst geraadpleegd: 05-05-2023].

<https://cgk.nl/project/financien/> [Laatst geraadpleegd: 04-10-2023].

<https://www.cgberaad.nl/verklaring-van-gevoelen/> [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

<https://www.cgberaad.nl/> [Laatst geraadpleegd: 20-10-2023].

<https://dewekker.com/> [Laatst geraadpleegd: 05-05-2023].

<https://gereformeerdebond.nl/over-de-gb/> [Laatst geraadpleegd: 01-02-2023].

heidelbergse-catechismus.nl [Laatst geraadpleegd: 10-02-2023].

<http://www.kerkrecht.nl/node/439> [Laatst geraadpleegd: 09-12-2022].

<https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/maatwerk> [Laatst geraadpleegd: 05-09-2023].

www.nederlandse-geloofsbelijdenis.nl [Laatst geraadpleegd: 10-02-2023].

Bijlage A: Interviewschema

Introductie

- Bedanken voor de tijd en bereidheid om aan dit onderzoek mee te werken
- Toelichting op de achtergrond en aard van het onderzoek
- Duur van het gesprek en andere praktische zaken m.b.t. audio-opname, vertrouwelijkheid van de data etc.
- Gelegenheid tot het stellen van vragen voorafgaand aan het interview.

Oriëntatie op het tuchtbegrip

1. Wat verstaat u onder kerkelijke tucht?
2. Wat is volgens u het voornaamste doel van tucht?
 - Zijn er wat u betreft nog andere doelen van tucht te noemen?
 - Hoe verhouden verschillende doelen zich tot elkaar?

Ervaringen met tuchttoepassing

3. Heeft u ervaring met het toepassen van kerkelijke tucht?
 - a. Op wat voor za(a)k(en) had dat betrekking?
 - b. Welke maatregelen werden getroffen?
 - c. Hoe liep het af?
 - d. Hoe verliep de samenwerking en communicatie binnen de kerkenraad?
 - e. Ondervond u belemmeringen in het toepassen van tucht? Welke?
 - f. Wat vond u belangrijke aandachtspunten in het toepassen van tucht?
4. Heeft u ervaring met leertucht?
5. Heeft u ervaring met tucht over doopleden van de gemeente?
6. Heeft u ervaring met de overdracht van een tuchtzaak vanuit of naar een andere kerkelijke gemeente? Hoe verliep dat?

[Indien vraag 3 t/m 6 met 'nee' beantwoord worden]:

- Deden zich weleens kwesties voor in een van uw gemeenten die eventueel reden voor tucht geweest zouden zijn?
- Om welke reden(en) koos u ervoor geen tucht toe te passen?
- Nam u in plaats daarvan andere maatregelen?
- Hoe liep het af?

Visie op kerkelijke tucht

7. Hoe waardeert u de kerkordelijke bepalingen met betrekking tot de tucht?
8. Wanneer is er wat u betreft sprake van tuchtwaardig gedrag?
9. Wat wil het volgens u zeggen wanneer een gemeentelid van het avondmaal wordt geweerd?
10. Is het handhaven van tucht belangrijk voor de kerk, en zo ja: waarom/in welk opzicht?

11. Hoe verhouden kerkvisie en tuchtpraktijk zich tot elkaar (bijv. ten aanzien van randkerkelijke leden van de gemeente)?

[Mogelijke vervolgvragen bij bovenstaande interviewvragen waren]:

- Wat bedoelt u daar precies mee?/Kunt u dat uitleggen?
- Kunt u daar een voorbeeld van geven?
- Hoe verhoudt zich dat tot wat u zojuist zei over...

Afsluiting

-Zijn er relevante zaken die u graag zou willen benoemen en die nog niet in het interview aan de orde zijn geweest?

-Verwerking van de gegevens, terugkoppeling van transcript en verslag, verder verloop van het onderzoek.

-Bedanken voor de tijd, overhandigen van een bedankje.

Bijlage B: Format focusgroep-gesprekken

Voorafgaand aan het gesprek

- Koffie zetten; beeld- en geluidsopname voorbereiden; informed consent-formulier, declaratieformulier, gespreksleidraad, pen en presentje klaarleggen voor de respondenten;
- Begroeten van binnenkomende respondenten.

Introductie onderzoek (totaal: max. 10 minuten)

- Respondenten welkom heten, bedanken voor komst;
- Kort voorstelrondje – ook gespreksleider en secondant introduceren zichzelf;
- Achtergrond en doel van het onderzoek: ervaringen van ambtsdragers met kerkelijke tucht en onderliggende vooronderstellingen in kaart brengen en analyseren. Eerst interviews met CGK-predikanten, nu focusgroepen met respondenten uit de breedte van de gereformeerde gezindte;
- Vertrouwelijk en geanonimiseerd gebruik van de interviewdata; geheimhouding en discretie van onderzoeker en deelnemers;
- Gespreksregels: na introductie van een deelthema krijgt een van de deelnemers het woord;
- Vervolgens mag direct op elkaar gereageerd worden. Vrijuit spreken, maar niet onnodig uitweiden;
- Telefoons zacht/uit, eventueel halverwege pauze als daar behoefte aan is. Gesprek duurt ca. 90 minuten;
- Gelegenheid tot het stellen van vragen op voorhand;

De openingsvraag

Inventarisatie: wat roept het thema 'kerkelijke tucht' bij u op? Welke ervaringen heeft u met het toepassen van tucht? (max. 25 minuten)

Vier centrale thema's (ingegeven door de uitkomsten van de individuele interviews):

1. Tuchtbegrip en doel(en) van tucht. Verhouding/spanning tussen verschillende doelen (max. 10 minuten);
2. Zonde en tuchtwaardigheid (ook: leertucht en randkerkelijkheid) (max. 20 minuten);
3. Belangrijke principes en bemoeilijkende factoren in de toepassing van de kerkelijke tucht (max. 15 minuten);
4. Verhouding tussen kerkorde en praktijk (relevantie van de kerkorde, mate van maatwerk) (max. 10 minuten).

Na ieder deelthema: Hoe leeft dat in de breedte van het kerkverband? Is al het belangrijke hierover gezegd? Heeft iedereen gezegd wat hij wilde zeggen?

Bij afdwalingen:

- Hoe verhoudt dit zich tot het gespreksthema dat nu aan de orde is?
- Ik merk dat dit voor u een aangelegen punt is. We laten dit onderwerp nu rusten en gaan eerst door naar het volgende thema van de agenda.
- Omwille van de tijd gaan we nu door met een ander onderwerp. Als er straks nog tijd over is, kunnen we hier verder over doorspreken.

Afronding

- Kunnen we met elkaar onder woorden brengen hoe de tucht in de praktijk functioneert in uw kerkverband?
- Als er vanmiddag een X aantal andere predikanten uit uw kerkverband aan tafel had gezeten, welk beeld van de tucht was dan naar voren gekomen?
- Zijn er heel andere zaken die volgens u relevant zijn maar die niet aan de orde zijn geweest?

Na afloop van het gesprek

- Opname stilzetten;
- Verder verloop: geanonimiseerd transcript en verslag binnen zes weken via mail;
- Besluiten met gebed;
- Ophalen informed consent-formulieren, declaratieformulieren;
- Uitgeleide doen;
- Eerste impressies van gespreksleider en secondant inventariseren; non-verbale impressies noteren.

Denken om te dienen

Formulier voor promotieonderzoek:

"Zicht op tucht. Een praktisch-theologisch onderzoek naar visies op en praktijken van kerkelijke tucht bij predikanten binnen het gereformeerd protestantisme"

Vink aan wat van toepassing is

	JA	NEE
Deelname		
Ik ga akkoord met deelname aan het onderzoek. Deelname omvat een focusgroep-gesprek dat als geluids- en videobestand wordt opgenomen en vervolgens wordt uitgeschreven. Het geluids- en videobestand wordt verwijderd nadat het gesprek is uitgeschreven.	☐	☐
Gebruik van de informatie in het kader van dit onderzoek		
Ik begrijp dat de resultaten van dit onderzoek anoniem zullen worden verwerkt. De opname en het transcript zullen niet toegankelijk zijn voor anderen dan de onderzoeker, secondant en (co)promotor.	☐	☐
Ik stem ermee in dat mijn uitspraken, op anonieme wijze, kunnen worden geciteerd in het proefschrift en andere daaraan gerelateerde publicaties.	☐	☐

Ondertekening

Deelnemer

Naam Handtekening Datum

Onderzoeker

Naam Handtekening Datum

Contactgegevens: Tineke Boele-Noort
tboele@tua.nl

Bijlage D: Gebruikte afkortingen

AR: Algemeen Reglement (1818). Alternatief voor de DKO dat door koning Willem I ingevoerd werd in de NHK.

Art.: artikel. **Artt.:** artikelen (van een kerkorde).

CCO: Classicaal College voor het Opzicht. Aanspreekpunt voor klachten over de belijdenis en wandel van ambtsdragers van de kerk en in voorkomend geval van individuele leden van de gemeente.

DKO: Dordtse Kerkorde (1619). Kerkorde waarop veel vigerende kerkorden binnen het gereformeerd protestantisme gebaseerd zijn.

DL: Dordtse Leerregels. Gereformeerd belijdenisgeschrift uit 1619.

ELK: Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden. Zelfstandig kerkverband tussen 1818 en 2004; daarna opgegaan in de PKN.

GB: Gereformeerde Bond. Vereniging binnen de PKN sinds 1906, die zich ervoor inzet om te bevorderen dat de Protestantse Kerk in Nederland 'gehoorzaam is aan de Bijbel als Woord van God en zich gebonden weet aan de belijdenis van de Reformatie'.

GCO: Generale College voor het Opzicht. Instantie binnen de PKN en HHK dat zich bezighoudt met appelzaken en in voorkomend geval de toetsing van tuchtmaatregelen die in plaatselijke gemeenten genomen zijn.

GG: Gereformeerde Gemeenten. Bevindelijk-gereformeerd kerkverband sinds 1907.

GKN: Gereformeerde Kerken in Nederland. Zelfstandig kerkverband tussen 1892-2004; daarna opgegaan in de PKN.

GKO: Gereformeerde Kerkorde (1978).

GKv: Gereformeerde Kerken vrijgemaakt. Zelfstandig kerkverband tussen 1944 en 2023; daarna opgegaan in de NGK.

GGiN: Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Bevindelijk-gereformeerd kerkverband sinds 1953.

GR: Generale Regeling. Protocol bij thema's uit de kerkorde en ordinanties in de PKN en HHK. Ook de (huidige) NGK werkt met generale regelingen bij de kerkorde-artikelen.

HC: Heidelbergse Catechismus. Gereformeerd belijdenisgeschrift uit 1563.

HHK: Hersteld Hervormde Kerk. Afsplitsing van de NHK die niet wilde meegaan in de PKN. Zelfstandig kerkverband sinds 2004.

HKO: Hervormde Kerkorde. Kerkorde die tussen 1951 en 2004 gebruikt werd binnen de NHK.

HSV: Herziene Statenvertaling. Bijbelvertaling uit 2010.

KO: Kerkorde (ook gebruikt in combinatie met de afkortingen van diverse kerkgenootschappen).

NGB: Nederlandse Geloofsbelijdenis. Gereformeerd belijdenisgeschrift uit 1561.

NGK: kan verwijzen naar zowel naar de (voormalige) Nederlands Gereformeerde Kerken (1967-2023) als naar de huidige Nederlandse Gereformeerde Kerk (2023-), die een fusie is van de voormalige GKv en NGK.

NHK: Nederlandse Hervormde Kerk (1818-2004).

OGGiN: Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Zelfstandig kerkverband sinds 1948.

Ord.: ordinantie. Nadere uitvoeringsbepaling bij de kerkorde-artikelen in de HKO, PKO en KO HHK.

PKN: Protestantse Kerk in Nederland. Kerkverband dat in 2004 geconstitueerd werd uit de NHK, GKN en ELK.

PKO: Protestantse Kerkorde.

RCO: Regionaal College voor het Opzicht in de HHK. Vergelijkbaar met het eerdergenoemde CCO dat binnen de PKN werkzaam is.

TUA: Theologische Universiteit Apeldoorn

vGKN: voortgezette Gereformeerde Kerken in Nederland. Afsplitsing van de GKN die niet wilde meegaan in de PKN. Zelfstandig kerkverband sinds 2004.